

HENRICUS DE GANDAVO

ANCIENT AND MEDIEVAL PHILOSOPHY

De Wulf-Mansion Centre

Series 2

HENRICI DE GANDAVO

OPERA OMNIA

XX

QUODLIBET XV

Editorial Coordinator: Gordon A. Wilson

Editorial Board: Kent Emery, Jr., Russell L. Friedman, Guy Guldentops, Pasquale Porro, Carlos Steel

The De Wulf-Mansion Centre is a research centre for ancient, medieval, and Renaissance philosophy at the Institute of Philosophy of the Catholic University of Leuven. It hosts the international project "Aristoteles latinus" and publishes the "Opera omnia" of Henry of Ghent.
2 Kardinaal Mercierplein, B-3000 Leuven (Belgium)

HENRICI DE GANDAVO

QUODLIBET XV

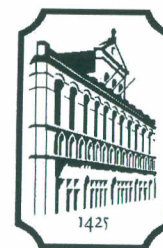
Ediderunt

GIRARD ETZKORN

Dr. Phil.

G. A. WILSON

Dr. Phil.

LEUVEN
UNIVERSITY PRESS
2007

C5
932
-20-
2.5x.

B21644/2007

© 2007 by the De Wulf-Mansioncentrum - De Wulf-Mansion Centre

Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain/
Universitaire Pers Leuven
Blijde-Inkomststraat 5, B-3000 Leuven (Belgium)

All rights reserved. Except in those cases expressly determined by law, no part of this publication may be multiplied, saved in an automated datafile or made public in any way whatsoever without the express prior written consent of the publishers.

ISBN 90 5867 564 5
ISBN 978 90 5867 564 4
D/2007/1869/2

FOREWORD

This edition of Henry of Ghent's *Quodlibet XV* has been made possible by the efforts and help of many individuals from different institutions and agencies.

First, the administrators of the University of North Carolina at Asheville, particularly James Mullen, former Chancellor of the university, and Mark Padilla, Provost and Vice-Chancellor for Academic Affairs, have supported this project from its beginning. In the fall semester of 2003 the University of North Carolina at Asheville provided Gordon Wilson a research leave which enabled him to devote the concentrated time which is so necessary for a project like this.

Prof. Carlos Steel, Director of the "De Wulf-Mansion Center" of the Catholic University of Leuven has given unqualified support and encouragement of this volume from its inception. We express our thanks to the "De Wulf-Mansion Center" and Leuven University Press for providing the financial means for the publication of this volume in the Leuven edition of Henry of Ghent's *Opera omnia*. We also thank Dr. Raymond Macken, who launched this series and continues to be a source of information and inspiration on Henry of Ghent.

Third, we must express our thanks to scholars, in particular Guy Guldentops, Russell L. Friedman, and Carlos Steel, who have viewed preliminary drafts of this volume. They have examined the text with great care and in magnificent detail, and their comments have led to a greatly improved text. The help which they provided truly went beyond what one could reasonably expect, and to them much is owed.

Fourth, we must thank the American Philosophical Society for awarding a Franklin Research Award to this project. It enabled one of us to view *in situ* important manuscripts in Oxford, Venice, and the Vatican during the spring of 2004. The work undertaken in libraries in these cities was absolutely crucial to the scientific rigor of this edition and without this support the current volume would simply not have been published. To it we are indeed indebted.

Fifth, we also thank Nicole Veilleux for her valuable assistance in formatting the text and Jennifer Gray for her careful proofreading.

Lastly, we must thank our families, especially our wives, Linda Etzkorn and Linda Wilson, for their unfailing patience and encouragement, not only for this particular volume, but also for the other research projects we have undertaken in our academic careers.

Asheville, 2006

CRITICAL STUDY

INTRODUCTION

The critical edition of Henry of Ghent's *Quodlibet XV* is volume XX in Leuven University's series, HENRICI DE GANDAVO *Opera omnia*. Prior to this present volume certain other volumes of Henry's *Quodlibeta* have been printed in this series.¹ Furthermore, volumes of Henry's *Summa (Quaestiones ordinariae)* have been published in this series.² This present volume is part of the Leuven series, and it must be read as part of this series: the valuable introductions and critical studies which precede the Latin text of the volumes published to date have presented in great detail some of the editorial challenges for editors preparing the critical edition of Henry's works. These critical studies treat, for example, the redactional corrections which are found in two complementary manuscripts, PARIS, *Nat. lat.*, 15350 and 15848, the first of which contains in part four of the questions edited here.³ They also

¹ Cf. HENRICI DE GANDAVO, *Quodlibet I*, ed. R. MACKEN (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, V) Leuven University Press – E. J. Brill, Leiden, 1979, xciv + 262 pp. + 12 extra-textual plates; ID., *Quodlibet II*, ed. R. WIELOCKX (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, VI) Leuven University Press – E. J. Brill, Leiden, 1983, xlviii + 166 pp.; ID., *Quodlibet VI*, ed. G. A. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, X) Leuven University Press, Leuven, 1987, lxvi + 315 pp. + 2 extra-textual plates; ID., *Quodlibet VII*, ed. G. A. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XI) Leuven University Press, Leuven, 1991, lxxix + 341 pp.; ID., *Quodlibet IX*, ed. R. MACKEN (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XIII) Leuven University Press – E. J. Brill, Leiden, 1983, xcii + 362 pp.; ID., *Quodlibet X*, ed. R. MACKEN (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XIV) Leuven University Press – E. J. Brill, Leiden 1981, cxxvi + 333 pp. + 8 extra-textual plates; ID., *Quodlibet XII*, q. 1-30, ed. J. DECORTE (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XVI) Leuven University Press, 1987, lxvi + 276 pp.; ID., *Quodlibet XII*, q. 31 (*Tractatus super facto praelatorum et fratrum*), ed. L. HÖDL – M. HAVERALS (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XVII) Leuven University Press, 1989, clxix + 292 pp.; ID., *Quodlibet XIII*, ed. J. DECORTE (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XVIII) Leuven University Press, 1985, lxxxiv + 267 pp. + 4 extra-textual plates.

² Cf. ID., *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. i-v, ed. G. A. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXI) Leuven University Press, 2005, cii + 402 pp.; ID., *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. xxxi-xxxiv, ed. R. MACKEN, cum Introd. generali ad edit. crit. *Summae* a L. HÖDL (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXVII) Leuven University Press, 1991, cil + 267 pp. + 8 extra-textual plates; ID., *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. xxv-xl, ed. G. A. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXVIII) Leuven University Press, 1994, lxxxviii + 324 pp. + 2 extra-textual plates; ID., *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. xli-xlvi, ed. L. HÖDL (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXIX) Leuven University Press, 1998, c + 176 pp.

³ The corrections in these manuscripts which contain Henry's *Quodlibeta* have been studied in R. MACKEN, "Les corrections d'Henri de Gand à ses *Quodlibets*", in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 40, 1973, pp. 5-51 + 6 photographic reproductions out of text; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. lxxiv-lxxx; ID., *Quodl. II*,

treat the manuscript tradition for the Latin text contained in each of the volumes.

The previous editions of Henry's *Quodlibeta* which have appeared in the Leuven series also contain descriptions of some of the manuscripts which contain *Quodlibet XV*. In addition, the first two volumes published in this series, *Bibliotheca manuscripta Henrici de Gandavo*,⁴ describe in detail the manuscripts containing *Quodlibet XV*. In the description of manuscripts which follows comments will be limited to items unique to *Quodlibet XV* or, if not unique solely to this *Quodlibet*, are directly relevant to it.

ed. R. WIELOCKX, pp. XII-XXII; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, pp. XXXV-XLV; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, pp. XLVIII-LV; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, pp. LX-LXXV; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, pp. XLVII-LXVI; ID., *Quodl. XII*, q. 1-30, ed. J. DECORTE, pp. XLIII-XLVII; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. XLVIII-LXXIV.

⁴ R. MACKEN, *Bibliotheca manuscripta Henrici de Gandavo*. I. A-P With a Preface by R. Masai (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, I) Leuven University Press – E. J. Brill, Leiden 1979, XVIII + 677 pp.; ID., *Bibliotheca manuscripta Henrici de Gandavo*. II. Q-Z. Répertoire (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, II), Leuven University Press – E. J. Brill, Leiden, 1979, XIX-XXII + 678-1306 pp. + 34 photographic reproductions out of text (pp. XXII-LIV).

THE EDITIONS AND MANUSCRIPTS

The three Renaissance editions of Henry's *Quodlibeta*¹ are well known to those who are familiar with this series. The critical studies in the previous volumes published in this series contain information concerning the Badius edition of 1518, as well as the two printings by Zuccolius, one in 1608 and the other in 1613.²

There are only twenty-two known manuscripts which contain all or part of *Quodlibet XV*, Henry's final work in this genre of literature, which was delivered and composed shortly before Henry's death. Of all his *Quodlibeta*, this one is contained in the fewest manuscripts. It is noteworthy that three otherwise complete manuscripts, BOLOGNA, *Bibl. universitaria*, ms. lat. 2236, BRUXELLES, *Bibl. Royale*, ms. 4711, and KRAKOV, *Bibl. Jagiellonska*, ms. 697 (*olim CC.VI.1*), lack this and only this *Quodlibet*.

1. BRESCIA, *Bibl. di Lonato*, ms. 166, f. 345vb-359rb: *Quodlibet XV*, qq. 1-11, 13 (*incomplete*).³

2. BRUGGE, *Groot-Seminarie*, ms. 36/148, f. 145rb-159vb: *Quodlibet XV* (*complete*).⁴

This manuscript in its colophon attributes this *Quodlibet* to Henry: "Explicit quindecim quodlibet magistri Henrici de Gandavo."

¹ The three are: 1) *Quodlibeta* MAGISTRI HENRICI GOETHALS A GANDAVO, Doctoris Solemnis, Socii Sorbonici et Archidiaconi Tornacensis, cum duplici tabella. Vaenumdantur ab IODOCO BADIO ASCENSIO, Parisiis 1518 [2 volumes; reprint: Bibliothèque S.J., Leuven 1961]; 2) Magistri HENRICI A GANDAVO, Doctoris acutissimi et celeberrimi, Archidiaconi Tornacensis, *Aurea Quodlibeta*, hac postrema editione commentariis doctissimis illustrata M. VITALIS ZUCCOLII Patavini. Apud Marcum Claserium, Venetiis 1608 [2 volumes]; and 3) Magistri HENRICI GOETHALS A GANDAVO, Doctoris Solemnis, Socii Sorbonici, Ordinis Servorum B.M.V. et Archidiaconi Tornacensis, *Aurea Quodlibeta*, hac postrema editione commentariis doctissimis illustrata M. VITALIS ZUCCOLII Patavini. Apud Iacobum de Franciscis, Venetiis 1613 [2 volumes].

² For discussions of these editions, cf. HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. XXVII-XXVIII; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, pp. XXXVI-XLIV; ID., *Quodlibet XIII*, ed. J. DECORTE, p. IX-X; R. MACKEN, *Bibl. man. H. G.*, pp. 951-952.

³ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. XXI; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. XIV; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. XVIII-XIX; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. XI; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. XII.

⁴ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H. G.*, pp. 96-98; HENR. DE GAND., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. XII-XIII; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. XI; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. XII.

3. CAMBRIDGE, *Pembroke College, ms. 166, f. 367ra-383rb: Quodlibet XV (complete)*.⁵

4. CESENA, *Bibl. Malatestiana, ms. D. XVII.1, f. 148ra-174vb: Quodlibet XV (complete)*.⁶

The copyist of the manuscript explicitly attributes this *Quodlibet* to Henry in a colophon: "Explicit quintadecima sive ultima quaestio Quodlibet famosissimi magistri Henrici de Gandavo, arch<diaconi> Burgenensis(?) necnon sacrae theologiae professoris...." The manuscript was finished on June 3, 1462.⁷

S 5. ERLANGEN, *Universitätsbibliothek, ms. 269/2 (olim Bv. I.4-H.m. 122: Irmischer, n. 327), f. 248rb-269va: Quodlibet XV (complete)*.⁸

The scribe of this text in this manuscript identifies Henry as its author both in the incipit "Incipit xv quodlibet magistri Henrici de Gandavo archidiaconi Turonensis" and in the colophon "Explicit xv^{um} et ultimum Quodlibet magistri Henrici de Gandavo archidiaconi Turonensis." This manuscript and the related manuscript, ERLANGEN, *Universitätsbibliothek, ms. 269/1*, both probably had their origin in the university in Paris. H. Fisher dates both to the late 13th century,⁹ although R. Macken allows that it could have been copied at the beginning of the 14th century.¹⁰ It is noteworthy that this early manuscript would describe this *Quodlibet* as Henry's "fifteenth and last". The text of *Quodlibet XV* in this manuscript contains explicit *pecia*

⁵ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 144-150; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. xxx; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. vii; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xv; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. x; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xiii.

⁶ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 163-165; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. xxx-xxxi; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. vii; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xv; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xiii; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xiii.

⁷ The colophon (f. 174vb) states: "...sub anno Domini millesimo cccc^o lxii^o completum et finitum quasi hora versperorum(!) in arce B<ri>thonorii, tertia die mensis Iunii."

⁸ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 238-243; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. xxxi; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. viii; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xv; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. x; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xiv; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. xiii-xiv.

⁹ H. FISCHER, *Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen. Neubearbeitung*, Bd. I: *Die lateinischen Pergamenthandschriften*, 1928, p. 318.

¹⁰ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 238 et 244.

transitions that correspond to the *pecia* transitions of the first Parisian university exemplar.

6. FIRENZE, *Bibl. Mediceo-Laurenziana, ms. Plut. 17 sin., cod. 1, f. 363va-378vb: Quodlibet XV (complete)*.¹¹

7. FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale, ms. Conv. Soppr. A. 2.506, vol. II, f. 180ra-197ra: Quodlibet XV (complete)*.¹²

G 8. LONDON, *British Library, ms. Royal 11.C.X., f. 259ra-270ra: Quodlibet XV (complete)*.¹³

The colophon of this manuscript (fol. 270rb) "Expliciunt(!) quodlibet magistri Henrici quintum decimum, ultimum in vita," clearly indicates that this fifteenth *Quodlibet* was the final *Quodlibet* of Henry's life. According to Warner-Gilson, this manuscript was written in Great Britain.¹⁴ The date of composition seems to be after a second exemplar replaced the first Parisian university exemplar.¹⁵

9. OXFORD, *Balliol College, ms. 214, f. 323ra-334va: Quodlibet XV (complete)*.¹⁶

The colophon of this manuscript is similar to the London manuscript (fol.

¹¹ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 262-266; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. xxxii; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. viii; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xv; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xiv.

¹² Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 278-281; HENR. DE GAND., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xiii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xv; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xiv; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xiv.

¹³ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 362-365; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. xxxii-xxxiii; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. viii; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xiii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xvi; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xiii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xv.

¹⁴ G.F. WARNER - J.P. GILSON, (British Museum). *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, I: *Royal Mss. 1.A.1 to 11.E.xi*, 1921, p. 354.

¹⁵ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xvi; ID., *Quodl. XII*, q. 31 (*Tractatus super facto praelatorum et fratrem*), ed. L. HÖDL - M. HAVERVALS, pp. xlv-xlvi, n. 44; J.J. COPELAND, "The Authorship of British Mus. Royal Ms 7 C X fol. 63-71" in *Bull. Inst. Hist. Res.*, 15 (1937), pp. 70-72.

¹⁶ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 429-433; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. xxxiv-xxvi; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. ix; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xiv; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xvii; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xiii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xv.

334va): "Explicit quodlibet magistri Henrici quintumdecimum, ultimum in vita." These two manuscripts, now both located in Great Britain, have numerous common readings as will be seen below,¹⁷ and this suggests that they were copied from a common model. It is possible that this common model contained the phrase "ultimum in vita." The manuscript was composed no later than 1329: on fol. 4r a medieval hand noted "Quodlibet Gandavi ... et est liber custodialis anno Domini 1329." The scribe was probably British, according to Mynors.¹⁸

10. OXFORD, *Oriel College, ms. 31, f. 201ra-217rb: Quodlibet XV (complete)*.¹⁹

Even though this manuscript contains explicit *pecia* indications of a second exemplar for *Quodlibet XII*, q. 1-30²⁰ and *Quodlibet XIII*,²¹ none were noted for *Quodlibet XIV* and *Quodlibet XV*. There are some strikingly different physical characteristics concerning *Quodlibet XIII* when compared to *Quodlibets XIV* and *XV* in this manuscript. *Quodlibet XIV*, for example, begins on a new quire. *Quodlibet XIII* contains underlines in red, but these are absent in *Quodlibets XIV* and *XV*. *Quodlibet XIII* supplies the capitals of the first word in each question, and these capitals alternate in red and blue colors; whereas no capitals are supplied and there is no coloration in *Quodlibets XIV* and *XV*. In *Quodlibet XIII*, the number of each question is provided in the margins in alternating red and blue colors, but this is not done in *Quodlibets XIV* and *XV*. In *Quodlibet XIII*, the number of the *Quodlibet* is given in roman numerals in the middle of the superior margin on each recto, but this is not provided in *Quodlibets XIV* and *XV*. The lines on the pages are different in *Quodlibet XIII* and in *Quodlibets XIV* and *XV*: in *Quodlibet XIII*, there are 65 lines of text, but there are 66 lines of texts for *Quodlibets XIV* and *XV*; in *Quodlibet XIII*, there are 32 cm. of text, but there are only 30 cm. of text in *Quodlibets XIV* and *XV*; in *Quodlibet XIII*, there are four horizontal lines above the text in the superior margin and the number of the *Quodlibet* is given in alternating red and blue colors between lines two and three, but in *Quodlibet XIV* and *XV*, there are no lines in the superior margin which would allow for the placement of the number of the *Quodlibet*, and this is a reason

¹⁷ Cf. *infra*, pp. xxvi-xxxvi.

¹⁸ R.A.B. MYNORS, *Catalogue of the Manuscripts of Balliol College Oxford* (Oxford: Clarendon, 1963), p. 209.

¹⁹ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 471-477; HENR. DE GAND., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xvii; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xiii; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xvi; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xiii; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. xvii-xviii.

²⁰ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, pp. xiii-xiv et xxxi.

²¹ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. xvii-xviii et xxx.

why the number of the *Quodlibet* is not provided for in *Quodlibets XIV* and *XV*. This confirms the suggestion of R. Macken that this manuscript originally consisted of three distinct parts, the second part containing *Quodlibets X- XIII* and the last part containing *Quodlibet XIV-XV*.²² Do these different parts account for the fact that *pecia* indications of the second exemplar are so explicit in *Quodlibet XIII*, but are not present for *Quodlibets XIV* and *XV*? It should be mentioned that the scribe of *Quodlibet XIII* seems to be the same as the copyist of *Quodlibet XIV* and *XV*.

11. PADOVA, *Bibl. Capitolare, ms. C. 43, f. 406ra-423rb: Quodlibet XV (complete)*.²³

C 12. PARIS, *Bibl. de l'Arsenal, ms. 456, f. 198vb-215rb: Quodlibet XV (complete)*.²⁴

This manuscript, which contains explicit *pecia* transitions for each of the eight *pecia* of the first Parisian exemplar,²⁵ attributes the work to Henry in its colophon (fol. 215rb): "Explicit xv^{um} quolibet magistri Henrici de Gandavo."

13. PARIS, *Bibl. Mazarine, ms. 851 (997), f. 359r-379v: Quodlibet XV, qq. 2, 3, 4, 12, 13, 14, 15 & 16 (incomplete)*.²⁶

A 14. PARIS, *Bibl. Nationale, ms. lat. 15350, f. 264va-269ra, qq. 2, 6, 13, & 16 (incomplete)*.²⁷

²² Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xiii; cf. *infra*, pp. xxii-xxiii.

²³ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 487-490; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. xxxv; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. ix; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xvi; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xvii; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xiii; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xiv; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xviii.

²⁴ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 507-510; HENR. DE GAND., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xix; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xiv; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xvii; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, pp. xiv-xv; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xix.

²⁵ Cf. G. A. WILSON, "Previously Unnoticed Indications of *Pecia* Transitions in the Manuscripts of Henry of Ghent, *Quodlibeta*," *Manuscripta*, 33 (Nov. 1989), p. 203.

²⁶ Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, pp. 518-521; HENR. DE GAND., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. x; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xvii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xix; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xiv; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xv; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xix.

²⁷ Cf. R. MACKEN, "Les corrections d'Henri de Gand à ses *Quodlibets*," in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 40, 1973, pp. 5-9; ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 577-588 et 620-628; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. xxxviii-xxxix; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xxiii; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, pp. xiv-xv, LX-LXXV, et XLIV-LXXXII; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, pp. xvii-xviii; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-

This manuscript, which was in the possession of Godfrey of Fontaines before he bequeathed it to the Sorbonne,²⁸ contains only parts of questions 2, 6, 13, and 16 for *Quodlibet XV*. These are analyzed in detail below.²⁹

15. PARIS, *Bibl. Nationale*, ms. lat. 15358, f. 361ra-375vb: *Quodlibet XV* (complete).³⁰

Probably written in Paris at the end of the 13th or the beginning of the 14th century, this manuscript attributes the work to Henry in its colophon (fol. 375vb): "Explicit xv^m quolibet magistri Henrici de Gandavo."

16. PARIS, *Bibl. Nationale*, ms. lat. 15850, f. 183va-202va: *Quodlibet XV*, qq. 12-16 (incomplete).³¹

This manuscript contains questions primarily of moral and pastoral issues, probably questions which would have been of interest to Nicholas de Bar-le-Duc, its first owner and bishop. He willed that the manuscript would go to the library of the Sorbonne in Paris upon his death, which was in 1310: "In hoc volumine continentur quaestiones collectae de diversis quolibet ex legato magistri Nicolai de Barro Ducis domui pauperum magistrorum de Sorbona in theologia studentium (fol. 1v)." Its colophon describes *Quodlibet XV* as a text of Henry (fol. 202va): "Explicit quolibet Henrici de Gandavo."

30, ed. J. DECORTE, p. xv; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. XIX-XX et XLVIII-LXXIV.

²⁸ That this manuscript and others containing Henry of Ghent's *Summa* and *Quodlibeta* were in the possession of Godfrey of Fontaines, cf. J.J. DUIN, "La bibliothèque philosophique de Godefroid de Fontaines," in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 44 (1977), pp. 55-57; AEGIDIUS ROMANUS, *Apologia*, ed. R. WIELOCKX, Florence 1985, pp. 17-19; J. WIPPEL, "Godfrey of Fontaines at the University of Paris in the Last Quarter of the Thirteenth Century," in *Nach der Verurteilung von 1277/After the Condemnation of 1277*, ed. J.A. AERTSEN, K. EMERY, JR. and A. SPEER. (*Miscellanea Mediaevalia*, vol. 28), Berlin, 2001, esp. the section "Godfrey's Library" on pages 361-367; and HENR. DE GAND., *Summa*, art. 31-34, ed. R. MACKEN, p. xvii.

²⁹ Cf. *infra*, pp. XL-XLII.

³⁰ Cf. R. MACKEN., *Bibl. man. H.G.*, pp. 606-610; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. XXXVII; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. x; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xvii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, p. xxiv; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xvii; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xv; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. xx-xxi.

³¹ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 634-644; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. XXXIX; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. xi; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xviii; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON, pp. xxiv-xxv; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. xvi; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xvi; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. xx-xxi.

X 17. SALISBURY, *Cathedral library*, ms. 15, f. 31rb-45va: *Quodlibet XV* (complete).³²

Although this manuscript may have been at Salisbury cathedral from the Middle Ages,³³ the numerous explicit *pecia* transitions indicates that the manuscript was copied in Paris.

18. VALENCIA, *Bibl. de la Catedral*, ms. 46, f. 289va-303va: *Quodlibet XV* (complete).³⁴

This manuscript's colophon on fol. 303va reads "Expliciunt quaelibet magistri Henrici de Gandavo."

H 19. *Biblioteca VATICANA*, ms. *Borghese* 300, f. 258vb-281ra: *Quodlibet XV* (complete).³⁵

This manuscript was probably written in the late 13th century or the 14th century. The endings of each of the *pecia*, with the exception of the last, the end of the text, are indicated in the margins. These transitions correspond to the transitions of the first Parisian exemplar and suggest a Parisian origin.

20. *Biblioteca VATICANA*, ms. *Vat. lat.* 852, f. 188rb-206vb: *Quodlibet XV* (complete).³⁶

This manuscript contains Henry's *Quodlibet VIII-XV*. The copyist, though, in the colophon on fol. 206vb wrote: "Expliciunt omnes quaestiones de quolibet magistri Henrici de Gandavo: primum, secundum, tertium,

³² Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 701-703, 706; HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. XXI.

³³ Cf. N.R. KER, *Medieval libraries of Great Britain. A list of surviving books*, London 1964, p. 172.

³⁴ Cf. R. MACKEN., *Bibl. man. H.G.*, pp. 727-731; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. XXXIX; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. xi; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON, p. xix; ID., *Quodl. VII*, p. xxv; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, pp. xvii et xxiii-xxv; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xx; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xvi; ID., *Quodl. XII*, q. 31 (*Tractatus super facto praelatorum et fratrum*), ed. L. HÖDL-M. HAVERALS, pp. CXXXII-CXXXIII; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. XXI-XXII.

³⁵ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 744-749 et 750-754; HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xxii; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. xx; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xvi.

³⁶ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, p. 777-780; HENR. DE GAND., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. XXI; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. xvi; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. xxii.

quartum, quintum, sextum, septimum, octavum, nonum, decimum, undecimum, duodecimum, decimum tertium, decimum quartum, et ultimum quintum decimum." Perhaps there was another codex copied by the same scribe which contained *Quodlibet I-VII*, but if this is the case, this manuscript is now lost. Even though this is a manuscript which was copied later than most surviving manuscripts containing *Quodlibet XV*, the colophon explicitly states that this was Henry's last *Quodlibet*.

- I 21. *Biblioteca VATICANA*, ms. *Vat. lat.* 853, f. 351ra-370vb: *Quodlibet XV* (complete).³⁷

This manuscript appears in the Premonstratention abbey in Vicogne-lez-Valencienne in France during the Middle Ages. On folios 1r, 254r, 255r, and 370r the inscription "De Vinconia" appears, and this suggests that the manuscript was originally in two parts, namely, fol. 1-254 and fol. 255-370. The first part contained *Quodlibet I-XI* and a table of contents, and the second part consisted of *Quodlibet XII* (with the *Tractatus super facto praelatorum et fratrum*)-*XV*. The first part contains an explicit *pecia* transition of the first Parisian university exemplar for *Quodlibet VII*, and Paris was probably the place where this first part was copied.

There were no explicit *pecia* transitions noticed in *Quodlibet XIII*, *Quodlibet XIV*, and *Quodlibet XV* in this manuscript.³⁸

- L 22. *VENEZIA*, *Bibl. Naz. Marciana*, ms. 10320 (*Cl. III*, n. 241), f. 234ra-257rb: *Quodlibet XV* (complete).³⁹

This manuscript contained an explicit *pecia* indication and implicit *pecia* indications which correspond to the first Parisian exemplar. This suggests that the manuscript was copied in Paris.

³⁷ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 781-786; HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, pp. XL-LXI; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX, p. XI; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, pp. XXI-XXII; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. XVII; ID., *Quodl. XII*, q. 31 (*Tractatus super facto praelatorum et fratrum*), ed. L. HÖDL-M. HAVERALS, pp. CXXVIII-CXXXI; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. XXII-XXIII.

³⁸ Cf. *infra*, pp. XXIII-XXIV.

³⁹ Cf. ID., *Bibl. man. H.G.*, pp. 842-845; HENR. DE GAND., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN, p. XXII; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE, p. XVII; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. XXIII.

HISTORICAL AND CODICOLOGICAL ELEMENTS USED FOR THE RECONSTRUCTION OF THE TEXT: THE TEXT EXAMINED EXTERIORLY

§1. *Quodlibet XV* as a Text of Henry of Ghent

Quodlibet XV is most certainly a text by Henry of Ghent. The work is explicitly attributed to him in the colophons in ten manuscripts: BRUGGE, *Groot-Seminarie*, ms. 36/148, CESENA, *Bibl. Malatestiana*, ms. D. XVII.1, ERLANGEN, *Universitätsbibliothek*, ms. 269/2, LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X*, OXFORD, *Balliol College*, ms. 214, PARIS, *Bibl. de l'Arsenal*, ms. 456, PARIS, *Bibl. Nationale*, ms. lat. 15358, PARIS, *Bibl. Nationale*, ms. lat. 15850, VALENCIA, *Bibl. de la Catedral*, ms. 46, *Biblioteca VATICANA*, ms. *Vat. lat.* 852.¹ Furthermore, there are four manuscripts, ERLANGEN, *Universitätsbibliothek*, ms. 269/2, LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X*, OXFORD, *Balliol College*, ms. 214, *Biblioteca VATICANA*, ms. *Vat. lat.* 852, which state that this was Henry's last *Quodlibet*.²

There are in the text of *Quodlibet XV* explicit references in the first person to earlier *Quodlibeta* and to the *Quaestiones ordinariae* (*Summa*), and these are certainly authentic works by Henry. Some references in *Quodlibet XV* to prior *Quodlibeta* can be general and not mention the *Quodlibeta* by name, e.g. "...cuius contrarium alias determinavi" (q. 1, lin. 46), and others can be more explicit, e.g. "...ut in quodam alio Quolibet determinavimus" (q. 6, lin. 41-42). In *Quodlibet XV* Henry refers to his *Summa* in his usual manner as his "*quaestiones ordinariae*,"³ for example in question 4 Henry writes: "...quia in divinis non possint esse nisi unicus Pater et unicus Filius et unicus Spiritus Sanctus, secundum quod declaravimus satis in quaestionibus nostris ordinariis (lin. 76-78)," which is a reference to the *Summa*, art. 53, q. 9, and in question 5 the text states: "Et secundum hoc sex praedicamenta respectiva distinguuntur inter se, prout in quaestionibus nostris ordinariis declaravimus in quadam quaestione generali de praedicamentis decem (lin. 62-64)," which is a reference to the *Summa*, art. 32, q. 5. Because this was Henry's last *Quodlibet*,⁴ one would naturally expect that there would be no references in other *Quodlibeta* to it, and there are no known references in the

¹ Cf. *supra*, pp. XI-XVIII.

² Cf. *supra*, pp. XII, XIII, XIV, et XVII.

³ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. XXI.

⁴ In addition to the four manuscripts mentioned above which explicitly state that this was Henry's last quodlibet, at the end of the second *pecia* in the manuscript *Biblioteca VATICANA*, *Borgh. 300*, on fol. 264va, in the hand of the scribe is a marginal note of the change of *pecia* and this also states that this was Henry's last *Quodlibet*: "finitur pecia 2^a ultimi quolibet," which is a departure from the usual "finitur pecia ... istius quolibet."

last articles of the *Summa* to this *Quodlibet*,⁵ but when the last three articles of the *Summa* are edited, the definitive text may yield such a reference.

The date of this *Quodlibet* is believed by P. Glorieux⁶ and R. Macken⁷ to be Christmas of 1291 or by J. Paulus⁸ to be Easter of 1292. Although no manuscripts provide a date for this particular *Quodlibet*, the text of the *Quodlibet* refers to certain historical events which help fix its date. First, Henry is aware of the fall of the city of Acre (May 10, 1291⁹) and Henry cites Nicolas IV's letter, *Illuminet super nos*, which was sent on August 1, 1291,¹⁰ and the composition of this *Quodlibet* would have been after this date. In the text of *Quodlibet XV*, because Henry refers to Nicolas IV as a reigning pope, P. Glorieux maintained that the text was composed prior to April 4, 1292, the date of Nicolas IV's death.¹¹ *Quodlibet XV*, then, was written shortly after the public disputation was delivered, and this public disputation would have been in either advent or lent. The advent between August 1, 1291 and April 4, 1292, would have been advent of 1291. And between these two dates, August 1, 1291 and April 4, 1292, the lent would have been lent of 1292.

§2. *Quodlibet XV* as a Text Edited by the University in Paris

A. THE FIRST UNIVERSITY EXEMPLAR

The university of Paris' taxation list mentions the *Quodlibeta* of Henry of Ghent as a text which was divided into *peciae*.¹² Those familiar with the *Quodlibeta* of Henry of Ghent will be aware of the pioneering efforts by R. Macken whose work has documented the *pecia* transitions in what is referred to as the first Parisian university exemplar.¹³ This work has been confirmed

⁵ Gomez-Cafferena places the last articles of the *Summa*, namely articles 73-75, after the composition of *Quodlibet XV*. See GOMEZ-CAFFERENA, "Cronologia de la 'Summa' de Enrique de Gante por relación a sus 'Quodlibetos,'" *Gregorianum*, 38 (1957), p. 128 et p. 133.

⁶ P. GLORIEUX, *La Littérature Quodlibétique de 1260 à 1320 (Bibliothèque Thomiste, V)* (Le Saulchoir, Kain, 1925), p. 350.

⁷ HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN, p. XVII.

⁸ J. PAULUS, *Henri de Gand, Essai sur les tendances de sa métaphysique (Études de philosophie médiévale, 25)*, Paris, 1938, p. xv, n. 1.

⁹ P. GLORIEUX, *La Littérature...*, p. 93.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² H. DENIFLE – A. CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, 1891, p. 109.

¹³ R. Macken, "Les Quodlibets d'Henri de Gand et leur exemplar parisien," in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 37, 1970, pp. 83-96; *Id.*, *Bibl. man. H.G.*, pp. 976-1013. Cf. etiam, G. A. WILSON, "Previously Unnoticed Indications of Pecia Transitions in Manuscripts of Henry of Ghent, *Quodlibeta*," in *Manuscripta*, 33, 1989, pp. 192-204.

by subsequent work and by the editors of the *Quodlibeta* which have been printed prior to this volume in this series.

Quodlibet XV was a text distributed by the university in Paris in eight *pecia*. Five extant manuscripts, ERLANGEN, *Univ. bibl.* 269/2, PARIS, *Ars.* 454, SALISBURY, *Cath.* 15, *Biblioteca VATICANA, Borgh.* 300, and VENEZIA, *Marc.* 10320, contain explicit and implicit indications of *pecia* transitions in the same locations in *Quodlibet XV*, and these are provided in the following table where the explicit transitions are in bold characters and the implicit transitions are in normal type.

EXPLICIT AND IMPLICIT INDICATIONS OF *PECIA* TRANSITIONS IN THE UNIVERSITY EXEMPLAR OF EIGHT *PECIAE*

PECIA	Erlangen Univ. b. 269/2	Paris Ars. 454	Salisbury Cath. 15	Vat. Borgh. 300	Venezia Marc. 10320	TEXT
1	248rb	198vb	31rb	258vb		"Disputatio nostra de Quolibet..." <i>Quodl. XV</i> , q. 1, p. 3, 1; ed. 1518, II, fol. 574vO; ed. 1613, fol. 365ra
2	251ra	200vb	33ra	261va	236vb	"...agens, ut in ipso fundatur respectus passionis, et sic..." (q. 5), p. 28, 113-114; ed. 1518, II, fol. 578rL; ed. 1613, fol. 370va
3	253vb	203ra	35ra	264va	239va	"...intellectus et intellectus sint idem, quam operatio qua intelligit..." (q. 9), p. 52, 53-54; ed. 1518, II, fol. 581rD; ed. 1613, fol. 175rb
4	256va	205ra	36vb			"...tenetur sub poena mortalis, quod supponit quaestio, ad duo sub..." (q. 12), p. 75, 197; ed. 1518, II, fol. 584rQ; ed. 1613, fol. 375rb
5	259vb	207va	38vb	270va		"...illo per tempus aliquod, et sic peccatum originale aut numquam..." (q. 13), p. 100, 581; ed. 1518, II, fol. 587rH; ed. 1613, fol. 384ra
6	262rb	209vb	40va	273rb	249ra	"...indulgentiarum haberet quicumque ad fabricam alicuius ecclesiae..." (q. 14), p. 121, 208; ed. 1518, II, fol. 590rP; ed. 1613, fol. 388rb
7	264vb	211vb	42rb	276ra	252ra	"...acerbitas illa ommissa addetur acerbitati poenae in purgatorio..." (q. 14), p. 141, 703; ed. 1518, II, fol. 592vD; ed. 1613, fol. 391va
8	267rb	213va	44ra	278vb	255ra	"...Pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius. Et dixit illud Tullii..." (q. 16), p. 163, 178-179; ed. 1518, II, fol. 595vS; ed. 1613, fol. 395vb

B. A POSSIBLE SECOND EXEMPLAR

R. Macken first raised the possibility of a second exemplar divided into *pecia* for Henry's *Quodlibeta*.¹⁴ The existence of such a second exemplar has been studied by the editors of the previous volumes in this series of Henry's *Quodlibeta*.¹⁵ For the earlier *Quodlibeta* explicit *pecia* indications were found primarily in the manuscripts BOLOGNA, *Biblioteca Universitaria*, lat. 2236, PARIS, *Bibliothèque de l'Arsenal*, ms. 454, and VALENCIA, *Catedral* 46. The Bologna manuscript, as mentioned above, does not contain *Quodlibet XV*,¹⁶ and neither does this Arsenal manuscript¹⁷. The Valencia manuscript seems to have been copied from the second exemplar for *Quodlibets I-XII*, but in *Quodlibet XIII* it seems to derive from the first exemplar.¹⁸ For later *Quodlibeta*, especially for *Quodlibet XIII*, J. Decorte was able to identify explicit and implicit indications of *pecia* transitions in the manuscripts BOLOGNA, *Biblioteca Universitaria*, lat. 2236, OXFORD, *Brasen. Coll.*, R 4.5, OXFORD, *Oriel Coll.* 31, PARIS, *Bibliothèque de l'Arsenal*, ms. 454, and *Biblioteca VATICANA*, *Vat. lat.* 853. Again, the Bologna manuscript and this Arsenal manuscript do not contain *Quodlibet XV*, and neither does the OXFORD, *Brasen. Coll.*, R 4.5. No explicit *pecia* transitions were noted in *Quodlibet XV* in OXFORD, *Oriel Coll.* 31.

The OXFORD, *Oriel Coll.* 31 manuscript contains very clear and explicit *pecia* indications of the second exemplar for *Quodlibet XIII*. However in this manuscript there are no explicit *pecia* indications of either exemplar in *Quodlibet XIV* and *Quodlibet XV*. However, as R. Macken has suggested,¹⁹ this manuscript was probably copied in three parts.²⁰ The first would have contained *Quodlibets I-IX* – currently the text of the manuscript begins in

¹⁴ Cf. R. MACKEN, "Un deuxième exemplar...", in *Miscellanea Codicologica F. Masai dicata*. Ediderunt R. COCKSHAW, M.-C. GARAND et P. JODOGNE (*Les Publications de Scriptorium*, VIII), Gand, 1971, II, passim; ID. *Bibl. man. H.G.*, 1978, p. 499.

¹⁵ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. I*, ed. R. MACKEN; ID., *Quodl. II*, ed. R. WIELOCKX; ID., *Quodl. VI*, ed. G. A. WILSON; ID., *Quodl. VII*, ed. G. A. WILSON; ID., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN; ID., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN; ID., *Quodl. XII*, qq. 1-30, ed. J. DECORTE; ID., *Quodl. XII*, q. 31 (*Tractatus super facto praelatorum et fratrum*), ed. L. HÖDL – M. HAVERALS; ID., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE.

¹⁶ Cf. *supra*, p. XI.

¹⁷ This manuscript contains Henry's *Quodl. XI-XIV*: *Quodlibeta XI-XIII* contain *pecia* indications corresponding to the second university exemplar, but *Quodlibet XIV* contains *pecia* indications corresponding to the first university exemplar. Cf. R. MACKEN, *Bibl. man. H.G.*, 1978, p. 499.

¹⁸ Cf. R. MACKEN, "Une deuxième exemplar..." in *Miscellanea Codicologica F. Masai dicata*. Ediderunt R. COCKSHAW, M.-C. GARAND et P. JODOGNE (*Les Publications de Scriptorium*, VIII), Gand, 1971, II, passim; ID. *Bibl. man. H.G.*, 1978, p. 499; HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. LXXV.

¹⁹ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. IX*, ed. R. MACKEN, p. XIII.

²⁰ Cf. *supra*, pp. XIV-XV.

Henry's *Quodlibet VII*, but the table of questions of *Quodlibets I-IX* on fol. 75ra-77vb suggests that the texts of *Quodlibet I* through the first part of *Quodlibet VII*, although now absent, once formed an integral unit with what has survived of *Quodlibet VII* through *Quodlibet IX*. The second part probably consisted of *Quodlibet X-XIII*; and the last part of Henry's *Quodlibeta* in this manuscript, namely *Quodlibets XIV-XV*, was the third part.

The situation of the manuscript *Biblioteca VATICANA*, *Vat. lat.* 853 in *Quodlibet XIII*, *Quodlibet XIV*, and *Quodlibet XV* is complex. In *Quodlibet XIII* it is clear that the readings which this manuscript contains are frequently readings in common with manuscripts which contain the explicit *pecia* transitions of the second exemplar. The *pecia* transitions of the second exemplar could be reconstructed based upon manuscripts which do contain explicit *pecia* transitions. Unfortunately, for *Quodlibet XIII* there are no explicit *pecia* transitions in this manuscript. (The *pecia* transition to *pecia* four of the second exemplar in this manuscript was initially²¹ thought to be imbedded in the Latin text under the line of the following text: "Talem autem determinationem quoad tertiam indifferentiam, quae est media in ordine, nihil potest agere in voluntate: neque obiectum, neque influxus quicumque ab ipso, neque passio quaecumque aut habilitas, sive fuerit habitus sive dispositio,"²² however this was a misreading. What initially appeared to be an Arabic "4" underneath the word "Talem" is in reality the flourish on the letter "I" of the word "nihil" in the next line – in the manuscript "nihil" was initially mistaken by the scribe to be the word "vel," but at some point the transcription error was noted and when the word "vel" was corrected above the line, the word "nihil" was written too closely to the previous line, and hence the confusion). As J. Decorte correctly noted, the initial words of the *pecia* transitions are, on occasion, written with a greater space between the letters, but this larger spacing can be found in places other than at *pecia* transitions. Without knowing the exact location of the *pecia* transitions from explicit transitions, these implicit indications could easily be confused with what is not a *pecia* transition. In *Quodlibet XIV* and *Quodlibet XV* no explicit transitions of the second exemplar are currently known, and consequently it is not possible with certainty to know from this manuscript alone the locations of the *pecia* transitions of the second exemplar.

An examination of the internal evidence, namely the common accidents, though, indicates that there was a common model for some manuscripts, other than the first exemplar, as will be seen shortly in this Critical Study.²³ And some of these manuscripts containing unique common accidents of *Quodlibet XV*, namely CESENA, *Bibl. Malatestiana*, ms. DLXVII.1, FIRENZE, *Bibl.*

²¹ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, pp. XXII-XXIII.

²² Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, q. 11, ed. J. DECORTE, p. 99, 89-92.

²³ Cf. *infra*, pp. XXVI-XXXIX.

*Nazionale Centrale, ms. Conv. Soppr. A. 2.506, vol. II, LONDON, British Library, ms. Royal 11.C.X., OXFORD, Oriel College, ms. 31, and Biblioteca VATICANA, Vat. lat. 853, are the same manuscripts which were copied from a second exemplar divided into *pecia* for *Quodlibet XIII*. A common model, then seems highly probable, and a second exemplar can be posited for *Quodlibet XV* – however, whether this exemplar was divided into *pecia* must remain open at this time.*

THE GENERAL RELATIONSHIPS OF THE MANUSCRIPTS: THE TEXT EXAMINED INTERIORLY

Following the method of the previous volumes in this series, a general test collation was made in which all the known manuscripts of *Quodlibet XV* were collated for 150 lines for each of the eight *pecia* of the first Parisian university exemplar: p. 3, 1 – p. 10, 156 (*pecia* 1); p. 28, 113 – p. 35, 134 (*pecia* 2); p. 52, 53 – p. 59, 22 (*pecia* 3); p. 75, 197 – p. 82, 158 (*pecia* 4); p. 100, 581 – p. 107, 772 (*pecia* 5); p. 121, 208 – 127, 379 (*pecia* 6); p. 141, 703 – p. 148, 25 (*pecia* 7); p. 163, 178 – p. 171, 335 (*pecia* 8). The basis of the comparison was a preliminary working text of what would eventually be the critical text of this edition. Tables were made, by manuscript, for the unique omissions of more than one word, for the unique additions, for the unique variant readings, and for the unique inversions.

§1. The Isolated Accidents

A general table was made of all the isolated accidents, that is the total number of unique omissions of more than two words, unique additions, and unique variants. In the following list the manuscripts are ranked in a descending order: those manuscripts with the fewer isolated accidents are at

Order	MS	<i>Pecia</i>								Total	AVG
1	L 22	3	4	1	2	5	1	4	2	22	22
2	H 19	0	2	7	3	4	1	4	2	23	23
3	X 17	3	2	3	8	6	3	4	6	35	35
4	16	def.	def.	def.	2	13	7	2	4	28	45
5	A 14	def.	3	def.	5	6	def.	def.	9	23	46
6	C 12	4	1	4	4	7	7	7	17	51	51
7	11	17	5	2	4	11	5	2	9	55	55
8	2	7	3	7	6	7	13	5	14	62	62
9	18	5	1	8	2	8	8	13	20	65	65
10	6	12	9	10	5	18	4	8	9	75	75
11	S 5	3	6	10	12	11	11	7	21	81	81
12	1	11	12	7	4	17	def.	def.	def.	51	82
13	15	2	9	5	9	25	14	11	15	90	90
14	3	11	14	8	10	13	7	12	17	92	92
15	13	def.	def.	def.	14	15	10	11	8	58	93
16	20	13	13	15	6	21	10	8	14	100	100
17	9	13	15	21	11	14	14	8	27	123	123
18	4	18	23	21	18	23	24	11	35	173	173
19	G 8	25	20	17	15	30	28	20	51	206	206
20	I 21	30	35	28	19	19	18	34	35	218	218
	10	37	23	23	8	17	29	36	45	218	218
22	7	20	28	33	26	41	31	29	43	251	251
Total		234	228	230	193	331	245	236	403	2100	

the top of the list and those with a larger number are at the bottom. This ranking of manuscripts indicates the relative skills and carefulness of the various scribes and the reliability of their models. Those manuscripts, for example, copied from the first Parisian exemplar which are higher on the list would presumably have been copied more carefully than those manuscripts which were copied from the same model, but are lower on the list.

§2. The Common Accidents

The general test collation of 150 lines of the beginning of each *pecia* also revealed that there were manuscripts with common accidents which indicates that they were copied from a common source. Two distinct families of manuscripts surfaced in the general test collation: those manuscripts copied from the first Parisian exemplar and a group of manuscripts copied from another source, a second exemplar, possibly divided into *pecia*.

A. A Second Exemplar Other Than the Parisian University Exemplar of 8 *Pecia*?

An examination of the common accidents (that is common omissions of more than two words, common additions, common variants, and common inversions) for the test collation revealed that the manuscripts CESENA, *Bibl. Malatestiana*, ms. *DLXVII.1* (=ms. 4 in the list below), FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale*, ms. *Conv. Soppr. A. 2.506, vol. II* (=ms. 7 in the list below), LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list below), OXFORD, *Balliol College*, ms. 214 (=ms. 9 in the list below), OXFORD, *Oriel College*, ms. 31 (=ms. 10 in the list below), and *Biblioteca Vaticana*, *Vat. lat. 853* (=ms. 21 in the list below) had an immediate or mediate common source for each of the sections of texts selected for the test collation, and that this source was not (immediately) the first Parisian exemplar divided into eight *pecia*. Because there were no noticeable explicit *pecia* transitions observed in these manuscripts which would be an external confirmation of the existence of a second exemplar, and because the internal evidence of the common accidents is so persuasive, it seems best to present a global list of these common variants for the test collation in the following list. In the lists below the word(s) following the line numbers are the reading of the first Parisian exemplar and the word(s) or description which follows the "[]" are the alternate readings of some or all of the manuscripts in the group of manuscripts 4, 7, 8, 9, 10, and 21 (and ms. 2, BRUGGE, *Groot-Seminarie*, ms. 36/148 for *peciae* 6 and 8). A "+" indicates that a particular manuscript contains the variant, addition, omission, or inversion. A "*" after the "+" indicates that the manuscript has been corrected.

TABLE OF THE COMMON ACCIDENTS OF MANUSCRIPTS 4, 7, 8, 9, 10, AND 21 (TOGETHER WITH MS. 2 FOR *PECIAE* 6 & 8).

<i>Pecia</i> 1	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)
<i>q. 1, line</i>						
13 possit] posset	+		+		+	+
17 ne] aut			+	+		
non	+				+	+
18 spatium] partium ¹	+		+	+	+	+
19 circumstantis]						
circumstantias					+	+
21 concurrerent]						
concurrrens	+		+		+	+
concurrenti				+		
24 ibi] sibi			om.		+	+
33 dicto] discreto					+	+
34 nihil est ipsorum]						
ipsorum nihil est	+		+	+	+	+
44 aliquis] quis			+	+	+	+
47 quod] quia			+	+		
50 verum est] <i>inv.</i>	+			+	+	+
60 esset] esse			+	+		
62 ulterius] interius	+	+	+	+	+	+
67 illo] eo	+		+	+	+	
78 aut] nec	+		+	+	+	
80 loco proprio] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+
81 ibidem] aut <i>add.</i>	+		+	+	+	+
81 an] ista	om.		+	+	+	
autem						+
84 posset universam] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+
85 eadem] eam			+	+	+	
94 Arguetur] Argueretur	+		+	+	+	+
101 impossibile] est <i>add.</i> ²	+		+	+	+	+
106 dicendo] a Deo	+		+	+	+	+
111 vacuum] non <i>add.</i>			+	+	+	
116 ipsa] ipse			+		+	+
117 adnihilare] annulare		+	+			
127 quia] quod	+		+	+	+	+
129 sicut] secundum					+	+
137 falsum est hoc]						
hoc est falsum	+		+	+	+	+
139 situ] sinu					+	+
145 medium vacuum] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+
151 nihil est medium]						
medium est nihil	+		+	+	+	+
156 inter] nisi	+		+	+	+	+

¹ Together with ms. 12 (= C).

² Together with mss. 19 (= H) and 20.

<i>Pecia 2</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)
<i>q. 5, line</i>						
116 scilicet] autem			+	+		
120 fundetur] fundatur			+	+		
120 quia] quae			+		+	+
124 est] dico <i>add.</i>	+		+	+	+	+
125 alio] aliquo			+	+		
126 quod] quia			+	+	+	+
128 quasi] quod		+	+	+		+
130-31 actionis...significato]						
<i>om. (hom.)</i>			+	+		
133 respicit] recipitur	+	+	+	+	+	+
136 se] ipsis <i>add.</i>			+	+		
139 et...etc.] <i>om.</i>			+	+		
146 praeter] propter		+	+			+
<i>q. 6, line</i>						
7 solo numero] solum		+	+	+		
solummodo	+					
8 eodem subiecto] <i>inv.</i>			+	+		
12 sic...medii] <i>om. (hom.)</i>			+	+		
20 falsum est] <i>inv.</i>					+	+
25 motibus] moventibus			+	+		
27 quia] quod ³	+		+	+	+	+
28 quare] quod ⁴	+				+	+
41 primo motore] <i>inv.</i>			+	+		
46 aut] aliud			+	+		+
59 quia] quod			+		+	+
62 non] quae			+	+		
63 aliarum] illarum			+	+		
64 habeant] habent	<i>om.</i>		+	+	+	
65 simul] licet			+	+		
69 alteri movet] <i>inv.</i>			+	+		
81 manet] maneret			+	+		
86 illorum] eorum		+	+	+		
94 medio] esset <i>add.</i>			+	+		
102 sicut] sic	+	+	+			+
104 habeat se] <i>inv.</i> ⁵	+		+	+	+	+
104 spiritum] ipsum	+		+	+		
110 gradum...secundum]						
<i>om. (hom.)</i> ⁶			+	+		
125 tunc] circa			+		+	+
132 sequatur] sequitur			+	+		+

³ Together with ms. 14 (= A).⁴ Together with ms. 2.⁵ Together with ms. 14 (= A).⁶ Together with ms. 11.

<i>Pecia 3</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)
<i>q. 9, line</i>						
57 eis] eidem			+	+		
aeque	+				+	+
59 necessario] semper			+	+		
62-63 quam...intelligente]						
<i>om.</i>			+	+		
63 sine] cum ⁷	+	+	<i>om.</i>	<i>om.</i>	+	+
74 qua] quia	+	+	+	+		+
75 quodcumque] quodlibet	+		+	+	+	+
80 etiam] enim			+	+		
91 qua] etiam <i>add.</i>			+	+		
99 quod] sed			+	+	+	+
secundum	+					
103 aliquod] aliquid			+	+		
105 secunda] prima ⁸	+		+	+	+	+
108 aliquid aliorum] aliud						
illorum			+	+		
140 quod eius] <i>inv.</i> ⁹	+		+	+	+	+
142 actus] accidens			+	+		+
<i>q. 10, line</i>						
7 resumpto] reassumpto	+		+	+	+	+
10 resumpto] reassumpto	+		+	+	+	
11 impedimento]						
Impedimentum		+	+	+		
21 et] a ¹⁰		+	+	+	+	+
28 intellectuali] intelligibili			+	+		
29 una] uno			+	+		
32 prout] ut	+	+			+	
40 ut] aut ¹¹		+	+	+	<i>om.</i>	+
vel	+					
42 de] quod	+		+	+	+	+
42 illo etiam] etiam quod	+		+	+	+	+
47 quod] sic <i>add.</i>			+	+		
47 possit] posset	+		+	+	+	+
54 potest videre] <i>inv.</i>	+				+	+
55 videndo] modo			+	+		
<i>q. 11, line</i>						
5 plura] plurima	+				+	+
8 illius] istius			+	+		
9 arguitur] videtur	+		+	+		+
12 mulier] mater			+	+		
18 sit] fit					+	+

⁷ Together with mss. 12 (= C) and 1.⁸ Together with ms. 3.⁹ Ms. 12 (= C) initially has *quod eius*, but with inversion signs, these two words have been transposed.¹⁰ Together with ms. 11.¹¹ Ms. 12 (= C) initially had *ut*, but this word has been changed to *aut*.

<i>Pecia 4</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	17(=X)
<i>q. 12, line</i>							
207 omittat]							
omittit	+		+	+	+	+	
<i>q. 13, line</i>							
7 Virginis							
Mariae] <i>inv.</i>	+				+	+	
12 exercitium]							
exercitum		+	+	+		+	
37 sua] eius			+	+			
48 de] ab			+	+	+		
50 est...sanctus]							
<i>om.</i>			+				
52 Ideo] Item	+				+	+	+
58 matris est] <i>inv.</i>		+	+				
64 dicentes] dicente			+	+	+	+	+
83 quaestione]							
ratione	+		+	+	+	+	+
99 et] quod <i>add.</i>	+		+	+	+	+	+
103 celebranda sit]							
<i>inv.</i> ¹²			+	+			
112 celebrandi]							
celebranda						+	+
114 celebrandi]							
celebranda						+	+
119 ipsa conceptio]							
conceptio ista			+	+			
122 cuiuslibet]							
cuiuscumque ¹³ +			+	+	+	+	+
128 sanctus]							
erat <i>add.</i> ¹⁴	+	+	+	+	+	+	+
132 secundaria] una			+	+			
138 aut] in <i>add.</i>			+	+			
145 exprimat]							
exprimit	+		+	+	+		
148 prima] prius			+	+			
152 quia] qua			+	+			
155 spiritualiter]							
specialiter			+	+			

¹² Together with ms. 16.¹³ Together with ms. 14 (= A).¹⁴ Together with ms. 14 (= A); ms. 12 (= C) contains *erat* in the margin and ms. 11 contains it above the line in a different hand.

<i>Pecia 5</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)
<i>q. 13, line</i>						
590 quod] quia			+	+		
622 vero] non ¹⁵			+	+		
624 ut] in	+	+	+	+	+	
630 Et] Vel			+	+		
633 ulterius] ultimo				+	+	
637 aut] in <i>add.</i>			+	+		+
647 nisi] ut				+	+	
654 isto] illo ¹⁶			+	+		
655 in transitu] intellectu			+		+	+
660-662 quod...dicere]						
<i>om. (hom.)</i>			+	+		
665 ut] si			+	+		
688 nata] natum	+		+	+	+	+
695 substantia sua] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+
699 tertium] dicendum						
quod <i>add.</i>			+	+		
702 solummodo] solum			+	+		
703 ordinantur] ordinatur			+	+	+	+
708 primo sunt] possunt			+	+		
717 ordinantur] ordinatur	+		+	+	+	+
718 mutationes]						
permutationes			+	+		
724 illorum] eorum				+	+	
730 licet] sed ¹⁷	+		+	+	+	+
740 descendere...lapis]						
<i>om. (hom.)</i>			+	+		
742 situm suum] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+
749 sanctificata]						
sanctificativa ¹⁸ +			+	+	+	
767 sint] sicut	+	+	+	+	+	
769 medium] est <i>add.</i> ¹⁹	+		+	+	+	+
<i>Pecia 6</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I) 2
<i>q. 14, line</i>						
211 vero] non ²⁰			+	+		
213 attingere] attingeret	+		+	+		+
214 secundum] suum ²¹	+		+	+	+	+
217 percipiens] perciperet			+	+		+
perciperent	+					+
223 litteris exprimit] <i>inv.</i>			+	+		+

¹⁵ Together with ms. 15.¹⁶ Together with ms. 3.¹⁷ Together with ms. 3.¹⁸ Together with mss. 14 (= A) and 1.¹⁹ Together with mss. 14 (= A) and 12 (= C).²⁰ Together with ms. 18.²¹ Together with ms. 22 (= L).

<i>Pecia 6</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	2
<i>q. 14 (cont.), line</i>							
225 terrae] vitae			+	+			
226 prosequi] persequi			+		+	+	+
226 potiore] potiore	+				+	+	+
230 insigniti] sunt <i>add.</i>			+	+			
232 augmentum]							
argumentum			+	+		+	+
236 personas idoneas]							
personis indoneis	+		+	+	+	+	+
237 destinabunt]							
aestimabunt			+	+	+	+	+
237 ipsi] illi			+	+			
237 suorum] eorum	+		+	+	+	+	+
241 aliquis] alios	+		+	+	+	+	+
245 aliquam] aliam			+	+			
245 aliquas] alias			+	+			
253 idem Papa] <i>inv.</i>			+	+			
263 quae] qui	+		+	+			
279 idoneas] qui <i>add.</i>			+	+			
284 valeant] valeat			+	+			
287 Est autem] Ecce			+	+			
297 habito dicto] <i>inv.</i>			+	+			
315 possunt] possent	+		+	+		+	
320 vero] autem non			+	+			
321 et] sed			+	+			
321 alienis...in] <i>om.</i>			+	+			
331 ipsam] ipsum	+		+		+	+	
333 inest] enim est ²²	+		+	+	+	+	
334 quia] quae			+	+			
342 concessio] concessis			+	+			
345 dispensantur] dispensatur				+	+		
349 debet] dicitur			+	+			
359 quia] quod ²³		+		+	+	+	
360 dispensentur] dispensatur				+	+		
363 illa] illam ²⁴	+		+	+	+		+
366 sunt conferendae] <i>inv.</i>	+		+	+	+		
372 super] secundum			+	+			
374 velletur] legitur		+		+	+		
<i>Pecia 7</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	
<i>q. 14, line</i>							
703 illa] illi			+	+	+	+	
704 omitta...purgatorii] <i>om.</i>			+	+			
705 vel] in	+		+	+	+	+	
719 suam] super			+	+			
721 indebitorum] debitorum			+	+			

²² Together with ms. 20.²³ Together with ms. 5 (= S).²⁴ Together with ms. 18.

<i>Pecia 7</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	
<i>q. 14 (cont.), line</i>							
726 et] etiam	+	+	+	+		+	
in					+		
727 et...volunt] <i>om.</i>	+				+	+	
737 indulgentias]							
indulgentiis	+		+		+	+	
738 supra] super			+	+		+	
740 sed] licet	+		+	+	+	+	
742 nihil] vel			+	+			
742 facere] ut <i>add.</i>	+	+	+	+	+	+	
743 modo plus] <i>inv.</i>			+	+		+	
748 conferre] consecratae	+	+	+	+	+	+	
748 proponuntur] ponuntur			+	+			
764 essent] esset ²⁵	+	+	+	+	+	+	
767 eorum] earum	+	+	+	+	+	+	
772-778 illas...dispensando]							
<i>om.</i>			+	+			
775 dispensaret] dispensarent			+	+		+	
783 ipse recipit] <i>inv.</i>			+	+			
789 alias] illas ²⁶	+		+	+	+	+	
790 non] est <i>add.</i>			+	+			
792 sed potius] si post					+	+	
792 qua] quae					+	+	
793 debita] ratione <i>add.</i>	+		+	+	+	+	
806 personarum] et <i>add.</i>	+			+		+	
826 sive] deficient <i>add.</i>			+	+	+	+	
deficiat <i>add.</i>	+						
833 quare] quarum			+			+	
838 principaliter secundum							
modum] secundum							
modum principaliter					+	+	
839 est non] <i>inv.</i>			+	+			
839 quali] modo <i>add.</i>	+		+	+	+	+	
<i>q. 15, line</i>							
5 illa] ista			+	+			
18 sicut] ut			+	+		+	
18 ut potestatem]							
de potestate ²⁷	+		+	+	+	+	
22 sit] sic	+		+	+		+	
<i>Pecia 8</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	2
<i>q. 16, line</i>							
180 credo] cedo	+		+	+	+	+	+
180 moderanda] miseranda			+	+		+	+
mensuranda					+		
181 exercitium] exitium				+		+	

²⁵ Together with mss. 5 (= S) and 11.²⁶ Together with ms. 20.²⁷ Together with ms. 6.

<i>Pecia 8</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	2
<i>q. 16 (cont.), line</i>							
excertium(!)			+				
183 suripiunt] subripuit			+	+		+	
183 mactabant]							
mactabant	+				+	+	+
184 Omnes] Omnium			+	+	+		
196 quia] quod			+	+			
206 impugnatione]							
pugnatione			+	+			
210 vellent matrem] <i>inv.</i>	+		+	+	+		
212 reges serviunt] <i>inv.</i>	+		+	+	+		
216 XXIII] XVIII			+	+			
220 augeatur] augeat					+	+	+
223 dicitur] dicit	+		+	+			
224 incumbit] intendit			+	+			
228 fore] hic <i>add.</i> ²⁸	+		+	+	+	+	+
232 iterum] sub <i>add.</i>			+	+			
236 exercitium] exitium					+	+	
exercitium(!)			+				
238 opponere] exponere			+	+			
243 Senatum] et <i>add.</i>			+	+			
249 accedere] accendere			+	+		+	
250 sapientes] sapiens			+	+	+	+	+
250 eam] ea ²⁹			+	+	+		
251 est] sit			+	+	+		
253 4] 8			+	+			
263 si] non			+	+			
267 hostes] hostibus			+	+			
272 quibus] non <i>add.</i>			+	+	+		
272 indigent] indiget			+	+			
272 igitur] communiter	+		+	+	+		
273 relinquuntur]							
relinquitur			+	+			
274 vivat] iuvant			+	+		+	
278 habent							
necessitatem] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+	
282 vivat aut pariter] <i>om.</i>			+	+			
283 relinvente]							
requirente	<i>om.</i>				+	+	+
recurrente			+	+			
287 Platone] quae <i>add.</i>	+				+	+	+
289 ad] modicum <i>add.</i>					+	+	
290 ut] non			+	+			
290 hoc] casu <i>add.</i>			+	+			
293 patiantur] patiantur	+		+	+	<i>om.</i>		
periantur					+		

²⁸ Together with ms. 14 (= A).²⁹ Together with ms. 20.

<i>Pecia 8</i>	4	7	8(=G)	9	10	21(=I)	2
<i>q. 16 (cont.), line</i>							
296 sic et] <i>inv.</i> ³⁰			+	+			
300 animas suas] <i>inv.</i>	+		+	+	+	+	
302 faciant] faciunt			+	+			
306 multi] iusti	+					+	+
310 utrorumque] utique			+	+			
310 maiore] maiorem			+	+			
317 turresque] turres			+	+			
318 obruant] obruantur			+	+			
320 civium] canum			+	+	+	+	+
talium	+						
325 ne struere] restruere	+		+		+		
restituere				+			
326 cavis] civis			+	+			
327 Turnus] est <i>add.</i>	+	+	+	+	+	+	
329 civibus] ut <i>add.</i>	+		+	+	+	+	
329 Ubi] Ibi	<i>om.</i>		+	+	+		
330 occasu] hoc casu			+	+		+	
334 quia] quod			+	+			

Of course, the above list not only reveals those passages where the manuscripts CESENA, *Bibl. Malatestiana*, ms. *DLXVII.1* (=ms. 4 in the list above), FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale*, ms. *Conv. Soppr. A. 2.506*, vol. II (=ms. 7 in the list above), LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list above), OXFORD, *Balliol College*, ms. 214 (=ms. 9 in the list above), OXFORD, *Oriel College*, ms. 31 (=ms. 10 in the list above), and *Biblioteca VATICANA*, *Vat. lat. 853* (=ms. 21 in the list above) form a family other than the family of manuscripts copied directly from the first Parisian university exemplar (those examples in the list in which a "+" is found for each of these manuscripts), but also the sub-groups within this family; for example, there are a number of instances when the manuscripts CESENA, *Bibl. Malatestiana*, ms. *DLXVII.1* (=ms. 4 in the list above), OXFORD, *Oriel College*, ms. 31 (=ms. 10 in the list above), and *Biblioteca VATICANA*, *Vat. lat. 853* (=ms. 21 in the list above) and only these three have common readings, which probably indicates a sub-family, or the state of the second exemplar at a certain time. Furthermore, there are instances in the above list in which manuscripts LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list above) and OXFORD, *Balliol College*, ms. 214 (=ms. 9 in the list above) and only these two manuscripts have a "+". These two manuscripts, namely, LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list above) and OXFORD, *Balliol College*, ms. 214 (=ms. 9 in the list above), have so many common variants unique to them that they were most certainly copied from a common source, perhaps from a manuscript itself copied from

³⁰ Together with ms. 18.

the second Parisian university exemplar, but brought to England where it served as a model for these two manuscripts. This would explain the observation by G.F. Warner and J.F. Gilson that the manuscript LONDON, *British Library, ms. Royal 11.C.X.* was of "English origin"³¹ and the comment of R. Mynors that it was probably copied by a British hand.³²

The above list reveals the following. First, there are instances when all six manuscripts contain a common variant in the selected text for each *pecia* (with the exception of *pecia* 6). Second, there are numerous instances for each *pecia* when the manuscripts CESENA, *Bibl. Malatestiana, ms. DLXVII.1* (=ms. 4 in the list above), LONDON, *British Library, ms. Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list above), OXFORD, *Balliol College, ms. 214* (=ms. 9 in the list above), OXFORD, *Oriel College, ms. 31* (=ms. 10 in the list above), and *Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 853* (=ms. 21 in the list above) have common accidents that are unique to this group. Third, as mentioned above, there are numerous occasions when the manuscripts LONDON, *British Library, ms. Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list above) and OXFORD, *Balliol College, ms. 214* (=ms. 9 in the list above) have common accidents unique to them.

Three additional observations must be made. First, some manuscripts seemed to share the common readings of the second exemplar for only one *pecia*. For example, in *pecia* 6, but only in *pecia* 6, the manuscript BRUGGE, *Groot-Seminarie, ms. 36/148* shares a number of readings with manuscripts stemming from the second exemplar. Also in *pecia* 4, and only in *pecia* 4, the manuscript SALISBURY, *Cathedral Library, ms. 15* – which, because of its explicit *pecia* transitions corresponding to those of the first Parisian exemplar, was most certainly copied from the first Parisian exemplar and not the second – has some readings in common with the second exemplar. Could it be that the Salisbury manuscript, at least for this section of the text in *pecia* 4, was the mediate source for the second exemplar? Or, was the first exemplar corrected by the time the scribe of the Salisbury manuscript copied this section, and the shared readings of this manuscript and those copied from the second exemplar reflect the corrected state of the first Parisian exemplar?

Second, there are occasions when the manuscript PARIS, *Bibl. de l'Arsenal, ms. 456* initially had the reading of the first exemplar, but the manuscript has in some instances been changed to have the reading of the second exemplar. Perhaps these alterations were made by a scribe who had access to the second exemplar or a manuscript copied from it. Or, perhaps after the initial text was copied from the first exemplar, a scribe had access to the same codex material, perhaps the apograph or the *liber magistri*³³ itself.

³¹ G. F. WARNER et J.F. GILSON, *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, I, London, 1921, p. 354.

³² R. A. B. MYNORS, *Catalogue of the Manuscripts of Balliol College Oxford*, Oxford, Clarendon Press, 1963, p. 209.

³³ Cf. L. HÖDL, "Literar- und Problemgeschichtliches zur neuen kritischen Edition der

Third, although the ms. 14 (=A), PARIS, *Bibl. Nationale, ms. lat. 15350*, will be studied in detail below³⁴ where it will be maintained that this manuscript was not copied from the second exemplar,³⁵ there are occasions when it did contain the same variant readings as manuscripts copied from the second exemplar, and this will need to be examined in detail.

The general test collation also revealed that there was an affinity between two other manuscripts, BRESCIA, *Bibl. di Lonato, ms. 166* (=ms. 1 in the list below) and FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale, ms. Conv. Soppr. A. 2.506, vol. II* (=ms. 7 in the list below). The Brescia manuscript, as mentioned above,³⁶ contains only questions 1-11 and 13, and as a consequence it did not contain *peciae* 6-8 for the test collation. However, for *peciae* 1-5 this manuscript had a number of common readings with FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale, ms. Conv. Soppr. A. 2.506, vol. II* (=ms. 7 in the list below).

TABLE OF THE COMMON ACCIDENTS OF MANUSCRIPTS 1 AND 7.

<i>Pecia</i> 1	1	7
<i>q. 1</i>		
lin. 8 absque] sine	+	+
lin. 30-31 puta...simul] <i>om. (hom.)</i>	+	+
lin. 64 etiam] et	+	+
lin. 81 Etiam] enim	+	+
lin. 89 quia] sed	+	+
lin. 118-119 de novo agere] agere de novo	+	+
lin. 143 esset] in <i>add.</i>	+	+
<i>Pecia</i> 2	1	7
<i>q. 5</i>		
lin. 136 aliud a se] <i>om.</i>	+	+
lin. 147 est] et <i>add.</i>	+	+
<i>q. 6</i>		
lin. 10 Primo sic] <i>om.</i>	+	+
lin. 42 determinavimus] ubi <i>add.</i>	+	+
lin. 44-45 sive...passiva] <i>om. (hom.)</i>	+	+

'Opera Omnia' des Heinrich van Gent," in *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 32 (1985), p. 312, n. 44; HENR. DE GAND., *Summa, art. 41-44*, ed. L. HÖDL, pp. LVIII-LIX et LXII-LXV; ID., *Summa, art. 35-40*, ed. G. A. WILSON, p. XXII, n. 12; et ID., *Summa, art. 1-5*, ed. G. A. WILSON, p. XXXIX.

³⁴ Cf. *infra*, pp. XL-XLIX.

³⁵ Cf. *infra*, pp. XLV-XLIX.

³⁶ Cf. *supra*, p. XI.

lin. 132 quam] priusquam	+	+
Pecia 3	1	7
q. 9		
lin. 64 aspiciendo] respiciento	+	+
lin. 64-65 et...quietandi] <i>om.</i>	+	+
lin. 67 et bene] <i>om.</i>	+	+
lin. 109 et indeterminatione] <i>om.</i>	+	+
q. 10		
lin. 25-26 sine corpore] <i>om.</i>	+	+
lin. 39-40 alias...separata] <i>om.</i>	+	+
lin. 43 absque sensu] <i>om.</i>	+	+
lin. 57 procedit ulterius] <i>inv.</i>	+	+
q. 11		
lin. 9 filius alterius] <i>inv.</i>	+	+
Pecia 4	1	7
q. 13		
lin. 17 neque] nec	+	+
lin. 48 de...assumpsit] <i>om. (hom.)</i>	+	+
lin. 50 iniquitate] non <i>add.</i>	+	+
lin. 79 esse potest] <i>inv.</i>	+	+
lin. 97 esset] esse	+	+
lin. 104 declarabitur] determinabitur	+	+
lin. 117 an...conceptionis] <i>om. (hom.)</i>	+	+
lin. 123-124 aut sanctificatio] <i>om.</i>	+	+
lin. 132 celebrationis] cuiuslibet	+	+
lin. 136 ad propositam quaestionem dico]	+	+
dico ad propositam quaestionem		
Pecia 5	1	7
q. 13		
lin. 603 et actus] <i>om.</i>	+	+
lin. 607 solum] solummodo	+	+
lin. 631 actu aliud] <i>inv.</i>	+	+
lin. 657 per tempus] <i>om.</i>	+	+
lin. 661 eo] illo	+	+
lin. 673 mansivo] mansive ³⁷	+	+
lin. 695 sua] sola	+	+
lin. 736 per accidens] <i>om.</i>	+	+
lin. 755 praecedenti] praecedit	+	+

³⁷ Together with ms. 10.

These unique common variants of these two manuscripts indicate a common source. It is puzzling, though, that the Brescia manuscript lacks the unique common variants of the family of manuscripts copied from what is supposed here to be the second Parisian university exemplar, i.e. the unique common variants of manuscripts CESENA, *Bibl. Malatestiana*, ms. *DLXVII.1* (=ms. 4 in the list above), FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale*, ms. *Conv. Soppr. A. 2.506*, vol. II (=ms. 7 in the list above), LONDON, *British Library*, ms. *Royal 11.C.X.* (=ms. 8 in the list above), OXFORD, *Balliol College*, ms. 214 (=ms. 9 in the list above), OXFORD, *Oriel College*, ms. 31 (=ms. 10 in the list above), and *Biblioteca VATICANA*, *Vat. lat. 853* (=ms. 21 in the list above). It has instead the readings of first university exemplar in these instances in the first list given above in this section. On the other hand, the ms. FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale*, ms. *Conv. Soppr. A. 2.506*, vol. II (=ms. 7 in the lists above) has many instances when it has readings in common with the second exemplar. Yet, these two manuscripts, BRESCIA, *Bibl. di Lonato*, ms. 166 (=ms. 1 in the list above) and FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale*, ms. *Conv. Soppr. A. 2.506*, vol. II (=ms. 7 in the lists above) seem to have a common source. As indicated above, both these two manuscripts are late manuscripts, copied in the 14th or 15th centuries. Perhaps they were both copied from the second exemplar (or an intermediate manuscript copied from it), but only after the second exemplar had been substantially corrected and brought closer to the first exemplar?³⁸

³⁸ For a historical improvement of the second exemplar in one of Henry's other *Quodlibeta*, cf. G. A. WILSON, "Preliminary Indications of a Historical Development in the Second Parisian Exemplar of Henry of Ghent's *Quodlibet VI*," in *Proceedings of the PMR Conference*, vol. 6 (1981), pp. 135-143.

MANUSCRIPT 14 (PARIS, *Bibl. Nat. lat.* 15350): INDEPENDENT
OF THE UNIVERSITY EXEMPLAR TRADITIONS

**§1. Manuscript 14 (PARIS, *Bibl. Nat. lat.* 15350):
An Incomplete Text of *Quodlibet XV***

It is well known that the manuscript PARIS, *Bibl. Nat. lat.* 15350, which is given the siglum "A" in the *Opera omnia* series, was in Godfrey of Fontaines' personal library and was donated to the Sorbonne when Godfrey died in 1306 or 1309.¹ There are two aspects of this manuscript which must be studied for this *Quodlibet* of Henry: first, the text as it exists in this manuscript is incomplete and has perhaps the character of an *abbreviatio*; and second, the text has been corrected, and in the volumes of Henry's *Quodlibeta* edited to date the initial text of this manuscript reflects a model which contains an earlier version of the text and some of the corrections seem to reflect the later intentions of the author as he finalized his text.

Concerning the incompleteness of the text in ms. A for this *Quodlibet*, there are in this manuscript extracts of only four of the sixteen questions edited in this volume: questions 2, 6, 13, and 16. Each of these is truncated. For example, question 2 omits the prooemium which states that this question and the following questions have as their subject a discussion of creatures and specifies the subdivisions of this general topic. The text of ms. A begins question 2 with "Arguitur quod Christus..." and provides the first argument, but omits the second argument, the "contra" argument, and all of the *solutio* except for the final sentence. The "ad argumentum" directed to the first argument is present in this manuscript, but the copyist had initially copied "Unde quod arguitur in primo argumento quod..." but of course the "in primo argumento" no longer has a sense in the abridged text in this manuscript which contains only this argument (and not the second argument), and this phrase is expunctuated. Similarly, the phrase "secundum praedicta" was initially copied, but because the text to which this refers was not copied initially, these two words are also expunctuated. The text of this question preserved in ms. A contains only the first argument, one sentence of the *solutio*, and the response to the first argument, and is so highly truncated, the

¹ Cf. J.J. DUIN, "La bibliothèque philosophique de Godefroid de Fontaines," in *Estudios Lulianos*, 3 (1959), pp. 22-36 and 137-160; R. MACKEN, "Les corrections..." in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 44 (1977), pp. 55-57; AEGIDIUS ROMANUS, *Apologia*, ed. R. WIELOCKX, Florence 1985, pp. 17-19; J. WIPPEL, "Godfrey of Fontaines at the University of Paris in the Last Quarter of the Thirteenth Century," in *Nach der Verurteilung...*, esp. the section "Godfrey's Library" on pages 361-367; HENR. DE GAND., *Summa*, art. 31-34, ed. R. MACKEN, p. xvii; ID., *Summa*, art. 1-5, ed. G. A. WILSON, p. xiv.

scholar for whom this was prepared, Godfrey of Fontaines, seems to have been interested in very select passages.

Similarly in question 6 the text of the critical edition below begins with "Sequuntur quaesita pertinentia ad creata absoluta, ubi primo quaerebatur unum de accidente, utrum scilicet sit possibile ponere plures formas et diversas accidentales differentes solo numero simul in eodem subiecto indivisibili. Deinde quaerebantur plura alia de substantia. Circa illud unicum arguitur quod sic." Ms. A begins immediately with "utrum," omits the "scilicet" because it is no longer needed, copied but then expunctuated the "Deinde quaerebantur plura alia de substantia." The remainder of the text of question 6 is contained in this manuscript.

Question 13 is highly abbreviated. For example, all of the arguments both pro and contra are omitted, as well as the first paragraph of the *solutio* – about 125 lines in the critical text. After the first paragraph of the *solutio*, the critical text continues "Et primo modo intelligendo quaestionem, dico quod..." The text of ms. A reads "Circa celebrationem conceptionis beate Virginis est intelligendum quod..." which is all written by the hand of the corrector of this manuscript: the "Circa cele-" is in the text and the "brationem conceptionis beate Virginis est intelligendum quod..." is in the margin. The copyist continues to copy selected parts of the text and to modify the text accordingly. For example the scribe omitted a "sicut dictum est" (cf. *infra*, lin. 134-135) and a "prout iam declarabitur" (cf. *infra*, lin. 139); he initially wrote, but then expunctuated a "secundum utrumque modum quaestionis" (cf. *infra*, lin. 182); he eliminated a quote from Macrobius (cf. *infra*, lin. 215-230); and he dropped the whole conclusion to the question, which is about 130 lines.

Question 16 in manuscript A also contains only selected passages from the full text of this question. Question 16 of the critical text based on all the complete manuscripts of *Quodlibet XV* begins "Circa quartum et ultimum arguitur..." whereas manuscript A begins immediately with the "arguitur" – a situation similar to what happened in *Quodlibet XIII*.² The first three paragraphs of the *solutio* are absent from manuscript A, quotes from Cicero are missing (cf. *infra*, lin. 83-124), quotes from Vegetius have not been copied (cf. *infra*, lin. 139-151, 159-186, 308-348, et 358-371), passages from Vergil (cf. *infra*, lin. 321-328) are skipped, and the entire ending – nearly 200 lines of text in this critical edition – was not copied for this manuscript. These omissions are similar to those in Godfrey's manuscript of Siger of Brabant's *De necessitate* which led J.J. Duin to remark "Le texte de Paris est dû à Godefroid de Fontaines, dont nous connaissons bien la manière de travailler. C'est systématiquement qu'il omet de faire figurer les objections au début des

² Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. LXXIII: "au lieu de 'circa primum arguitur quod...' , le ms. 20 (A) a écrit 'arguitur quod...'"

questions, systématiquement qu'il omet fréquemment les citations d'auteurs, qu'il résume les solutions."³

One has the impression that at this stage in his career, Godfrey of Fontaines was mainly interested in certain questions treated by Henry and even within these questions of interest Godfrey's concern was not with the fully developed quodlibetal question, but his attention was focused on the nucleus of Henry's position and the basic reasons for Henry's stance.

The selectivity of the text in ms. A is revelatory, and two observations can be made based on this selectivity. First, a certain amount of care went into copying and correcting this manuscript. The scribe of ms. A needed to make certain adjustments because not all in his model was copied. For example, the text of the model needed to be adjusted by the scribe of ms. A for sense, e.g. in question 13 the omission of "sicut dictum est" and "prout iam declarabitur," mentioned above. Second, it seems that the model of ms. A was a more complete text. For example, there are passages in ms. A where the initial copyist incorrectly copied parts of text which referred to passages in the more complete text of its model, but which were subsequently eliminated from the text of ms. A because these no longer had a meaning, for example in question 2 a corrector has expunctuated two phrases, "in primo argumento" and "secundum praedicta" and in question 6 a corrector has eliminated the "Deinde querebantur plura alia de substantia," because these phrases did not have a meaning in the text of ms. A, as was mentioned above.

In ms. A the presence in *Quodlibet XV* of texts which refer to the more complete passages and which are subsequently eliminated by a corrector seems to preclude both that this apparent *abbreviatio* was a preliminary draft of Henry's own notes, perhaps composed by Henry for the second oral session of the quodlibetal public disputation, and it excludes the possibility that this probable *abbreviatio* was Henry's notes of this second oral session.⁴ More likely these are summaries based upon a written version of the *Quodlibet*, but these summaries were probably drawn up by Godfrey or a scribe under his direction.

§2. The Corrections to Manuscript 14 in *Quodlibet XV*.

The initial text of the abbreviated four questions of *Quodlibet XV* in the manuscript A is a text which contains faults – perhaps because the model

³ J.J. DUIN, *La Doctrine de la Providence dans les Écrits de Siger de Brabant (Philosophes Médiévaux, III)* (Louvain, Éditions de L'Institut Supérieur de Philosophie, 1954), p. 248.

⁴ J. WIPPEL, "Quodlibetal Questions Chiefly in Theology Faculties," in *Les Questions disputées et les Questions quodlibétiques dans les Facultés de Théologie, de Droit et de Médecine*, ed. B. BAZÁN, J. WIPPEL, G. FRANSEN, D. JACQUART, Turnhout, 1985, pp. 187-188.

which the scribe used was difficult to read or it itself contained a more primitive and as yet uncorrected version of the text. The text was in need of correcting, but even after the corrections were made, the text of ms. A still contains some faults. The text contained in this manuscript can be compared against the text of the first Parisian university exemplar, which although now lost, can be reconstructed based on manuscripts that were copied from it. This comparison reveals the following.

The text, truncated as it is in this manuscript, naturally provides fewer folios to examine, and this in itself limits the amount of material available to study. But even when there are corrections made in the text of *Quodlibet XV* in this manuscript, they are not as numerous or extensive as in other *Quodlibeta*, e.g. *Quodlibet X*.⁵ There are, for example, no marginal corrections which are intended as replacements for text stricken in the two columns on the folios. Likewise, there are no lengthy passages written in the two columns which have been struck. Because of this paucity of samples and because when they do exist they are not extensive, explanations of these corrections must be tentative, but some observations can be made.

First, there are faults in the initial text of ms. A for this *Quodlibet* which required correcting. Some of these, as mentioned above, occurred because as an apparent *abbreviatio* of *Quodlibet XV*, this manuscript needed to be adjusted for sense and there were times the initial copyist inadvertently copied passages which lacked a sense for the selective text he was producing, as was mentioned above. Other faults occurred in the copying process. There are instances in the initial text in ms. A when a copying fault had been made and the appropriate correction was made in the margin. For example, in the second argument of question 6 the scribe omitted a word, but then supplied it in the margin in his own hand. The text, with the word supplied by the initial scribe in the margin of ms. A written here in italics, is: "si esset eadem species sive intentio in medio diversorum alborum, cum per id quod ab eis diffunditur in medium movent visum, si essent duo alba quorum unum esset *magis* album et alterum minus..." (cf. *infra*, lin. 16-19). There are as well examples of copying mistakes which were not noticed and these faults remained in the text of ms. A. For example, in q. 13, the text of the critical edition with the uncorrected fault in ms. A given in parentheses is: "Illae enim mansivae sunt per tempus et necessario habent duo tempora: unum suae generationis in quo non sunt, appellando tempus generationis tempus alterationis quae per se ordinatur (ordinantur) ad generationem unius, et corruptionem alterius ..." (cf. *infra*, lin. 703-708)" and in question 16 the text of this critical edition with the uncorrected fault in ms. A in parentheses is: "...et tunc alii tenentur cum eis contra hostes stare et esse paratos (parati) aut

⁵ See, for example, plates v, vi, and vii printed in HENR. DE GAND., *Quodl. X*, ed. R. MACKEN.

cum aliis potest devincere, aut simul mori cum illis, ... (cf. *infra*, lin. 266-268). Furthermore, there are *saut du même au même*⁶ in the initial text of ms. A. Some of these went unnoticed and the omissions have continued in the text of ms. A. For example, in question 13, there are two omissions in ms. A by *saut du même au même* which can be illustrated by this text of this critical edition, with the two omissions in ms. A indicated in italics: "Et de illis quae sunt in actu isto secundo modo dicto, ut sunt omnia quorum esse consistit in motu aut transmutatione in quantum huiusmodi, verum est quod non sunt nisi in potentia respectu illorum quae sunt in actu primo *modo dicto*. *Illa enim quae sunt in actu primo modo in quantum huiusmodi, non tendunt in aliud ut ad aliud ad quod sunt in potentia...*Propter quod talia, in quantum huiusmodi dicunt esse non nisi in potentia, et hoc respectu alicuius actus determinati... (cf. *infra*, lin. 639-648)"⁷ Of course, it is possible that the model of ms. A lacked these words and that this model represented the text in an earlier stage, and that Henry may have subsequently added these words as he corrected the apograph or exemplar. The same may be true of the citations which do not appear in ms. A: were they absent in the model of ms. A and was it the intention that they be subsequently supplied before the text was turned over to the university or were these present in the model of ms. A and the scribe of ms. A simply passed over these according to the instructions of the eventual owner? Other omissions were noticed by the corrector and the omitted text is placed in the margins of the manuscript. For example, in question 13, the text of the critical edition with the omissions in ms. A which are supplied in the margins presented here in italics is: "Secus autem est de conceptu beatae Virginis in semine, *quia ipsa concepta est in semine* et generata more aliorum, et non statim in hora conceptionis seminis fuit homo perfecta ex anima rationali et carne....(cf. *infra*, lin. 211-213)." And in the same question: "Nata est enim gratia infundi animae etsi non esset ipsa macula, sicut lapis descendere etsi non esset in medio *fabae*. *Unde sicut lapis obviens fabae in illo instanti in quo faba intrat dictum situm suum, superficies suprema fabae et inferior lapidis tangent se...*(cf. *infra*, lin. 739-743)."

§3. The Model of Manuscript 14

As was noted above, the general text collation revealed that there are occasions when the ms. A seems to have an affinity with the second exemplar,⁸ which for the critical text of this volume can be reconstructed based upon the common readings of manuscripts LONDON, *British Library*,

⁶ M.L. WEST, *Textual Criticism and Editorial Critique Applicable to Greek and Latin Texts*, Stuttgart, 1973, pp. 25-26; HENR. DE GAND., *Summa*, art. 1-5, ed. G. A. WILSON, p. XLIII.

⁷ See also q. 6, lin. 55

⁸ Cf. *supra*, p. XXXVII.

ms. *Royal 11.C.X* (= ms. G) and *Biblioteca VATICANA*, ms. *Vat. lat. 853* (= ms. I). This affinity becomes more evident by focusing on the critical text, concentrating on those passages of the critical text which are contained in ms. A, and comparing the readings of ms. A, the readings of the reconstructed first exemplar and the readings of the reconstructed second exemplar. In the following list, for example, the text of the critical edition, established in these instances based on the common readings of manuscripts copied from the first exemplar, is given after the line number, this text being followed by a closed parenthesis (")"), and then the description of the common omission, addition, or inversion in the manuscripts AGI is provided:

- q. 6, lin. 104: habeat se] *inv.* AGI
- q. 13, lin. 245: et] *om.* AGI
- q. 13, lin. 448: originali] quod *add.* AGI
- q. 13, lin. 763: unde] *om.* AGI
- q. 16, lin. 228: fore] hic *add.* AGI
- q. 16, lin. 271 et] *om.* AGI

In these instances the common readings of manuscripts AGI diverge from the reading of the critical text of this volume, which in these cases is based on the readings of the first exemplar, and the readings of ms. A in these examples are common with the readings of the second exemplar, and these at first glance might suggest a common source.

On the other hand, there are numerous occasions when the reading of ms. A is the same as the critical text, and the common readings of it and the first exemplar are the basis for the text of the critical text, but the second exemplar has a variant, omission, addition, or inversion. In the following list, for example, the text of the critical edition is given after the line number, this text being followed by a closed parenthesis (")"), and then the common variant or description of the common omission, addition, or inversion in the manuscripts GI – presumably representing the reading of the second exemplar – is provided:

- q. 2, lin. 13: V°] II° GI
- q. 6, lin. 46: aut] aliud GI
- q. 6, lin. 59: quia] quod GI
- q. 6, lin. 102: sicut] sic GI
- q. 6, lin. 125: tunc] circa GI
- q. 6, lin. 132: sequatur] sequitur GI
- q. 13, lin. 168: nihil] *om.* GI
- q. 13, lin. 286: pellitur] pellit GI
- q. 13, lin. 458: impossibile] mihi possibile GI
- q. 13, lin. 499: in anima] *om.* GI

- q. 13, lin. 584 et] etiam GI
- q. 13, lin. 585: sive] *om.* GI
- q. 13, lin. 603 quod] quia GI
- q. 13, lin. 655: in transitu] intellectu GI
- q. 13, lin. 668: positionem] speciem GI
- q. 13, lin. 682 et] *om.* GI
- q. 13, lin. 684 existit] existat GI
- q. 13, lin. 693 et] *om.* GI
- q. 13, lin. 695 substantia sua] *inv.* GI
- q. 13, lin. 730 licet] sed GI
- q. 13, lin. 742 situm suum] *inv.* GI
- q. 16, lin. 274: vivant] iuvant GI

There was one instance when the reading of the second exemplar, reconstructed based upon manuscripts G and I, together with ms. A, was preferred to the reading of the first exemplar. The text of the critical edition, based upon the common reading of manuscript A and the second exemplar, with the word omitted in the first exemplar in italics, is found in question 6: "Immo tota species una et eadem per essentiam secundum numerum manet ad praesentiam unius generantium illam, licet minus intensa *quam* fuit generata ad praesentiam plurium agentium, pro quanto efficacius et intensius movebant ad generationem illius plures simul quam unus aut pauciores tantum (*cf. infra, lin. 80-85*)."

The affinity which ms. A has with some of the readings of the second exemplar seems to exclude the possibility that ms. A was copied from the first exemplar. On the other hand, there are too many instances when the readings of ms. A are in common with the first exemplar and the second exemplar digresses. These are strong indications that ms. A was not copied from the second exemplar. The status of ms. A for *Quodlibet XV* seems similar to the situation of ms. A in *Quodlibet XIII*. Ms. A for *Quodlibet XV* seems to be independent of the first university exemplar and the second university exemplar, yet it contains readings which at times are readings of the first exemplar and at other times are readings of the second exemplar.⁹ Ms. A for *Quodlibet XV*, as well as for *Quodlibet XIII*,¹⁰ was copied from a model which was more complete than the fragments in ms. A. And there are some indications in *Quodlibet XV* that the model of ms. A, as in the case of

⁹ Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. XIII*, ed. J. DECORTE, p. LIX: "En nous basant sur ces données, nous nous croyons autorisé à conclure que le texte du ms. 20 ne dépend ni du premier ni du deuxième exemplar."

¹⁰ Cf. *Ibid.*, p. LX: "En premier lieu, le ms. 20 a été copié sur un modèle qui comportait un texte plus complet que les fragments que nous en possédons."

Quodlibet XIII, does not seem to have the integral text of the first university exemplar, but it contains a more primitive text.¹¹

There are a number of passages in ms. A which suggests that its model was an earlier, but nearly finished version of the text which would eventually be transmitted via the first Parisian university exemplar. Above it was noted that ms. A was carefully corrected.¹² Some phrases which made sense in the model of ms. A were struck from the text of ms. A because in its abbreviated form these words no longer contained a meaning. In addition, some omissions by *saut de même au même* in the text of the copyist of ms. A were supplied in the margins. What, however, is puzzling is that there still remain faults in ms. A, even after it had been corrected. Is it possible that the scribe of manuscript A committed these faults and the corrector simply missed them? Or is it possible that the model of ms. A itself contained the fault? If the latter, then the model for ms. A was a more primitive version, although nearly finished, of the text of *Quodlibet XV*, which eventually was distributed by the first Parisian university exemplar. An examination of some of the suggestive passages will illustrate the point.

In question 6, for example, there is what appears as a *saut de même au même* in ms. A. The text of the critical edition is provided here with the missing text in manuscript A in italics: "Ad primam in contrarium de intentionibus visibilium in medio, propter quas, ut puto, mota fuit quaestio, quod diversa visibilia aequaliter multiplicant suas species in eadem parte medii sic quod *species manet specie alterius corrupta*, quod non posset esse, si essent eadem species numero, dico quod... (*cf. infra, lin. 52-56*)."

Did the initial scribe move his eye from the *quod* before the word *species* to the *quod* before *non* and simply omit the six words? Did the corrector, who otherwise was correcting quite carefully, simply miss this omission? Or, were both the initial scribe and the corrector careful here and the model from which they were copying and correcting simply lacked these words? The text has a sense without these words. Is it possible that these words were added when Henry finalized his text for the university?

There are, for example, omissions in the initial text of the copyist of ms. A which have been supplied in the margin by the corrector, but in these instances the initial text in ms. A contains a sense. For example, in question 6, the text of the critical edition, with the words in the margin of ms. A in italics, is: "...et hoc quemadmodum plures simul moverent navem *motu veloci quam quilibet illorum per se* aut pauciores simul moverent motu lento (*cf. infra, lin. 85-87*);" and in q. 13: "Sed hoc non per se ratione qua erat instans conceptionis, quia conceptio Virginis non erat miraculosa, sed pure naturalis

¹¹ Cf. *Ibid.*, p. LXI: "En second lieu, le modèle du ms. 20 ne semble pas avoir comporté le text intégral tel qu'il nous a été transmis par la tradition universitaire."

¹² Cf. *supra*, pp. XLII-XLIV.

virtute seminum maris et feminae, immo ratione qua erat instans sanctificationis ut facta est in illo in ordine ad agentem, licet non in ordine ad subiectum, sicut dictum est (*cf. infra, lin. 345-349*).” In both these examples one has the impression that the corrections are further elaborations which Henry intended to be present in the definitive text, even though they may not have been present in his initial redaction.

Similarly in q. 6 the text of ms. A contains a sense, but a different reading of the manuscripts copied from the first and second exemplars seems more refined. The text of the critical edition, based on the reading of the first and second exemplars, with the variant reading of ms. A in parentheses is: “Impossibile est ergo quod diversae formae (species) secundum numerum solum, etiam a diversis agentibus sive generantibus, habeant esse in eadem parte medii. Immo quodlibet illorum uniformiter alteri movet medium ad generationem speciei secundum rationem illius unice potentiae; acsi solummodo unum illorum moveret et sic ad eandem formam secundum numerum generandam quodlibet illorum secundum virtutem suam movet et concurrunt in eundem effectum numero, ... (*cf. infra, lin. 67-73*).” The reading of ms. A “...diversae species secundum numerum solum...” has a sense, but the reading of the other manuscripts “...diversae formae secundum numerum solum...” also has a sense, and this sense parallels the “...ad eandem formam secundum numerum...” of the next sentence. One has the impression that Henry’s earlier draft of this text read *species*, but, perhaps as he finalized the text for the apograph or exemplar, he realized the parallelism to *formam* in the next sentence and changed this *species* to *formae*. In question 13 there are also similar examples where words omitted in ms. A but present in the exemplars seem to be added to polish the text. For example, the critical text reads, with the omitted word in ms. A in italics: “...hoc contingere potuit *dupliciter*: aut quia statim in tempore continuato instanti quo in originali concepta est mundo sanctificata est et concepta Deo, aut quia in alio instanti posteriori quam fuit concepta mundo concepta est Deo, et fluxit tempus medium inter illa duo instantia (*cf. infra, lin. 245-247*).” The text can be read without the *dupliciter*, but the *dupliciter* helps the reader. Another example from question 13 is, with the omitted word from ms. A in italics: “Considerando autem primo modo formam et esse eius secundum primam comparisonem, scilicet in ordine ad agentem producentem illam, semper in formis contrariis sibi succedentibus forma posterior habet esse prius natura quam corrumpatur prior, quia prior non corrumpitur nec a subiecto suo expellitur nisi per actionem formae alterius introductae posterius in idem subiectum, et hoc ratione contrarietatis quam habet ad illam, qua sese non compatiuntur in eodem subiecto, et etiam *ratione* maioris virtutis et efficaciae quam illa forma habet in agendo super minorem virtutem et efficaciam quam forma alia habet in patiando et resistendo...(*cf. infra, lin. 271-281*).” Here the text has a sense without the second *ratione*, that is “...et

hoc ratione contrarietatis...et etiam maioris virtutis...,” however, the addition of the second *ratione* helps the reader navigate a rather complex passage.

This impression is further confirmed by a passage in question 16 in which the phrase *sive temporalia* is omitted in all the manuscripts, except ms. A, which contains the two words in the margin. The text is, with these two words provided in italics: “Ut autem descendamus ad propositum, de bello iusto, est distinguendum, quia aut est ad recuperandum bona iniuste ablata, de quo nihil ad praesens, aut est ad repellendum iniuriam qua nituntur hostes bello bona auferre, puta vitam, patriam, libertatem, leges et cetera bona, *sive temporalia* sive spiritualia (*cf. infra, lin. 71-75*),” where the *sive temporalia* is needed for the sense.

One has the impression that the copyist of ms. A had access to the same codex material that would eventually be the basis for the first Parisian university exemplar. This codex material would have been fairly complete. Even though there are some faults in the transcription by the scribe, many, but not all, were eventually corrected. The manuscript, even though it does not contain all of the questions of *Quodlibet XV* is a valuable one, and it has been collated in the critical edition in its entirety.

THE FIRST PARISIAN EXEMPLAR

Of the known manuscripts of Henry's *Quodlibet XV*, none seem to be the actual Parisian university exemplar divided into *peciae*. The actual exemplar of *Quodlibet XV* is lost. However, the text of this exemplar can be reconstructed based upon the common readings of manuscripts copied directly from this exemplar. The first Parisian exemplar was divided into 191 *pecia* and this division was known on February 25, 1304.¹ One can conclude that by 1304 this exemplar was in use at the university in Paris. What is less clear is whether Henry was able to examine and approve this exemplar of *Quodlibet XV* before his death in 1293. Above it was mentioned that three otherwise complete manuscripts of Henry's *Quodlibeta* are missing *Quodlibet XV* and only *Quodlibet XV*.² Is it possible that as a result of Henry's death in 1293 this *Quodlibet* was delayed in its preparation for university distribution, but that by 1304 this last *Quodlibet* had become established by the university?

THE RECONSTRUCTION OF THE CRITICAL TEXT

Ideally a critical edition is to provide the readings of the models available to scribes in the Middle Ages. In the case of Henry's *Quodlibeta* the actual first and second Parisian exemplars are lost. Yet these models can be reconstructed based upon the common readings of those manuscripts copied from them. The critical text here has been established based upon the common readings of select manuscripts copied from the first Parisian university exemplar, which should reveal the text of this model. Similarly the common readings of select manuscripts copied from the probable second Parisian university exemplar will reveal the readings of this exemplar. The common readings attested to in the critical text with its corresponding critical apparatus provide the readings of two models which were available during the Middle Ages, namely texts of the first Parisian university exemplar and the second Parisian university exemplar. In addition, the readings of ms. A provide a glimpse into what was probably an earlier version of the text which eventually would be transmitted via the first Parisian university exemplar.

The first Parisian university exemplar was reconstructed here based upon the common readings of manuscripts PARIS, *Ars.* 454 (=C), *Biblioteca VATICANA*, *Borgh.*, 300 (=H), VENEZIA, *Marc.* 10320 (=L), SALISBURY, *Cath.* 15 (=S), and ERLANGEN, *Univ. bibl.* 269/2 (=X). Each of these five manuscripts contained explicit indications of *pecia* transitions. Furthermore, the general test collation of the unique accidents revealed that the copyists of these five manuscripts were fairly careful in copying from their models.

The second Parisian university exemplar can be reconstructed by examining the common readings of the manuscripts LONDON, *British Library*, *ms. Royal 11.C.X* (=G) and *Biblioteca VATICANA*, *Vat. lat.* 853 (=I). Although the scribes of each of these two manuscripts introduced numerous unique variant readings into the text, of the manuscripts copied from what is probably a second Parisian university exemplar, these two manuscripts seem to have introduced the fewest unique faults.

In the critical text which follows it was the meaning of the Latin text which has been the determinant of the readings of this edition. Consequently there are times when the reading of the first exemplar was preferred, and there were times when the second exemplar was preferred. Of course, these editorial decisions were easiest when the choice was between a text which made sense and a text which did not make sense. In some cases the choice was between a text which made sense and another text which also made sense. In these cases, *paribus rationibus* the readings of the first exemplar were preferred.

¹ H. DENIFLE-A. CHATELAIN, *Chartularium...*, II, 1891, p. 109: "Item, in Quolibet magistri Henrici de Gandavo, continens clxxx et xj pecias: xij sol."

² Cf. *supra*, p. XL.

THE REFERENCES IN *QUODLIBET XV*

The references in *Quodlibet XV* to works which Henry cites are handled in a manner similar to the most recent volume in the HENRICI DE GANDAVO series, namely *Summa*, art. 1-5.¹ Of particular interest is that in *Quodlibet XV* Henry has few references to his *Summa*, and there are no references to the last three articles of his *Summa*. Perhaps because the topics he was obliged to address in *Quodlibet XV*, e.g. the Immaculate Conception, are so different from the topics of the last articles in his *Summa*, there were few opportunities to make such references.

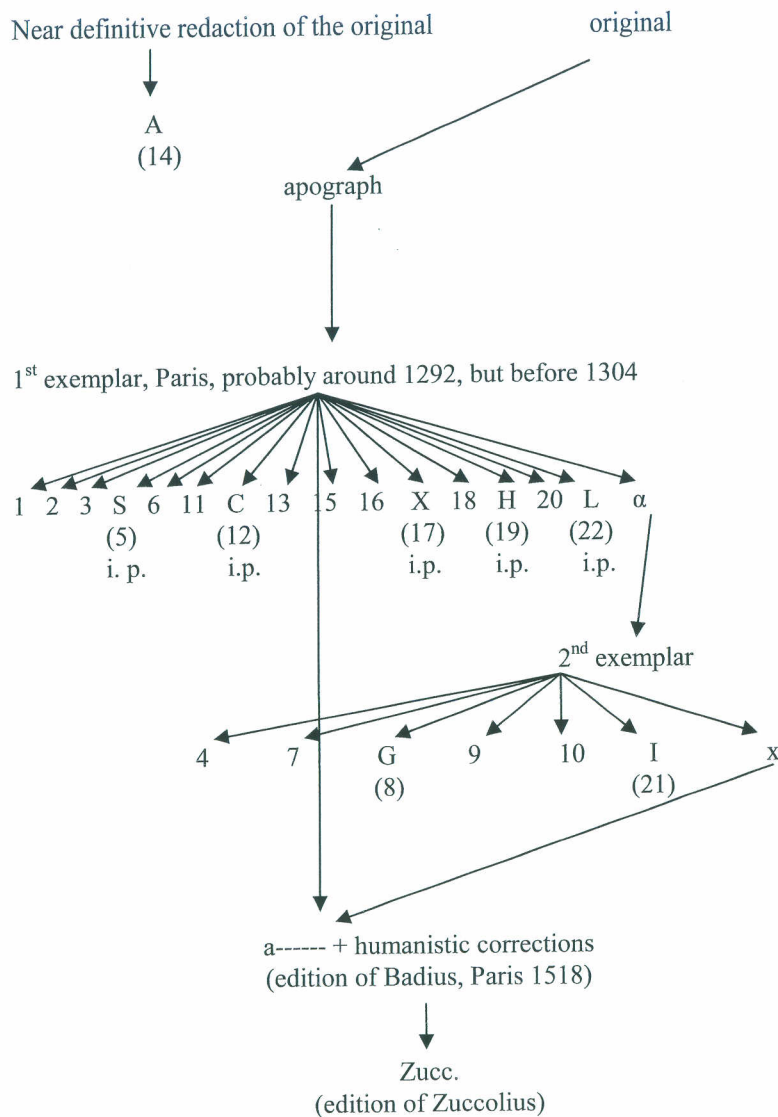
THE GENESIS OF THE EXEMPLARS, REPRESENTED BY A DIAGRAM

In the preceding Critical Study, the *pecia* transitions and the common accidents in the manuscripts which contain *Quodlibet XV* have been described. On the bases of these pieces of evidence a schematization of a *stemma codicum* of the manuscripts containing this particular *Quodlibet* can be provisionally presented here. However, those who are familiar with editing medieval Latin texts realize that the manuscripts were living documents with a history.¹ These manuscripts were frequently corrected, sometimes for sense, but other times against a manuscript which may be "higher" on the *stemma*. Also, as was seen above, some of the manuscripts switched models in the course of copying.⁹ For these reasons the *stemma*, which illustrates the genesis of the exemplars, must be considered a provisional visual aid.

¹ Cf. A. BROUNTS, "Nouvelles précisions sur la 'pecia,'" in *Scriptorium*, 94 (1970), p. 355; cf. etiam HENR. DE GAND., *Summa*, art. 1-5, ed. G. A. WILSON, p. XXXV.

⁹ See, for example, the comments concerning the manuscripts BRUGGE, *Groot-Seminairie*, ms. 36/148 and SALISBURY, *Cathedral Library*, ms. 15, *supra*, p. XXXVI.

↓ = probably a model of
 ↓ = probably corrected against
 i.p. = with explicit or implicit *pecia* indications

TECHNIQUE OF THE EDITION

The techniques used in this edition follow those enumerated in the volume in this series which was published immediately before this volume, namely *Summa*, art. 1-5.¹ In the references to Cicero's *De officiis* we have included references to M. Winterbottom's edition² in addition to the Atzert edition.³

¹ Cf. HENR. DE GAND., *Summa*, art. 1-5, ed. G. A. WILSON, pp. XCIII-XCVI.

² CICERO, *De officiis*, ed. M. WINTERBOTTOM (*Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*) Oxford, 1994.

³ CICERO, *De officiis*, ed. C. ATZERT (*Bibliotheca Scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana*) Leipzig, 1971.

SYMBOLS

1. In the Text Itself

	indicates in the margin the beginning of a new column in the manuscript.
?	indicates a doubtful reading.
<>	the addition of letters or words which, according to the editor, would have been wanted by the author.
[]	words added in the manuscript tradition, but judged to be inauthentic

2. In the Critical Apparatus

]	announces the variants; the manuscripts not mentioned after this sign have the same text as the edition.
...	supply the words not repeated
exponents	words which occur more than once in the same line are distinguished by exponents, for example, per ¹ , per ² .

ABBREVIATIONS

1. In the Critical Apparatus

<i>add.</i>	addidit
<i>al.</i>	alius, alia, etc.
<i>al. man.</i>	alia manu(s)
<i>cf.</i>	confer (conferas, conferatur, etc.)
<i>canc.</i>	cancellatum (cancellavit)
<i>cod.</i>	codex
<i>col.</i>	columna
<i>conf.</i>	confusum
<i>coni.</i>	coniecimus (coniecicio, etc.)
<i>corr.</i>	correxerit (correctio, etc.)
<i>def.</i>	deficit (defectum loci vel anomalum finem significat)
<i>del.</i>	delevit (deletum, etc.)
<i>des.</i>	desinit
<i>ed.</i>	edidit (editio, etc.)
<i>eras.</i>	erasit
<i>exp.</i>	expunxit
<i>hom.</i>	homoeoteleuton
<i>homoeoceph.</i>	homoeocephalon
<i>inc.</i>	incipit
<i>id.</i>	idem
<i>i. m.</i>	in margine
<i>inf.</i>	inferior (inferius, etc.)
<i>inser.</i>	inseruit
<i>inv.</i>	invertit (ordo praeposterus, inversus, etc.)
<i>iter.</i>	iteravit (iteratum, etc.)
<i>lac.</i>	lacuna (id est spatium vacans in codice)
<i>lin.</i>	linea(m)
<i>litt.</i>	littera (litterae)
<i>ms.</i>	manuscriptum
<i>mss.</i>	manuscripta
<i>mut.</i>	mutavit
<i>n.</i>	numerus (lineae, paginae, etc.)
<i>om.</i>	omisit
<i>ras.</i>	rasura
<i>rescr.</i>	rescripsit (clarius scripsit)
<i>scr.</i>	scripsit
<i>seq.</i>	sequitur
<i>sqq.</i>	sequentes
<i>subl.</i>	sublineavit
<i>superscripts.</i>	superscripsit
<i>suppl.</i>	supplevi(t)

2. In the Apparatus of Citations

Bad.	edition of Badius, Paris, 1H18
BGP(T)M	Beiträge zur Geschichte der Philosophie (und Theologie) des Mittelalters, begründet von Clemens Baeumker, Münster i. W.
c.	caput (capitulum, etc.)
cap.	capitulum
CC lat.	<i>Corpus Christianorum, series latina</i> , Turnholti
cf.	confer (conferas, conferatur, etc.). At the beginning of a reference 'cf.' signifies that the reference is not a literal citation.
CSEL	<i>Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum</i> , ed. by Academia Vindobonensis, Wien, 1886ss.
dist.	distinctio
f.	folium
ff.	folia
inc.	incipit
n.	numerus (lineae, paginae, etc.)
p.	pagina(e)
pec.	pecia
PG	<i>Patrologiae cursus completus, series graeca</i> , accurate J. P. Migne, Paris, 18H7ss.
PL	<i>Patrologiae cursus completus, series latina</i> , accurate J. P. Migne, Paris, 1844ss.
sol.	olutio
sqq.	sequentes

SIGLA OF THE MANUSCRIPTS

A = PARIS, *Bibl. Nat., lat., ms.* 1H3H0
C = PARIS, *Bibl. de l'Arsenal, ms.* 4H6
G = LONDON, *British Library, ms. Royal II.C.X*
H = *Biblioteca VATICANA, ms. Borghese* 300
I = *Biblioteca VATICANA, ms. Vat. lat.* 8H3
L = VENEZIA, *Bibl. Naz. Marciana, ms.* 10320
S = ERLANGEN, *Universitätsbibliothek, ms.* 269/2
X = SALISBURY, *Cathedral library, ms.* 1H

N.B. In the margins of the text:

--Bad.= edition of Badius, Paris, 1H18, II, f.

--Scarp.= edition of Scarparius, Ferrara, 1646, II, f.

QUODLIBET XV

[Disputatio nostra de Quolibet ultimo habita, scilicet quinta decima, continebat quaestiones sedecim, quarum unica erat de Deo, ceterae autem omnes erant de creaturis.

C 198va
G 259ra
H 258va
I 351ra
L 234ra
S 248rb
X 31^{ab}
Bad. 574vo

QUAESTIO 1

5 UTRUM DEUS POSSET FACERE QUOD VACUUM ESSET

Illa unica de Deo erat utrum Deus posset facere quod vacuum esset. Et arguebatur quod sic, quia Deus posset facere materiam quae est sub forma substantiali et quantitate subito esse absque forma huiusmodi et quantitate, quo facto necessario sequitur vacuum esse, aut
10 motum fieri in instanti; sed motum fieri in instanti est impossibile, secundum PHILOSOPHUM VII° P H y s i c o r u m, ubi probat quod omne quod movetur in tempore movetur, et nihil in instanti; ergo etc. Probatio suppositi est quod Deus posset abstrahere vim qua conservat
15 res in esse a forma et quantitate, et non a materia. Quo facto, forma et | quantitas qua compositum ex materia et forma spatium occupavit, puta inter partes aeris contentum, caderent in non-esse, remanente materia in esse. Et tunc partes illae | aeris: aut subito concurrerent et in instanti, ne esset vacuum; sed sic [cum] non possent concurrere nisi per spatium aeris circumstantis dictum spatium <per> rarefactionem successivam ad
20 quam sequitur partium concursus ad replendum dictum spatium non

S 248va

H 259ra

CGHILSX

2 unica] unum G | 5 Utrum...esset] Cf. *infra*, lin. 6-7. | 7 facere] om. I | 8 substantiali] om. S | quantitate] qualitate G | 9 quantitate] quaestio *add. sed exp.* I | 10 instanti¹] est possibile *add.* I | sed...instanti²] om. (hom.) C(i. m.) | impossibile] possibile I | 11 probat] probas S | 12 in¹...movetur²] om. (hom.) X | tempore] ipso HL(*sed tempore i. m. al. man.*) S | et] ac CS | nihil] vel G | 13 suppositi] suppositionem G | est] om. S | quod] om. I quia G | posset] possit GI | qua...14 res] quia res servat G | 15 quantitas] qualitas G | compositum] compositam G | ex] et C(*sed exp. et ex sub lin.*) HL(*sed exp. et ex i. m. al. man.*) SX | 17 esse] se G | tunc] in instanti *add.* I | et] om. G anima *sed in et corr.* C *add.* non I | ne] *scr. sed exp. et non i. m. al. man.* L aut G non I(*sed in autem mut. sup. lin.*) | 18 cum] *seclusimus (cum Badio)* | spatium] partium CGI | 19 circumstantis] *forte circumstantias* I | dictum] otium I | per] *supplevimus (cum Badio)* | 20 quam] quod G | non] nisi G

11 omne...12 movetur²] *Potius, ut videtur, libro VII°; ARIST., Phys., VI c. 2 (Transl. Vetus, edd. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 222, 10; 232b 10); cf. etiam ANON., Auct. Arist. (ed. J. HAMESSE, 2, p. 154, 173).*

nisi per motum localem in dicto instanti; aut concurrerent in tempore et esset vacuum inter partes in toto illo tempore usque ad perfectam reconciliationem earum, licet continue minus et minus, cum nullum esset ibi corpus perfecte implens illud spatium; aut non concurrerent partes illae omnino, sed starent in eodem statu quo prius absque omni rarefactione, | et sic perfecte maneret illud spatium vacuum aequalium dimensionum separatarum cum dimensionibus in materia quae prius illud occupaverunt.

Contra. Si Deus facere posset quod vacuum esset, posset facere quod essent contradictoria simul, puta quod partes continentes vacuum essent simul et non simul; quod Deus non potest facere, quia est omnino infactibile; ergo etc. Probatio consequentiae suppositae est quod si vacuum factum esset a Deo dicto modo, partes dicti continentis essent simul, eo quod ipsorum nihil est medium per definitionem eius quod est simul V^o Physicorum. Nihil autem est medium inter partes dicti continentis, quia nihil est medium nisi vacuum, et vacuum nihil est secundum PHILOSOPHUM IV° Physicorum. Partes etiam dicti continentis non essent simul, tum quia vacuum est medium per quod distant, tum quia materia manens est medium, tum quia ipsae ante materiae denudationem non erant simul; quare nec ipsa denudata statim sunt simul, cum nihil ex illa materiae denudatione circa partes continentis immutatum sit. |

CGHILSX

21 concurrerent] concurrens GI(*sed corr. sup. lin.*) | 23 earum] eorum I | minus²] unus I | 24 ibi] *om.* G sibi I | implens] in plures G | 30 essent contradictoria] *inu.* C | simul] fieri G | continentes] continentis H | 31 simul¹] *sup. lin. al. man.* I | quod] quia G | est] *om.* S | 32 est] *om.* C | est quod] quia G | 33 factum esset] *inu.* G | dicto] discreto I | 34 ipsorum...est] nihil est ipsorum GI | 37 Partes etiam] *inu.* X | 40 denudationem] denuntiationem I | erant] essent I | quare] quia I | 42 immutatum] immutant CGHIL

35 Nihil...36 continentis] ARIST., *Phys.*, V c. 3 (Transl. Vetus, ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 200, 6-12; 226b 19-23). | 36 vacuum²...37 est] ARIST., *Phys.*, IV c. 8 (Transl. Vetus, ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 164, 10-11; 216a 20-21); *cf. etiam* ANON., *Auct. Arist.*, (ed. J. HAMESSE, 2, p. 150, 130).

<SOLUTIO>

Ista quaestio, ut aestimo, introducta est, quia aliquis nuper posuit
45 quod materia non posset esse sine forma et quantitate, et quod Deus hoc non posset facere, cuius contrarium alias determinavi. Et illud posuit, ea videlicet ratione, quia sequeretur aut quod vacuum poneretur esse, aut motus esse in instanti, prout procedit primum argumentum, et supposuit, ut tactum est in eodem argumento, quod motus non potest
50 esse in instanti, quod proculdubio verum est etiam in proposito, posito quod sit vacuum secundum dictum modum. Licet enim in vacuo non posset esse motus gravis aut levis secundum se, sed tantummodo motus processivus animalium secundum COMMENTATOREM IV° Physicorum, posita tamen materia subito spoliata forma et
55 quantitate secundum tactum modum, dictae | partes aeris in vacuo quod ibi proculdubio partibus dictis intercideret per motum concurrerent, quia non concurrerent nisi manentes connexae in continuo, et hoc non nisi per suam rarefactionem, quae non subito in
60 repleto omnino exclusum esset vacuum. Probavit autem ille quod vacuum omnino esse non potest, etiam Deo agente, et hoc per secundum argumentum. Ex quo ulterius conclusit impossibilitatem illius, quo posito sequitur vacuum esse, cuiusmodi est materiae denudatio a forma et quantitate, etiam Deo agente. |

65 Sed dico ego quod, licet alias impossibile esset materiam dicto modo denudari, ponere tamen hac de causa sive ratione iam dicta | ab

CGHILSX

44 aliquis] quis GI | 47 quod] quia G | 48 esse²] potest *add.* G(*post instanti*)I(*sup. lin. al. m.*) | 50 quod] *om.* G quia X | verum est] *inu.* I | posito] composito I | 54 spoliata forma] *inu.* I | 55 aeris] *om.* G | 56 quod] quia G | ibi] si G | dictis] et *add.* C(*sed eras.*)HLSX | intercideret] intercederet G | 58 rarefactionem] refectionem *sed corr. i. m. S* | 60 esset] esse G | 62 ulterius] interius C(*sed ul- i. m. al. man.*)HSX | 63 sequitur] sic I | esse] *om.* I | 64 denudatio] denudata I denudato G | 66 iam dicta] *inu.* I

44 aliquis...46 facere] *non invenimus.* | 46 alias determinavi] *Cf.* HENR. DE GAND., *Quodl.* IV, q. 13 (ed. 1518, f. 111b); ID., *Quodl.* IX, q. 8 (ed. R. MACKEN, p. 158, 81 - 159, 1). | 53 Commentatorem] *Cf.* AVERR., *Comm. in Phys.*, IV, comm. 68 (ed. Iunt. IV, f. 156vL-157rC). | 62 secundum argumentum] *Cf. Ibid.*, comm. 70 (ed. Iunt., IV, f. 157vG-L). | ulterius conclusit] *Cf. Ibid.*, comm. 71 (ed. Iunt., IV, f. 158vI-M).

S 248th illo, scilicet | Deo, eam non posse denudari dicto modo, est valde debile
 H 259th motivum, quod nec deberet quemquam rationabiliter movere ad
 debilitas apparet | applicando causam illam quaestioni qua quaeritur 70
 utrum Deus posset adnihilare et secundum materiam et secundum
 formam substantialem et secundum omnia accidentia aliquod corpus
 contentum inter partes aeris, puta lapidem; aut totam speciem
 contentam inter terram et ignem, et hoc continendo ignem superius ne
 rarefactione descenderet, et terram et aquam inferius ne rarefactione 75
 ascenderet. Quo etiam posito, secundum PHILOSOPHUM IV° Caeli
 X 31va et mundi ignis | non descenderet, quia est in omni loco levis.
 Similiter nec terra aut aqua ascenderet, quia secundum ipsum ibidem
 sunt in omni loco graves, licet aer amota terra descenderet, eo quod in
 suo proprio loco gravis est, unde nec ascenderet elevata sphaera ignis, 80
 secundum PHILOSOPHUM ibidem. Etiam an posset adnihilare totam
 sphaeram elementarem sub sphaera lunae absque complicatione partium
 illius. | Et constat quod non est negandum quin Deus hoc et consimilia
 Bad. 575th facere posset, quia qua ratione posset universam creaturam mundi
 adnihilare, eadem <ratione> et quamlibet partem eius adnihilare posset, 85
 et unam alia manente. Omnis enim creatura ex se caderet in nihilum
 sicut de nihilo facta fuit, nisi manu Conditoris teneretur in esse, qui
 manum suam potest subtrahere sive a toto universo sive a quacumque
 parte eius ad libitum suae voluntatis, quia non de necessitate ullam
 creaturam conservat in esse, sicut | nec de necessitate ullam in esse 90
 C 199th produxit, sed solummodo libertate arbitrii voluntatis suae.
 Bad. 575th

CGHILSX

67 illo] eo G | eam] om. G aequae I (sed corr. sup. lin. al. m.) | posse] posset I |
 debile] detestabile C | 68 quemquam] quamquam HL | 71 et¹] om. S | 73
 lapidem] lapidum G | speciem] sphaeram C | 75 rarefactione¹] vel condensa
 i. m. al. man. C | 76 etiam] om. G | 77 est] om. G | 78 aut] nec G |
 ascenderet] ascenderent C | ipsum] tempus G | 79 in²] om. X | 80 proprio
 loco] inu. GI | est] om. S | ascenderet] ascendere GHILSX | sphaera] luna
 absque complicatione add. sed exp. H | 81 ibidem] lac. H aut add. GI | an] ista
 G autem I | adnihilare] annullare CGX | 83 est] om. I | 84 posset¹] potest i.
 m. al. man. I | posset universam] inu. GI | 85 adnihilare¹] annullare CGLX |
 eadem] eam G | eadem...posset] om. C | adnihilare²] annullare GLSX | 86
 alia] om. L altera C | 88 potest] om. I | a¹] sup. lin. al. man. I | 90 nec] om. L
 | 91 produxit] om. I

77 ignis...levis] ARIST., *De caelo*, IV c. 2 (in ALBERTI MAGNI *Comm.*, ed. P. HOSSFELD, p. 249, 52; 308b 13-14).

Contra hoc tamen posset argui ex causa sive ratione praedicta eo
 modo quo ille arguit contra ponentes Deum posse dicto modo denudare
 materiam. Argueretur enim sic: si Deus posset lapidem existentem in
 95 aere aut totam sphaeram aeris aut etiam totam sphaeram quattuor
 elementorum adnihilare, sequeretur vacuum esse aut motum esse in
 instanti sicut prius. Et supposito, ut prius, quod partes circumstantes
 concurrere non possent subito, sicut suppositum est prius, concludi
 posset modo quo prius, | si Deus adnihilaret aut adnihilare posset
 100 aliquod praedictorum, quod sequeretur vacuum. Et tunc ulterius: sed
 impossibile est vacuum esse secundum PHILOSOPHUM; ergo impossibile
 est illud | ex quo hoc sequitur, scilicet Deum posse aliquod
 praedictorum adnihilare.
 Sed non puto quod sit aliquis catholicus qui propter fugam
 105 inconvenientis, quod est vacuum esse aut posse esse, duci deberet ad
 negandum antecedens, dicendo quod Deus nullum praedictorum
 adnihilare posset. Immo potius debet a quolibet concedi vacuum posse
 esse et Deum posse facere quod vacuum esset, quam negare Deum
 aliquod praedictorum posse adnihilare. |
 110 Consimiliter ergo et ad propositam quaestionem descendendo,
 dico quod Deus posset facere, si vellet, quod vacuum esset, et hoc sic ut
 perserveraret in esse absque omni spatii separati repletionem, aut per
 partium corporis circumstantis concursum, aut per aliquod corpus quod
 Deus de novo produceret loco corporis adnihilati, aut per materiae prius

CGHILSX

92 tamen] om. X | 93 posse] om. I | 94 Argueretur] Arguetur CHLSX | 95
 sphaeram¹] in add. L | 96 elementorum] om. L | adnihilare] annullare CGX |
 sequeretur] sequetur CSX sequitur P | vacuum] factum sed exp. et vacuum i. m.
 S | esse²] om. P | 99 si] om. L | adnihilaret] annullaret GLX annullare C |
 adnihilare] annullare CGLX | 100 aliquod] (cf. infra, lin. 109: aliquod) aliquid
 CGHILSX | 101 est] om. C (sup. lin.) LSXY | vacuum esse] inu. H | esse] est
 G | impossibile²] vacuum add. sed exp. S | 102 sequitur] sequeretur I |
 posse] posset I | aliquod] (cf. infra, lin. 109: aliquod) aliquid CGHILSX | 103
 adnihilare] annullare CGLX | 104 non] i. m. C | 105 esse¹] est I | aut]
 possibile est add. I | aut...esse²] om. (hom.) L | posse] possibile C | deberet]
 debet I | 106 dicendo] a Deo GI | praedictorum] dictorum S | 107
 adnihilare] annullare CGLX | 108 quod] quia G | 109 adnihilare] annullare CS
 ambulare GILX ambulari H | 110 et] om. GI | propositam] ergo add. I |
 111 vellet] nullum I | vacuum] non add. G | hoc] hic I | 112 perserveraret]
 perserverare I perseveraret Bad. (an recte?) | per] om. I | 113 concursum]
 conclusum G contrarium I | 114 adnihilati] annullati G | per] om. G

S 249^m
Bad. 575^{vt}H 259^{va}I 351va

denudatae restitutionem per formam et quantitatem, licet natura hoc
facere non posset, quia ipsa materiam non potest omnino denudare nec
corpus aliquod adnihilare. | Unde quod philosophi nihil putabant posse
fieri nisi natura agente ut medio sine quo ponebant Deum nihil posse de
novo agere, iuxta dictum PHILOSOPHI VIII° Physicorum:
«Voluntas *antiqua nihil* novi operatur | nisi mediante alio *antiquo*», et quia
natura non potest materiam omnino denudare aut corpus aliquod
omnino adnihilare, sine quibus vacuum fieri non potest, et cum hoc non
potest habere esse, sicut aliquod ens per se existens et per se in esse
productum, idcirco ponebant quod vacuum esse esset impossibile
simpliciter. Sed licet hoc sit simpliciter impossibile, scilicet quod vacuum
habeat existere agente natura, et sicut aliquod ens per se existens et per
se in esse productum, prout bene procedunt rationes PHILOSOPHI quod
vacuum | esse non potest, bene tamen possibile est vacuum esse agente
Deo, et hoc sicut quoddam ens per accidens secundum modum quo

CGHILSX

115 restitutionem] restitutione I | licet] *om. S i. m. al. man. C* | 116 ipsa] ipse
GI ipsam L | 117 adnihilare] *scr. et annulare i. m. al. man. L* annulare G |
quod] quia Bad. (*an recte?*) | 118 de] Deus I | 121 non] *lac. G* | denudare]
denudari LX | 122 adnihilare] annulari G | 125 sit] ut I | 126 sicut] sit I |
per se¹] *iter. G* | 127 prout] ut I | quod] quia C(*vel quod i. m. al. man.*)HLX |
129 sicut] secundum I | secundum] per I

118 Deum...119 novo] Cf. D. PICHÉ, *La condamnation parisienne de 1277*, pp.
90-91, prop. 39 («Quod a voluntate antiqua non potest novum procedere
absque transmutatione precedente»); cf. etiam R. HISSETTE, *Enquête sur les 219
Articles Condamnés à Paris le 7 Mars 1277*, pp. 53-55, art. 21; J. F. WIPPEL,
Mediaeval Reactions to the Encounter between Faith and Reason, Milwaukee, 1995, p.
87, n. 48. | 120 Voluntas...operatur] AVERR., *Comm. in Phys.*, VIII, comm. 15
(ed. Iunt. IV, fol 349vL: «...apparebit impossibile esse, ut actio nova fiat per
voluntatem antiquam, nisi sit actio antiqua media...»); cf. etiam ANON., *Auct.
Arist.*, (ed. J. HAMESSE, 2, p. 159, 237); cf. etiam ARIST., *Phys.*, VIII, c. 1 (ed. F.
BOSSIER-J. BRAMS, p. 282, 14-18; 252a 14-16); cf. etiam HENR. DE GAND., *Quodl.
VI*, q. 10 (ed. G. WILSON, p. 119, 85-90: «Ex quo plane apparet quod, cum
Aristoteles Philosophus plane sentit in VIII° Physicorum quod primum
movens, Deus scilicet, non imprimit aut agit circa haec inferiora nisi mediante
caelo, secundum quod Commentator suus omnino exponit eum ibidem dicens:
'Voluntas antiqua nihil agit novum nisi mediante alio antiquo', appellando
'voluntatem antiquam' voluntatem Dei, aliud 'antiquum' corpus caeli...»).

130 declaravimus vacuum esse ens per accidens, in quodam alio Quolibet
praecedenti.

<AD ARGUMENTUM>

Et secundum hoc concedendus est processus primi argumenti. |

Bad. 575va

Ad argumentum secundum in oppositum pro eo quod probat
135 quod impossibile est vacuum esse, quia ponere vacuum esse est ponere
contradictoria esse simul, puta partes continentis vacuum esse simul et
non esse simul, dico enim quod hoc falsum est. Immo pro toto tempore
quo vacuum est, partes circumstantis et continentis illud non sunt simul,
sicut neque erant simul prius quando corpus erat contentum in situ
140 vacui, per cuius adnihilationem aut materiae eius denudationem
generatum est vacuum, secundum quod processit secunda pars illius
argumenti et bene. | Quod autem arguebatur secunda parte eius,
<quod> etiam non essent simul, quia nihil esset medium illarum, dico
quod revera nihil est medium quod est aliquid ens per se et positivum,
145 est tamen medium vacuum sicut aliquid ens per accidens et privativum
secundum modum expositum, vacuum esse ens per accidens et
privativum, in dicta quaestione. Et sic dicendo quod inter partes
continentis vacuum nihil est medium, negando 'aliquid' generaliter, tam
pro eo quod est ens per se positivum quam pro eo quod est ens per
150 accidens privativum, illud simpliciter falsum est. Sed talis negatio est in

Bad. 575va

CGHILSX

130 declaravimus] determinavimus C | 134 quod] quia G | 136 simul¹] et
non esse simul *add. G* | et...137 simul] *om. (hom.) G* | 137 hoc] *post* est GI |
138 non] quod I | 139 situ] sinu I | 140 cuius] *om. S* | adnihilationem]
annulationem G | 141 quod...illius] *iter. X* | 142 eius] eiusdem I | 143
quod] *supplevimus (cum Badio)* | etiam] quod I | essent] esset I | 144 revera]
quod *add. I* | positivum] positum H | 145 medium vacuum] *inv. GI* | 146
modum expositum] quo expositum est Bad. (*an recte?*) | 147 Et] Si G | 148
negando...152 medium] *om. (hom.) S* | tam] tamen I | 149 positivum]
positum I | 150 simpliciter] similiter I

130 Quolibet praecedenti] Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. IX*, q. 5 (ed. R.
MACKEN, pp. 115, 66 - 116, 95) et ID., *Quodl. X*, q. 9 (ed. R. MACKEN, pp. 232,
16 - 233, 69). | 134 Ad...oppositum] Cf. *supra*, lin. 29-30.

dicto PHILOSOPHI de 'simul', quod simul sunt illa quorum nihil est medium, scilicet nec aliquod ens per se nec ens per accidens. Negando vero specialiter | pro eo quod est ens per se, solummodo | verum est quod nihil est medium inter partes continentis vacuum. Sed non est talis negatio praecisa in definitione | eius quod est 'simul'. Et ideo non sequitur quod simul sint partes inter quas non est medium nisi vacuum.

QUAESTIO 2

UTRUM CHRISTUS ASCENDAT SUPER OMNES CAELOS

A 264^m | Sequuntur quaesita de creaturis quorum quaedam erant de creatura humana unita deitati in Christo, et quaedam alia de creaturis absolutis non unitis deitati.

De primo quaerebantur tria, duo de quibusdam actionibus procedentibus a Christo secundum eius naturam humanam, quorum primum erat utrum Christus ascendit super omnes caelos; secundum erat utrum omnis actio Christi humana sit supernaturalis; unicum autem et tertium erat de quadam actione terminata in corpus Christi, scilicet utrum operatio qua convertebatur cibus in corpus Christi erat naturalis.

Circa primum arguitur quod Christus non ascendit super omnes caelos sic: secundum PHILOSOPHUM V^o P H Y S I C O R U M omnis motus est a termino in terminum. Illuc ergo ubi nullus est terminus, nihil moveri potest, quia esset motus sine termino. Super omnes caelos nullus

CGHLSX Sequuntur] inc. A

151 sunt] sint I | nihil...152 medium] medium est nihil GI | 152 nec] om. I | aliquod] an aliquid (?) (cf. supra, lin. 144, 145) | nec ens] om. G | 153 est] om. I | per...solummodo] solummodo (solum et modo i. m.) per se inest (sed inest del. sed signis inv. transpos.) C | solummodo] solum inest S | 156 est] om. I | nisi] inter C (sed del. et nisi sup. lin.) HLSX | 2 Utrum...caelos] Cf. infra, lin. 8. | 3 Sequuntur...12 primum] om. A | 4 deitati] divinitate I | 5 deitati] divinitate I | 7 eius naturam] inv. G | naturam] materiam I | naturam humanam] inv. L | 8 ascendit] ascendat I | 9 omnis] communis I | 10 Christi] om. I | 11 Christi] om. G | 12 omnes] om. G | 13 V^o] II° GI | 14 a termino] actio G | Illuc] Illic C | nullus est] inv. G | nihil] nec G | 15 potest] om. G

151 simul²...152 medium] ARIST., *Phys.*, V, c. 3 (Transl. Vetust., ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 200, 6-9; 226b 22-25); AVERR., *Comm. in Phys.*, V, comm. 22 (ed. Iunt., IV, 102va: «Contigua sunt corpora quorum ultima, scilicet superficies, sunt simul ita quod inter illas non est corpus extraneum.»). | 13 omnis...14 terminum] ARIST., *Phys.*, V, c. 1 (Transl. Vetust., ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 194, 13; 225a 1).

est terminus, quia super omnes caelos nihil est nisi quod est extra omnes caelos. Idem enim sunt esse super omnes caelos et extra omnes caelos. «Extra autem | omnes caelos nihil est omnino, neque plenum neque vacuum neque tempus | neque locus» secundum PHILOSOPHUM I^o Caeli et mundi;

20 terminus autem | motus non est nihil; ergo etc.

Confirmatur autem ratio ista per illud quod DAVID propheta, loquens in Psalmis de Christi ascensione, dicit sic: «A summo caelo egressio eius; et occursus eius usque ad summum eius». Occursus ille ascensio eius fuit. Ascensio ergo Christi fuit usque ad summum supremi caeli, 25 quod est super omnes caelos; ergo etc.

In contrarium est illud quod dicit GREGORIUS in praefatione Pentecostes de Christi ascensione: «Ascendens super omnes caelos sedensque ad dexteram» etc., quod assumptum est de Ad Ephesios IV°: ubi dicit APOSTOLUS «Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes caelos».

30

<SOLUTIO>

Dico quod hoc quod Christus super omnes caelos ascendisse scribitur, sanum requirit intellectum et pium expositorem. Quia enim ascensus motum dicit ad superius, superius autem semper dicitur respectu inferioris, et superius atque inferius dupliciter possunt intelligi, 35 vel loco vel dignitate, utroque modo Christus intelligendus est ascendisse super omnes caelos. Super illud enim <A d> Ephesios

ACGHLSX

16 extra...17 et] om. I | 17 Idem] Non HLSX | Idem...18 caelos] om. (hom.) G | 20 nihil] om. I | 21 Confirmatur] Confirmat I | Confirmatur...98 situ] om. A | 22 sic] om. G si I | A] Et X | 23 ille] iste CSX | 24 Ascensio] eius add. I | ergo] sic G | ergo Christi] inv. I | supremi] supremum C | 25 quod] non add. G | 28 dexteram] eius add. I | assumptum] assumpsit C (sed in assumptum corr.) HLSX | assumptum est] assumpsit HLSX | de] coniecimus.: te HLSX | IV°] X^o G | 29 omnes] om. G | 31 quod hoc] hic G | 33 motum] motus G | superius²] inferius G | semper] om. GI | 35 utroque] utrobique G | 36 Super] om. I | enim] ii CHLSX

18 Extra...19 locus] ID., *De caelo*, I c. 9 (in ALBERTI MAGNI *Comm.* ed. P. HOSSFELD, p. 74, 69-70 et 77-78; 279a 11-12, 20-22; ANON., *Auct. Arist.* ed. J. HAMESSE 3, p. 161, 29). | 22 A...23 eius³] Ps. 18, 7. | 27 Ascendens...28 dexteram] Cf. *Le sacramentaire grégorien*, vol. 1, n. 522 (ed. J. DESHUSSES); cf. etiam *Corpus praefationum*, n. 813-14 (ed. E. MOELLER, in CC lat. 161D, pp. 390-392). | 29 Qui...caelos] Eph. IV, 10.

S 249rb
H 259rb
Bad. 575^v

I 351^{ab} IV°: «*Ascendens Christus in altum*», dicit Glossa: «*Et loco et dignitate*». Quod Christus una persona Deus et homo ascendisse | dicitur, secundum humanitatem eius dictum intelligitur. Super illud <Ad> Ephesios IV°: «*Quod autem ascendit, quid est, nisi quia et descendit*», dicit 40 Glossa: «*Secundum corpus et animam ad caelos ascendit*».

Ad caelos spirituales Trinitatis divinarum personarum ascendit quando in sua incarnatione ad aequalitatem Dei Patris humanitas eius est assumpta per unionem naturae humanae cum divina, secundum 45 quam est aequalis Patri. Unde super illud Psalmi XVIIIⁱ: «*occursus eius usque ad summum eius*», dicit AUGUSTINUS: «*Occurrit plenitudini divinitatis usque ad aequalitatem Patris*». Ut enim [dicitur] super illud Ioannis IIIⁱ: «*Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo*», dicit BEDA: «*Atque ideo Filius hominis recte dicitur et descendisse de caelo et ante passionem fuisse in caelo,* 50 *quia quod in sua natura | habere non potuit hoc in Filio Dei, a quo assumptus est, habuit. Filius hominis quod in sua natura habere non potuit, hoc in Dei Filio, a quo assumptus est, habuit*». Et per hoc ascendit Christus una persona existens in duabus naturis in caelum per eius humanitatem, sicut e converso descendit de caelo secundum eius divinam naturam. Unde super illud Psalmi XVIIⁱ: «*Inclinavit caelos et descendit*», dicit 55 AUGUSTINUS: «*Descendit ad hominum infirmitatem*». De utroque autem simul dicit Glossa super illud «*quod autem ascendit*» etc. sic: «*Quomodo*

ACGHILSX

37 Christus] ergo I | 38 Christus] om. GI | 39 illud] ii add. CHILSX | 40 autem] om. L | quid] quod G | quia] quod I | descendit] ascendit CHLSX | 44 unionem] unisque (!) G | naturae] ne G | humanae] humana G | 45 est] om. I | est aequalis] inv. G | 46 summum] supremum C | 47 dicitur] seclusimus (om. Badius) | 48 Atque ideo] om. G | 49 recte...50 quia] om. G | 50 sua natura] inv. G | Filio Dei] inv. G | 51 Filius...52 habuit] om. (hom.) G | hoc] om. CS | 53 existens] i. m. al. man. L | duabus] personis add. sed exp. H | in²...54 naturam] om. (hom.) G | 54 divinam] divina H | 57 etc.] et add. CS | Quomodo] humano I

37 Ascendens...altum] Eph. IV, 8. | Et...dignitate] PETRUS LOMBARDUS, Collect. In Epist. S. Pauli, Eph. IV, 8 (PL 192, 198D). | 40 Quod...descendit] Eph. IV, 9. | 41 Secundum...ascendit] PETRUS LOMBARDUS, Collect. In Epist. S. Pauli, Eph. IV, 9 (PL 192, 200A). | 45 occursus...46 eius] Ps. 18,7. | 46 Occurrit...47 Patris] AUGUST., Enarr. in Ps., Ps. 18, n. 7 (CC lat. 38, p. 103, 3-4; PL 36, 155). | 48 Atque...52 habuit] BEDA, Homeliarum Evangelii, II hom. 18 (CC lat. 122, p. 314; PL 94, 200). | 55 Inclinauit...descendit] Ps. 17,10. | 56 Descendit...infirmitatem] AUGUST., Enarr. in Ps., Ps. XVII, 10 (CC lat. 38, p. 96, 1-2; PL 36, 149). | 57 quod...ascendit] Eph. IV, 9. | Quomodo...58 descendit] PETRUS LOMBARDUS, Collect. In Epist. S. Pauli, Eph. IV, 8 (PL 192, 200A-B).

humanitas | ascendere potuit, nisi quia et divinitas primum descendit?». Descendit 60 quidem deitas non localiter sed per exinanitionem suam, scilicet in assumpta humanitate. Sic etiam e contra isto modo iam dicto ascendit humanitas, non localiter sed per repletionem suam ex assumpta divinitate quae est ascensio, non loco sed dignitate. Et per istam ascensionem ad caelos spirituales Trinitatis ascendit super omnes caelos spirituales spiritualis creaturae et loco et dignitate. Dignitate secundum 65 illud Psalmi XVIIⁱ: «*Ascendit super Cherubim et volavit super pennas ventorum*». «*Super Cherubim*», dicit | AUGUSTINUS: «*Exaltatus est super plenitudinem scientiae et super virtutes animarum, quibus se velut pennis a terrenis timoribus in auras libertatis attollit*». Hinc dicitur in Psalmo CXII^o: «*Excelsus est super omnes gentes Dominus, et super caelos gloria eius*, ubi dicit 70 AUGUSTINUS: «*Gentes homines sunt*, sed non solum excelsus super omnes gentes Dominus, verum etiam super omnes caelos gloria eius». Sicut autem per gentes intelligit homines, sic per caelos intelligit | angelicos | spiritus, in quantum respectu illorum homines dici possunt 'terra'. Communiter tamen et homines et angeli caeli dicuntur super quos Christum 75 ascendisse intelligit GREGORIUS quando dixit: «*Qui ascendens super omnes caelos*»; quod bene declaravit describendo terminum | ascensionis ubi ascensus ille stetit, subdens: «*sedensque ad dexteram*» Dei Patris, quod est in plenitudine divinitatis aequalem Patri residere. Unde super illud L 235^m S 249ra H 260ra X 32^m

ACGHILSX

58 potuit] et add. C | et] om. CHLSX | divinitas] deitas GL | Descendit] et descendit add. G | 59 deitas] divinitas ILSX | exinanitionem] exinationem CGHL ex et lac. sequitur S | scilicet] id est G | in] om. G | 60 Sic] Sicut C | contra] converso I | 61 suam] scilicet add. GI | assumpta] assumptate(!) I | 62 istam] ipsam G | 63 omnes] om. G | 64 spirituales] creaturae add. I | spiritualis] om. G | Dignitate] om. S | 65 XVIIⁱ] om. G XVⁱ I | Cherubim] volavit add. I | volavit] nolavit add. CL(sed ante volavit)X(sed ante volavit) | 67 velut] velat (!) H | pennis] et add. G | 68 attollit] attollunt GHLSX | dicitur] dicit LS | in Psalmo] Psalmus X | CXII^o CVII^o I | 69 est] om. CGHLSX | omnes...super²] om. (hom.) I | 71 etiam] om. G est I | omnes] om. CHLX | caelos] iter. I | gloria...72 intelligit²] om. G | Sicut] Sic L | 72 intelligit¹...caelos] om. (hom.) X | angelicos] angelos G | 75 intelligit] iter. H | ascendens] ascenderet L | omnes] om. G | 76 ascensionis] Christi add. G | 77 Dei] i. m. C | 78 residere] resistere C

65 Ascendit...66 ventorum] Ps. 17, 11. | 66 Super...68 attollit] AUGUST., Enarr. in Ps., Ps. XVII, 11 (CC lat. 38, p. 96, 1-10; PL 36, 149). | 69 Excelsus...eius] Ps. 112, 4. | 70 Gentes...71 eius] AUGUST., Enarr. in Ps., Ps. CXII, n. 3 (CC lat. 40, p. 1631, 1-7; PL 36, 1472). | 75 Qui...76 caelos] ANONYMUS (PS.-AUGUSTINUS), Liber meditationum, c. 14 (PL 40, 911).

Psalmi LXVIIⁱ «*Ascendit super caelum caeli*», dicit AUGUSTINUS: «*Ergo super caelum caeli sedet ad dexteram Dei Patris. Et hoc est quod dicit Apostolus: ascendit super omnes caelos*». Quod amplius exponens IOANNES DAMASCENUS libro III° cap.^o 31° dicit sic: «*Ad dexteram Dei Patris sedere aimus Christum corporaliter. Dexteram autem dicimus Patris gloriam et honorem divinitatis, in qua corporaliter sedet, glorificata eius carne*». Et sic loquendo de ascensionis dignitate super caelos omnis spiritualis creaturae, bene procedit ultima obiectio. De ascensione autem eius loco super omnes caelos, si intelligamus super caelos iam dictos creaturae spiritualis, adhuc bene veritatem habet, caelos appellando bonos homines qui creduntur post corporum resurrectionem in paradiso caelesti in diversis sedibus corporalibus corporaliter residere dispositi pro qualitate meriti; inter quas sedes Christi sedes erit suprema, vel situ locali vel dignitate vel potius utroque modo, ut sicut Christus corporaliter et circumscripto corpore creditur ascendisse, secundum DAMASCENUM libro III° cap.^o 31° exponendo illud Actuum 1ⁱ: «*Veniet quemadmodum vidistis eum euntem in caelum*», dicentem: «*Ascendere autem ex terra ad caelos et rursum descendere, actiones sunt circumscripti corporis*», sic in corpore circumscripto | a loco determinato creditur in aliqua parte determinata caeli residere, quaecumque sit illa et in quocumque situ. | Si vero intelligere conetur aliquis ascendisse Christum super omnes caelos corporales ultra convexitatem extremi caeli, nescio qua auctoritate aut ratione illud

I 352^mBad. 575^v

ACGHILSX

79 LXVIIⁱ i. m. I XLVIIⁱ CHLSX | caeli] sedet ad dexteram add. I | Ergo] om. GI | 80 Dei] om. GI | Apostolus] Augustinus I | 81 omnes caelos] inv. G | 82 III° I^o G | 31° 21° I | 84 divinitatis] deitatis CHS | de] eius add. G | 85 ascensionis] ascensione CHLSX | 86 procedit] prodit I | 87 si...caelos²] om. (hom.) G | 88 appellando] om. C | bonos] om. I | creduntur] credunt GI | 89 post] primo sed in post corr. al. man. C | in²] om. C | 90 residere] sedere G | 91 vel²] ne I | 92 et] in G | circumscripto corpore] iter. I | 93 III°] om. G | 94 31° 21° I in add. GLX et add. S | 95 caelum] caelis CHLSX | dicentem] dicente HLX | 96 sic] sicut GI | 97 aliqua parte] inv. G | 98 vero] om. A | conetur] conatur I tenetur G | 100 convexitatem] connexitatem GHLSX

79 Ascendit...caeli] Ps. 67, 34. | Ergo...81 caelos] AUGUST., *Enarr. in Ps.*, Ps. LXVII, n. 42 (CC lat. 39, p. 899, 11-13; PL 36, 839). | 82 Ad...84 carne] IOANNES DAMASC., *De fide orth.*, c. 75 (IV, 2) n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 278, 3-9). | 94 Veniet...95 caelum] Act. I, 11. | 95 Ascendere...96 corporis] IOANNES DAMASC., *De fide orthod.*, c. 74 (IV, 1) n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 278, 18-19).

firmare poterit; sed quin sic super omnes caelos corporales ascendisse potuisset, si voluisset, non dubito. |

Bad. 575^v

<AD ARGUMENTUM>

Unde quod arguitur in primo argumento, quod «Christus non ascendit super omnes caelos quasi super omnes caelos corporales dicto modo ascendere non potuisset, eo quod omnis motus est ad terminum, et ultra omnes illos caelos nullus est terminus», dico quod hoc ultimum verum est de termino qui est aliquid ens positivum et secundum | se, quia, ut procedit argumentum et bene, extra caelum nullum tale ens est. De termino autem qui est ens per accidens et privativum, cuiusmodi ens potest esse vacuum secundum | praedicta, dico quod bene est aut potest esse terminus super omnes caelos ad quem Christus potuit ascendisse. Si enim Christus dicto modo super omnes caelos corporales ascendisset, etsi prius in termino ascensus sui neque plenum neque vacuum fuisset, ex tunc tamen plenum spatium ibi fuisset, quod quantum est ex se, natum fuisset fore vacuum, et capabilitas erat corporis absque corpore existens.

L 235^{ab}Bad. 576^v

QUAESTIO 3

UTRUM OMNIS ACTIO HUMANA CHRISTI SIT SUPERNATURALIS

Circa secundum arguitur quod omnis humana actio Christi sit supernaturalis, sic. Omnis actio quae elicitur ab agente supernaturali supernaturalis est, sicut omnis actio elicitur ab agente naturali naturalis est. Omnis actio Christi, etiam humana, | elicitur ab agente

S 249vb

ACGHILSX | existens] des. A

101 sic...omnes] super omnes sic I | corporales] ultra connexitatem add. sed exp. A | 104 quod¹] si G | in] om. H | in...argumento] scr. sed exp. A | 105 omnes¹] om. G | quasi] quod I qua L | 107 illos] om. G | illos caelos] inv. I | 110 et] om. G | 111 secundum praedicta] scr. sed exp. A | 112 ad...113 caelos] om. (hom.) G | 113 modo] Christo add. I | 114 etsi] sed si G | sui] Christus add. I | neque²] vel I | 115 ibi] ante plenum C | quod...116 fuisset] om. (hom.) L | 2 Utrum...supernaturalis] Cf. supra, p. 10, lin. 9. | 3 humana actio] inv. I | Christi...4 actio] om. (hom.) L | sit] om. G | 5 sicut] sic I

104 Christus...107 terminus] Cf. supra, lin. 12-20.

supernaturali, quia a persona divina quae supernaturalis est in duabus naturis subsistens. Ergo etc.

H 260^{ab}Bad. 576ra

Contra. Sicut se habet actio ad Christum in agendo, sic et passio | in patiendo. Sed non omnis passio Christi humana est supernaturalis, 10 puta illa qua Iudas ipsum osculatus est. Ergo etc. |

<SOLUTIO>

C 199^{ab}

Dico quod licet in qualibet actione tria concurrant consideranda, quae sunt agens, modus agendi et terminus actionis. Actio tamen neque propter agens neque propter terminum dicitur naturalis vel 15 supernaturalis, sed solummodo | propter modum agendi naturalem vel supernaturalem. Cum enim Christus aquam convertit in vinum, I o a n n i s II°, licet vinum illud idem in forma et in specie vini erat cum vino generato in vite, tamen actio illa productionis vini de aqua existente in hydria est et dicitur non esse naturalis, sicut est et dicitur esse 20 naturalis productio vini de humore aquoso existente in vite, et hoc quia non est idem modus agendi in productione vini utriusque. Unde si in ligno esset vis navisfactiva et produceret natura navem de lignis in eadem forma et figura in qua modo de lignis ipsam producit ars, etiam e converso nunc ars ipsam de lignis producit, sicut tunc produceret 25 natura, actio tamen producendi navem ab artifice numquam diceretur naturalis propter hoc quod eiusdem formae et figurae navem produceret cum navi illa quae esset producta a natura, nec e contra. Similiter si ars alchimiae posset producere aurum et esset eiusdem speciei cum auro quod producit per se natura, non tamen propterea quod diceretur 30 eiusdem speciei, illa productio naturalis diceretur prout fit ab alchimista; diceretur tamen naturalis, quia idem esset agendi modus proximus in

CGHILSX

8 Ergo etc.] *om.* X | 9 agendo] advento I | 17 aquam convertit] *inu.* I | 18 vinum illud] *inu.* G | idem] ibidem G | in²] *om.* CHLSX | vini] *i. m.* C | 19 actio illa] *inu.* I | illa] *ante* tamen G | 20 hydria] *idea* C(*sed corr.*)HLSX(*sed corr. sup. lin. al. man.*) | est¹] *om.* S | esse²] *om.* I | 21 aquoso...22 productione] *om.* G | 22 vini] uni G | 23 esset] est et G | vis] *forte ipsa add.* I | natura] *i. m. al. man.* L | 24 et] a C(*sed exp. et et sup. lin.*)HLSX | qua] quo G | ipsam] modo *add.* C | etiam] et GS | 25 converso] si *add.* C(*sup. lin.*) G | nunc] si ipse I | 27 quod] *sup. lin.* I | 28 navi] natura I navis G | quae] sic *add.* I | contra] converso I | si] *resor.* I | 29 esset eiusdem] *inu.* G | 30 producit] naturae *add.* G | natura...31 speciei] *om.* G | diceretur] diceret C(*sed exp. et esset i. m. al. man.*)GHLX esset I

17 Christus...vinum] *Ioann.* II, 4-11.

producendo speciem illius auri, sicut et auri quod | producit natura absque ministerio artis. Ubique enim producitur appropinquatione calidi 35 et frigidi temperatis sicut principiis activis, humido | et sicco proportionalibus sicut principiis passivis. In qua applicatione alchimista solum est minister naturae sicut medicus sanitatis. Sola enim natura curat morbos et similiter sola natura ut agens principale generat aurum. Consimiliter etiamsi agens principale esset supernaturale, sed tamen 40 ageret modo actionis naturae, necessario actio illa dicenda esset naturalis, et econtra si agens esset naturale aut artificiale et ageret modo supernaturali, sicut agunt verba sacramentalia in transsubstantiatione Eucharistiae et generatione gratiae, actio illa semper dicenda esset supernaturalis. |

45 Descendendo ergo ad propositum, dico quod quamquam Christus sit agens supernaturale ratione | personae agentis, sive agat secundum naturam divinam | sive secundum humanam naturam, quia tamen omnes actiones quas egit in statu mortalitatis et etiam quas adhuc agit in statu immortalitatis agit modo naturae quo alii homines agunt illas in 50 quocumque statu sint, cuiusmodi sunt comedere, bibere, ambulare et cetera huiusmodi — cuius signum est quod eadem passiones in Christo consecutae sunt ex illis actionibus sicut et in aliis hominibus, scilicet sedatio famis ex comestione, sitis ex potatione, quae et consimiles proprie dicuntur humanae —, idcirco ergo breviter dico quod nulla 55 Christi actio humana, quae vere humana dicenda est, supernaturalis est, sed solummodo est pure naturalis, non obstante quod agens sit supernaturale, et hoc quia ipse agens omnes illas actiones agit modo naturae. Si quas enim actiones egit vel agit, non modo naturae sed modo supernaturali, illae | non sunt dicendae humanae neque | naturales et 60 secundum naturam humanam factae, sed divinae et supernaturales et secundum naturam divinam factae. Et econtra est de eius operationibus

G 259^{ab}X 32^{ab}Bad. 576^{rl}L 235^{va}I 352^{ab}H 260^{va}S 250ra

CGHILSX

33 producit] produceret CS | 34 Ubique] Usque G | 35 temperatis] temperatus C(vel -tis *i. m. al. man.*)GHL | 36 proportionalibus] proportionabilibus CL proportionibus I | 39 etiamsi] etsi CLS | 40 illa] ista S | 41 si] etsi G | 42 sicut] sic I | in] *om.* G | transsubstantiatione] *lec. dubia* I | 46 personae] primi G | 47 humanam naturam] *inu.* G | 48 et...49 immortalitatis] *om.* G | 49 agit] egit G | 51 eadem] cedere G | 52 et] etiam G | scilicet] *om.* G | 54 dicuntur] dicantur I | idcirco] autem *add.* I | 55 vere] vero I | 56 est] et CHLSX ut G | 58 egit] egerit H | egit...agit] agit vel egit C | 59 supernaturali] generali G | dicendae humanae] *inu.* I | humanae] *iter.* L | naturales] *scripsimus cum Badio:* supernaturales CGHILSX | 60 naturam humanam] *inu.* I | 61 est] cum G

divinis, si quas ageret non modo supernaturali sed modo naturali. Ut enim dicit DAMASCENUS libro III° cap.^o 15°, «*duas actiones aimus in domino Iesu Christo. Habet enim ut Deus divinam actionem, et ut homo est nobis homoousian humanae habens naturae actionem*». Sed ut idem ait ibidem cap.^o 19°, propter unitatem personae agentis et in duabus naturis subsistentis «*habuerit novum et ineffabilem modum naturalium actionum*». Sed hoc intellige non nisi naturalem. Unde exponens in quo sit 'novus' et 'ineffabilis' subdit dicens: «*Si enim Deus ens perfectus factus est propter nos et secundum nos homo perfectus, manifestum est quod omnes habens naturales divinitatis proprietates et secundum hoc Deus perfectus habebat naturales humanitatis proprietates*». «*Et indivisas aimus actiones unaquaque natura cum alterius communione agente hoc quod proprium habuit. Neque egit humana secundum hominem | solum, neque divina secundum Deum solum, sed Deus simul existens et homo. Quemadmodum enim naturarum unionem et differentiam naturalem cognoscimus, ita et naturalium voluntatum et actionum*». |

Bad. 576^bBad. 576^c

<AD ARGUMENTA>

C 200^m

Per praedicta patet responsio ad obiectum | primum. Et concedendum est argumentum secundum, ponendo non solum quod aliqua passio Christi naturalis fuit, et aliqua non, sed etiam quod aliqua

CGHLSX

62 quas] quis X | sed...naturalis] iter. L | 63 15°] 16° S | 65 homoousian] ousian GS | naturae actionem] inv. X | 67 habuerit] habuit S | novum] nomen HLSX | hoc intellige] inv. G | 68 ineffabilis] effabilis I | 69 dicens] om. S | dicentis H | ens] om. S | factus] om. S | et] secundus add. sed exp. H | 70 homo] ante secundum H | perfectus] factus sed in perfectus corr. H | quod] quia S | habens] scripsimus cum Damasceno: habemus CGHLSX | divinitatis] deitatis X | 71 Deus] ens add. I | perfectus] et add. GL quod habemus(?) non(?) add. I | habebat] habebit I | 72 indivisas] divisas et in- sup. lin. C | unaquaque] vitamque sed unaquaque i. m. al. man. C una I unaquaeque G | alterius] altius S | 75 naturarum] naturaliter I communionem add. S | cognoscimus] agnoscimus G | 76 voluntatum] voluntatem G | et] sup. lin. S | 78 ad] quia G | ad...primum] om. S | 79 ponendo] proponendo S | 80 naturalis] vel I | et] om. I | sed...81 non] om. (hom.) L | quod] om. G

63 duas...65 actionem] IOANNES DAMASC., *De fide orthod.*, cap. 59 (III, 15), n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 228, 3-5). | 67 habuerit...actionum] ID., *De fide orthod.*, cap. 63 (III, 19), n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 256, 9-10). | 69 Si...71 proprietates] ID., *De duabus in Christo voluntatibus*, n. 13 (ed. Coloniensis, 1546, p. 52; PG 95, 142D). | 71 Et...76 actionum] ID., *De fide orthod.*, cap. 63, (III, 19) n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 257, 15-21). | 78 ad...primum] Cf. supra, lin. 4-8. | 79 argumentum secundum] Cf. supra, lin. 9-11.

actio eius fuit naturalis et aliqua non, secundum iam dicta. Unde de passionibus Christi dico quod omnis passio eius, quae vere erat humana, pure naturalis erat in ipso sicut et in quolibet alio, quia uniformiter aliis dormivit, esuriit, sitivit et lassus fuit, et ceteras passiones humanas sustinuit. Sed est advertendum de passionibus sicut et actionibus Christi, quod non dicitur passio aliqua naturalis in ipso a modo quo illi infertur ab agente extra inferente illam, sed a modo quo in passo recipitur. Unde passio mortis Christi, licet in quantum fuit illata a crucifixoribus, fuit violenta, tamen in quantum in Christo fuit recepta, erat pure naturalis, et per illam pure naturaliter mortuus est, licet voluntate consentiente ut in ipso recepta, et permittente ut a crucifixoribus est illata. Et per hoc, licet actio crucifigentium Deo Patri displicuit, passio tamen Christi illi grata fuit. Hinc de naturalibus passionibus Christi dicit | DAMASCENUS libro dicto cap.^o 20°: «*Confitemur quod omnes naturales passiones hominis assumpsit. Totum enim hominem et ea quae sunt hominis sumpsit, praeter peccatum*» — hoc enim non est naturae, puta fames, sitis, labor, dolor et cetera huiusmodi quae annumerat. Unde et consimiliter loquens de eius passionibus et actionibus simul dicit cap.^o 18°: «*Deum perfectum et hominem perfectum dicentes Christum, omnia ei dabimus et quae Patris naturalia et quae matris*». |

L 235^{ab}I 352^a

QUAESTIO 4

UTRUM OPERATIO QUA CONVERTEBATUR CIBUS IN CORPUS CHRISTI
FUERAT NATURALIS

Circa tertium arguitur quod operatio qua convertebatur cibus in corpus Christi non erat naturalis, sic. Operatio transiens omnem

CGHLSX

81 dicta] praedicta I | 82 omnis] om. X | 84 esuriit] esurivit I | et] om. CGHLSX | 85 et] de add. S | 86 dicitur] Dei sed del. et dicitur sup. lin. C | 87 passo] passio I | 88 in] sup. lin. S | 89 erat] fuit S | 90 naturaliter] postea add. I | 91 et] om. G | 92 passio] om. S | illi] illius I | 93 Christi] om. S | libro] add. III I | 94 assumpsit...95 hominis] om. (hom.) G | 95 Totum] et indetractibiles I | enim hominem] inv. C | 96 enim] est add. C(sed del.)HLSX | naturae] nec S | 97 Unde] om. G | consimiliter] communiter G | 98 et...perfectum?] om. (hom.) X | 99 omnia] omni G | et quae] iter. X | 2 Utrum...3 naturalis] Cf. supra, p. 10, lin. 11.

94 Confitemur...95 peccatum] IOANNES DAMASC., *De fide orthod.*, cap. 64 (III, 26) n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 259, 3-5). | 98 Deum...99 matris] ID., *De fide orthod.*, cap. 62 (III, 18) n. 1 (ed. E. BUYTAERT, p. 250, 5-6).

facultatem naturae non est naturalis. Dicta operatio fuit huiusmodi, quia attingit ad carnem unitam divinitati, et ita ad unionem ineffabilem et supernaturalem cum ipsa divinitate. Ergo etc.

S 250^{ab} Contra. Illa operatio | quae procedit ex virtute naturali et modo naturae est operatio naturalis. Dicta operatio fuit huiusmodi; processit enim ex virtute animae Christi nutritiva, quae naturalis est, et hoc mediante calore naturali digerentibus, sicut et in aliis | hominibus, in quibus illa conversio est pure naturalis. Ergo etc. |

H 260^{ab}X 32^{va}Bad. 576^{vd}

<SOLUTIO>

Quaestio ista implicata est et contenta in proxima praecedente, et ideo ex responsione tradita ad illam dissolvenda est. Cum enim secundum dicta iam in illa debeamus tribuere Christo secundum hominem quaecumque sunt naturalia matris, sicut et quaecumque secundum Deum sunt naturalia Patris, proculdubio ponendum est quod dicta operatio erat naturalis in Christo sicut fuit et in matre eius, et non solum illa sed et quaecumque alia, ut de nulla illarum oporteat facere propriam quaestionem aliam a quaestione praecedenti. Quae autem sunt illae, determinat DAMASCENUS in libello suo De gemina natura et geminis proprietatibus atque geminis actionibus Christi dicens sic: «Dicentes divinae naturae Christi proprietates, quas habet ex Patre, dicamus et humanae naturae proprietates naturales, quas ex ea quae nostri habet assumptione, hoc est omnes naturales potentias humanitatis et operativas et passivas, ut perfectus sit homo. Si enim aliquod naturalium non assumpsit, non perfectus sed defectivus est homo». Et annumerando dictas potentias, operationes et passiones circa hominem simpliciter, subdit dicens: «Si enim uniuscuiusque potentiam acceperit naturaliter a Conditor, homo igitur minor est mundus. Habet enim animam et corpus, et

CGHLSX

7 attingit] contingit H | 8 divinitate] deitate C | 9 virtute] omni(?) add. I | 10 naturae] non add. G | operatio naturalis] inv. G | 11 animae] sup. lin. (post Christi) G | nutritiva] lac. I | 12 digerentibus] scr. sed -bus del. C | 15 implicata] implicita I | 16 dissolvenda] solvenda et dis- i. m. X | 17 debeamus] debemus I | 19 sunt naturalia] inv. L | 21 et] om. C | 26 humanae] ipsius humanae add. I | 27 nostri] matre G matri I | habet] ex add. CGHLSX | 29 non²] nec L | 31 acceperit] accipit C | 32 est] om. I

25 Dicentes...29 homo] ID., De duabus in Christo voluntatibus, n. 13 (ed. Coloniensis, 1546, p. 52; PG 95, 142D-143A). | 31 Si...41 motus] Ibid., n. 15 (ed. Coloniensis, 1546, p. 52-55; PG 95, 143B-C).

medius constitutus est intellectus et materiae; vinculum enim est visibilis et invisibilis, id est sensibilis et intelligibilis creaturae. Communicat igitur animatis corporibus secundum ea quae ex quattuor elementis complexionem et compositionem, | plantis autem secundum nutritivam et augmentativam virtutem, adhuc autem et seminativam, irrationalibus autem animalibus secundum irrationalem appetitum, id est iram et concupiscentiam, et secundum phantasticum et memorativum et secundum sensum et secundum progressivum motum et vociferativum et spirativum. Copulatur autem incorporeis et intellectualibus virtutibus per rationale et rationalem appetitum intellectus, qui est voluntas, primus intellectualis motus». Et infra: «Est autem propriissimum animae dividens ipsam ab angelorum substantia in corpore conversari et huic tradere vitam et motum et liberum arbitrium secundum proprium appetitum ducere corpus et irrationalem appetitum contra et iram et secundum progressum motum et naturaliter dominari, ut proprio et naturali servo proprio corporis, et cetera plurima huiusmodi. Quibus enumeratis | applicans cuncta Christo, subdit dicens: «Propter quod in domino nostro Iesu Christo, quia duae naturae, duae sunt et naturales operationes, ut sit perfectus Deus et perfectus homo secundum duarum naturarum differentiam divinae et humanae. Aliud enim opus est divinae naturae et aliud humanae. Si humanam non assumpsit operationem, non vixit ut | homo, non ratione usus est, non comedit, non bibit, non ambulavit, non vidit». Et post plurima talia applicata Christo subdit illud quod pertinet ad propositum dicens: «Et quod ab anima animales operationes et passiones assumpsit, testis est ex naturali quidem potentia nutritio corporis et augmentatio. Unde enim sudor, sputum, salutaris sanguis et aqua, | si non ex digestionem, si non passibiliter sed naturaliter nutritus est, non secundum voluntatem passibilem, sed ad

G 260^{ra}C 200^{ab}Bad. 577rdS 250ra

CGHLSX

33 et invisibilis] om. I | 34 id est] et C | 35 ea] eam X | 36 adhuc] ad hoc sed corr. C | 37 irrationalibus] irrationabilibus C irrationabilis X | 39 secundum] om. I | et spirativum] om. X | 40 incorporeis] scripsimus cum Damasceno: corporeis C (et in- add. sub lin.) GHLSX | virtutibus] forte viribus I | rationale et] om. I | 41 Est autem] Et ante hoc C | 43 motum] motus I | liberum] libere CHLSX | 44 ducere] dominantem LS | irrationalem] irrationabilem CHLX | contra] forte commune H forte concurrat I | iram] itaque X | secundum] proprium add. I | 49 naturarum] naturam I | differentiam] diffinitionem et differentiam i. m. al. man. C | 50 non¹] om. X | 51 ut] om. X | 55 enim] non I | si²] an scribendum sed cum Damasceno? | 56 sed¹] an scribendum et cum Damasceno? | voluntatem] an scribendum voluptatem cum Damasceno?

41 Est...45 corpori] Ibid., n. 16 (ed. Coloniensis, 1546, p. 55; PG 95, 143D-146A). | 47 Propter...52 vidit] Ibid., n. 35 (ed. Coloniensis, 1546, p. 58; PG 95, 171D-174A). | 53 Et...57 effluxit] Ibid., n. 36 (ed. Coloniensis, 1546, p. 64; PG 95, 175A-B).

Bad. 577re *repletionem eius effluxit?* | Sic ergo dubium nulli debet esse catholico quin Christus omnes operationes et passiones naturales humanae naturae expertus est vel potuit experiri. Sed praecipue de una naturalium operationum humanae naturae dubitatio est, puta de seminativo et generativo per concubitum | cum | muliere, an illud in se habuit, quia
 H 261^m
 I 352^b
 post praedicta subdit DAMASCENUS dicens: «*Seminativum autem et generativum non habuit. Intransilientes enim divinarum hypostasum proprietates et impossibile est Patrem vel Spiritum Sanctum Filium fieri; propter quod neque factus est Filius hominis nisi Filius Dei ut maneat intransmutabilis proprietas.*» |

60

65

70

75

80

Sed puto quod sicut fuit homo perfectus habens omnes alias vires et potentias animae, sic fuit homo perfectus habens vim et potentiam seminativam et generativam sicut et alii, et hoc in virtute licet non in actione secundum quam, ut puto, intellexit DAMASCENUS quod dixit «*seminativum autem et generativum non habuit*», et hoc quia non congruebat quod seminasset et generasset atque pater fuisset secundum humanitatem, et sic non congruebat quod Pater aut Spiritus Sanctus secundum assumptam humanitatem fuisset Filius. Quoad hoc enim bene verum est quod intransilientes sunt mediante natura humana assumpta divinarum hypostasum proprietates quae simpliciter et omnino intransilientes sunt secundum naturam divinam, quia in divinis non possunt esse nisi unicus Pater et unicus Filius et unicus Spiritus Sanctus, secundum quod declaravimus satis in quaestionibus nostris ordinariis. Quae tamen bene possent transilire secundum naturam humanam assumptam, secundum quod simpliciter et absolute Pater et Spiritus Sanctus incarnari poterunt et possunt, sicut incarnatus est Filius, licet non tantum congruisset, et hoc ne idem esset Pater et Filius, si Deus Pater de homine nasceretur, et ne nomen Filii ad alium transferretur, si aut Pater aut Spiritus Sanctus de homine nasceretur,

CGHILSX

57 eius] *an addendum* <quod>? | effluxit] affluxit I | 62 post] *om.* I | 64 factus] perfectus C | 65 nisi] *ut add.* I | intransmutabilis] transmutatione *sed corr. sup. lin.* H | 68 et³] *post* virtute I | licet] *sed* C | 70 seminativum] seminativam I | autem] *om.* I | generativum] generativam I | non¹] *i. m.* C | hoc] *om.* X | 71 quod] quia I | 72 et sic] sicut I | 73 Quoad] Ergo ad I | 77 possunt] possint I | 78 declaravimus] determinavimus H | 81 incarnari] incarnati *sed corr.* C | 82 tantum] tamen X

62 Seminativum...65 proprietas] *Ibid.*, n. 37 (ed. Coloniensis, 1546, p. 64; PG 95, 175C). | 70 seminativum...habuit] *Ibid.*, *cf. supra*, *lin.* 62-64. | 78 quaestionibus...79 ordinariis] HENR. DE GAND., *Summa (Quaest. ord.)*, art. 53 q. 9 (ed. 1520, II, f. 72vHI).

- 85 dicente INNOCENTIO III° in sermone quodam De nativitate Domini: Solus Patris Filius, non Pater ipse vel Spiritus Sanctus carnem assumpsit. Missus est Dei Filius, ideo non Pater vel Spiritus Sanctus, | ne alius in divinitate esset Filius, alius in humanitate, et ne idem esset Pater et Filius, si Deus Pater de homine nasceretur. «*Magno Dei consilio et ineffabili sapientia* non Pater carnem assumpsit vel Spiritus Sanctus, sed Filius tantum, *ut qui erat in divinitate Dei Filius, ipse fieret in homine hominis filius*». Adverte quod dicit «*magno consilio Dei*» etc. Si | enim consilio haec sic facta sunt et non aliter, potuerunt ergo natura aliter facta fuisse. Per quem etiam modum proprietas Patris secundum
 90 humanitatem assumptam simpliciter et absolute potuit transilire ad Filium, quia potuit, quantum erat ex parte naturae humanae, generasse, sicut et alii, saltem in statu innocentiae, licet illud non tantum congruisset, sicut quod non generavit.

X 32^bL 236^b

QUAESTIO 5

UTRUM RELATIO HABEAT DEBILIUS ESSE INTER PRAEDICAMENTA

- Sequuntur quaesita de creaturis non unitis divinitati, ubi quaerebatur unicum pertinens ad relativa, scilicet utrum relatio habeat
 5 debilius esse inter praedicamenta, et plura alia pertinentia ad absoluta.

- Circa illud unicum arguitur quod relatio habeat debilius esse ceteris praedicamentis sic. Ex eo quod verius esse habet fundamentum, verius esse habet id quod fundatur | in illo quod verius esse habet quam quod fundatur in illo quod habet minus verum esse. Verius autem
 10 habent esse absoluta, quae sunt substantia, quantitas, qualitas, quam

S 250^{ab}

CGHILSX

86 vel] etiam *add.* C | 89 Magno] Magna H Imago I | 90 consilio] cum Filio I | 91 sed] *om.* X | divinitate] deitate C | 92 consilio Dei] *inu.* I | 93 consilio] cum Filio I | haec sic] hic fuit I | 94 Patris] Pater *et vel* Patris *i. m. al. man.* C | 2 Utrum...praedicamenta] *Cf. infra*, *lin.* 4-5. | transilire] transire CHLSX | 3 unitis] unitatis L | divinitati] deitati CL | 4 habeat] habeatur I | 5 alia] *iter. sed exp.* X | 6 illud] illico I | relatio] *an* <non> *add.* ? | debilius esse] *inu.* G | 8 esse habet¹] *inu.* G | id] illud G ad HISX | verius²...9 quod²] *om.* (*hom.*) C | 9 quod¹] *om.* I | fundatur] fundamentum I | 10 quantitas] et *add.* I

85 De...86 Domini] *non invenimus.* | 89 Magno...92 filius] HERMANNUS DE RUNA, *Sermones Festivales* (ed. E. MIKKERS, p. 413, 60-62). | 92 magno...Dei] *Ibid.*, (ed. E. MIKKERS, p. 413, 60-62); *cf. supra lin.* 89-90.

relationes. Quare cum praedicamentum relationis fundatur super tria praedicamenta absoluta, aliorum vero sex quaedam fundantur super relationes, ut actio | et passio super rationem activi et passivi, ergo etc.

C 200^{ra}H 261^{ab}Bad. 577^g

In contrarium est COMMENTATOR super XII^{um} Metaphysicae, ubi probat PHILOSOPHUS quod eadem sunt | 15 principia substantiae et accidentis. Ergo etc. |

<SOLUTIO>

Dico quod in quolibet genere praedicamenti est duo considerare, scilicet rem praedicamenti et rationem eiusdem, quae in hoc differunt quod decem praedicamenta in nulla re communi eis conveniunt, tamen in una ratione communi conveniunt, quae est 'esse ab alio', ut effectus a causa, in quo generaliter differt ratio omnis quod est in praedicamento a ratione divinae naturae, praeter quod realitas omnis eius quod est in praedicamento differt a realitate divinae naturae multo amplius quam differat realitas unius praedicamenti a realitate alterius. Sed illa ratio communis decem praedicamentis, quae est 'ab alio esse', | primo in duas distinguitur, secundum quas praedicamentum substantiae cum hoc quod ceteris praedicamentis veriore realitatem importat, dividitur contra novem praedicamenta accidentium, | quae, ut distinguuntur contra substantiam, in una ratione communi conveniunt, licet non in una realitate. Illarum autem duarum rationum una est 'esse in se', non in alio, et est propria substantiae; alia vero est 'esse in alio', et est communis novem praedicamentis accidentium. Unde cum hoc quod praedicamentum substantiae veriore realitatem ceteris importat et

20

25

30

I 353^mBad. 577^g

CGHILSX

12 absoluta] *om.* G | 19 scilicet] et *add.* GI | rem] *om.* H | differunt] differant G | 20 praedicamenta] *om.* L | 21 communi] *om.* H | 22 a...24 praedicamento] *iter.* I | 23 praeter] hoc *add.* CLX | praeter...24 naturae] *om.* (*hom.*) S | omnis] est *add.* G | 24 divinae...25 realitate] *om.* (*hom.*) G | 25 differat] a re (?) *add.* I | 26 praedicamentis] praedicamentorum S | 30 ratione communi] *iter.* C(*sed del.*)HLSX(*sed exp.*) | non] *post* una I | 31 se] et *add.* X | 32 substantiae] alia vero est esse in alio et est propria substantiae *add.* *sed del.* et va -cat *sup.* lin. C | 33 communis] *iter.* I | 34 ceteris] cetera I | et] etiam GL

14 super...15 Metaphysicae] Cf. AVERR., *Comm. in Metaph.*, XII, comm. 19 (ed. Iunt., VIII, f. 306rB: «Et dicit proprie relationem, quia est debilioris esse aliis praedicamentis»). | 15 eadem...16 accidentis] ARIST., *Metaph.*, XII, c. 4 (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p. 207, 22-26; Iunt., VIII, f. 305vL; 1070a 33-37).

- 35 habet esse verius, propter quod a PHILOSOPHO VII° Metaphysicae dicitur *ens simpliciter*, cetera vero novem respectu illius dicuntur 'entia ad' et quasi secundum quid et diminute, quia non dicuntur aut sunt entia, nisi quia sunt dispositiones entis simpliciter, quod est substantia, ratio autem communis illis novem praedicamentis accidentium distinguitur in duas, quia 'esse in alio' aut convenit alicui absolute aut non nisi in ordine ad aliud — et est | prima istarum duarum rationum communis duobus praedicamentis absolutis, scilicet quantitati et qualitati, secunda vero est communis septem praedicamentis respectivis, quorum esse, quia dependet ab absolutis, et realitatem trahunt ab illis, puta a substantia, 40 quantitate et qualitate —, idcirco illa absoluta et quodlibet eorum, scilicet substantia et accidentia quae sunt quantitas et qualitas, verius esse habent quam quodcumque illorum | septem, quibus non convenit aliqua realitas communis omnibus aut aliquae propriae singulis, quantum est ex natura sui praedicamenti. Unde et distinguuntur solummodo 45 penes diversitatem modorum fundandi illa super res praedicamentorum absolutorum et referendi secundum illos aliquid ad aliud, hoc modo quia ille respectus qui est ad aliud esse aut convenit rei absolutae ex se sola, et sic est respectus praedicamenti relationis proprie dictae aut convenit rei absolutae non nisi ex connexione quadam sui cum aliqua re alia, et 50 est respectus aliorum sex praedicamentorum. | De quibus idcirco dicit BOETHIUS libro suo De Trinitate quod «*maxime ex aliquo vel alieno adventu constare videntur*»; cuiusmodi alienum est motus aut dispositio

G 260^{ab}L 236^{ra}Bad. 577^{vH}

CGHILSX

35 quod] cum I | 37 quasi] alias X quod G | 39 illis] *om.* G | 41 aliud] aliquid I | 42 secunda] substantia G | 45 illa] *om.* G | quodlibet] quaelibet G | eorum] illorum CI | 47 quam] quod H | septem] virtute HISX unitatem L de qua G | convenit] contra S | 48 aliqua] voluntas *add.* *sed exp.* G | singulis] significans S | 49 est] *om.* L | et] etiam X | 50 penes] species G | diversitatem] diversitates G | fundandi] fundendi S fundari X | super] illa *add.* G | 51 illos] illud X | aliquid] *post* aliud L | 52 convenit] contingit C | rei] ei CS | 53 praedicamenti] praesenti L | convenit] contingit CX | 54 cum] tamen S ex *add.* C(*sed del.*)GI | aliqua re] *inu.* G | 55 dicit Boethius] *inu.* G | 56 libro] nec de G | vel] *om.* GI | 57 adventu] adventi *add.* H

36 ens simpliciter] ARIST., *Metaph.*, VII c. 1 (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p. 123, 21; Iunt., VIII, f. 154vH; 1028a 31). | 56 maxime...57 videntur] BOETHIUS, *De Trinitate*, cap. 5 (ed. C. MORESCHINI, p. 177, 280-283; PL 64, 1253D).

acquisita per motum. Motus enim aut dispositio acquisita per motum non convenit mobili nisi ex coniunctione eius cum movente et adventu illius. Nec e converso convenit moventi nisi ex coniunctione eius cum mobili et adventu illius. Et secundum hoc sex praedicamenta respectiva distinguuntur inter se, prout in quaestionibus nostris ordinariis declaravimus in quadam quaestione generali de praedicamentis decem. Nec oportet hic iterare, quia non proprie pertinet ad propositum.

S 251^m Et quia in his sex praedicamentis res illa super quam fundantur, in quantum super illam fundantur, | est ad aliud se habere, ut secundum hoc in his sex praedicamentis res illa super quam fundantur, in quantum super illam fundantur, circa se rationem respectus quodam modo includit quasi materialem ad respectus in quibus consistit ratio illorum sex praedicamentorum, | non sic autem res super quam fundatur praedicamentum | relationis, circa se talem respectum includit ut super ipsam fundetur respectus qui est proprius praedicamento relationis, eo quod res super quam fundatur praedicamentum relationis in quantum huiusmodi omnino absoluta est absque ordine ad aliud, | idcirco dico, prout statim declarabitur, quod ex hoc dicta sex praedicamenta relationis plus realitatis important et verius esse habent quam praedicamentum relationis, et ulterius quod praedicamentum relationis inter omnia praedicamenta debilius esse habet.

<AD ARGUMENTA>

C 200vb Et secundum hoc concedenda est secunda ratio ad hoc probandum inducta. |

CGHILSX

58 Motus...motum²] *om. (hom.)* A | motum²] Motus enim aut dispositio *add. sed forte va- cat sup. lin.* H | 59 convenit] contingit X | et] *om.* I | 60 Nec] Nisi X | coniunctione] connectione G | 61 et] *om.* G | 64 pertinet] *i. m.* I | 65 sex] septem S | in²...66 fundantur] *om. (hom.)* CH | 66 est...68 fundantur] *om. (hom.)* GS | 67 hoc] *i. m.* C | fundantur] fundentur CHLX (*cf. notam praecedentem*) | 69 quasi] ad *add.* I | 70 sic] sicut I | 71 super ipsam] supra quam G | 72 fundetur] fundentur I fundatur G | respectus] res G | 73 fundatur] infundatur I | 74 absoluta] ablata G | 76 verius] brevius S | 80 ratio] est *add.* G | 81 inducta] adducta GI

62 quaestionibus...ordinariis] HENR. DE GAND., *Quaest. Ord. (Summa)*, art. 32, q. 5 (ed. R. MACKEN, pp. 81, 67 - 107, 70); et art. 66, q. 4 (ed. 1520, II, f. 213vR-214vZ).

Ad primam quae est ad oppositum, quod relatio verius habet esse quam alia sex praedicamenta respectiva, quia verius habent esse illa in quibus fundatur quam illa in quibus fundantur alia sex, dico ad hoc et simul ad declarationem iam suppositi, quod praedicamentum respectivum non ex hoc dicitur verius esse habere quod super verius ens fundatur, sed solummodo ex hoc quod ab illo verius et perfectius esse et realitatem trahit. Quamquam ergo relatio super verius ens fundetur quam alia sex, si tamen verius et perfectius illa sex ab illo super quod fundantur realitatem contrahant, non impedit quin habeant verius esse. Quod revera ita est, quod et declarandum est ex fundatione respectuum praedicamentorum actionis et passionis per motum. Et per hoc idem intelligendum est in aliis | quattuor. Quae sunt 'quando', quod fundatur in re temporali ex motu et adiacentia temporis, quod «*est mensura motus*», et eius cui tempus adiacet, quod est omne existens in tempore; et 'ubi', quod fundatur in re locali ex | adiacentia loci simpliciter per hoc quod locatum simpliciter habet esse in loco; et de situ, qui fundatur in re locali per hoc quod partes eius diversimode se habent ad locum; et de habitu, qui fundatur in habente aliquid circumstans ipsum corporaliter ex applicatione eius quod habetur ad habentem, prout haec planius exposita sunt in dicta quaestione generali. | De actione igitur et passione,

CGHILSX

82 ad] in C *an recte?* | habet esse] *im.* G | esse] *om.* L | 83 verius] *lege debilius (cf. supra, lin. 6).* | habent] habet I | 84 quam] in *add.* G | et] *sup. lin. al. man.* X | 85 simul] sic G | 86 dicitur] dicta G | verius esse] *im.* G | 87 solummodo] solum numero *sed corr.* I | ex hoc] *om.* S | quod] *om.* X | illo] alio G | 88 trahit] contrahit G | 89 quam] illa *add.* G | illa] *ante* verius G | quod] quam GIS | 90 realitatem] realitate I | 91 declarandum] determinandum L | 92 praedicamentorum] relationis *add. sed exp.* S | hoc] illud X | 93 sunt] quattuor *add. sed exp.* I | fundatur] fundantur I | 95 eius] est I quod est *add. sed exp.* S | tempus] mensura S tempore G | 96 fundatur] fundantur *sed corr.* I | 97 locali] et *add.* G | 98 diversimode] diversitate LS | se] *i. m. al. man. sed inser. post* habent C | 99 circumstans] circumstantis I | 100 quod] quam I | habetur] habeatur I | 101 igitur] enim I

82 relatio...84 sex] *Cf. supra, lin. 7-12.* | 94 est...motus] *Cf. ARIST., Phys., IV, c. 12 (Transl. Vetus, ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 180, 14-15; 221a 1 - 2); cf. etiam ANON, Auct. Arist. (ed. J. HAMESSE, 1, p. 151, 139); cf. etiam Liber sex principiorum, IV, 33 (ed. L. MINIO-PALUELLO, p. 42, 1).* | 101 dicta...generalis] HENR. DE GAND., *Quaest. Ord. (Summa)*, art. 32, q. 5 (ed. R. MACKEN, pp. 81, 67 - 107, 70) et art. 66, q. 4 (ed. 1520, II, f. 213vR-214vZ).

ut etiam declaratum est in eadem, dico quod verius esse habent quam
 praedicamentum relationis, quoniam fundamenta relationis, quae sunt
 praedicamenta absoluta et absolute, ex eo quod sunt fundamenta illius et
 ad hoc quod in eis fundetur relatio, non respiciunt aliquid aliud a se, sed
 illa solummodo et praecise. Et sic ipsa, quantum est ex se, in quantum
 sunt subiecta relationis vel fundamenta, omnino aliena sunt a natura
 relationis et modicum idcirco subintran rationem respectus in relatione,
 quia non nisi quasi characterizando et quodam modo afficiendo.
 Fundamentum autem actionis et passionis, cuiusmodi est motus, semper
 respicit aliquid aliud a se, ut in ipso fundetur respectus actionis et
 passionis, quia | respicit passum ut in ipso fundetur respectus actionis,
 et e converso respicit agens ut in ipso fundetur respectus passionis, et
 sic semper plura inter quae est relatio fundata in motu. Est enim
 secundum PHILOSOPHUM V^o *Physicorum* *motus actus* huius,
 scilicet agentis, quia est ab ipso in hoc, scilicet *in passo* existens ut *in*
subiecto. Et per hoc, licet motus sit simpliciter absolutum quid
 pertinens ad praedicamentum absolutum quantitatis aut qualitatis aut
 universaliter ad praedicamentum illius rei ad quam est motus, quia
 tamen ut fundetur in alterutro, semper diversorum est, quae
 diversimode respicit | — cum enim est in aliquo ut in subiecto, puta
 in passo, necessario cum illo respicit | aliquid aliud ut a quo est, sicut
 agens; et e converso cum est alicuius, ut a quo est, necessario cum
 illo respicit aliquid aliud ut in quo est, 'aliud differens re vel ratione',

Bad. 578^{nl}S 251^{tb}H 261vb

CGHILSX

102 etiam] et S | dico] *om.* G | 103 quoniam] quam S quod *add.* I | 104 ex]
om. S | 105 ad] in C | non] sed X | 106 ipsa] in *add.* G | 107 sunt¹] est G
 | vel] *om.* G | 108 idcirco] *om.* G | 110 passionis] *i. m. al. man.* C | 113
 respicit] respicient I | respectus passionis] *inu.* I | 114 semper] per X | est]
om. G | fundata] fundamenta I | 115 V^o] VI° G | huius] *om.* G huiusmodi
 H | 116 in¹] et S | scilicet²] autem G | 117 sit] *om.* I | 118 aut qualitatis]
om. S | 119 motus] *om.* S | 120 fundetur] fundatur G | quae] quia GI |
 121 diversimode] diversitate I | puta...122 passo] *om.* G | 122
 necessario...est] *add. (homoeoceph.)* G | sicut] ad *add. sed exp.* I | 124 est] dico
add. GI | ratione] relatione I

102 ut...eadem] *Ibid.* | 109 non...afficiendo] Cf. SIMPLICIUS, *In Praed. Comm.*,
 (Transl. Moerbeke, ed. A. PATTIN, p. 226, 38-44). | 115 motus...117 subiecto]
 Cf. ARIST., *Phys.*, III, c. 3 (Transl. Vetus, ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, pp. 107, 4-
 108, 5; 202b 5-22); cf. etiam ANON., *Auct. Arist.* (ed. J. HAMESSE, 2, p. 142, 101).

125 sed hoc mediante alio extraneo, ut in praecedenti Quolibet
 determinavi de motu voluntatis a se ipsa —, et quod sic motus
 semper respicit aliquid aliud praeter se ipsum, ut in eo fundentur
 respectus actionis et passionis, in hoc quasi omnino subintrat
 rationem respectus illius qui super ipsum fundatur, et per hoc
 130 ulterius motus potius est de significato actionis et passionis quam
 substantia, quantitas et qualitas sit de significato relationis fundatae
 super illam. Actio enim est motus ut est ab agente, et passio est idem
 motus ut recipitur in passo. Et propterea in entibus causatis
 contentis sub praedicamentis verius esse habent actio et passio quam
 135 relatio. Et consimili ratione etiam alia quattuor, quia, ut dictum est,
 fundamenta illorum semper aliquid aliud a se respiciunt ut in illis
 respectus importati per ipsa fundentur. |

Bad. 578^{nl}

Quod autem arguitur quod «actio et passio fundantur super
 relationem, quia super rationem activi et passivi» etc., dico quod non
 140 est verum. Non enim fundantur super potentiam activam et
 passivam, quae sunt proprie rationes activi et passivi, neque etiam
 super relationes de primo genere relationis fundatas in illis, immo
 fundantur super motum solummodo, qui per potentiam activam ab
 agente procedit in passum in quo recipitur per potentiam passivam. |
 145 Qui quidem motus, quantum est ex se simpliciter, absolutum est
 praeter hoc quod necessario respicit | aliud a se | ut in ipso fundetur
 respectus actionis et passionis, ut dictum est. Propter eandem etiam
 causam illa sex dicuntur esse accidentia «extrinsecus advenientia»,
 cum | relatio dicatur esse de accidentibus intrinsecus advenientibus. |

C 201^aG 260na
L 237^{na}I 353va
X 33^{ab}

CGHILSX

125 alio] aliquo G | 126 et] *om.* G | quod] quia GI | 127 fundentur]
 fundantur I fundetur GL | 128 quasi] quod GI | subintrat] subditur G |
 129 rationem] rationes G | 130 significato] signato I | actionis...131
 significato] *om. (hom.)* G | 131 quantitas...qualitas] qualitas et quantitas S |
 significato] signato I | 133 recipitur] respicit HLSX (*sed corr. sup. lin. al. man.*) |
 135 quattuor] minor *sed corr. sup. lin. al. m.* I | 136 semper] super H | se] ipsis
add. G | 137 respectus] *om.* G | importati] importanti *sed corr. sup. lin.* I
 importari S | 139 et ... etc.] *om.* G | 140 est] sit G | 146 praeter] propter GI
 | 148 esse] *om.* I | 149 esse...accidentibus] de accidentibus esse X

125 praecedenti Quolibet] HENR. DE GAND., *Quodl. XIV*, q. 5 (ed. 1519, fol.
 560G-561vG). | 135 ut...est] Cf. *supra*, *lin.* 126-131. | 138 actio...139 passivi]
 Cf. *supra*, *lin.* 12-13. | 147 ut...est] Cf. *supra*, *lin.* 126-131. | 148 extrinsecus
 advenientia] Cf. PORPH., *Isagoge*, 1, 14-15 (ed. L. MINIO-PALUELLO, p. 31, 5-13);
 cf. etiam HENR. DE GAND., *Quaest. ord. (Summa)*, art. 32, q. 5 (ed. R. MACKEN, p.
 95, 63-65).

QUAESTIO 6

UTRUM SIT POSSIBILE PONERE PLURES FORMAS ET DIVERSAS
ACCIDENTALES DIFFERENTES SOLO NUMERO SIMUL IN EODEM
SUBIECTO INDIVISIBILI

Sequuntur quaesita pertinentia ad creata absoluta, ubi primo
quaerebatur unum de accidente, utrum scilicet sit possibile ponere
plures formas et diversas accidentales differentes solo numero simul |
in eodem subiecto indivisibili. Deinde quaerebantur plura alia de
substantia.

Circa illud unicum arguitur quod sic. Primo sic: diversa visibilia,
puta alba vel lucida, aequaliter multiplicant species sive similitudines sive
intentiones suas in eadem parte medii sic quod intentione unius
corrupta ad eius absentiam manet intentio alterius in illo. Hoc autem
non posset esse nisi a diversis essent diversae intentiones simul in
eadem parte medii. Ergo etc.

Secundo sic: si esset eadem species sive intentio in medio
diversorum alborum, cum per id quod ab eis diffunditur in medium
movent visum, si essent duo alba quorum unum esset magis album et
alterum minus, aequaliter ergo moverent visum et per hoc iudicaretur a
visu fore aequaliter alba. Consequens falsum est. Ergo etc.

Tertio sic: PHILOSOPHUS dicit in V^o Physicorum quod duo
accidentia in eodem subiecto, puta duae sanitates quarum una
corrumpitur in mane et alia generatur in vespere, non possunt esse
eadem sanitas in numero, et hoc propter diversos motus quibus

CGHILSX Sequuntur] inc. A

2 Utrum...4 indivisibili] Cf. *infra*, lin. 6-8. | 5 Sequuntur...6 accidente] om. A
| creata] causata CX | 6 scilicet] om. A | 7 et] differentias add. G | solo
numero] solum G | 8 eodem subiecto] inv. G | indivisibili] indivisibiliter H
| Deinde...9 substantia] scr. sed exp. A | 10 Circa...unicum] Et A | Primo]
Potius I | visibilia] divisibilia I | 11 alba vel] a substantia in G | sive
similitudines] om. G | 12 sic...15 medii] om. (hom.) G | intentione] scripsimus
cum Badio; intentio ACGHILSX | 13 manet] maneat I | intentio] intentione
AI | Hoc] Hos corr. sup. lin. I | 16 sic] om. I | 17 cum] tum S | 18 magis] i.
m. A | 20 falsum est] inv. I | 21 duo] om. G | 22 sanitates] in add. CHL |
23 in mane] i. m. A | possunt] potest I | 24 sanitas] in vespere add. I

21 Philosophus...Physicorum] Cf. ARIST., *Phys.*, V c. 4 (Transl. Vetus, ed. F.
BOSSIER-J. BRAMS, p. 204, 18 - 205, 15; 228a 1-19).

25 generatae sunt, quasi cum diversis motibus fiat generatio intentionis in
medio | a diversis albis, ergo etc.

In contrarium est quia accidens non numeratur nisi | per
subiectum; quasi subiecto existente uno et eodem et accidens eiusdem
speciei non numeratur, sed est idem secundum numerum. |

S 251va

H 262va

Bad. 578va

30

<SOLUTIO>

Dico quod, cum secundum PHILOSOPHUM XII°
Metaphysicae et clarius secundum COMMENTATOREM suum
ibidem, «omnes formae quae sunt in primo motore in actu sunt in prima materia
in potentia», et est sermo suus ibidem de generabilibus formis et
35 corruptibilibus, correspondentia<m> ergo habent inter se esse
formarum secundum actum et secundum potentiam in prima materia.
Sunt autem formae in primo motore in actu per rationes ideales, quae
sunt principia activa et cognitiva et productiva illarum. In prima autem
materia sunt in potentia per potentias materiae receptivas sive passivas.
40 Quare cum respectu unius speciei et omnium individuorum illius non
est nisi unica idea in primo motore, qui Deus est, ut in quodam alio
Quolibet determinavimus secundum beatum AUGUSTINUM, similiter
ergo et in prima materia respectu unius speciei et omnium individuorum
illius, non est nisi unica potentia passiva sive receptiva. Ex unica autem
45 et eadem potentia passiva in eodem secundum numerum non potest
produci aut esse simul in eodem tempore plus quam unica forma
secundum numerum, quia potentia terminatur per quemcumque actum
unum ad quem est. Idcirco igitur mihi videtur quod plures tales formae

ACGHILSX

25 generatae] generare I | quasi] quare ACGHL quod I | motibus]
moventibus G | in] om. AC(sup. lin.)HILSX | 27 quia] quod AGI | per]
quia sed exp. et per i. m. A | 28 quasi] quare ACGHL quod I | 29 idem] eidem
G | 31 cum] om. I(sup. lin.)LX | 32 suum] om. S | 33 in²] non corr. sup. lin. I
| 35 corruptibilibus] corrupta add. I | 36 formarum] forma I | prima] ipsa G
| 38 activa] accidentia I | et²] om. G | 41 primo motore] inv. G | Deus est]
inv. X | in quodam] om. G | 43 et²] om. G | 46 aut] aliud GI

33 omnes...34 potentia] AVERR., *Comm. in Metaph.*, XII, comm. 18 (ed. Iunt.,
VIII, f. 305vI); ARIST., *Metaph.*, XII (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM,
pp. 215, 25 - 216, 10; 1073a 24-34); cf. etiam ANON., *Auct. Arist.*, (ed. J.
HAMESSE, 1, p. 139, 283). | 41 alio Quolibet] Cf. HENR. DE GAND., *Quodl.* II,
q. 1 (ed. R. WIELOCX, pp. 4, 25 - 8, 36).

Bad. 578ro differentes numero non possunt simul esse in eodem subiecto. Concedo
igitur ultimam rationem. | 50

<AD ARGUMENTA>

Ad primam in contrarium de intentionibus visibilium in medio,
propter quas, ut puto, mota fuit quaestio, quod diversa visibilia
L 237th aequaliter multiplicant suas species in eadem parte medii sic quod
Bad. 578ro species manet specie alterius corrupta, quod non posset | esse, si essent 55
A 265^m eadem species numero, dico quod si illa multiplicatio speciei a diversis
visibilibus esset per migrationem alicuius | permanentis in esse suo a
visibili in medium, aliquid valeret maior illa, nec aliter veritatem habere
potest. Nunc autem | non est ita, quia secundum BOETHIUM Super
Porphyrium accidentia perimi possunt, alterari autem non possunt, 60
scilicet a subiecto in subiectum migrando. Nunc autem, cum species
visibilium non fiant in medio nisi per naturalem generationem de
potentia medii, et hoc modo generationis aliarum formarum
materialium, licet debilius esse quam aliae habeant, de eadem autem
C 201th potentia sub eadem specie, ut dictum est, simul in eodem numero nec | 65
I 353th esse nec generari possunt plus quam una et eadem | species numero.
Impossibile est ergo quod diversae formae secundum numerum solum,
etiam a diversis agentibus sive generantibus, habeant esse in eadem

ACGHILSX

49 esse] om. G | 50 ultimam] utramque G | 54 multiplicat] multiplicantur X
| eadem parte] (cf. supra, lin. 12: eadem parte) eandem partem ACHILSX | 55
species...quod] om. A | manet] maneat I | si] non add. I | 56 eadem]
eadem GIL | 58 maior] minor I | aliter veritatem] inv. I | 59 Nunc] Nec
C(sed in Nunc corr.) | quia] quod GI | Super] philosophum add. sed exp. A |
62 non] quae G | fiant] fiunt G | de...63 medii] potentia de medii X | 63
aliarum] illarum G | 64 esse] habeant add. C | aliae] quam add. I | habeant]
habent G | autem] specie add. I | 65 eadem] potentia add. sed exp. A | simul]
licet G | 66 species] om. G | 67 est] lac. C quod add. LX | formae] species
A(cf. infra, lin. 71: formam) | 68 etiam] autem I | generantibus] generabilibus
I

53 diversa...56 numero] Cf. supra, lin. 10-15. | 60 accidentia...61 migrando] Cf.
forte BOETH., In Isagogen Porphyrii, IV c. 17 (CSEL 48, 282: «Frustra igitur
positum est accidens esse quod adesse et abesse possit, cum sint quaedam
accidentia quae a subiecto non valeant separari»; PL 64, 133B); ID., In Categorias
Arist., I (PL 64, 173B: «Quoniam mutare accidens locum non potest.». | 65
ut...est] Cf. supra, lin. 44-49.

70 parte medii. Immo quodlibet illorum uniformiter alteri movet medium
ad generationem speciei secundum rationem illius unice potentiae, acsi
solummodo unum illorum moveret; et sic ad eandem formam
secundum numerum generandam quodlibet illorum secundum virtutem
suam movet et concurrunt in eundem effectum numero, sicut
concurrunt diversi trahentes in unicum tractum eiusdem navis
75 secundum numerum, et diversi ignes ad calefaciendum aquam eandem
unico calore secundum numerum et gradum caloris, ad quem nullum
illorum attingere per se potuisset.

Quod autem arguitur apparenter contra hoc, quod generatum ab
uno illorum potest corrumpi, non corrupto sed manente eo quod
80 generatum est ab altero, dico quod non est verum. Immo tota species
una et eadem per essentiam secundum numerum manet ad praesentiam
| unius generantium illam, licet minus | intensa quam fuit generata ad
praesentiam plurium agentium, pro quanto efficacius et intensius
movebant ad | generationem illius plures simul quam unus aut
85 pauciores tantum, et hoc quemadmodum plures simul moverent navem
motu veloci quam quilibet illorum per se aut pauciores simul moverent
motu lento. Unde species illa ad praesentiam plurium vel pauciorum
generantium illam et conservantium eam in esse non differt nisi
secundum magis intensum et minus intensum, quae universaliter in
90 eodem subiecto secundum numerum non possunt differre secundum
numerum, sicut in diversis subiectis non possunt differre secundum
speciem.

Ad secundum quod videtur directe facere contra iam dicta, quod
«si eadem species esset in medio a magis albo et minus albo,
95 iudicaretur ergo a visu fore aequaliter alba», dico quod species rei

ACGHILSX

69 alteri movet] inv. G | 70 acsi] aut si I | 71 ad] in G | 74 trahentes]
contrahentes I | in] et I | 77 potuisset] ante per se GS | 80 altero] sed
manente add. sed exp. A | 81 per essentiam] om. H | secundum...praesentiam]
om. L | manet] maneret G | 82 unius] unionis corr. sup. lin. al. man. I | illam]
illa S | fuit generata] inv. I | 84 plures simul] inv. I | quam] om. C(i. m.)HSX
| quam...85 simul] om. (hom.) L(cf. notam immediate praecedentem) | 85 moverent]
ipsum add. G | 86 motu] motum I | motu...se] i. m. A | illorum] eorum G
| 87 motu] om. G | lento] om. G lentos I | 88 et] om. G | non] i. m. L | 89
et...intensum?] om. (hom.) GX | 91 sicut...92 speciem] iter. L | 93 quod!] sup.
lin. I | 94 medio] esset add. G | a] aut C(sed -ut exp.)R autem S

94 si...95 alba] Cf. supra, lin. 16-20.

S 251th
H 262th

X 33va

visibilis in medio non tantum ex hoc movet ad determinate videndum aliquod visibile, quod est species simpliciter ipsius visibilis, sed cum hoc requiritur visibile in oppositione secundum lineam rectam per illud medium ad pupillam visus. Unde per speciem existentem in medio secundum veritatem et non rectam oppositionem ad visum nullo modo potest visus moveri ad videndum visibile a quo generata est, dum illud ex obliquo se habet ad pupillam oculi. Et sicut non potest movere visum species in medio nisi ad rectam oppositionem mediante illa visibile habeat se respectu visus, sic non potest spiritum | movere nisi quatenus generata | est a visibili se habente ad talem rectam oppositionem. Quare cum ad talem rectam oppositionem non sit generata secundum gradum | intensionis respondentis virtuti et intensionis visibilis directe oppositi, idcirco species intensa generata a pluribus visibilibus in medio ad quodlibet illorum videndum movet secundum gradum intensionis in quo nata esset generari a quolibet illorum per se, et ad nullum illorum videndum movet secundum gradum totius intensionis suae. Immo non plus movet ad videndum quodlibet illorum quam moveret ad videndum aliquod illorum species generata ab illo solo; propter quod per eandem speciem bene diversimode iudicatur de magis albo et minus albo, et unum illorum iudicatur esse albius altero. |

Ad tertium, quod non potest eadem species numero in aliquo eodem numero generari diversis motibus sicut fit generatio in medio a diversis visibilibus, dico quod falsum est, quando sunt moventia

ACGHILSX

96 tantum] tamen *sed* tantum *i. m. A* | 97 aliquod] aliquid *G* | ipsius] unius *X* | 98 oppositione] operatione *C(sed in oppositione corr.)H* | 100 non] sive secundum *I* | 101 potest visus] visibilis potest *I* | 102 ex obliquo] aliquo *add. sed exp. A* quo *add. G* | sicut] sic *GI* | 103 illa] vel qua *sup. lin. C* | 104 habeat se] *inv. AGI* | sic] sicut *C(vel sic i. m.)HILSX* | spiritum] speciem *C* ipsum *G* | 106 Quare...oppositionem²] *om. (hom.) HS* | cum] *i. m. X* | 107 generata] nisi *add. C* | 108 oppositi] oppositionem *I* oppositioni *CSX* | 109 videndum...111 illorum¹] *om. (hom.) C* | 110 gradum...111 secundum] *om. hom. G* | 111 ad] *i. m. A* | illorum²] eorum *I* | 112 movet] monet *I* | quodlibet] *i. m. A* | 113 quam] quod *X* | aliquod] quodlibet *sed in aliquod corr. i. m. A* | illorum²] quam movet *add. sed exp. A* | 114 solo] *om. C* | propter] per *I* | per] *om. G* | iudicatur] indicatur *L* | 115 iudicatur] indicatur *L* | 117 eadem species] *inv. S* | 118 eodem] modo *add. sed exp. L*

117 non...119 visibilibus] *Cf. supra, lin. 21-26.*

- 120 uniformiter et simul, ut patet in tractu navis et generatione caloris in aqua, sicut dictum est. Et cum hoc, licet simul non agerent, sed agens posterius inveniret manens quod actum est a priore agente, ut contingere posset in tractu eiusdem navis a pluribus successive, et similiter in calefactione eiusdem aquae a pluribus ignibus successive, 125 tunc actum a primo auferetur a secundo, et est unum et idem essentia. Et similiter si unum album primo generet speciem suam in medio per se absque alio, et illo manente et conservante speciem a se generatam in medio, tunc altero | albo adveniente in recta oppositione ad illud medium speciem illam intendit, et est eadem | numero a diversis motibus vel | ab initio generata et posterius aucta. Sed si sint diversa 130 moventia idem subiectum vel medium successive, prius corrupto generato ab uno quam sequatur motus ab alio, in hoc casu solum loquitur PHILOSOPHUS, et bene, quod non potest | esse eadem forma, puta sanitas, corrupta in mane et generata in vespere.

I 354ra

C 201va

H 262va

S 252ra

QUAESTIO 7

UTRUM ALIQUOD AGENS CREATUM IN AGENDO POSSET ATTINGERE SUBSTANTIAM PRIMAE MATERIAE

- Sequuntur quaesita de substantia ubi quaerebatur unicum 5 pertinens ad substantiam creatam generaliter, deinde plura pertinentia ad diversas substantias intellectuales creatas specialiter. Illud unicum erat utrum aliquod agens creatum in agendo posset attingere substantiam primae materiae.

- Et arguitur quod sic, hoc modo. Quod aliquid educit de substantia 10 materiae, actione sua attingit illam, quia omne agens attingit illud in

ACGHILSX | vespere] *des. A*

120 patet] *om. X* | tractu] maius *add. sed exp. I* | 121 est] *om. H* | simul non] *om. I* | agerent] ageret *I* | 124 in] et *I* | 125 tunc] circa *GI* | idem] vel in *i. m. al. man. C* | 126 Et] *om. S* | primo] post *I* | 127 absque] *om. X* | 128 adveniente] ad *add. sed exp. X* | 129 illam] suam *sed exp. et illam i. m. A* | 130 initio generata] uno generato *G* | sint] sunt *I* | 131 vel] in *G* | 132 uno] una *G* | quam] quem *I* | sequatur] sequitur *GI* | casu] *om. G* | 133 loquitur] *om. X* | 134 generata...vespere] *i. m. A* | 2 Utrum...3 materiae] *Cf. infra, lin. 7-8.* | 5 plura...6 substantias] *om. I* | 6 creatas] *om. I* | 9 substantia] potentia *sed exp. et substantia i. m. S*

121 sicut...est] *Cf. supra, lin. 74-77.*

quod agit, quia agens et patiens debent esse simul, ut dicitur in I^o De generatione. Agens creatum educit per generationem substantialem formam, non de subiecto existente in actu, sicut educit per alterationem | formam accidentalem, sed de materia existente in potentia tantum, ut dicitur in eodem. Ipsa enim inest materiae immediate, forma autem accidentalis non inest materiae nisi mediante forma substantiali. Ergo etc.

Bad. 579^{rp}L 237vb
Bad. 579^{rq}

Contra. Agens naturale, cum non sit nisi quantum, non agit nisi in quanto, quia non agit nisi per contactum, et quantum non tangit nisi quantum. Quantitas autem semper in subiecto media est inter agentem et substantiam materiae. Agens autem non attingit substantiam materiae quando aliquid aliud est medium | inter ipsam et materiam. Ergo etc. |

<SOLUTIO>

Dico quod agens naturale in transmutatione dicitur illud attingere quod praecise manet unum et idem in tota transmutatione, scilicet et sub forma quae corrumpitur in termino a quo et sub forma quae producitur in termino ad quem. Idcirco alterans dicitur attingere | sua actione, non substantiam nudam primae materiae in sola potentia existentem, sed solummodo subiectum existens in actu compositum ex materia et forma substantiali. Licet enim substantia materiae maneat in alteratione, non tamen manet sola ut praecise unum commune utrique termino transmutationis. Et sic idem est quaerere quid sit subiectum commune manens in tota transmutatione, et quaerere quid sit illud quod agens sua actione attingit. Et quia super hoc est maior dubitatio in transmutatione quae est generatio quam in aliis, circa generationem ergo quaestionis difficultatem prosequamur praecise. |

Bad. 579^{rq}

Circa generationem autem variatur responsio ad quaestionem secundum diversos modos ponendi modi generationis naturalis, qui sunt

CGHILSX

12 creatum] causatum X | 16 materiae] om. S | 19 non²] ubi X | 22 quando] quia I | 25 in] sup. lin. S | 26 forma¹] formae CS | 29 in] om. I | ex] et C(sed in ex corr.)HLX | 32 Et] om. L | 36 prosequamur] prosequantur HL | 38 modi] scr. et vel -dum sup. lin. al. man. C modos GI

11 agens...simul] ARIST., *De gener.*, I c. 7 (Transl. Vetus, ed. J. JUDYCKA, p. 37, 6-8; 324a 3-5; Iunt. V, f. 362vG).

sex. Quorum primus est ponentium formarum latentiam, qui posuerunt generationem fieri sola congregatione et segregatione partium materialium, puta atomorum. Dicebant enim quod omnia secundum formas suas essent contenta in omnibus et commixta, puta lignum, lapis, plumbum, aurum, caro, os, homo, leo, album, nigrum, dulce, amarum et cetera huiusmodi; et quod generatio nihil aliud esset quam ad superficiem exteriorem congregatio partium ad eandem formam pertinentium, et aliarum partium segregatio ab illis ad interius; et quod sic unumquodque denominaretur, puta lignum vel lapis aut aliquid ceterorum, prout partes formas unius eorum vel alterius continentes et abundantius exterius apparent, sicut in olla bulliente in qua sunt commixtim pisa, | fabae, vecia, semin<i>um et ceterae species leguminum quandoque abundantius apparent superius in orificio ollae pisa, quandoque fabae aut aliquod ceterorum, et per hoc modo apparet quod olla illa contineat sola pisa, modo quod solas fabas, et sic de ceteris. Secundum talem modum ponendi generationem dicendum esset quod agens in generatione sua actione non attingit materiae substantiam, sed quoddam admixtum continens | in diversis partibus materiae singulorum formas. |

H 262^{vb}S 252^{rb}Bad. 579^{qs}

Secundus est ponentium gradum formarum substantialium in quolibet generabili et corruptibili et aliquam formam symbolam manentem communiter in generato et corrupto, qui ponebant generationem fieri per | appositionem formarum posteriorum quibus generatum et corruptum inter se distinguuntur. Secundum talem

I 354rb

CGHILSX

39 latentiam] (cf. J. H. BAXTER and C. JOHNSON, *Medieval Latin Word-List*, p. 242: «latentia, concealment») latentiam X latitentiam C(scr. sed in latitatione mut.)GHIS lactantiam L | 42 et] in I | 46 quod] om. I | 47 vel] aut X | 48 et] om. I | 49 apparent] appetit I | bulliente] ebulliente I | 50 seminum] seminum G | 51 abundantius apparent] inv. S | 52 aliquod] aliquid I | 53 quod²] om. I | 55 substantiam] nudam add. I | 56 sed] secundum I | admixtum] aliquid mixtum I | 58 Secundus] Ergo I | 60 qui...61 generationem] om. L

39 primus...41 materialium] Cf. THOMAS DE AQ., *Quaest. disp. De veritate*, q. 11, art. 1 (ed. Leon. XXII, Romae 1972, pp. 349, 195 - 350, 257); ROBERT KILWARDBY, *Littera ad Petrum de Conflans*, (ed. A. BIRKENMAJER, p. 63). | 58 Secundus...62 distinguuntur] Cf. IOANN. PECHAM, *Tract. de anima*, cap. 2 (ed. G. MELANI, pp. 6-7); ID., *Qq. disp. de anima*, q. 3-4 (ed. H. SPETTMANN - G. ETZKORN, pp. 353-364); ID., *Quodlibet IV*, q. 11 et q. 25 (ed. F. DELORME - G. ETZKORN, pp. 196-202 et pp. 229-231).

C 201vb modum ponendi generationem fieri, | dicendum esset quod agens in generatione sua actione attingit, non substantiam materiae, sed subiectum quoddam compositum ex substantia materiae et forma substantiali incompleta, quae est forma generalissimae substantiae, puta substantialitas sola, aut cum hoc forma secundi generis sub substantia quae dicitur corporeitas. Tale enim compositum secundum illos manet in tota transmutatione generationis et solum fiunt generatio et corruptio secundum formas posteriores completiores. 65 70

Tertius est ponentium gradus, non formarum substantialium secundum sub et supra secundum diversitatem generum et specierum in linea praedicamentali, sed ponentium unius formae manentis gradus secundum esse perfectius et completius penes illam generum et specierum diversitatem, qui dicebant generationem fieri per acquisitionem ex | generatione esse perfectius et completius usque ad ultimum completivum ipsi formae manenti. Et secundum talem modum ponendi dicendum esset, ut iam prius, quod agens in generatione non attingit substantiam | materiae, sed subiectum quoddam compositum ex substantia materiae et forma substantiali sub esse incompletissimo, competens vel generalissimo substantiae vel alicui sub illo. Illud enim compositum manet, et fit solummodo generatio secundum esse completius. 75 80

Quartus est ponentium inchoationes formarum in materia quas vocabant potentias activas in materia praecedentes omnino transmutationem generationis, quas quasi excitatas per actum generationis ponebant pullulare in formas perfectas, et ipsas non esse formas, sed quaedam semina formarum, quod aliqui ponebant sensisse AUGUSTINUM. Secundum istos dicendum esset quod agens in generatione non attingeret compositum ex materia et forma nec nudam 85 90

CGHILSX

65 compositum] *om.* I | 69 fiunt] fuerit C | 72 sub] idem I | diversitatem] et *add.* I | 74 penes] ponens I | 75 dicebant] dicebat I | 76 esse] posterius *sed exp.* I | completius] plenus C | 80 forma] formae I | 81 competens] competentis S | substantiae] specie I | 84 Quartus] *om.* LX *sub. lin. sed inser. post* est C | ponentium] componentium LX | in] et IX | 86 quas...87 generationis] *om.* (hom.) S | excitatas] excitates L

88 aliqui] *Cf.* IOANN. PECHAM, *Quodl.* III, q. 12 (ed. G. ETZKORN, pp. 157-158); *cf. etiam* ROGERUS MARSTON, *Quodl.* II, q. 22 (ed. G. ETZKORN - I. BRADY, pp. 259-260). | 89 Augustinum] *Cf.* AUGUST., *De Genesi ad litt.*, V, c. 5 (CSEL 28¹, pp. 146-147; PL 34, 326) et X, c. 20 (CSEL 28¹, p. 323; PL 34, 424).

substantiam materiae, sed medium quoddam, scilicet substantiam materiae cum seminario formae.

Quintus est ponentium dadores formarum et generationem esse, non productionem formae de materia, sed in materia tantum, quasi generatio non esset aliud quam creatio formae in materia, prout AVERROES imponit AVICENNAE, secundum quem dicendum esset quod agens sua actione generandi attingeret nudam substantiam materiae, quod secundum illum ipsa manet communis sola generato et corrupto.

Sextus est ponentium quod nihil formae <est> aut seminarium eius nec omnino forma aliqua in generabilibus et corruptibilibus quin sit generabile et corruptibile, et quod generatio non est per se formae sicut nec materiae, sed solius compositi ex materia et forma secundum totum quod est in illo, manente sola substantia materiae communi in generato et corrupto, quae secundum istos talis naturae est quod ipsa disposita | ad praesentiam | agentis naturalis sibi proportionalis, nata sit statim affici dispositione formali ad quam ordinatur actio agentis, quemadmodum [afficitur] cera mollis afficitur figura sigilli sibi impressi. Nec refert nisi quod | ista impressio est violenta passibili contrariante, illa vero est naturalis passibili per naturalem oboedientiam conferente ad impressionis susceptionem, ut sic, quantum est ex parte materiae conferentis, forma sit ab intra, et quantum est ex parte agentis ipsa sit ab extra, ut secundum hoc sit forma partim ab intra et partim ab extra, prout posuerunt peripatetici, quorum positionem puto continere verum modum generationis naturalis. | Aliorum autem positiones praetactas sigillatim reprobare non est praesentis intentionis. 100 105 110 115

Secundum istum ultimum et verum modum ponendi naturalem generationem dico quod agens naturale generans sua actione attingit | puram et nudam substantiam primae materiae absque omni forma et

Bad. 579^{vs}

H 263ra

X 34ra

S 252va

Bad. 579^{vt}

I 354va

CGHILSX

92 formae] *om.* S | 94 materia tantum] *inv.* X | quasi] quod I | 97 attingeret] attingisset I | materiae] patet *add.* I | 98 quod] *an scribendum (cum Badio)* quia? | 99 seminarium] seminativum I | 100 forma] formae est I | 101 generabile] generale X | 102 nec] est *add.* C | 105 naturalis...106 agentis] *om.* (hom.) C | 106 affici] *scripsimus cum Badio: om.* CGHILSX | 107 quemadmodum afficitur] *scr. sed signis inv. additis transpos.* C | afficitur¹] *seclusimus (om. Bad.)* | sibi] sic I | 108 violenta] et *add.* I | contrariante...109 passibili] *om.* (hom.) L | 112 ut] *om.* I | 113 peripatetici] peripatetici L peripatetici S | 116 naturalem generationem] *inv.* I | 118 primae] *lac.* H

96 Averroes...Avicennae] *Cf.* AVERR., *Comm. in Metaph.*, XII, comm. 18 (ed. Iunt., VIII, f. 304vG).

formae substantialis inchoatione existente, sic quod nihil formae
substantialis maneat in materia quod sit commune generato et corrupto, 120
sed ipsa sola materia subiectum est generationis naturalis, ex qua
generans producit compositum ex materia et forma, ut procedit primum
argumentum, quod secundum hoc concedendum est. |

Bad. 579^v

<AD ARGUMENTA>

Ad argumentum secundum quod erat in oppositum, scilicet quod 125
agens naturale, quia est quantum, non agit nisi in quanto, materia ergo in
tota transmutatione generationis est sub quantitate, et sic agens et
generans sua actione non attingit nisi quantum, non autem nudam
substantiam materiae quae de se indivisibilis est <et> non quanta
secundum PHILOSOPHUM I^o Physicorum et III° 130
Metaphysicae, dico quod revera | substantiam materiae nudam, ut
habet esse sub ratione simplicis et indivisibilis absque omni ratione
partibilis eius quod est praeter suam substantiam, nullum agens naturale
sua actione attingere potest omnino de ipsa aliquid producendo aut
usque ad ipsam aliquid corrumpendo et ipsam denudando omnino. Sic 135
enim ipsam attingere et eam denudare ut | etiam maneat in esse
existentiae denudata, solummodo possibile est agenti increato. Sed
agens naturale ipsam solummodo ab omni forma substantiali et etiam
accidentali determinata formae substantiali denudare potest, non tamen
sic ut ipso agente in existentia maneat denudata, etiam per momentum, 140
absque omni forma substantiali, quia nihil corrumpere potest nisi
generando. Nec sic etiam eam denudare potest ut omni forma
accidentali indeterminata spoliatur. Immo necesse est ut omnes
dispositiones accidentales symbolae generato et corrupto sub esse
indeterminato maneant. In omni autem generatione dispositio symbola 145

CGHILSX

119 quod] quia CGHLX | 120 materia...commune] *om. C* | 121 materia]
maneat *add. I* | 125 scilicet quod] *inv. I* | 126 quia] quod *add. I* | nisi] quia
add. I | quanto] quantum *C* | 133 nullum] nullam *sed corr. (?) I* | 137
existentiae] existente *I* | 142 ut] cum *C(sed in ut corr.) HLSX* | 143
indeterminata] *om. X* | 145 maneant] maneat *I* | symbola] simbolo *I*

126 agens...128 quantum] *Cf. supra, lin. 18-22.* | 128 non...129 non] ARIST.,
Phys., I, c. 4 (Transl. Vetus, ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 21, 8-12; 187b 35-188a
1); ID., *Metaph.* III, c. 5 (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p. 57, 15-26;
1002a 27-b 5; ed. Iunt., VIII, f. 60vG).

utrique est quantitas, quia non generatur aut corrumpitur nisi quantum.
Idcirco ergo in omni generatione commune manens generato et
corrupto necessario est quantitas indeterminata, et sic necesse est quod
subiectum generationis sit quantum interminatum sive indeterminatum,
150 prout procedit argumentum. Nec attingit substantiam materiae nudam
ab omni dispositione formae accidentalis; attingit tamen nudam
substantiam materiae ab omni dispositione formae substantialis qua
ipsam denudat, non sic tamen quod in aliquo momento sit sine omni
forma, prout infra in quaestione de conceptione Virginis gloriosae
155 declarabitur. |

Bad. 579^x

Circa subiectum igitur generationis, eo quod oportet quod sit
quantum, est advertendum quod cum esse quantitatis continuae, qua
subiectum generationis oportet esse quantum, consistit non nisi in
ratione dimensionali et in divisibili, ratio autem divisibilis dimensionalis
160 est quod habeat | partem extra partem, secundum igitur duplicem
rationem dimensionis duplex est esse quantitatis continuae. Dimensio
autem aut est terminata sive determinata secundum gradum et
extensionem penes magnum et parvum in longo et lato et profundo; aut
est interminata sive indeterminata per indifferentiam se habens ad
165 extensionem in magnum et in parvum secundum longum et secundum
latum et secundum profundum. Secundum hoc ergo est unum esse
quantitatis quo habet esse determinatarum dimensionum, et aliud quo
habet esse dimensionum indeterminatarum. | Quorum primum non
habet quantitas continua nisi ex composito ex materia et forma et non
170 nisi a forma substantiali, quae quantitas ex se non est determinata. Unde
et secundum diversitatem formarum substantialium diversas habet
terminationes, et ex parte formae substantialis provenit quod «*omnium
natura constantium statuta est ratio et terminus magnitudinis et augmenti*», sicut

H 263^bS 252^b

CGHILSX

149 sive indeterminatum] *om. X* | 150 nudam] et *add. LS* | 151
accidentalis...152 formae] *om. (hom.) S* | 152 qua] quae *I* | 157 quantum] *iter.*
sed primum exp. X | 159 dimensionali] dimensionis *sed corr. L* | in] *om. C* |
160 quod] quia *I* | 162 terminata] determinata *S* | sive determinata] vel
indeterminata *I* | 164 interminata...indeterminata] interminata sive
indeterminata *CI* | sive indeterminata] *i. m. L* | 167 determinatarum
dimensionum] determinatorum dimensionem *I* | 168 indeterminatarum]
interminatarum *I* | 169 ex composito] exponendo *I* | ex materia] *om. C(i. m.*
al. man.) HLSX | 172 quod] *om. L* | omnium] in omni *L* | 173 sicut] sic *X*

154 infra...Virginis] *Cf. infra, q. 13.* | 172 omnium...173 augmenti] ARIST., *De*
an., II c. 4 (in ALBERTI MAGNI *Comm.*, ed. CL. STOICK, p. 87, 88; 416a 16-17).

dicitur II° De anima. Determinat enim sibi quaelibet forma
 substantialis quantitatem terminatam sive determinatam in maius sic
 quod non posset esse aut conservari in maiori, similiter nec in minus sic
 quod non posset esse aut conservari in minori. Quantitatem tamen
 simpliciter forma quaelibet substantialis sic sibi determinat | quod
 possit esse et conservari in maiori et in minori inter illud maius in
 termino et minus in termino, sed tamen non nisi in quanto et in
 divisibili. Esse autem secundum | quantitas continua habet ex se,
 etiamsi esset separata a composito et a materia et forma. Et utrumque
 istorum materia habet a quantitate continua, a qua habet et
 partibilitatem sive divisibilitatem, cum ex se sit impartibilis et
 indivisibilis. Divisibilis tamen et partibilis est, ut est sub quantitate
 secundum partibilitatem et divisibilitatem quantitatis. Ut enim est sub |
 quantitate continua, partes materiae respondent partibus quantitatis.
 Unde materia, ut est sub quantitate simpliciter | non determinata per
 formam substantialem, interminata sive indeterminata est in suis
 partibus materialibus, sicut est quantitas in suis partibus quantitativis. Ut
 vero est sub quantitate determinata per formam substantialem, ipsa
 similiter est determinata in suis partibus, ut est ipsa quantitas.

Et sic agens naturale creatum non attingit substantiam materiae, ut
 est omnino indivisa et simplex atque impartibilis, sed solummodo ut est
 sub ratione quanti indeterminati et partibilis sub partibus talis quanti.
 Quoad instans enim in quo completur generatio et materia spoliatur una
 forma et induitur alia, illam qua materia induitur praecedunt natura, etsi
 non duratione, dimensiones interminatae in materia. Duratione enim,
 sicut numquam est sine una forma substantiali | aut alia, sic numquam
 duratione aliqua temporis aut instantis est sine terminatione quantitatis
 ab una forma vel ab alia.

CGHILSX

175 terminatam...determinatam] determinatam sive terminatam C | 176
 similiter nec] *im.* I | 178 quaelibet] *om.* L | 179 conservari] et *add.* I | 180
 in³] *om.* C | 181 ex...182 etiamsi] etiam ex se si CHLSX | 182 et²] a *add.* I |
 Et] *om.* I | 184 ex...sit] sit ex se I | 186 Ut...187 quantitatis] *om.* (*hom.*) S |
 enim] *om.* I | 189 sive indeterminata] *om.* I | 191 quantitate] et *add.* I | 194
 sed] *iter. sed forte exp.* I | 195 indeterminati] interminati I | partibus] suis *add.* S
 | 196 materia] substantialis *add.* I | 197 induitur¹] indivisae I | illam] illa S |
 198 duratione] tantum *add.* S | dimensiones...enim] *i. m. inf.* C |
 interminatae] *post* materia S | 199 substantiali] substantia LX | 201 ab²]
 forma *add.* L

Et est advertendum quod licet ipsum non sit subiectum
 generationis, sicut dictum est, nisi sub ratione quanti interminati, quia
 tamen quantitas illa interminata non requiritur ad rationem materiae ut
 sit subiectum generationis tamquam causa per se, et quasi sit aliquid de
 ratione subiecti per se, sed solummodo tamquam causa | sine qua non
 posset materia habere rationem divisibilis et partem extra partem in sua
 substantia, et sine qua non posset omnino esse subiectum formae
 naturalis, idcirco sentiendum est secundum hoc quod naturale agens
 non attingit substantiam nisi ut est sub quantitate interminata; hoc
 contingit per accidens iam dicto modo. Per se autem attingit nudam
 substantiam materiae ut per se subiectum generationis, non ut in sua
 simplicitate existit, sed ut habet partes extra | partes interminatas sub
 partibus quantitatis interminatae, quod tamen non est nisi attingere per
 se solam substantiam materiae. Ut enim dicit PHILOSOPHUS in fine IVⁱ
 Metaphysicae, si ultima materia sumatur, nihil est praeter ipsam.
 Materia enim, sive sumatur per considerationem sub ratione
 simplicitatis, qua caret partibus, sive sub ratione partibilitatis, qua habet
 partes extra partes, ipsa non est aliquid praeter ipsam. Et sic per se
 simpliciter et absolute loquendo, dico quod agens naturale sua actione
 attingit substantiam materiae, licet non ratione illius simplicitatis qua
 illam attingit agens increatum, sed quod non attingit nisi quantum
 interminatum, hoc non contingit nisi per accidens. Et per hoc patent
 ambo obiecta.

CGHILSX

202 ipsum] *scr. sed in ipsa mut.* C | 204 requiritur] sequitur CHLSX | 205
 quasi] quod I | 208 qua] *scripsimus cum Badio:* quo CGHILSX | 209 est] quod
add. I | quod] *scr. et vel licet i. m. al. man.* C | 210 interminata] et *add.* X |
 211 contingit] attingit I | 218 qua²] quam HL | 221 illius] istius I | 222
 increatum] in tantum I | quod] *om.* I | 223 contingit] convenit I

203 sicut...est] *Cf. supra, lin. 146-150.* | 216 si...ipsam] ARIST., *Metaph.*, V, c.
 17 (ed. R. PONZALLI, p. 183, 2-3; Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p.
 106; ed. Iunt. VIII, f. 131rE; 1022a 4-5).

QUAESTIO 8

UTRUM OPERATIO INTELLIGENDI QUA ANGELUS VEL MENS HUMANA
INTELLIGIT SE DIFFERAT A SE

Sequuntur quaesita pertinentia ad substantiam creatam
intellectualem specialiter. Et erant quaedam communiter pertinentia ad
quamcumque creaturam intellectualem; et quaedam alia pertinentia
proprie ad solam creaturam intellectualem quae est homo. De primo
horum quaerebantur duo pertinentia ad intellectum, quorum primum
erat utrum operatio intelligendi qua angelus vel mens humana intelligit
se differat a se; secundum erat utrum intellectio qua angelus aut mens
humana intelligit se sit sibi essentialior quam illa qua intelligit Deum. |

Circa primum istorum arguitur quod intellectio qua angelus aut
mens humana intelligit se non differat a se, sic. Operatio non differt ab
operante nisi aut ratione immediati principii elicitive aut termini ad quem
est, ut calefactio a calefaciente, puta igne, non differt nisi aut ratione
caloris quo elicitor aut caloris qui per illam elicitor. Ambo | enim
calores ab igne realiter differunt, a quo si non differrent, nec calefactio
differret ab eodem. Sed in proposito operatio intelligendi neutro modo
differt ab intelligente, quia ipse se ipso est principium elicivum illius et
terminus eius. Ergo etc.

In contrarium est quod secundum BOETHIUM in omni creatura
differunt quod est et quo est. Intellectus autem est ipsum quod est,
intellectio autem est quo formaliter aliquid est. Ergo etc. |

CGHILSX

2 Utrum...3 se²] Cf. *infra*, lin. 9-10. | 4 ad substantiam] om. S | 5 specialiter]
spiritualiter *sed corr.* I | erant] erat G | 6 creaturam] creatam GHILSX | 7
proprie] quippe H | 10 utrum] om. C(i. m. al. man.)LSX | mens humana] *im.*
GI | 11 qua] quae CGHILSX | 12 istorum] om. S | 13 se²] et *add.* I | 14
aut ratione] *im.* S | immediat] mediati G | 17 differunt] differant H different
I | a quo] aliquo I | 21 quod] quia G | secundum] om. G | 22 differunt]
different I

21 in...22 est²] BOETH., *Quomodo substantia*, II (ed. C. MORESCHINI, p. 187,
26-28: «Diversum est esse et id quod est, ipsum vero esse nondum est, at vero
quod est, accepta essendi forma, est atque consistit»; PL 64 1311B; cf. *etiam*
ALEX. DE HALES, *Glossa in Quattuor Libros Sententiarum*, I, d. 3, n. 46b
(Bibliotheca Franciscana Scholastica XII, p. 64: «Boethius, libro De Trinitate
dicit: 'In omni eo quod est citra Primum differt quod est et esse'»).

<SOLUTIO>

25 Dico quod in hac quaestione non est ratio dubitandi nisi apud illos
qui putant quod nulla creatura aliquid agat sua substantia immediate, ut
scilicet ipsa substantia sive essentia rei non sit ipsa operativa potentia
praecisa et prima et proxima, sed quod quidquid agat per aliquid agat
quod est potentia agendi differens realiter ab ipso agente. Unde quaestio
30 illa est contra illos qui ponunt quod in intellectualibus potentiae illae
quae sunt intellectus et voluntas sunt ipsa substantia sive intelligentis et
volentis indifferentia ab illa secundum rem. Illis enim qui ponunt quod
nihil creatum agat sua substantia videtur quod si operatio sit aliud a
substantia operantis et accidens in illa, quod oportet eam elici ab illa per
35 principium quod sit etiam accidens eiusdem, quia aliter, ut eis videtur,
operatio non potest realiter differre ab operante. Sed licet in veritate
omnis operatio creaturae sit accidens substantiae operantis et sic realiter
aliud in ipsa — aliter enim operans creatum naturaliter et semper esset
in opere suo eodem modo se habens et invariabiliter, sicut contingit in
40 operante | increato; hoc autem falsum est de operante creato —, non
tamen ex hoc oportet quod operativa potentia etiam realiter differat ab
operante; immo quaelibet forma substantialis constituens rem in esse se
ipsa est principium alicuius operationis | sibi essentialis iuxta secundum
modum dicendi per se, licet ipsa sit accidens illius, et licet per alia
45 principia operativa quae accedunt illi ipsa sit operativa aliarum
quarundam operationum quae sunt sibi accidentaliter respectu istius
primae operationis et essentialis immediate. Unde distinctionem rerum
per formas suas substantiales, quae multum latent in pluribus ne possint
internosci quando habent esse secundum illas et quando non, docet |

CGHILSX

27 substantia] om. X | non] om. G | 28 sed] secundum GI | per...agat²] *i.*
m. al. man. C | aliquid] aliquod I | 30 in] om. GH | 31 et voluntas] *iter.* L |
ipsa] illa G | 32 indifferentia] differentiam I | 33 sua substantia] *im.* I |
substantia] sub *sed corr.* I | si] sit G | sit] ita G | 34 accidens] accidentis
CHLSX | quod...illa²] om. (hom.) L | 36 operante] agente X | 37 operatio]
in *add.* H | 38 in] ab I | in ipsa] ab ipso G | 39 contingit] convenit I | 41
etiam] et S | differat] differre I | 43 iuxta] vix HL | 45 accedunt] accidunt I
scr. sed in accidunt mut. X | aliarum quarundam] *im.* G | 46 accidentaliter] in
add. S | respectu] om. L | istius] illius I | 47 primae] potentiae C |
distinctionem] distinctione G | 48 per] om. S | multum latent] insunt iacent I

43 secundum...44 se] Cf. ARIST., *Anal. Post.*, I, 4 (Transl. Iacobi, ed.
MINIO-PALUELLO - B.G. DOD, pp. 12, 22 - 13, 7; 73a 35 - 73b 5).

S 253^{ab}
 PHILOSOPHUS cognoscere ex operibus illarum essentialibus per suas
 formas substantiales | immediate elicitas, quando dicit in fine IVⁱ libri
 Meteororum sic inquit: «*Universa determinantur opere; quae enim*
 Bad. 580^a *possunt facere sui ipsius opus est singulum, quod vero non potest aequivoce.*» |

Sic ergo dico generaliter et specialiter simul respondendo ad
 quaestionem propositam quod quaecumque operatio creaturae differt
 secundum rem ab operante et quod operatio intelligendi angeli aut
 mentis humanae realiter differt ab intelligente, quia solius Dei est quod
 in ipso sunt idem substantia et operatio, de quo erit mentio amplior in
 quaestione sequenti. Non tamen solius Dei est quod in ipso non
 differant secundum rem substantia et virtus sive potentia operandi. Et
 Bad. 580^{ab} secundum hoc concedenda est ratio secunda. |

<AD ARGUMENTA>

L 239^m
 Quod arguitur in contrarium, quod «operatio non differt ab
 operante nisi ratione principii elicitivi aut termini, quia scilicet alterum
 illorum vel utrumque differt secundum rem ab | operante», dico quod
 hoc non est verum nisi de operatione accidentali, qualis est calefactio,
 quam ignis sua forma substantiali non agit nisi mediante accidentali,
 scilicet calore. Sed praeter talem operationem habet quaelibet res
 G 261^m operationem aliam essentialem | quam agit immediate sua forma
 essentiali, quae in corporalibus manifestior est in organicis, puta in
 animalibus, quoad opera sentiendi, sed occultior in mixtis homogeneis,
 puta in carne et osse, et adhuc occultior in simplicibus elementis, puta in
 igne et aqua, et hoc prout in quibusdam ex talibus manifestior est forma
 70 substantialis distinguens et dans esse quam in quibusdam aliis. Semper

CGHILSX

50 essentialibus] et add. GI quas add. sed exp. X | 52 inquit] inconueniens I
 | quae] qui GI | 53 sui] sine C(sed del. et sui i. m. al. man.)X | 54 dico] om. L
 | generaliter...specialiter] spiritualiter et generaliter I | 56 quod] om. S | 57
 est] om. I | 58 in¹] om. S | ipso] Christo add. I | 59 est] om. I | 60 differant]
 differunt G | substantia] est sed substantia i. m. I | 66 hoc] om. X | qualis]
 quale CGSX | 67 quam] quia S | 69 essentialem] om. X | sua forma] inu. G
 | 70 manifestior] manifestator I

52 Universa...53 aequivoce] ARIST., Meteor., IV c. 12 (Transl. Henrici Aristippi
 in Alberti Magni librum Meteororum, ed. Coloniensis, Münster i. W., p. 298, 61-62;
 390a 10-12). | 59 quaestione sequenti] Cf. infra, q. 9, lin. 92-126. | 63
 operatio...65 operante] Cf. supra, lin. 13-20.

75 enim forma substantialis et eius operatio propria essentialis manifestiora
 sunt in illis quae sunt magis formalia et propinquiora primae formae, et
 sunt occultiora in illis quae sunt magis materialia et propinquiora primae
 materiae, quorum formae | semper virtute continentur in formis eorum
 quae sunt magis | formalia. Et propter idem manifestius apparet in
 80 magis formalibus, quando unum illorum habet esse vere et quando non
 sed aequivoce, quam in magis materialibus. Ut enim dicit PHILOSOPHUS
 sententialiter ubi iam supra, caro vel os vel aliorum homogeneorum
 unumquodque ex elementis ut ex materia sunt. Ex illis enim ut ex materia sunt
 cuncta opera naturae, ut vero in causa formali substantiali constant in
 85 posterioribus, et omnino in organicis. Sunt enim formae elementorum,
 aquae, ignis, aeris, terrae, univoce in forma mixti homogenei, puta carnis
 et ossis, et similiter quodam modo sunt formae homogeneorum in
 forma organicorum, puta manus vel pedes hominis aut equi. Propter
 quod magis manifestum est de homine mortuo quod aequivoce est homo, aut de
 90 manu defuncti quod aequivoce sit manus, sicut et manus lapidea aut homo
 lapideus, quam de carne quod fit caro mortua aut de aqua quod defecit a
 sua forma. Et adhuc hoc minus manifestum est de aqua aut igne quam de
 carne aut osse, et hoc quia in istis, | videlicet in igne aut aqua respectu
 carnis et ossis, et in carne et osse respectu hominis aut bovis, minime
 95 manifesta est causa formalis, eo quod in eis plurimum est materiae et
 minus formae, velut si prima sumatur materia, ipsa nihil est praeter ipsam;
 si etiam sumatur forma substantialis prima, ipsa etiam nihil est praeter
 ipsam. Quae vero sunt media unumquodque eorum proportionaliter habet

Bad. 580^{ab}
 I 355^b

H 264^m

CGHILSX

78 formae] sunt add. I | 79 quae sunt] qui ibi G | 81 materialibus]
 immaterialibus X | 82 sententialiter] si naturaliter G | 83 ex³] om. G | 84
 opera] operatio I | ut] ubi G | in¹...constant] potenciali substantiali semper
 priora consistunt G | substantiali] om. X semper priora add. I | 86 univoce]
 virtute CSX | mixti] mixta S | 88 pedes] pedis X | 89 magis manifestum]
 inu. I | quod²] iter. I | 92 hoc] om. G | 93 aut¹] et G | 96 formae velut] inu.
 G | 97 ipsa] om. G | 98 eorum] om. I

82 caro...110 carnis] Cf. ARIST., Meteor., IV, c. 12 (Transl. Henrici Aristippi in
 Alberti Magni librum Meteororum, ed. Coloniensis, Münster i. W., 2003, p. 298); cf.
 etiam ANON., Auct. Arist. (ed. J. HAMESSE, 5, p. 173, 26: «unumquodque entium
 naturalium est determinatum ad quandam operationem et in quantum potest
 dicitur ens, in quantum vero non potest non dicitur ens, ut homo mortuus non
 dicitur homo nisi aequivoce et oculus dum potest facere operationem quae est
 videre dicitur oculus dummodo non potest non dicitur oculus nisi aequivoce,
 scilicet depictus vel lapideus»); 390a 10-13 et 389b 31).

S 253va

minus formae quantum est propinquius primae materiae, et plus formae quantum propinquius est primae formae, et universa | hoc opere 100 determinatur ut quo cognoscuntur, quando sunt in esse formae suae univoce, et quando non sed aequivoce. *Quae enim possunt facere sui ipsius opus*, manifestum est quod *singulum* eorum est secundum formam suam, quemadmodum *oculus* quando videre potest, quando vero *non potest* 105 videre, manifestum est quod *aequivoce* est oculus, quemadmodum *mortuus aut lapideus*, aut etiam *serra lignea*, quae non potest facere opus serrae, aequivoce est *serra*, et velut *imago serrae*. Et similiter *caro* est aequivoce caro, cum non potest exercere proprium opus carnis. *Sed opus eius minus manifestum est* | quam sit opus oculi, et adhuc forsitan minus manifestum est 110 | opus ignis quam carnis. Qua ex re quando existat in | forma substantiali unumquodque talium, et quando minime, non facile est perspicere, nisi solummodo *figuram* existentis retineant, quemadmodum *veter<an>orum corpora mortuorum*, quae subito ad modicum tactum vel flatum venti in cineres aut pulverem desidunt. |

L 239^{db}X 34^{vb}C 202^{vb}Bad. 580^{rc}

Descendendo igitur ad exemplum de igne et calefactione 115 assumpto in argumento, dico quod ignis licet non calefaciat nisi calore, non immediate forma substantiali igneatis, eo quod calefactio est eius operatio accidentalis et per accidens, habet tamen aliam operationem essentialem et per se quam agit immediate, scilicet ignem generare; quod tamen praedicti negant dicentes quod ignis non generat ignem nisi 120 calore. Quorum opinionem PHILOSOPHUS tangens in II° De

CGHILSX

100 hoc] habet I haec G | 101 ut] in G | cognoscuntur] cognoscitur S | 102 enim] non G | facere] om. X | 103 est²] om. G | 104 videre...quando²] om. (hom.) G | 106 etiam] et X | 107 est¹] cum G | et] om. G | caro] om. G | 108 cum non] non tamen G | Sed] hoc add. I | eius] est I | eius minus] est unus G | 109 forsitan] formam I | 110 opus] om. G | Qua] Quae I | 111 perspicere] prospicere CGHIX | 112 retineant] retineatur I | veteranorum] om. G | 113 subito] sub Deo I | modicum] modum I | venti] ventei(!) I | 114 desidunt] desident S | 116 in] et I | ignis licet] inu. G | 117 igneatis] autem add. sed exp. I | est eius] inu. G

102 Quae...103 singulum] ARIST., *Meteor.*, IV c. 12 (Transl. Henrici Aristippi in *Alberti Magni librum Meteororum*, ed. Coloniensis, Münster i. W., p. 298, 61-62; 390a 10-12); cf. *supra*, lin. 53-54. | 110 Qua...114 cineres] Cf. *Ibid.* (Transl. Henrici Aristippi in *Alberti Magni librum Meteororum*, ed. Coloniensis, Münster i. W., p. 298; 390a 20-23). | 115 exemplum...116 argumento] Cf. *supra*, lin. 16-19.

generatione dicit sic: «*Quoniam innatum est, ut inquit, calidum quidem segregare, frigidum vero congregare, et aliorum unumquodque hoc quidem facere, hoc autem pati, ex his dicunt et per hoc omnia generari et corrumpi*». Quorum 125 opinionem reprehendit continue subdens: Sed «*potentias attribuunt corpori propter quas generat, valde organice, auferentes eam quae est secundum speciem causam*», scilicet formalem substantialem, quae est agens verum et principale in generatione, cum forma accidentalis non sit nisi agens organicum et instrumentale, | et hoc non in producendo formam 130 substantialem; illam enim sola forma substantialis immediate generando producit, sed separando et disponendo materiam tantum. Hinc, super assumpto verbo dicit COMMENTATOR: id est, «*non faciunt nisi agens in genere instrumenti, non agens verum*», quod revera est sola causa formalis substantialis, cuius virtute calidum et frigidum temperate agens, et 135 constare faciunt materiam disponentes materiam ad determinatam formae substantialis susceptionem, quae in fine alterationis qua materia sic disponitur, inducitur actione solius formae substantialis, puta ignis cum debet generari ignis, aut aquae dum debet generari aqua, aut equi dum debet generari equus. Propter quod | post verbum iam dictum 140 addit COMMENTATOR dicens: «*Necesse est enim si generent res, ut habeant agens quod faciat eam per temperamentum*». Sic ergo res quaelibet sua forma substantiali aliquam actionem sibi essentialem agit per se et immediate,

I 355^{va}H 264th

CGHILSX

122 Quoniam] enim add. I | innatum] quando I | 123 segregare] segregatae X | vero] non X | congregare] aggregare L | unumquodque] quod add. I | hoc¹] om. X | 124 et per] propter L | 125 opinionem] om. I | reprehendit] recomprehendit I | continue] lac. I | 128 nisi] ibi HLSX | 129 et²...producendo] iter. H | 130 illam] illa I | enim] formam add. G | sola] solam sed corr. I | forma substantialis] substantialem G | 131 separando] praeparando SX(sed corr.) | disponendo] praeparando G | tantum] om. I | super] om. I illo add. G | 132 nisi] non X | agens] om. G | 133 instrumenti] instrumentali L | 134 calidum et] i. m. X | 135 ad] om. I | determinatam] terminatam G | 136 quae] qui G | 137 actione solius] iter. S | 138 cum] an scribendum dum? | aquae] aqua I | equi] om. I | 139 post] om. G | verbum] i. m. L | 140 generent] generet I | 141 temperamentum] tempora mentis I

122 Quoniam...124 corrumpi] ARIST., *De gen. et corr.*, II, c. 9 (Transl. Vetus, ed. J. JUDYCKA, p. 73, 19-22; ed. Iunt. V, f. 384vK; 336a 3-5). | 125 potentias...127 causam] ARIST., *De gen. et corr.*, II, c. 9 (Transl. Vetus, ed. J. JUDYCKA, p. 73, 17-19; ed. Iunt. V, f. 384vK; 336a 1-3). | 132 non...133 verum] AVERR., *Comm. in De gen. et corr.*, II, comm. 54 (ed. F. H. FOBES - S. KURLAND in *Commentarium medium in Aristotelis De generatione et corruptione libros*, p. 144; ed. Iunt. V, f. 384vL). | 140 Necesse...141 temperamentum] *Ibid.*

etsi aliquando non nisi mediante actione formae accidentalis ad dispositionem materiae, sicut dictum est. Quod contingit universaliter quando propria actio formae substantialis est generare formam sibi consimilem de materia. Quando vero habet aliquam aliam actionem sibi propriam, quam appellant medici 'a tota specie', puta quod magnes attrahit | ferrum aut herba talis sistit sanguinem, illam forte habet immediate praesente materia susceptibili. Unde quaecumque res talem actionem agit praesente materia disposita nisi alias fuerit impedita. Non oportet ergo quod, quia omnis operatio accidens est et differt secundum rem ab operante, quod eliciatur ab illo per principium quod est accidens in eo aut quod ipsa operatio non sit accidens differens secundum rem ab operante, sed idem penitus cum agente.

QUAESTIO 9

UTRUM INTELLECTIO QUA ANGELUS AUT MENS HUMANA INTELLIGIT SE SIT SIBI ESSENTIALIOR QUAM ILLA QUA INTELLIGIT DEUM

Circa secundum arguitur quod intellectio qua angelus aut mens intelligit se sit sibi essentialior quam | sit intellectio qua intelligit Deum sic. Illa operatio rei cuiuscumque sibi est essentialior quam agit circa obiectum principalius illi operationi et etiam sibi quam sit illa quam agit circa | obiectum minus principale et operationi et sibi. Cum enim actus habeant distingui per obiecta, magis et principalius habent distingui per obiecta principalia, magis et esse per consequens quod ab eo habet res esse formaliter et distingui ab aliis. Intellectio qua angelus aut mens intelligit se est huiusmodi respectu intellectionis qua intelligit Deum, quia angelus aut mens est aliquid creatum et habens idcirco opus determinatum essentialiter. Opus autem determinatum essentialiter seu

CGHILSX

144 sicut] sic L | 147 a] *om.* I | 149 immediate] formae *add.* G | quaecumque] quaelibet I | talem actionem] *inv.* X | 151 oportet ergo] *inv.* G | 152 quod¹] quia G | eliciatur] elicitur S | 153 accidens] actionis I | 2 Utrum...3 Deum] *Cf. supra, p. 44, lin. 10-11.* | 4 secundum] primum G | qua] quod I | angelus] autem *add.* I | 5 intellectio] intellexio H | 6 operatio] Dei *add. sed exp.* H | cuiuscumque] cuiusque I | 7 illi] illius G | sibi] similiter G | 8 enim] eis *sed corr.* L | actus] accidentia G | 9 habeant] habent L | obiecta] obiectum I | magis...10 obiecta] *om. (hom.)* G | 10 quod] quia C | eo] *scr. et -dem i. m. al. man.* C | 11 formaliter] formalis S | qua] quam L

144 sicut...est] *Cf. supra, lin. 128-139.* | 147 medicum] *non invenimus.*

15 principaliter habet esse circa determinatum obiectum, et hoc non extrinsecum, quia operatio rei tendens extra se ad | extrinsecum non est ei principalis aut essentialis, quia secundum PHILOSOPHUM VII° Metaphysicae essentia rei totum sibi essentielle comprehendit intra se. Deus autem per essentiam est obiectum extrinsecum angelo aut menti et indeterminatum; sibi autem est | obiectum intrinsecum et determinatum. Ergo etc.

Contra. Illa operatio essentialior et principalior est operanti quae omnino quietat ipsum ne quaerat moveri ad aliud operando circa illud, quam quae non quietat ipsum, quia non est motus nisi propter quietem secundum COMMENTATOREM super VIII^{um} Physicorum. Sed intellectio qua angelus aut mens intelligit Deum omnino quietat ipsum; non sic intellectio qua intelligit se, dicente AUGUSTINO in principio libri Confessionum: «Domine fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te». Ergo etc. |

30

<SOLUTIO>

Dico secundum alias a me determinata in quaestionibus de Quolibet quod angelus aut mens non intelligit se, nisi sicut alia a se, primo scilicet intelligendo | se sub ratione universalis proximi sui. Universale enim est per se et primum obiectum intellectus creati, sicut singulare est per se et primum obiectum sensus. Igitur si angelus aut mens intelligit se sub ratione singularis, hoc non est primo et immediate et quasi directo aspectu secundum lineam rectam, sed mediante

CGHILSX

15 principaliter] intelligit *add.* L | circa] *om.* X | obiectum] subiectum *sed exp. et obiectum i. m.* S | hoc] *om.* H | 16 operatio] determinatio S | ad] *om.* I | 22 essentialior...principalior] principalior et essentialior S | 24 quam quae] qui G | 26 Deum] non *add.* I | 28 nostrum] vestrum G | 29 requiescat] quiescat G | 32 nisi] *om.* G | 36 singularis] et *add.* G | hoc] *sup. lin.* I

18 essentia...19 se] ARIST., *Metaph.*, VII, c. 10 (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p. 141, 21-23; ed. Iunt. VIII, f. 186rC; 1035b 33-36). | 24 non...quietem] AVERR., *Comm. in Phys.*, VIII, comm. 70-71 (ed. Iunt. IV, f. 415rB et 415vG). | 28 Domine...29 te] AUGUST., *Conf.*, I, c. 1 (CC Lat 28, p. 1, 6-7; CSEL 33, p. 1, 8-9; PL 32, 661). | 31 alias...32 Quolibet] HENR. DE GAND., *Quodl.* IV, q. 7 (ed. 1518, fol. 98rQ).

H 264va
X 35ra

intellectu universalis sui intellecti primo | et mediate et quasi aspectu |
obliquo secundum lineam reflexam, prout determinat PHILOSOPHUS in
III° De anima. Rationem autem universalis qua intelligit hoc modo 40
se haurit ex sua memoria abdita, sicut et haurit universalia quibus
intelligit alia a se. Quorum universalium nullum determinat sibi
intellectum ad semper movendum ipsum, sed quandoque movet ipsum
unum illorum, quandoque aliud, propter quod quaelibet ratio
intelligendi per rationem universalis sibi est accidens, et nulla est per 45
essentiam idem quod intellectus, sed re differens ab illo, et hoc non
minus quando intelligit se, quam quando intelligit aliud a se. Unde etsi
secundum AUGUSTINUM ponat aliquis quod intellectus semper intelligit
se quodam abdito actu intelligendi, illa intellectio accidens est in illo, et
per rationem universalis, quemadmodum et illa intellectio qua se 50
quandoque intelligit, et quandoque non intelligit, et neutra illarum est
idem quod ipsum intelligens. Et sic operatio qua intelligit aliud creatum
a se non minus est ei essentialis, hoc est substantialis ut intellectio et
intellectus sint idem, quam operatio qua | intelligit | se. Et si utraque
est ipsum intelligens, utraque aequaliter est essentialis; et etiam si 55
intellectio qua intelligit Deum est ipsum intelligens et ipse similiter, tunc
omnis intellectio esset aeque essentialis intelligenti. Aut si intellectio qua
intelligit se sit ipsum intelligens sive sua essentia, et intellectio qua
intelligit Deum non sit sua essentia, intellectio qua intelligit se necessario
est sibi essentialior quam illa qua intelligit Deum. Semper enim est 60
essentialior rei cuique intellectio illa quae est sua essentia et idem cum

L 239vb
S 254ra

CGHILSX

38 mediate] *coniecimus*: immediate CGHILSX | 39 obliquo] aliquo L |
determinat] probat S | 41 haurit¹] hauret I | quibus] quo G | 43
quandoque] quando I | 44 quandoque] quando I | 47 quando²] quod I | 49
quodam] quodammodo *sed corr.* L | accidens] *post* illo G | 50 et] in L | 53
ei] rei I | ut] non G | 54 intellectus] intelligens I | 55 est²] *om.* I | 56 qua]
quae I | est] sit I | 57 aeque] *om.* SX eidem G eis HL(*post* essentialis) | 58
sive] *om.* C in *sed exp.* et sive *i. m.* S | 59 necessario] semper G | 60 sibi] *om.* G
| 61 cuique] quia G | est] in *add.* G

38 quasi...39 obliquo] *Cf.* ARIST., *De an.*, III, c. 4-5 (in ALBERTI MAGNI
Commentario, ed. C. STROICK, pp. 176, 73 - 203, 93; 429a 10-430a 25). | 40
Rationem...42 se] *Forte* ARIST., *De an.*, II, c. 9 (in ALBERTI MAGNI *Commentario*,
ed. C. STROICK, p. 100, 80-82; 417b 22-25). | 48 secundum Augustinum] *Cf.*
AUGUST., *In Ioannis Evangelium tractatus*, tract. 23, c. 11 (CC lat. 36, p. 240, 38-41;
PL 35, 1590); *De Trin.*, XIV, c. 7 (CC lat. 50A, pp. 433, 19 - 434, 24; PL 42,
1043).

intelligente quam quaecumque alia quae non est sua essentia nec idem
cum intelligente, et hoc loquendo de essentialitate penes tertium
modum eius quod est per se, licet aspiciendo ad rationem quietandi et
65 non quietandi quae pertinet ad secundum modum dicendi per se, eo
quod sunt accidentia operanti creato, essentialior esset intellectio qua
intelligit Deum, ut procedit secunda obiectio et bene.

Unde posito etiam per impossibile quod intelligens se sub ratione
singularis intelligeret directo aspectu sicut Deus intelligit se ipsum, et
70 cum hoc intellectio esset per essentiam ipsum intelligens, nec adhuc
essentialior posset dici essentialitate pertinente ad secundum modum
dicendi per se intellectio qua intelligit se quam illa qua intelligit Deum,
sicut nec essentialior potest esse amatio qua amat se quam illa qua amat
Deum, et hoc quia in Deo ut in obiecto cognito et amato est ratio omnis
75 veri et omnis boni propter quam quodlibet potest esse cognoscibile sive
intelligibile aut amabile sive volibile ita quod nihil aliud a Deo est
intelligibile aut volibile quid sive cognoscibile aut amabile nisi sub
ratione et effigie aliqua primi veri et primi boni, quod est Deus. Tale
autem in cuius effigie et ratione cetera cognoscuntur et amantur est per
80 se primum et essenziale obiectum intellectus et voluntatis; est etiam
essentialior et principalior intellectio et volitio qua tale quid intelligit et
vult aliquis quam quaecumque alia qua aliud quodcumque intelligit et
vult.

Idcirco igitur dico quod simpliciter et absolute | principalior atque
85 essentialior angelo et menti | humanae intellectio et volitio sunt qua
Deum intelligit et vult | quam qua intelligit et vult se ipsum. Et

C 203^{ab}
H 264vb
I 356ra

CGHILSX

62 quam...63 intelligente] *om.* (*hom.*) G | quaecumque] quacumque HLS | 63
cum] sine HLSX | tertium] tantum C(*vel* tertium *i. m. al. man.*)S | 65 quae]
quod X | ad] a G | 68 etiam] et S | 70 esset] *om.* S | ipsum] *om.* G | 72
illa] *om.* I | intelligit²] ipsum *add.* X | 73 sicut] sic HLSX | 74 quia] qua
CHLSX | 75 quodlibet] quodcumque GI aliquis C | sive] et G | 76
amabile] amatum I | volibile] nobile C(*sed in* scibile *mut.*)LS volibile X | est]
om. I | 77 aut¹] quam I | quid] quin I | sive] sit I | 78 boni] voci (?) G |
79 autem] quod est *add.* S | 80 etiam] enim G | 81 essentialior...principalior]
principalior et essentialior S | quid] *om.* X | 85 qua] quia G quae H | 86
qua] suam H

63 tertium...64 se] *Cf.* ARIST., *Anal. post.*, I, 4 (Transl. Iacobi, ed. L.
MINIO-PALUELLO - G. B. DOD, p. 13, 7-10; 73b 5-8). | 65 secundum...se] *Cf.*
Ibid. (Transl. Iacobi, ed. L. MINIO-PALUELLO - G. B. DOD, pp. 12, 22 - 13, 7;
73a 37 - b 5). | 71 secundum...72 se¹] *Cf. Ibid.*

secundum hoc concedenda est ratio secunda quae hoc probat et bene, et hoc a causa finali operis intelligendi, prout hoc idem iam declaravimus a causa sive ratione intelligendi formali.]

Bad. 581re

<AD ARGUMENTUM>

90

Ad argumentum in oppositum quod «intellectio qua angelus vel mens humana intelligit se essentialior est sibi quam qua intelligit Deum, quia ipse est obiectum principale huius operationis et operantis in quantum eam operatur», dico quod falsum est, quia tam secundum rationem causae formalis quam secundum rationem causae finalis Deus est principale obiectum cuiuslibet intellectus. Et quod arguitur ad illius probationem quod «angelus, eo quod est creatum quid habet aliquod obiectum suae operationi determinatum quod est ei essentiale, sicut et habet essentialiter opus determinatum», dico quod verum est hoc, quod obiectum hoc non est nisi Deus. Et quod assumitur quod ipse est obiectum indeterminatum, dico quod duplex est rei determinatio et similiter indeterminatio, scilicet una respectu aliorum, qua in se ita est hoc quod non aliquid aliorum; alia respectu sui ipsius et eorum quae sunt intra se, qua est tantundem ita quod non amplius. Loquendo de prima determinatione et indeterminatione respectu aliorum intelligibilium, | dico quod Deus est obiectum intelligibile determinatum, | in quantum scilicet ita est intelligibile quod est Deus quod non sit aliquid aliorum | intelligibilium. Loquendo autem de determinatione et indeterminatione secundo modo, nihil est determinatum nisi ex eo quod est limitatum, cuius determinatione non

95

100

105

110

L 240^mS 254thBad. 581re

CGHILSX

87 et¹] hoc *add. sed exp.* X | 89 intelligendi] *om.* S | 91 qua] quae H etiam *add.* G | 92 intelligit¹] *om.* G | 93 operationis] intellectus *add. i. m. al. man.* C | 96 intellectus] *iter. sed exp.* X | 97 est] *om.* G | 98 suae] sive C(*sed eras. et suae i. m. al. man.*)HLS | operationi] operationem L | 99 hoc] *om.* S | quod²] sed GI | 101 indeterminatum] interminatum I | duplex] dupliciter S | 102 indeterminatio] interminatio I | 103 aliquid] aliquod CIX aliud HS ad L | 104 intra] inter(?) H | 105 prima] secunda CHLSX | indeterminatio] interminatio I | 107 determinatum] declaratum C | in] et S | scilicet] *om.* G secundum HLS | 108 aliquid aliorum] aliud illorum G | de] *om.* GL | 109 determinatione] terminatione I

88 iam declaravimus] *Cf. supra, q. 8.* | 91 intellectio...94 operatur] *Cf. supra, lin. 5-9.* | 97 angelus...99 determinatum] *Cf. supra, lin. 14-16.* | 100 ipse...101 indeterminatum] *Cf. supra, lin. 20-21.*

est aliquid determinatum nisi creatum. Et sic Deus est obiectum intelligibile non determinatum sed indeterminatum, et hoc respectu intellectus creati, quia ab intellectu creato non potest Deus tantum intelligi quin adhuc amplius sit intelligibilis, et ad tale intelligibile indeterminatum per se principaliter et essentialiter ordinatur omnis intellectus etiam creatus. Et si essent gradus in determinatione, quanto intelligibile esset magis indeterminatum et quanto amplius contineret in se omnem rationem | intelligibilem, tanto magis esset per se essentielle et principale obiectum intellectus. Et similiter est de volibili respectu voluntatis, et hoc licet intelligens et volens sit determinatus utroque | modo. Intelligens enim et volens creatum per intellectum et voluntatem dicitur ad aliquid aliud altius quam sit ipsum secundum gradum naturae suae, et sic obiectum intellectionis et volitionis ipsius principale intellectus creati non est intrinsecum essentiae illius aut pertinens ad ipsam, sed est omnino extra illam.

G 262^mX 35th

Quod vero arguitur quod «operatio rei tendens ad extrinsecum non est ei essentialis, quia essentia rei totum quod sibi est essentialis comprehendit intra se», dico quod est essentialis quoddam iuxta primum modum dicendi per se, et aliud iuxta modum secundum. Et essentialis rei primo modo vocatur substantiale eidem, quod non est nisi definitio tota aut pars definitionis rei. Et de tali essentiali verum est dictum PHILOSOPHI assumptum in argumento de VII° Metaphysicae, ubi ad litteram loquitur de essentiali quod significatur per nomen et definitionem, quae ambo totum quod est intrinsecum et essentialis rei

CGHILSX

111 creatum] causatum HIL | 112 sed indeterminatum] *om.* GX | indeterminatum] interminatum I | 114 intelligi] tantum *add.* I | 115 indeterminatum] interminatum I | omnis] *iter.* I | 116 etiam] et S | determinatione] interminatio I | 117 indeterminatum] interminatum I | quanto] quando L | 118 intelligibilem] intelligibilis HLX | 119 est] *om.* X | 120 intelligens] intellectus S | 122 aliud] *om.* LSX | altius] alterius C(*sed del. et altius i. m.*)X | 124 intellectus] intelligens I | 127 est¹] *om.* I | est essentialis] *inv.* CS | 128 est] in G | 130 vocatur] vacatur I | 132 ubi] nisi I | 133 quod] quia G | significatur] signatur I

126 operatio...128 se] *Cf. supra, lin. 17-20.* | 128 primum...129 se] *Cf. ARIST., Anal. post., I, 4* (Transl. Iacobi, ed. L. MINIO-PALUELLO - G. B. DOD, p. 12, 22-24; 73a 34-37). | 129 modum secundum] *Cf. Ibid.* (Transl. Iacobi, ed. L. MINIO-PALUELLO - G. B. DOD, pp. 12, 24 - 13, 7; 73a 37 - b 5). | 132 VII° Metaphysicae] *Cf. ARIST., Metaph., VII, c. 10* (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p. 141, 21-23; ed. Iunt. VIII, f. 186rC; 1035b 33-36).

comprehendunt. Essentiale autem rei secundo modo non est ei 135
substantiale, sed accidentale, et bene est extra substantiam rei et extra
illud quod est ei essentiale primo modo. Aliter enim non esset
accidentale, quale essentiale est propria passio respectu sui proprii
subiecti, de quali essentiali non loquitur ibi PHILOSOPHUS. Non enim
comprehenditur | sub essentia rei quae est ratio indicativa eius quod est 140
de illa, et tale essentiale rei est quaecumque operatio eius quae convenit
ei ratione suae formae substantialis, quae est actus eius secundus,
maxime circa suum proprium | per se et primum essentiale obiectum.

QUAESTIO 10

UTRUM ANIMA GLORIOSA, RESUMPTO CORPORE GLORIOSO, POSSIT
VIDERE OBIECTUM SENSIBILE ABSQUE SENSU MEDIO

Sequuntur quaesita specialiter circa creaturam intellectualem quae 5
est homo, ubi quaerebantur quaedam pertinentia ad hominem beatum
comprehensorem, et quaedam alia circa hominem nondum beatum sed
viatorem. Illud unum erat utrum anima gloriosa, resumpto corpore
glorioso, possit videre obiectum sensibile absque sensu medio.

Et arguitur quod sic, hoc modo. Quod potest anima beata videre 10
sine corpore, hoc potest videre resumpto | corpore glorioso, quia illud
non erit aliquo modo impedimento animae in sua operatione, sed magis
iuvamento, quia secundum AUGUSTINUM ipsa per corporis sui
absentiam a perfecta beatitudine retardatur. Sed anima sine corpore
potest videre obiectum sensibile, quia ipsa bene cognoscit illud, sed hoc

CGHILSX

135 est] nisi *add. sed exp.* S | 137 enim] *om.* X | 138 quale] est *add. C(sed del.)* HLSX | 139 quali] qualibet I | 140 eius quod] *inv. C(sed cum signis inv. transpos.)* HLS quid eius X | 141 convenit] contingit X | 142 actus] accidens GI | secundus] *om.* G et *add.* I | 143 suum] *om.* CS | 2 Utrum...3 medio] *Cf. infra, lin. 7-8.* | 4 specialiter] substantialiter I | 5 quaerebantur] quaerebatur H | beatum] secundum C verum G | 6 nondum beatum] non *seq. lac.* G | 7 unum] unicum H | resumpto] reassumpto GI | 8 glorioso] gloriosa HSX | 10 resumpto] reassumpto G | 11 erit] erat I | impedimento] impedimentum G | 12 iuvamento] iuvando I | quia] quod H | 14 cognoscit] agnoscet I

12 ipsa...13 retardatur] *Cf. AUGUST., De Gen. ad litt., XII, c. 35, n. 68 (CSEL 28¹, pp. 432, 15 - 433, 11; PL 34, 483).*

15 non nisi videndo et absque sensu medio, quia non est sensus nisi in corpore. Ergo etc.

Contra. Gloria non mutat ordinem naturae. Sed ordo naturae est quod anima videre non potest sensibile sine sensu medio. Ergo etc. |

Bad. 581^{VF}

<SOLUTIO>

20 Dico distinguendo de videre | obiectum sensibile quia aut
intelligitur | de videre immutatione sensibili a sensibili sub ratione
sensibilis aut de immutatione intellectuali a sensibili sub ratione
intelligibilis. Omne enim sensibile habet rationem intelligibilem, licet
non econverso omne intelligibile habeat rationem sensibilem. Si
25 secundo modo, dico quod non est dubium quin anima beata sine
corpore possit videre sensibile absque sensu medio, et hoc sumendo
'videre' large pro quacumque cognitione intellectuali. Duplici enim
cognitione intellectuali anima beata sine corpore potest cognoscere
sensibile, et sic absque sensu medio; sed una naturali, altera vero
30 gratuita. Naturaliter enim absque sensu corporis medio videt et
cognoscit sensibilia, sicut et angelus; gratuito etiam videt et cognoscit illa
sine sensu corporali medio cognitione gloriosa in Verbo, prout procedit
prima obiectio, quae secundum hoc concedenda est. | Si secundo modo,
sive 'videre' sumatur stricte, mediante scilicet sensu oculorum, sive large
35 pro quacumque perceptione mediante quocumque sensu organico, quia
quantum ad propositum idem est iudicium de sensibili visus et de
sensibili tactus aut cuiuscumque alterius sensus, et eadem quaestio
posset formari de illo. Et videtur mihi, secundum quod de sensu doloris

S 254va

L 240^{ab}

Bad. 581^{VG}

CGHILSX

17 Gloria] Gloriosa I | 20 Dico] quod *add. sed exp.* X | 21 intelligitur] intellectus S | a] et CHLSX | 23 intelligibilem] intelligibilis LSX | licet...24 econverso] *om.* S | 24 sensibilem] sensibilis LSX | Si] Sed S | 25 modo] dicendo *add.* G | 27 quacumque] quocumque SX | intellectuali] *scripsimus cum Badio:* intelligibili CGHILSX | 28 intellectuali] intelligibili G | 29 sensu medio] *inv.* G | una] uno G | altera] alia I | 30 videt] videlicet I | 31 etiam] *om.* I | 32 cognitione] cognoscitis videre I | 33 secundo] *sed del. et primo i. m.* C | 34 sive¹] alicui *add.* G | sumatur] *om.* G | 35 pro] *om.* X | 36 iudicium] videndum G | de²] *om.* I | 37 et] in G | 38 posset] esse vel *add.* G

ab anima separata alias determinavi, quod alius est omnino modus
 sentiendi illum ab anima separata aut ab angelo apostata, et ab anima
 coniuncta corpori et in corpore mediante corpore sive ab homine per
 animam mediante corpore. Et sic de illo etiam modo posset anima
 absque sensu corporeo medio sentire quodcumque sensibile, laetando
 vel dolendo ex illius sensu, et non solum anima separata, sed etiam
 coniuncta, quia ille modus sentiendi non trahitur a sensu corporali, etsi
 possit etiam trahi a sensu sive fieri mediante sensu supernaturaliter,
 bene placet quod hoc concedatur; sed quod possit trahi a sensu
 corporali et fieri mediante illo naturaliter, non video.

Si vero loquamur de sensu quomodo anima coniuncta corpori
 sentit mediante sensu modo naturali, dico et credo quod illo modo non
 possit sentire | nisi aliquo sensu corporali medio, et ita neque videre
 sensibile a quocumque sensu. Et de isto modo sensibile sentiendi,
 scilicet naturali, falsa est minor primae rationis, scilicet quod «anima sine
 corpore et sensu medio potest videre sensibile». Licet enim ipsa ut sic
 existens bene cognoscat sensibile quodcumque, et hoc videndo
 intellectualiter et naturali cognitione vel gratuita, sicut | dictum est, et ut
 procedit ulterius argumentum, non tamen ipsa cognoscit sensibile
 quodcumque videndo sensibiliter et naturali cognitione, quia hoc non
 est nisi mediante sensu. Ipsa autem absque corpore et sensu existens
 non potest quidquam videre mediante sensu, quia hoc includit
 contradictoria. Et de isto modo videndi praecise procedit, et bene,
 secundum argumentum, quod secundum hoc concedendum est. |

CGHILSX

40 aut] ut C(sed forte in aut mut.)HLS om. X | 42 animam] aliam G | illo etiam]
 etiam quod GI | 46 a] om. G | 47 bene] unde GI | concedatur]
 concedantur G | quod²] sic add. G | possit] posset GI postquam H | 49
 loquamur] loquimur I | 51 possit] possint S | 54 potest videre] inv. I |
 enim] est sed exp. et enim i. m. L | 55 bene] unde illud G | videndo] modo G
 | 56 ut procedit] i. m. X | 58 sensibiliter] sensibili X | hoc] i. m. L | 59
 Ipsa...sensu²] om. (hom.) S | 62 secundum¹] om. X

39 alias determinavi] HENR. DE GAND., *Quodl. XII*, q. 9 (ed. J. DECORTE, p. 49,
 49-55). | 53 anima...54 sensibile] Cf. *supra*, lin. 13-15. | 56 sicut...est] Cf.
supra, lin. 30-33.

QUAESTIO 11

UTRUM HOMO GENERATUS A VIRO ET MULIERE, SI ASSUMERETUR IN
 UNITATE PERSONAE A FILIO DEI, ESSET FILIUS VIRI ILLIUS

Sequuntur quaesita pertinentia ad hominem viatorem nondum
 beatum. Et erat unum pertinens ad opus naturae atque alia plura
 pertinentia ad opus moris. Illud unum erat utrum homo generatus a viro
 et muliere, si assumeretur in unitate personae a Filio Dei, esset filius viri
 illius.

Et arguitur quod non, quia non est aliquis filius alterius a quo nihil
 habet. Sic generatus nihil habet a viro illo, | quia neque materiam, quia
 XVI° libro De animalibus illam in generatione ministrat sola
 mulier; neque formam, quia non animam intellectualem, | illam enim
 solus Deus ministrat per creationem; nec formam aliquam corporeitatis,
 quia illa in sic generato a Spiritu Sancto formaretur sicut fuit formata in
 Christo; nec dispositiones aliquas, quia omnes dispositiones manentes in
 generato sequuntur formam substantialem, praecedentes autem illam
 corrumpuntur illa adveniente; quare cum forma substantialis, scilicet
 anima intellectualis non sit ab ipso, nec dispositiones quae illam
 sequuntur. Ergo etc. |

Contra. Qua ratione Maria fuit vera mater Christi, eadem ratione
 et mulier ista istius generati, et qua ratione mulier ista foret mater istius
 vera, eadem ratione esset vir iste verus pater istius. Ergo etc. |

<SOLUTIO>

Dico supponendo quod Filius Dei quamcumque humanam
 naturam assumere semper potuit et adhuc potest, et in hora seu
 momento assumptionis mundare ipsam aut semen de quo generatur a
 morbida dispositione per quam a corpore humano anima, cum illi

CGHILSX

2 Utrum...3 illius] Cf. *infra*, lin. 6-8. | 5 erat unum] esset unicum G | plura]
 plurima I | plura pertinentia] inv. G | 8 illius] istius G | 9 arguitur] videtur
 GI | 12 mulier] mater G | neque] om. G | quia] quod G | 18 non] om. C(i.
 m. inf.)HILSX | sit] fit I | 21 et¹] sup. lin. S | istius²] i. m. L | 24
 supponendo] supposito CIS | 26 semen] semine I

11 illam...12 mulier] Cf. ARIST., *De gen. animalium*, I, c. 22 (ed. H.J. DROSSAART
 LULOFFS, p. 38, 7-20; 730a 27 - b5).

coniungitur, contrahit originale crimen, et hoc mundando ipsam a tali dispositione et ab ipso originali simul, si post unionem animae cum corpore assumatur in personalitate Filii Dei humana natura prius subsistens | in personalitate propria, quam statim amittit in assumptione ad personalitatem Filii Dei, aut mundando semen de quo generatur et corpus eius formatur a sola dicta dispositione, priusquam ipsa anima intellectiva uniatur aut in ipsa originale contrahatur, et hoc sive ipsum semen fuisset decum a muliere sola absque coitu viri, sicut contingit in conceptione Christi de virgine Maria, sive ipsum semen fuisset decum a viro et muliere simul in eorum coitu, de quali semine generatus supponitur ille de quo proposita est quaestio.

Ad quam respondens dico quod ille sic generatus et assumptus foret vere filius illius viri, sicut et illius mulieris, et esset ille vir vere pater illius, sicut et illa mulier esset vere mater eiusdem, et hoc quemadmodum Maria fuit vere mater Christi et Christus vere filius illius. Et ita possibile <esset> | active Deo et passive humanae naturae, quantum est ex natura rei, assumere in personam Filii Dei humanam naturam, sive postquam fuit sub originali in propria personalitate, sive priusquam fuit sub originali; et hoc sive secundum corpus generata fuit ex solo semine mulieris absque coitu viri, sive ex semine utriusque per coitum, sive quocumque alio modo possibili natura humana in esse processerit, licet maior sit congruentia Filium Dei assumere humanam naturam de sola femina absque coitu viri et sit temporaliter Filius secundum humanam naturam solius matris, sicut et aeternaliter est Filius solius Patris secundum divinam naturam, | quam ipsum assumere humanam naturam de coitu viri et mulieris simul et esset temporaliter secundum naturam humanam filius patris temporalis et aeternaliter secundum naturam divinam Filius Patris aeterni; et hoc quemadmodum magis congruebat quod solus Filius Dei de homine nasceretur et

CGHILSX

28 contrahit] trahit G contrahi X | mundando] mendando G | ipsam] et add. GI | 30 personalitate] personalitatem X | 31 quam] om. S | 32 Filii Dei] om. S | aut] ut L | semen] semine I | 35 decum] et add. I | muliere] matre G | sicut] sic et sicut i. m. al. man. C | 36 fuisset] fuit G | 37 quali] quo I | 41 illa] ista I | 42 fuit vere] inv. G | vere] om. H | 43 ita] sic I | possibile] eadem add. i. m. al. man. C | et] om. G | humanae naturae] inv. GI | 44 personam] ipsam G | Filii] Christi add. sed exp. H | 45 sive] sed G | in...46 originali] om. (hom.) S | 46 sive] i. m. al. man. C | 47 viri] et add. G | ex] om. G coiti add. sed exp. S | 48 natura] ut L | 55 naturam divinam] inv. CS | 56 congruebat] continebat I | solus] solius G | Filius Dei] inv. GI

humanam naturam sibi assumeret quam Pater aut Spiritus Sanctus, ut dictum est iam supra in quaestione quarta in fine.

<AD ARGUMENTA>

- 60 Secundum dicta ergo concedenda est secunda ratio. |
Ad primam in oppositum, quod ille sic assumptus | non potest dici filius viri nec vir pater illius, quia nihil habuisset ab eo, dico quod hoc falsum est. Et quod ad hoc probandum arguitur, quod non haberet ab illo materiam, quia illam sola mater ministrat, | dico quod, licet ita esset, hoc tamen non obstante potuit vir dici pater illius, quemadmodum illo non obstante ceteri generati non assumpti bene dicuntur filii virorum et viri ipsorum patres, cum tamen non plus pater agit in generatione ceterorum quam in generatione istius, nec iste minus habet a viro quam ceteri. Sed non est ita, quod scilicet sola mater ministrat materiam generationis, immo etiam vir. Generatio enim propagationis non fit nisi ex aliquo mixto ex semine viri et mulieris, secundum quod de generatione muli ex equo et asina dicit PHILOSOPHUS VII° Metaphysicae quod est similis ex simili. Licet enim mulus non sit similis omnino in specie equo aut asino, tamen generatur mulus ex aliquo commixto ex semine utriusque, quod est quodam modo mulus, ut exponit ibi COMMENTATOR; nunc autem in tali generatione quodam modo aequivoca non plus ministrat mas generans quam in generatione pure univoca ex mare et femina eiusdem speciei. Et

Bad. 582

L 240^{vb}S 255^m

CGHILSX

57 Pater] aut Filius add. G | 60 concedenda est] inv. G | 61 ille] iste G | 63 non] videret add. sed exp. I | 64 ita] ista sed corr. C | 65 dici pater] inv. I | 66 ceteri] cetera sed corr. S | generati] generata sed corr. S | 67 patres] est add. G | cum tamen] inv. G | non plus] post G | 69 est] i. m. al. man. I | sola] om. X | 71 aliquo] aliqua I | 72 muli] virili S | 73 Philosophus] in add. GI | 74 enim] nullus add. sed exp. S | tamen] cum I | 75 quod] enim G | 76 ibi] ibidem I | 78 univoca] unica I | mare] matre S

58 supra...fine] Cf. supra, q. 4, lin. 66-98. | 60 concedenda est] Cf. supra, lin. 20-22. | 61 ille...62 eo] Cf. supra, lin. 9-10. | 63 non...64 ministrat] Cf. supra, lin. 10-12. | 73 quod...simili] ARIST., Metaph., VII c. 8 (Transl. Anon., ed. G. VUILLEMIN-DIEM, p. 137, 5-6; ed. Iunt., VIII, f. 177rF-vG, 177vK; 1034a 1-3). | 74 mulus...76 mulus] AVERR., In Metaph., VII, comm. 28 (ed. Iunt., VIII, f. 178vG: «Et innuit hoc quod dixit in libro De animalibus quod sperma asini est frigidum et sperma equi calidum, et temperantur apud mixtionem, et fit illic natura media inter equum et asinum»).

X 35^{ab} quod dicit PHILOSOPHUS, quod sola mulier | ministrans materiam, hoc
non intelligitur quoad generationem, sed solummodo quoad generati
nutritionem. Illa enim ex solo sanguine menstrui est, qui convertitur in
lac, ex quo nutritus est fetus iam natus ex utero, sicut pullus generatus
ex ovi albumine, quod ministrat gallina, simul et ex semine galli nutritur
ex vitello, quod ministrat sola gallina. |

80

Bad. 582^{rK}

85

C 204ra

90

H 265vb

95

100

CGHILSX

79 mulier] sit *add. sup. lin. al. man.* C | ministrans] ministrat GI | 80
intelligitur] intelligit CGI | 81 menstrui] menstruum I | 83 ovi] albedine sive
add. C | albumine] albedine G | nutritur ex] nutritus est G | 85 ab] de C |
86 anima] animi G | 87 argumentum] argumentis X | est] *sup. lin. al. man.* I |
88 dispositiva] disposita X | animae] aciem I | 89 Quodlibetis] Quodlibet C
Quolibet S | 91 virtute] univoce *add.* I | seminis] viri *add. sed forte exp.* S | 92
virtute] univoce I | 96 solus] mater *add. sed exp.* L | ministrat] semen et *add.*
G | semen] semine I | mulieris...97 activum¹] multis est passio et non actio
G | 97 passivum¹...activum¹] passivi et non activi I | semen] semine I |
activum²...passivum²] activi et non passivi I | 98 mater] mulier *sed corr.* S esse
viri G | 99 materiae ministratione] *inu.* G | 100 materiam ministravit] *inu.* I |
ministravit] *om.* I

79 sola...materiam] *Cf. supra, lin. 11-12.* | 85 non...formam] *Cf. supra, lin.*
12-13. | 88 in²...89 declaravimus] HENR. DE GAND., *Quodl. III*, q. 6 (ed. Bad.,
f. 54rA-56rK); ID., *Quodl. IV*, q. 13 (ed. Bad., f. 112rB). | 94 Illi...97
passivum²] *Cf. THOMAS DE AQUINO, Summa theol.*, III, q. 31, a. 5, ad 3, (ed.
Leon., XI, pp. 328-329), et III, q. 32, a. 4, resp. (ed. Leon., XI, p. 337).

qua opere Spiritus Sancti formatum est corpus Christi, sed | quia
assistente opere Spiritus Sancti ipsa vere et naturaliter Christum
secundum formam corpoream de semine suo generavit. |

Bad. 582^rBad. 582^v

105 Quod ergo assumitur in argumento, quod in assumpto forma
corporeitatis formatur opere Spiritus Sancti, dico quod verum est
quando assumptus generatur secundum naturam assumptam ex sola
muliere, sicut Christus fuit generatus; sed tamen non ex solo opere
Spiritus Sancti, licet principaliter ex illo, et hoc quoad duo. Quorum
unum est quod supplebat illud quod virtus seminis virilis nata fuisset
110 operari in generatione ex semine mulieris. Aliud vero est | quod subito
in hora conceptus | seminis generatio in Christo perfecta est, quod non
potuit fieri opere solius naturae. | Si autem assumptus secundum
formam corporalem generatus esset ex coitu viri et mulieris, sicut in
115 proposito, non oporteret quod opere spirituali Spiritus Sancti forma illa
formaretur, sed sufficeret semen viri et mulieris. Unde si Maria
aestimasset se cognituram virum, angelo nuntianti conceptum Filii Dei,
illa numquam dixisset: «*Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?*»
Scivisset enim quod solo opere naturae ex viri semine hominem
assumendum, secundum carnem generare et concipere potuisset per
120 successum temporis generationi aptum, de quo in quaestione sequenti
de conceptu Mariae erit sermo, licet subito in instanti conceptus seminis
non potuit sine opere Spiritus Sancti ex semine concepto per coitum
assumptus | generari. A cuius tamen generatione, si sic subito esset
generatus, non excluderetur actio viri; immo ipsa fuisset cooperata
125 virtuti Spiritus Sancti, sicut cooperata fuit virtus Mariae in formatione
corporis Christi, licet in hac generatione cooperata etiam fuisset virtus
matris, quam non supplevisset Spiritus Sanctus, sicut supplevit in
formatione corporis Christi quod operata fuisset virtus seminis viri,

I 357^{ra}L 241^{ra}S 255^{ab}G 262va

CGHILSX

107 sicut] illud G | opere] mulieris *add. sed exp.* S | 108 Quorum] *om.* C |
109 virilis] utilis *sed del et virilis i. m. al. man.* L | nata] *om.* X | 111 in¹] brevi
add. I | seminis] *om.* G | 112 fieri] ex *add.* X | 115 sufficeret] sufficerent X
| 116 nuntianti] nuntiante S nuntiasset G | conceptum] *post* Dei S | 117 illa]
illam G | numquam] tamquam G | 119 secundum] *sed* CHLSX |
concipere] posset *add. sed exp.* S | 120 quo] illo G | 121 conceptus] conceptu
GHSX concepta IL | 122 potuit] *sed add.* G | 123 generati] generaret I |
A] *om.* S | 124 cooperata] operata G cooperta H | 126 etiam] *om.* G | 127
supplevisset] sumpsisset I

104 in²...105 Sancti] *Cf. supra, lin. 13-14.* | 117 Quomodo...cognosco] *Luc.* I,
34. | 120 quaestione...121 sermo] *Cf. infra, q. 13.*

quae ibi non fuit cooperata, si tamen ille, quomodo solus est Christus, generari potuit secundum corpus ex semine coitus viri et mulieris, etiamsi homo assumendus generari potest naturaliter ex virtute seminis viri et mulieris absque speciali cooperatione Spiritus Sancti. Et quocumque modo in hoc res se habeat, propter dictam cooperationem viri in generati assumpti de quo est quaestio, vir dici debuit esse verus pater illius, non minus quam beata Virgo vera mater Christi, et haberet ille duos patres, unum temporalem secundum naturam humanam, alterum aeternum secundum naturam divinam, quod bene possibile est secundum naturam rei, licet non tantum congruat, sicut dictum est.

Si tamen dicat aliquis quod *possibili posito in esse nullum sequitur inconueniens*, si ergo possibile est secundum dicta transilire proprietates in divinis personis, posito ergo quod transilient, nullum sequitur inconueniens, hoc autem falsum est, quia quod transilient non congruit tantum, sicut quod non transilient, non congruens autem est inconueniens, quod non potest poni in divinis, quia secundum ANSELMUM minimum inconueniens in divinis est maximum impossibile, dico quod differt dicere aliquid non congruere simpliciter et absolute, et non tantum congruere quantum aliquid aliud. Non congruens simpliciter et absolute non potest esse in divinis, nec etiam a Deo possibile est fieri in creaturis, quia quaecumque a Deo sunt secundum

130

135

140

145

H 266^a

CGHILSX

129 quomodo] qui modo X | 130 generari] generare C | secundum] sed S | 131 etiamsi] etsi S | homo] non X | potest] potuit I poterit G | 132 speciali] substantiali S | 133 dictam] praedictam G | cooperationem] vel propagatione *i. m. al. man.* C | 134 generati] et *add. L* generatione G | quo] enim *add. I* | est] *sup. lin. al. man. I* | esse verus] *inu. G* | verus] *om. I* | 135 vera] *om. G* | 136 temporalem] temporalium I | 140 si...proprietates] *om. G* | 141 transilient] *scripsimus cum Badio.* transilient CGHILSX | 142 quod] non *add. I* | transilient] *scripsimus cum Badio.* transilient CGHILSX | 143 transilient] transiliebant(!) I | non congruens] incongruens G | autem] quod G | 144 quia] quod G | 145 Anselmum] Augustinum I | minimum] unum I | est maximum] *inu. G* | 146 congruere] *om. S i. m. al. man. C* | simpliciter] *iter. I* | et²...148 absolute] *om. (hom.) S* | 148 etiam] *om. G* | 149 a Deo] actio G | sunt] *om. G*

139 possibili...140 inconueniens] ARIST., *Physica*, VIII c. 5 (Transl. Vetus, ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 298, 13-14; 256b 11-12); *cf. etiam* ANON., *Auct. Arist.* (ed. J. HAMESSE, 2, p. 157, 213). | 145 minimum...impossibile] *Cf. ANSELMUS, Cur Deus homo*, I c. 10 (ed. F. SCHMITT II, p. 67; PL 158, 375C: «Sicut in Deo quamlibet paruum inconueniens sequitur impossibilitas»).

150 APOSTOLUM ordinata sunt; quaecumque autem ordinata sunt, congruunt. Unde quaecumque sunt possibilia fieri a Deo, etsi non congruunt secundum unum ordinem facta, congruunt tamen facta secundum alium, sicut | etiam de malis | quae permittit fieri. Ipse enim, ut dicit AUGUSTINUS in *Enchiridion*, mala fieri non permetteret nisi illa ordinare posset et de malis bona elicere. Minus etiam congruens respective, scilicet etiam in comparatione ad magis congruens, impossibile est esse in divinis intra ex parte naturae divinae. Nihil enim potest esse in illis nisi summe congruens. Minus enim congruum ponere in divinis secundum se est inconueniens et maximum impossibile. Hoc tamen bene possibile est ponere in divinis in ordine ad creaturam extra et ex parte naturae creatae, puta quod Deus Pater esset incarnatus et secundum divinam naturam esset Pater Verbi ab aeterno, et secundum humanam | naturam assumptam esset filius matris ex tempore. Est etiam bene possibile a Deo fieri minus congruum in creaturis, | et hoc respectu alicuius partis seu aliquarum partium universi, quale illud erat in evangelio | de caeco nato, nequaquam autem respectu totius universi, quia nihil contingit in parte universi quin decorum sit et congruum universo. Unde minus congruum secundum unum ordinem universo secundum alium ordinem esset magis congruum, puta redemptio humani generis alio modo quam per incarnationem et passionem Filii Dei, qui potuit fieri et magis congrue secundum alium ordinem; cum tamen secundum ordinem universi quem Deus modo instituit, nullus

C 204^bX 36^aL 241^bS 255^aI 357^b

CGHILSX

150 ordinata sunt¹] *inu. G* | quaecumque...sunt²] *om. (hom.) S* | 151 quaecumque] quicumque I | sunt possibilia] *inu. G* | 152 congruunt¹] conveniunt GI | 153 etiam] et CGS | permittit] promittit IS | 155 etiam] autem G | congruens] impossibile est esse in divinis *add. sed exp. H* | 158 summe] summa G | 160 bene] est *add. HILX* | possibile est] *inu. G* | 161 et¹] *om. G* | naturae] *om. G* | Pater] noster I | 162 divinam naturam] *inu. CSX* | 164 bene] verbum S | in] *om. I* | 165 seu] sed I | illud erat] *inu. I* | erat] illud G | 166 respectu] istius *add. sed exp. S* | 168 universo¹...congruum] *om. (hom.) S* | Unde] *om. X* Non H | 171 cum] *om. I*

150 ordinata¹...151 congruunt] *Cf. I Cor. XIV, 40: «Omnia autem honeste, et secundum ordinem fiant».* | 154 mala...155 elicere] *Cf. AUGUST., Epist. 2 (Ad Zenobium)*, n. 8 (CSEL 88, p. 16, 9-10: «Permittit tamen ut fiant mala quia potest est etiam de malis non suis facere bona»; PL 33, 63). | 166 de...nato] *Cf. Ioann. 9, 1-41.*

alius esset ita congruus. Hinc dicit PLATO in I^o Timaei: «Nihil fit ortum cuius non legitima causa et ratio praecedat. Operi porro formam dat opifex suus. Optimus erat; ab optimo porro invidia longe relegata est. Itaque consequenter cuncta sui similia, prout cuiusque natura capax esse beatitudinis potuit, effici voluit. Volens siquidem Deus bona cuncta provenire, nullius porro mali, prout eorum quae nascuntur natura fert, reliquit propaginem, redegit in ordinem».

Bad. 582^{vm}

Quod vero ultimo proponitur in argumento, quod assumptus praedictus a viro non potuit aliquam habere dispositionem, dico quod falsum est. Licet enim forma substantialis, quae est anima intellectualis, non sit ab ipso, et ideo nec dispositiones, si quae per se sequuntur illam, ut assumit argumentum, est tamen ab ipso forma corporeitatis, et per illam omnes dispositiones sive quae eam sequuntur sub ratione esse terminati sive quae eam praecedunt sub ratione esse interminati. Nec est verum universaliter assumptum in argumento, scilicet quod in generatione dispositiones praecedentes omnes corrumpuntur, forma substantiali generata. Hoc enim non est verum nisi de contrariis dispositionibus aut incongruentibus illi. Omnes enim congruentes manent secundum essentiam suam, quia sunt communes generato et corrupto secundum esse suum interminatum, et generantur solummodo de novo | secundum esse terminatum, quo congruunt formae generatae, et corrumpuntur secundum esse terminatum, quo congruebant corrupto.

H 266^bBad. 583^r

CGHILSX

173 ita congruus] incongruus I | 174 suus] summus I | 175 Itaque] Ita G Ita quod L | 176 natura] non I | 177 quae] qui GI | 178 reliquit] relinquens I | 180 habere dispositionem] im. I | 183 assumit] assumat I | 184 sive] scripsimus cum Badio: et CGHILSX | 185 terminati...esse] om. (hom.) H | esse] om. L | 187 dispositiones] post omnes G | 188 Hoc] Licet G | 189 dispositionibus] om. G

173 Nihil...174 suus] PLATO, *Timaeus* (in *Plato Latinus*, vol. IV, 28A (Transl. Calcidii, ed. J. H. WASZINK, p. 20, 21-22)). | 175 Optimus...178 ordinem] PLATO, *Timaeus* (in *Plato Latinus*, vol. IV, 29E-30A (Transl. Calcidii, ed. J. H. WASZINK, pp. 22, 18- 23,1)). | 179 assumptus...180 dispositionem] Cf. *supra*, lin. 15-19.

QUAESTIO 12

UTRUM MAGISTER VEL SCHOLARIS QUI TENETUR AD HORAS CANONICAS, SI DIMITTAT ILLAS DICERE UNO DIE PROPTER STUDIUM ET LECTIONES EX PROPOSITO ET SPE RECUPERANDI ET DICENDI ILLAS ALIO DIE, PECCET MORTALITER

5

Sequuntur quaesita pertinentia ad hominem viatorem quoad opus moris. Et erat unum pertinens ad opus vitii seu peccati et quattuor alia pertinentia ad opus virtutis sive gratiae. Illud unum erat utrum magister vel scholaris qui tenetur ad horas canonicas, si dimittat illas dicere uno die propter studium et lectiones ex proposito et spe recuperandi et dicendi illas alio die, peccet mortaliter.

10

Et arguitur quod sic, quia facit opus Dei negligenter. Tali autem IEREMIAS indicit propheticam maledictionem, quae non indicitur nisi pro peccato mortali. Ergo etc.

15

Contra. Non est peccatum mortale nisi *aversio a bono incommutabili*. Iste autem ab illo non avertitur, quia manet in voluntate bona explendi illud quod omittit. Ergo etc.

Bad. 583^r

<SOLUTIO>

20

Dico supponendo illa quae quaestio supponit quod talis magister vel scholaris, aut dimittit dicere horas cessante legitimo impedimento dicendi illas die illo, aut obvianti legitimo | impedimento. Si primo

L 241va

CGHILSX

2 Utrum...5 mortaliter] Cf. *infra*, lin. 9-11. | 6 Sequuntur] Sequitur G | 11 peccet] peccaret I | 12 Et] om. I | Dei] om. G | negligenter] negligente corr. G | 13 indicit] inducit G | quae] qui C(sed corr.)S | indicitur] inducitur C | nisi] propter add. sed exp. I | 15 mortale] om. G | 16 avertitur] advertitur sed corr. C | explendi] explendit H | 17 omittit] omittat S | 19 illa] illam G | quod] om. G | 21 impedimento] impedito G

12 facit...negligenter] Ier. 48, 10: «maledictus qui facit opus Domini fraudulentum»; cf. etiam ALEXANDER DE HALES, *Summa theologica*, II-II, inquis. 3, tract. 2, sect. 1, qu. 2, tit. 3, cap. 5, II (p. 348: «Jerem. 48, 10 habetur quod maledictus homo, qui facit opus Dei fraudulenter, et dicit alia littera negligenter»). | 15 aversio...incommutabili] AUG., *De libero arb.*, II, c. 19 (CC lat. 29, p. 272, 71-72: «Sed malum sit aversio eius ab incommutabili bono et conversio ad mutabilia bona»; PL 32,1269).

S 255rb modo, dico quod crassa atque supina esset negligentia, et ideo peccaret
 mortaliter, prout bene procedit prima ratio. | Si secundo modo, in quo
 quaestio habet bonam dubitationem, utrum scilicet occupatio in studio
 et lectionibus possit esse legitimum impedimentum non dicendi horas, 25
 quale est quandoque gravis infirmitas, et est dicendum ad hoc et per hoc
 respondendum ad principalem quaestionem quod in scholari vel
 I 357ra
 C 204ra magistro illo aut est tanta necessitas | studii vel lectionis quod instante |
 tempore debito dicendi horas non posset vacare per aliquod spatium
 residuum diei illius horis dicendis postpositis studio et lectionibus 30
 absque magno discrimine aut scandalo superveniente ex dimissione
 studii et lectionum ad | tempus; aut non est illi tanta necessitas studii
 aut lectionum quin absque magno discrimine aut scandalo superveniente
 ex tali lectionum et studii dimissione posset vacare horis dicendis. Si
 primo modo, distinguo, quia aut potuit praevenire dicendo horas 35
 priusquam sic artaretur ad studium vel lectiones ut oporteret eum illo
 die dimittere horas dicere aut discrimen vel scandalum permittere
 provenire; | aut non potuit dicto modo praevenire. Si autem sic, tunc
 quod non praevenit contingit ei, aut quia non potuit praevide-
 rationabili coniectura quod praeveniendum esset; aut potuit praevide- 40
 re sed non fecit. Si primo istorum duorum modorum, videlicet si sit
 necessitas studii vel lectionis ut in primo membro distinctionis
 principalis, et potuit praevenire dicendo horas, ut in primo membro
 primae subdistinctionis, sed non praevenit quia non potuit rationabili

CGHILSX

22 crassa] cassa *sed corr.* C | esset] *om.* C | 23 modo] quia(*add. sed exp.*) tunc(?)
 I | in quo] *om.* I | 24 bonam] donam (!) G | 25 et] in *add.* I | horas]
 quando est *add. sed del.* C | 26 quandoque] quando LX | et²] *om.* G |
 per...27 respondendum] respondendum est per hoc G | 27 scholari vel] *i. m.*
 X | 30 horis dicendis] *inu.* I | postpositis] postposit I | et] vel C | 32 illi]
om. I | 34 lectionum] lectione I | et] aut S | dimissione] omissione G | 35
 distinguo] distinguendo HL subdistinguo GI | 37 vel] et S | permittere]
 promittere I | 38 non] *om.* L | praevenire] provenire L | autem] *om.* H |
 39 non¹] *om.* G | praevide] praevenire *sed in* providere *mut. i. m.* L | 41
 primo] post I | si] quod H | 42 necessitas] necessitatis G | 43 ut] aut I |
 44 primae] *om.* X | subdistinctionis] distinctionis CG | non²] *om.* G |
 rationabili] rationali I

41 Si...modorum] *Cf. supra, lin. 25-32.* | si...43 principalis] *Cf. supra, lin. 26-29.*
 | 43 potuit...44 subdistinctionis] *Cf. supra, lin. 33-35.* | 44 non¹...46
 subdistinctionis] *Cf. supra, lin. 37-38.*

45 coniectura praevide quod praeveniendum esset, ut dicit primum
 membrum secundae subdistinctionis, aut etiamsi nequaquam potuit
 dicto modo praevenire, ut dicit secundum membrum primae
 subdistinctionis, dico quod cum omittere horas debitas dicere de genere
 peccatum sit et similiter de genere peccatum sit dimittere discrimen aut
 50 scandalum supervenire, cum illis quis possit | facto suo obviare et
 impedire ne proveniret, in his duobus casibus incidit homini perplexitas
 aliqualis, ut homines, secundum quod dicit GREGORIUS XXXV°
 Moralium cap.^o 24°, «*si forte peccatum effugere appetant, hoc sine alio peccati*
laqueo non evadant». In quo casu faciendum est illud quod consulit
 55 concilium Toletanum VIII° et habetur Decretorum, dist.^e 1^a cap.^o
 1°, ubi sic loquitur: «*Duo mala, licet omnino cautissime sunt praecavenda, tamen*
si periculi necessitas unum ex his perpetrare compulerit, id debemus resolvere quod
minori nexu noscitur obligari. Quid autem levius ex his, quidve gravius sit, prae
rationis acumine intelligemus». Idem consulit GREGORIUS, ubi supra, dicens:
 60 «*Cum mens inter minora et maxima peccata astringitur, si omnino nullus sine*
peccato evadendi aditus patet, minora semper eligantur, quia et qui murorum ambitu
undique ne fugiat clauditur, ibi se in fugam praecipitat, ubi brevior murus ingeritur».
 Sic ergo in casu | nostro comparanda sunt duo dicta de genere peccati
 opera, et acumine rationis perpendendum est quid illorum est maius
 65 peccatum pro tempore et loco. Quod si maius peccatum esset dimittere

H 266^{va}L 241vb

CGHILSX

45 quod] et X | praeveniendum] praevidendum C | esset] esse G | 46
 secundae subdistinctionis] *inu.* I | subdistinctionis] distinctionis G | aut...48
 subdistinctionis] *om.* (hom.) C | etiamsi] etiam I si S etsi X | 48
 subdistinctionis] distinctionis G | 49 peccatum¹] peccati I | dimittere] directe
 add. I | 51 in] *om.* G | perplexitas] proplexitas G | 53 alio] aliquo C | 54
 est illud] *inu.* CS | 55 concilium Toletanum] concilii Toletani I | VIII°] *post*
 habetur C | 57 compulerit] compulsis I | id] illud G | 58 noscitur] *om.* X |
 quidve gravius] quid negamus G | 59 acumine] acumen G | intelligemus]
 intelligimus S | Idem] Id X | 61 murorum] multorum CS(*sed exp.* et
 murorum *i. m.*) | 62 ibi] *om.* G | se in] in se simul G | ingeritur] ingreditur
 C(vel ingeritur *i. m. al. man.*)HLSX intingerat(?) G | 64 et] ac G | quid] quod
 CGSX | 65 peccatum¹] esset *add. sed exp.* C | tempore...loco] loco et
 tempore G | Quod] Et G

46 nequaquam...48 subdistinctionis] *Cf. supra, lin. 38-39.* | 53 si...54 evadant]
 GREGORIUS MAGNUS, *Moralia in Iob*, XXXII, c. 20, n. 35 (CC lat. 143B, p. 1656,
 9-10; PL 76, 657B). | 56 Duo...59 intelligemus] GRATIANUS, *Decretum*, I, dist.
 13, c. 1 (ed. FRIEDBERG, I, p. 31). | 60 Cum...62 ingeritur] GREGORIUS
 MAGNUS, *Moralia in Iob*, XXXII, c. 20, n. 39 (CC lat. 143B, p. 1658, 78-82; PL
 76, 659A).

discrimen aut scandalum illud supervenire quam horas omittere, dico quod non peccat omnino horas omittendo dicere, immo peccaret illas dicendo, et discrimini aut scandalo non occurendo, | non in dicendo horas, sed in non occurendo discrimini aut scandalo. In tali enim casu semper illud quod pro tempore et loco esset minoris peccati, si non occurreret necessitas vitandi maius, amittit rationem peccati, et perplexitas ad peccandum nihil est nisi secundum erroneam opinionem stultorum. Unde super dicto verbo GREGORII «*sine alio peccati laqueo non evadant*», quod habetur distinctione praedicta in cap.^o 'Nervi' dicit G l o s s a ibidem: «*Secundum opinionem eorum stultam semper intelligas*». Item super illo verbo concilii Toletani 'Duo mala' etc. dicit G l o s s a: «*Intellige quantum ad fatuam | opinionem illius qui se credit perplexum*». Non enim utrumque illorum malum est, licet ille opinetur utrumque malum esse. | Est tamen utrumque, quantum est de se, de genere malorum. Propter quod etiam dicuntur secundum veram opinionem 'Duo mala'; et secundum GREGORIUM utrumque illorum dicitur 'peccati laqueus'. Et est alia expositio illorum dictorum et secundum hoc etiam intelligendum est illud quod dicit GREGORIUS in fine illius capituli 'Nervi': «*Itaque plerumque nervorum Behemoth perplexitas solvitur, dum ad virtutes maximas per commissa minora transitur*». Si vero discrimen aut scandalum dictum superveniens | tam modicum esset quod maius peccatum esset horas omittere quam discrimen aut scandalum permittere provenire, dico quod peccaret horas omittendo, sed secundum maius et minus,

70

75

80

85

S 256^{ra}I 357^{ab}
Bad. 583^{co}C 204^{ab}

CGHILSX

66 supervenire] superveniri H ante aut I | quam] quia citius H contra I | 67 omnino horas] inv. C | 68 et...dicendo?] om. (hom.) G | 71 amittit] amittat C | amittit...72 est] om. G | 72 peccandum] petendum HSX praecandum(?) sed corr. C | 74 habetur distinctione] habendum G | 75 Glossa] Gregorius G | semper] om. X | intelligas] intelligens L | 76 super] iter. L | illo verbo] inv. GI | 77 fatuam] fatua X | qui] om. CHLSX | enim] in SX | 78 licet] sed I | opinetur] opinentur G | utrumque?] utrum I | 80 quod etiam] inv. G | secundum] propter C | 83 illius] libri add. I | Itaque] Ita I Ita quod G | 84 dum] cum I | maximas] maximis G | 85 minora] minori I | 86 quod] om. I | 88 omittendo] omittere G

73 sine...74 evadant] Cf. supra, lin. 51-52. | 74 distinctione praedicta] Cf. ibid. | 75 Secundum...intelligas] Glossa in Decretum, dist. 13 cap. 2 (ed. Taurini 1620, col. 49). | 76 Intellige...77 perplexum] Glossa in Decretum, dist. 13 cap. 1 (ed. Taurini 1620, col. 48). | 83 Itaque...85 transitur] GREGORIUS MAGNUS, *Moralia in Iob*, XXXII, c. 20, n. 39 (CC lat. 143B, 1658, 93-95; PL 76, 659B); cf. etiam GRATIANUS, *Decretum*, I dist. XIII, c. 2 (ed. FRIEDBERG, I, p. 33).

secundum quod maiori vel minori discrimini occurrendo illas omitteret. 90 Quanto enim discrimen illud aut scandalum esset maius, tanto omittendo horas peccaret minus, dum tamen maius peccatum esset omittere horas quam illud discrimen aut scandalum permittere provenire, ita quod tam modicum posset esse scandalum aut discrimen quod omittere horas esset peccatum mortale. Verumtamen | quia non 95 tantum obligatur quisque ad horas dicendas aut generaliter ad aliqua ad quae obligatur ex sola consuetudine aut edicto Ecclesiae, sicut obligatur ad horas dicendas, quantum obligatur ad custodiam divinatorum mandatorum, de quorum numero est occurrere discrimini aut scandalo — in illis enim omittendis posset | Ecclesia dispensare, licet non in istis; 100 et iuxta illud quod dicit Toletanum concilium, ubi supra, dum horas omittimus et peccamus, Creatorem quidem offendimus, sed nos tantummodo maculamur; cum vero discrimen aut scandalum provenire permittimus, et Dei iussa contemnimus, et proximis impia crudelitate nocemus, et nos ipsi crudeli mortis gladio trucidamus; illic enim duplici 105 telo culparum perimimur, hic | triplici iugulamur; quod, ut dicit ibi G l o s s a, ideo dicit quod «*hic tria offendimus, ibi duo, et est hoc argumentum quod qui plures offendit plus peccat*» —, verumtamen, inquam, quia non tantum obligatur quisque ad horas dicendas, quantum obligatur ad praeveniendum proximi discrimen aut scandalum, idcirco 110 dico quod vix posset | esse tantillum discrimen aut scandalum, nisi forte esset solummodo veniale peccatum illi non occurrere quod omittere horas dicere aut peccatum mortale aut etiam veniale, quia non avertit se

H 266^{ab}Bad. 583^{ra}X 36^{va}L 242^m

CGHILSX

89 vel] aut I | discrimini] discrimen G | 90 tanto...91 minus] i. m. C | 92 permittere] permetteret I | 93 provenire] perveniret G | quod] tam modicum possit facto suo obviare et impedire ut proveniret, ita quod add. I | 94 omittere] dimittere G | 95 tantum] om. I | ad?] aut G | ad?] et I | 96 sola] longa G | 98 discrimini] discrimen G | 99 non] om. G | in?] om. CHILX | 100 illud] istud I | ubi] ut G | 101 quidem] om. G | 102 tantummodo] autem G | provenire] pervenire HLX | 103 et?] sed G | 105 perimimur] perimitur G | quod] quia G | 106 ideo dicit] om. G | est] cum C (vel est add. i. m. al. man.) GHILSX | 107 quod] om. G | 108 quisque...109 obligatur] om. (hom.) L | 109 idcirco...110 scandalum] om. (hom.) C (sed i. m.) S | 110 nisi] ubi S | 111 illi] isti S | occurrere] occurrente I | quod] ut I | 112 aut?] esset CGI

100 ubi supra] Cf. supra, lin. 54-57. | 106 hic...107 peccat] Glossa in Decretum Gratiani, I, dist. 13, ca. 1 (ed. Romae 1605, col. 49).

S 256^b a bono incommutabili, ut dicitur in secundo argumento, quod bene procedit quoad hoc in istis duobus casibus, licet non bene probet quod non | avertitur a bono incommutabili per hoc quod manet in voluntate bona explendi illud quod omittit, ut iam videbatur. 115

G 263ra Si vero, ut dicit secundum membrum principalis distinctionis, non sit tanta necessitas studii aut lectionum quin absque discrimine et scandalo saltem magno superveniente ex tali lectionum aut studii dimissione posset vacare horis dicendis; aut si potuit praevenire | dicendo horas, ut dicit primum membrum primae subdistinctionis, et praevidere rationabili coniectura quod praeveniendum esset, sed non praevenit nec praevidit, ut dicit secundum membrum secundae subdistinctionis, in his duobus casibus credo quod mortaliter peccaret, si tamen sub poena peccati mortalis obligaret edictum seu consuetudo de 125
I 358ra horis dicendis, quia in utroque casu negligens est omittendo dicere | horas debitas. Nec est hic distinguendum de negligentia simplici et crassa seu supina, quae posset habere locum in dicendo horas tepide aut truncate aut intempestive, quia omnis negligentia in omittendo id ad 130
quod quis obligatur sub poena peccati mortalis crassa est et supina, de qua loquitur IEREMIAS in primo argumento, quod bene procedit in istis duobus casibus. Quali modo quilibet obligatur ad custodiam divinatorum mandatorum, licet non teneatur aliquis tantam diligentiam adhibere ad horas dicendas, quantam tenetur adhibere ad explendum divina mandata, quia, ut dictum est, non tantum obligatur ad illas quantum ad 135
haec, ita quod aliquanta diligentia faciens opera mandatorum Dei

CGHILSX

113 a bono] *om.* S ambo G | secundo] isto G | quod] quia G | bene] unde G | 114 bene] *om.* G | 116 videbatur] videbitur CI | 118 et] aut CGIX ut H | 119 magno] *Cf. supra, lin. 29: «magno discrimine aut scandalo»: mortali CGHILSX | 121 primum membrum] inv. G | et...124 subdistinctionis] *om.* (hom.) G | 123 nec praevidit] *om.* I | 124 casibus] quod *add.* I | credo...peccaret] peccaret mortaliter peccaret quod CHLSX | quod] *om.* I | si] sed G | 125 peccati mortalis] *inv.* G | 127 hic distinguendum] *inv.* I | 130 quis] aliquis G | 131 loquitur] VIII *add.* G | primo] ipso G | procedit] praecedit I | 132 custodiam] custodiendam LX | 133 aliquis] quis G quis *add.* I | tantam] tam G | ad...134 adhibere] *om.* (hom.) L | 134 quantam] quanta I | tenetur] tenendo G | adhibere] *om.* C | 135 ad haec] *iter. sed exp.* X | 136 ita] *om.* G | diligentia] *om.* I*

113 secundo argumento] *Cf. supra, lin. 13-15.* | 117 secundum...120 dicendis] *Cf. supra, lin. 30-33.* | 120 si...121 subdistinctionis] *Cf. supra, lin. 33-36.* | 122 sed...124 subdistinctionis] *Cf. supra, lin. 42-45.* | 131 Ieremias...argumento] *Cf. supra, lin. 10.* | 132 duobus casibus] *Cf. supra, lin. 124.*

140 reputaretur facere illa negligenter et peccaret mortaliter, tanta tamen diligentia dicens horas non reputaretur illas dicere negligenter et non peccaret omnino; aut si aliquo modo reputaretur illas | dicere negligenter, non tamen propter hoc peccaret mortaliter, etsi forte venialiter, sicut negando dicere horas omnino et facere divina mandata ex aequali negligentia minus peccaret in non dicendo horas quam in non faciendo divina mandata. |

H 267^{ra}C 205ra
Bad. 583

<AD ARGUMENTA>

145 Quod ergo arguitur primo, quod ille qui omittit dicere horas debitas ex proposito et spe recuperandi et dicendi illas die sequenti «*facit opus Dei negligenter*», dico quod ista quattuor differunt, videlicet facere opus Dei, puta horas dicere, providenter, prudenter, negligenter, malignanter.

150 Providenter enim facit opus Dei in dicendo horas qui rationabili coniectura, providendo occupationem diei futuram in negotiis necessariis seu utilibus, maxime ad publicum aut proximi profectum pertinentibus, praeveniundo tempus consuetum et ordinatum dicendi horas, horas dicit, infra tamen praecinctum unius diei naturalis. Hoc 155
enim licitum est, prout in alio Quolibet determinavi alias.

Prudenter autem facit opus Dei in horis dicendo qui nulla alia rationabili occupatione detentus horis | debitis diei singulis singulas horas dicit.

L 242^b

160 Negligenter vero dicit horas qui nulla rationabili occupatione impeditus dicit singulas horas, sed aut tepide aut truncate aut praepostere. Et est maius delictum incidente negligentia in his tribus

CGHILSX

137 facere...138 reputaretur] *om.* (hom.) G | 138 et...140 negligenter] *om.* (hom.) S | 139 peccaret] spectaret G | si] in *add.* I | 140 tamen] tantum G | 142 non²] *om.* I | 146 et¹] in G | 147 differunt] different I | 148 prudenter] *om.* I | prudenter...150 Providenter] *i. m.* H | 151 providendo] praevidendo CI | 152 profectum] perfectum HIL | 153 praeveniundo] praevidendo et praeveniundo *i. m. al. man.* C | 155 alio] aliquo I | alias] alia G | 156 Dei] *om.* G | horis] horas I | nulla] nulli I | 157 rationabili] rationali I | detentus] detentis C (*sed corr.*) S | 159 rationabili] rationali I | 161 maius] magis I | delictum] destrui I

146 facit...147 negligenter] *Cf. supra, lin. 10.* | 155 in...Quolibet] HENR. DE GAND., *Quodl. XI*, q. 29/30 (ed. 1518, f. 482vK-483rP).

simul quam si in duobus aut uno tantum; et iterum maius si in duobus
 ex illis quam si in unico tantum; et iterum | maius delictum est si sic
 dicantur horae horis indebitis quam si debitis, quod etiam esset per se
 negligenter dicere, etsi nullus illorum trium modorum negligentiae
 concurreret; et cum hoc esset maius delictum si dicerentur altero die, ut
 in casu propositae quaestionis. Et universaliter quilibet modorum
 negligentiae in horis dicendis tanto est maius delictum quanto fit maiori
 contemptu et maiori libidine circa ea circa quae quis occupatur, et
 secundum hoc aliquando est delictum veniale, et aliquando potest esse
 delictum mortale. Sed hoc tantummodo in duobus casibus iam expositis
 quoad casum quaestionis propositae. In primis enim duobus casibus
 omittere dicere horas debitas non est negligentiae sed prudentiae, quia
 operi meliori insistitur secundum praedicta, etiamsi quis in illis casibus
 omittat dicere horas debitas | absque omni proposito et spe recuperandi
 et dicendi illas in die sequenti. Tale enim propositum non est
 necessarium ad hoc quod sine peccato omittat dicere horas in die
 debito, si nulla necessitas occurreret. Si tamen tale propositum adsit,
 augeat meritum, sicut maioris meriti esset pia et discreta devotione bis
 dicere singulas horas quam semel. Et sic tale propositum et horarum
 recuperatio die sequenti meritum addit. Sed illarum | omissio in illis
 duobus casibus peccatum non apponit. |

Ad secundum quod est in contrarium, quod «sic omittens horas
 dicere non avertitur a bono incommutabili», dico quod immo in casu
 propositae quaestionis et in duobus ultimis casibus dictarum
 distinctionum, in quibus peccaret mortaliter secundum praedicta, sicut

CGHILSX

162 aut...duobus²] *om. (bom.)* H | si²] sed X | si²...163 maius] *om. (bom.)* G
 | 164 quam] quod S | esset] *om.* S | 166 concurreret] concurret CHIS
 concurre] G | dicerentur] dicerent I | 167 propositae] proposito G |
 quilibet] *om.* CHLSX | modorum] modus G | 168 quanto] quando I |
 maiori...169 et¹] *i. m.* L | 169 ea] eam I | 170 est] *om.* I | 171 delictum] *ante*
 potest C | Sed] Et S | 172 quoad...propositae] *om.* L | casibus] *om.* I |
 173 omittere] lectiones *add.* S | 174 quis] aliquis C | 175 dicere] docere *sed*
corr. X | 176 non] *om.* G | 178 nulla] vel magna *i. m. al. man.* C | 180
 et...181 addit] *om.* H | 181 Sed] Et X | Sed illarum] Et illorum CHLS |
 illarum] illorum G | omissio] offensio G | illis duobus] *inu.* CS | 182 non]
om. G | 183 Ad] Et C | secundum] primum G dicendum *add.* H

171 in...expositis] *Cf. supra, lin. 47-52.* | 172 In...casibus] *Cf. supra, lin. 63-67.*
 | 183 sic...184 incommutabili] *Cf. supra, lin. 14.* | 186 secundum praedicta]
Cf. supra, lin. 115-125.

et in casibus in quibus negligendo peccaret venialiter a bono
 incommutabili se divertens. In duobus autem primis casibus dictarum
 distinctionum nec se divertit omnino nec avertit a bono |
 incommutabili, sed directe se convertit ad illud. Et quod arguitur, quod
 etiam in aliis casibus non avertitur ab illo, quia «manet in bona voluntate
 recuperandi et implendi illud quod omittit», dico quod etsi manet | in
 voluntate bona bonitate naturae aut moris incompleta, non tamen
 manet in bona voluntate gratiae, quia illis modis omittendo necessario
 cadit a gratia. Si quis enim ad duo sub una poena tenetur copulative, si
 alterum illorum omittit, poenam incurrit. Nunc ergo postquam dictus
 magister aut scholaris tenetur sub poena peccati mortalis, quod supponit
 quaestio, ad duo sub copulatione, scilicet et ad dicendum horas et ad
 dicendum singulas infra praecinctum cuiuslibet diei naturalis, licet ergo
 proponat recuperare alio die et implere omissum, nisi alia necessitate
 occurrente exposita in duobus primis casibus praedictis, eo ipso quod
 omittit horas dicere illo die quo debuit eas dicere, incidit in peccatum
 mortale, et avertitur a bono incommutabili, | sicut et ille qui alteri
 obligavit se iuramento | ad solvendum illi pecuniam aliquam infra
 spatium alicuius certae diei, et cessante legitima causa rationabili
 compellente ad non solvendum illa die, si infra illum diem non solverit,
 licet solvere eam omittat cum proposito solvendi eam illi die sequenti,
 mortaliter peccat, etiamsi in die sequenti eam perfecte | et benigne
 solvat.

CGHILSX

187 et] est I | 188 divertens] diverteret GHLSX | 189 distinctionum] se *add.*
 X | se] *exp.* X | nec²] se *add.* C | 190 incommutabili] commutabili GX |
 ad] aliud *add.* L | quod¹] *sup. lin.* X | 191 bona] *om.* G | 194 in] *om.* G |
 bona voluntate] *inu.* I | 195 a gratia] an gratiam (?) G | gratia] et *add.* I | 196
 postquam] *om.* X | 197 peccati] *om.* G | 201 duobus] duabus CL | 202 eas]
 illas C | 204 aliquam] illam S | infra] ita H | 205 rationabili] rationali ILX |
 207 omittat] omittit GI | 208 etiamsi] *sup. lin.* H

188 In...190 illud] *Cf. supra, lin. 111-114.* | 191 manet...192 omittit] *Cf. supra,*
lin. 14-15. | 201 duobus...praedictis] *Cf. supra, lin. 107-114.*

Bad. 584^rH 267^{rb}C 205^{rb}L 243^mS 256vb

QUAESTIO 13

UTRUM CONCEPTIO VIRGINIS MARIAE SIT CELEBRANDA RATIONE
CONCEPTIONIS

Sequuntur quaesita pertinentia ad hominem viatorem quoad opus
virtutis sive gratiae. Et erant quattuor, quorum primum erat de conceptu
gloriosae Virginis quo virgo Maria concepta est in matre sua, utrum
videlicet conceptio Virginis Mariae sit celebranda ratione conceptionis.
Secundum erat de indulgentiis praelatorum, utrum scilicet tantum
valeant quantum sonant. Tertium erat de magistrorum disputationibus,
utrum licitum sit eis disputare de potestate praelatorum. Quartum erat
de exercitio militum in proeliis, utrum miles irruens praevolando
consortes | suos in hostium exercitum faciat opus magnanimitatis.

Circa primum arguitur quod conceptio Virginis non est celebranda
ratione conceptionis sic. Acta circa Sanctos non sunt celebranda nisi
propter illorum sanctitatem aut sanctificationem provenientem sanctis
cum illis, puta natalitiae sanctorum in die mortis illorum non celebrantur
neque sunt celebrandae nisi quia tempore illorum tales natalitiae, quibus
nascuntur Deo et vitae aeternae, morientes mundo, sunt sanctae, eo
quod in illis sanctificantur beatitudine gloriae aeternae. Similiter
natalitiae quorundam sanctorum, puta Christi, Mariae matris eius,
Ioannis Baptistae, in diebus quibus nati sunt mundo non celebrantur
neque celebrandae sunt nisi quia ipsi sancti | nati sunt sanctificati
antequam nati. Non enim creduntur in sua nativitate mundo ex matris
utero aliquam specialem sanctificationem recepisse. Sed conceptio
Virginis ratione conceptionis non fuit sancta, eo quod virgo Maria in sua
conceptione nec sancta fuit nec sanctificata, nec secundum corpus

CGHILSX Sequuntur] inc. A

2 Utrum...3 conceptionis] Cf. infra, lin. 6-7. | 4 Sequuntur...120 momento] om.
A | 7 Virginis Mariae] inv. I | 8 Secundum] Sed sed corr. sup. lin. G |
indulgentiis praelatorum] sup. lin. al. man. I | sit] om. I | 9 magistrorum
disputationibus] inv. I | 11 exercitio] sup. lin. al. man. I exactio G | 12
exercitum] scr. sed in exercitium mut. I exercitium CHILSX | 14 conceptionis]
sup. lin. al. man. I | Acta] Actu S | circa] contra CHLS | 15 provenientem]
praevenientem I | 16 natalitiae] natalitia I | 17 celebrandae] celebranda I |
18 sanctae] sancta I | 19 gloriae aeternae] inv. I | 20 eius] eis X | 21 non]
om. I | 22 neque] nec GI | celebrandae] celebranda I | nisi] neque S nec
HILX | quia] post sunt² transpos. codd. | ipsi] om. G | 23 creduntur]
crederetur I | 24 specialem] spiritualement I | 26 nec¹] non G

conceptum nec secundum animam. Aliter enim sancta esse aut
sanctificari in sua conceptione non potuit. Ergo etc.

Probatio assumptae quoad duas partes eius et primo quoad
corpus, quia non fuit sancta neque sanctificata in sua conceptione
secundum corpus sine anima nec secundum corpus cum anima. Non
secundum corpus sine anima, | quia corpori sine anima existenti non
potest gratia inesse, sine qua non potest alicui inesse sanctitas aut
sanctificatio. Non secundum corpus cum anima, quia corpus cum anima
non potest esse sanctum aut sanctificari nisi propter animam et propter
sanctitatem aut sanctificationem animae; aliter enim corpus sine anima
posset esse sanctum aut sanctificari. Sed in conceptione sua anima eius
sancta esse aut sanctificari non potuit, quod erat secunda pars
assumptae, quia secundum animam Virgo concepta fuit in peccato
originali et erat filia irae, sicut | et ceteri. Solus enim Christus sine
peccato originali conceptus fuit. Unde AUGUSTINUS, | exponens illud
dictum IOANNIS BAPTISTAE «Ecce agnus Dei», Ioannis I^o, dicit sic
Super Ioannem sermone 4°: «Omnes ex illa traduce veniunt et ex illa
propagine de qua cantat gemens David: Ecce in iniquitate conceptus sum et in
peccatis mater mea in utero me aluit. Solus igitur ille agnus qui non sic venit. Non
enim in iniquitate conceptus, quia non de mortalitate conceptus est. Non enim in
peccatis, cum mater eius in utero aluit quem Virgo | concepit, Virgo peperit. Ergo
ecce agnus Dei. Non habet ipse traducem de Adam; carnem tantum assumpsit de
Adam, peccatum non assumpsit».

Et quia solus Christus agnus, eo quod solus absque iniquitate est

ACGHILSX

27 animam] aliam G | 29 partes eius] om. S | eius] om. L | et] om. G est LSX
| 30 sancta] sup. lin. al. man. I | neque] nec L | 35 potest] sup. lin. al. man. I |
nisi...37 sanctificari] om. (hom.) S | animam] animae I | et propter] om. I |
37 sua] eius G | eius] om. G | 38 sancta esse] inv. X | 42 dictum] Augustini
add. S | dicit] om. I | sic] sup. lin. G | 43 traduce] radice CS(scr. sed radice i.
m.) | et] om. G | 44 iniquitate] iniquitatibus GIX | sum] om. G | 45 me]
om. GX | igitur] enim L | non] om. I | 46 non de] inv. L | est] om. G |
enim²] eum C | 47 cum] om. C | quem] quam X | Virgo peperit] om. G |
Ergo] om. X | 48 ipse] iste GIX | traducem] traductio G | de¹] ab G |
carnem tantum] inv. S | 49 non] quando I | 50 absque] ab CLS(et -que sup.
lin.) | est...51 sanctus] om. G

43 Omnes...49 assumpsit] AUGUST., In Ioannis Evangelium, tract. 4, n. 10 (CC lat.
36, p. 36, 11-20; PL 35, 1410). | 44 Ecce...45 aluit] P. 50, 7.

conceptus, sed sanctus conceptus est et in conceptione sanctificatus, ideo illius solius conceptio sancta erat et celebrari debuit ratione conceptionis, sicut et celebratus in die annuntiationis sanctae beatae Virginis ab angelo dicente Lucae I^o: «*Ecce concipies in utero et paries filium*», qui statim conceptus erat consentiente Maria et dicente ad angelum: «*Fiat mihi | secundum verbum tuum*». Unde sicut privilegium Christi solius est quod conceptus est homo sine peccato, sic privilegium solius Virginis matris est quod hominem sine peccato concepit, et quoad hoc privilegium derogaret Virgini qui diceret quod Anna mater Virginis eam sine peccato concepisset, quia hoc privilegium conferret et matri Virginis, quod revera faceret si quis diceret Virginem absque peccato conceptam fuisse, et sic hoc dicendo Virgini privilegium suum auferendo dehonoreret, et quoad hoc derogaret eidem dicente BERNARDO in quadam epistola: «*Hoc non est Virginem honorare sed Virgini derogare*», quando privilegium quod solius est Virginis conceditur et matri illius.

Contra. Quod concessum est famulo non denegatum est matri, et hoc in eis quae pertinent ad honorem et dignitatem, quia mater magis honorificanda est et dignificanda a filio suo quam famulus eius. Sed concessum est Ioanni Baptistae, qui famulus Christi erat, quod corpus eius fuit sanctificatum ante animae infusionem, dicente GLOSSA Lucae I^o, super illo «*Spiritu Sancto replebitur adhuc ab utero matris*»: «*Nondum illi inerat spiritus vitae et inerat spiritus gratiae*». Ergo et concessum,

ACGHILSX

51 sanctus] Spiritu Sancto *i. m. al. man. C* | est] *om. L* | sanctificatus] et in conceptione sanctificatus *add. sed va- cat sup. lin. C et add. S* | 52 ideo] Item IX | illius solius] *inu. H* | solius] illius *add. L* | 53 celebratus] celebratur S | beatae] Mariae I | 54 Virginis] Virgini CLSX | 57 sic] sicut S | 58 matris est] *inu. G* | 62 sic] ideo G | 63 eidem] dicentes (dicente X) contra illud *add. CHLSX* | dicente] dicentes X (*cf. notam immediate praecedentem*) | dicente] dicentes IX | 64 Bernardo] ante contra IX | quadam] qua IX (*corr. sup. lin. al. man.*) | epistola] *adnot. mg. al. man.* Ad Lugdunensem Episcopum I | 65 solius est] *inu. I* | 67 denegatum] denegandum I | 68 in eis] *om. S* | pertinent] ponunt X | 69 honorificanda] honoranda G | eius] alius G est X | 71 ante] aut L | 73 inerat¹] *om. X* erat G | spiritus¹] *om. G*

54 Ecce...55 filium] *Luc. I, 31.* | 56 Fiat...tuum] *Luc. I, 38.* | 64 Hoc...65 derogare] BERNARDUS, *Epist. 174 (Ad Canonicos Lugdunenses)*, n. 7 (OB 7, 392; PL 182, 335D: «Non est hoc Virginem honorare, sed honori detrudere»). | 72 Spiritu...matris] *Luc. I, 41.* | Spiritu...73 gratiae] *Glossa ord. in Luc. (ed. 1634, V, 689a; PL 114, 247B); AMBROS., Expositio Evangelii secundum Lucam, I, c. 15, n. 33 (CC lat. 14, p. 22, 505-506 et p. 23, 513-514; CSEL 32, p. 31, 9-10 et 18).*

non denegatum est Virgini matri Christi. Sed spiritus | vitae anima est, spiritus gratiae spiritus | sanctificans est. Virgo ergo Maria prius fuit secundum corpus sanctificata quam anima eius suo corpori fuit infusa. Quod si sic, corpori ergo mundato et sanctificato ab omni morbida dispositione anima sua fuit infusa, quia sanctificatio in illo | nihil aliud esse potest quam talis dispositionis amotio. Sed a tali corpore anima illa infusa contrahere originale peccatum non potest, nec aliter potest illud contrahere. Virgo ergo Maria in originali peccato secundum animam non fuit concepta, sed sancta. Talis autem conceptio bene celebranda est tamquam sancta, ut patet ex dictis in praecedente questione, et hoc ratione ipsius conceptionis. Ergo etc.

85 Item AUGUSTINUS dicit Contra quinque haereses, haeresi tertia, quae est Manichaeorum, de matre Christi loquens in persona Christi: «*Si potuit | coinquinari cum ipsam facerem*, et ego *potui coinquinari cum ex ea fierem*». Sed Christus cum ex ea fieret, coinquinari non potuit, quia peccatum originale habere non potuit deitate unitus secundum humanitatem suam. Ergo etc.

<SOLUTIO>

Quaestio ista, quia non quaerit praecise utrum conceptio Virginis Mariae sit celebranda, sed quaerit sub determinatione utrum sit celebranda ratione conceptionis, ipsa videtur facere differentiam inter ponere conceptionem illius fore celebrandam simpliciter, et ponere ipsam fore celebrandam | ratione conceptionis, et hoc quasi verum indubitatum esset quod ipsa esset celebranda simpliciter, prout aliqui

ACGHILSX

74 est¹] *i. m. X* | est²] eius I | 75 spiritus²] *om. IX* | sanctificans] sanctificationis I | ergo] est *corr. i. m. al. man. I* | fuit] *om. X* | 76 fuit] fuerit S | 77 sanctificato] sanctificata X | 82 autem] alia G | 83 questione] ratione GIX | hoc] ex dictis *add. S* | 85 Item] Iterum I | 86 Manichaeorum] Manichaeus I | 87 coinquinari] quo inquinari I | 88 Christus] *om. H* | 93 sed...94 celebranda] *om. (hom.) C* | 95 conceptionem] iter. H | celebrandam] ratione conceptionis *add. S* | et] *sup. lin. G* | 96 quasi] quod I | verum] utrum C (*sed del. et verum i. m.*) | 97 indubitatum] indubitanter G | quod] quia GX

83 ut...questione] *Cf. supra, q. 11, lin. 89-138.* | 87 Si...88 fierem] QUODVULTDEUS, *Contra quinque haereses*, cap. 5, n. 12 (CC lat 60, p. 278, 51-52: «Si potui inquinari cum eam facerem, potui inquinari cum ex ea nascerem»; PL 42, 1107). | 97 aliqui] *non invenimus.*

I 358^b
Bad. 584

H 267vb

L 243va

S 257^b

dicunt super eius celebratione facienda habitam fuisse divinam
revelationem, et propterea Normani, in quorum territorio dicitur
huiusmodi revelatio facta fuisse, prae ceteris populis illam conceptionem
praecipue celebrant. Supponendo igitur cum Normanis quod conceptio
Virginis sit celebranda simpliciter, restat dubium quaestionis propositae,
an scilicet celebranda sit ratione conceptionis. In cuius declaratione
etiam declarabitur an sit celebranda simpliciter. Et dico quod quaestio
ista sub hac forma, utrum conceptio Virginis sub ratione conceptionis
sit celebranda, in aequivoco proponitur, quia hac determinatione
'ratione conceptionis' de qua est dubitatio principaliter, an scilicet
conceptio | illa celebranda sit ratione conceptionis an ratione alicuius
alterius, duo diversa interrogari possunt secundum duo quae circa
conceptionem possunt intelligi, scilicet conceptionis actus et
conceptionis tempus, hora sive momentum. Aspiciendo enim per
intellectum ad conceptionis actum, quaestio est de causa celebrandi
Virginis conceptionem, scilicet an ipse actus conceptionis sit causa
celebrandi festum conceptionis an aliquid aliud. Aspiciendo autem per
intellectum ad tempus, horam vel momentum conceptionis, est quaestio
de mensura durationis pro qua celebrari intenditur | festum
conceptionis, an scilicet festum conceptionis quod a Normanis
celebratur 8° die decembris, celebrandum sit pro tempore, hora vel
momento in quo facta est ipsa conceptio Virginis, an pro aliquo alio
tempore, hora vel momento.

Et primo modo intelligendo quaestionem, dico quod causa prima
et per se celebrationis | festi cuiuslibet, sive conceptionis sive nativitatis
sive circumcisionis sive alicuius alterius, non est nisi sanctitas aut

ACGHILSX

99 et] quod *add.* GIX | Norman] Normam et -ni *i. m. al. man.* C ne quaeivit
corr. sup. lin. al. man. I | territorio] tentorio *add.* S | 100 huiusmodi] huius I |
101 cum] fore *add. sed exp.* L | 102 celebranda simpliciter] *inv.* I | 103
celebranda sit] *inv.* G | 108 an] aut I | 109 interrogari] interiorari (?) I |
circa] extra *corr. sup. lin. al. man.* I | 110 conceptionis] conceptio H |
actus...111 conceptionis] *om. (hom.)* G | 111 conceptionis] modus *add.* S |
112 ad] *om.* X | celebrandi] celebranda IX et *add.* G | 113
conceptionem...causa] conceptio id est cui tempore actus conceptionis illae G |
114 celebrandi] celebranda IX | autem] aut X | 115 horam] hora I | 116
durationis] demonstrationis C(*sed in durationis corr.*) | 119 ipsa conceptio]
conceptio ista G | 121 Et...quod] Circa cele-brationem (*brationem – quod *i.*
m. al. man. A) conceptionis beatae Virginis est intelligendum quod A | primo
modo] per modum I | 122 festi] *i. m. al. man.* A | cuiuslibet] cuiuscumque
AGIX | sive] seu A | 123 alicuius] *iter.* G

100

105

110

115

120

G 263^{va}X 37thC 205th

sanctificatio illius de quo sive in cuius honore celebratur; non autem
ipse actus conceptionis, nativitatis aut circumcisionis. Unde festum
conceptionis Christi non celebratur, nisi quia ipse in sua conceptione
secundum hominem est sanctificatus, neque festum nativitatis aut |
circumcisionis eius, nisi quia sanctus erat ille qui nascebatur et
circumcidebatur. Quia tamen propter talem sanctificationem | in
conceptione Christi etiam ipsa conceptio sancta est, et propter ipsius
sancti nati et circumcisi sanctitatem etiam ipsa nativitas et circumcisio
eius sancta est, dico quod causa secundaria celebrationis festi
cuiuscumque dictorum est ipse actus conceptionis, nativitatis, et
circumcisionis, et hoc per accidens, scilicet quia sanctus est, sicut dictum
est.

Secundum hoc ergo ad propositam quaestionem dico quod
conceptio | Virginis celebranda est; sed hoc per se non nisi ratione
sanctificationis quam aut in sua conceptione suscepit aut continuo vel in
brevi susceptura erat, prout iam declarabitur. Ipsa enim Virgo in utero
matris sanctificata fuisse creditur, idcirco quod sanctos aliquos in utero
sanctificatos fuisse Scriptura Sacra testatur, ut Ioannem Baptistam, sicut
dicitur in secundo argumento, et IEREMIAM prophetam, secundum
quod dicitur Ieremia I^o: «Priusquam te formarem in utero, novi te, et
antequam exires de vulva, sanctificavi te», licet de sanctificatione Virginis nihil
exprimat Scriptura Sacra quae, ut dicit AUGUSTINUS in sermone De
assumptione eiusdem «quaedam verius indagationum | studiis quaerenda
reliquit», in qua quidem sanctificatione sua Virgo beata concepta est Deo

H 268^{va}I 359^{va}Bad. 58^aL 243thS 257va

ACGHILSX

124 celebratur] celebratus I | non] an G | 125 conceptionis] aut *add.* G |
127 aut...128 erat] *om.* X | 128 nisi] *lac.* G | erat] *om.* C(*i. m.*)HLS | 129
Quia] *om.* X | tamen] *om.* G | 130 etiam] *om.* C | 131 circumcisi] nativitatem
add. sed exp. X | 132 sancta] nata *sed exp. et* sancta *pos.* est A | secundaria] una
G | 133 dictorum] doctorum C(*sed in dictorum corr.*) | 134 sicut] ut C |
sicut...135 est] *om.* A | 137 non] *sup. lin. al. man.* I cum G | 138 aut²] in *add.*
G | 139 prout...147 reliquit] *om.* A | declarabitur] declarabatur I celebrabitur
HLS determinabitur *sed in* declarabitur *mut.* C | enim] *sup. lin. al. man.* C sancta
add. C | 140 in] *om.* I | 142 Ieremiam] Ieremia I | prophetam] *om.* G
prophetarum X | 145 exprimat] exprimit GI | 146 indagationum]
indagationem *sed in* indagationum *corr.* C | quaerenda] quaerendo S

134 sicut...135 est] Cf. *supra*, *lin.* 121-125. | 143 Priusquam...144 te] *Ier.* I, 5.
| 146 quaedam...147 reliquit] GUILLELMUS DE S. THEODORICO, *Sermo De*
assumptione Virginis, cap. 1 (PL 40, 1143).

Bad. 584^{vs}

et facta est filia gratiae quae prima sua conceptione qua concepta est mundo, per peccatum originale quod in illa contraxit facta est filia irae. | Si ergo quaestio intelligatur de conceptione qua Virgo concepta est Deo, dico quod proculdubio conceptio eius digne celebranda est, et etiam ratione ipsius conceptionis, quia ipsa sancta est, et hoc propter sanctificationem quam Virgo in illa suscepit, et hoc quemadmodum celebrantur natalitiae sanctorum quibus nascuntur Deo per sanctificationem gloriae quam in illis recipiunt. Est enim spiritualiter loquendo sanctificatio per gratiam quasi quaedam conceptio viatoris in utero qua concipitur Deo, et sanctificatio per gloriam est quasi quaedam nativitas | ex utero qua comprehensor nascitur Deo. |

A 265va
Bad. 584^{vt}

Si vero quaestio intelligatur de conceptione qua Virgo concepta est mundo, de qua principaliter intelligenda est, tunc distingo, quia est quaedam conceptio seminis et est quaedam conceptio hominis formati ex semine secundum formam corpoream. Si ergo quaestio intelligatur de conceptione seminis qua Virgo concepta est mundo in nudo semine deciso per coitum viri et mulieris, Annae scilicet et Ioachim parentum suorum, dico quod licet conceptio Virginis simpliciter sit celebranda, nequaquam tamen celebranda est ratione talis conceptionis. Quia enim Virgo in illa nec sancta fuit nec sanctificata, eo quod in hora illius conceptionis nihil Virginis fuit nisi sola materia sub forma seminis, quae gratiae aut sanctificationis susceptiva non fuit, propter hoc nec illa conceptio sancta fuit nec celebrationis alicuius causa vel ratio. Quare cum dies 8us | decembris, videlicet 6° idus decembris, qua a Normanis festum conceptionis Virginis celebratur, erat tempus conceptionis Virginis in nudo semine, nequaquam ergo debent illud celebrare ratione

Bad. 585^{ct}

ACGHILSX

148 prima] prius G | 150 Si...155 recipiunt] *om.* A | qua] quae *sed in qua corr. al. man.* I | 151 conceptio] *om.* CHLS | eius] *om.* G est *corr. sup. lin. al. man.* I | celebranda est] *om.* X | 152 quia] qua G | 155 spiritualiter] specialiter G | 157 concipitur] a *add.* X | quasi] quod I | 159 vero] ergo G | conceptione] seminis *add.* G | 160 de...163 mundo] *om.* (*hom.*) G | qua] quaestio *add. i. m. al. man.* I | 161 conceptio¹] formatio *sed exp.* et conceptio *i. m.* A | seminis...conceptio²] *om.* (*hom.*) H | 163 conceptione] conceptu C | nudo] mundo CG | 165 licet] *i. m.* A | simpliciter sit] *inu.* A | 167 in¹] *om.* G | sancta fuit] *inu.* A | nec²] *sup. lin. al. man.* X | hora] horta *sed in hora corr.* A | 168 nihil] *om.* GI | nisi] *scr. sed exp.* I | materia] mater X | 169 non] *sup. lin.* G | 170 Quare] Quod I | Quare...181 videbitur] *om.* A | 171 dies 8us] *inu.* IX | 8us] 7us G | decembris¹] septembris G | 172 Virginis] *om.* C | celebratur...173 Virginis] *om.* (*hom.*) IL | 173 nudo] mundo G | debent] debuit I

175 illius conceptionis in cuius anniversario ipsi semper illud celebrant, et hoc neque secundum primum modum | neque secundum intellectum intelligendi quaestionem praedictos, et hoc quia ab illo die 8° decembris usque ad diem nativitatis eius ex utero 8° die, hoc est 6° idus septembris fluxerunt 10 menses usuales praeter 4 dies, qui sunt regulariter tempus periodale partus mulierum inter conceptum seminis nudi et partum prolis. Sed si celebrant illud ratione conceptionis, debent intendere | quod ratione alicuius alterius conceptionis, ut iam videbitur. Sed ratione talis conceptionis secundum utrumque modum quaestionis competenter celebratur festum conceptionis Christi, quod vocatur festum annuntiationis et celebratur | 25° die martii, videlicet 8° kalendis aprilis, a quo usque ad diem nativitatis Domini, quae est 25° die decembris, videlicet 8° kalendis ianuarii, fluxerunt 39 septimanae et duo dies, quae sunt 10 menses usuales praeter 4 dies, computando 28 dies pro mense; computando autem menses lunares, in uno mense 29 dies, in alio vero 30, sunt 9 menses et 10 dies; computando vero menses kalendarii sunt 9 menses, nec plus nec minus. | AUGUSTINUS autem computans menses breviores — nescio qualem computum dierum in mense secutus — computat tantum 9 menses et 6 dies ut dies illos adaptet mysterio | IV° De Trinitate | cap.^o 6° sic inquit: «In aedificatione corporis dominici, in cuius figura templum a Iudaeis destructum triduo resuscitaturum esse dicebat, numerus ipse senarius pro anno positus intelligitur. Dixerunt enim: 46 annis aedificatum templum, et quadragesies sexies seni fiunt 276 dies. Qui numerus

ACGHILSX

174 semper] sine G | celebrant] celebrantur I | et] *sup. lin. al. man.* I | 175 intellectum] secundum C (*sed intellectum i. m. al. man.*) HLS secundum GX | 177 est] septimo *add.* S scilicet *add. sup. lin. al. man.* I | 179 partus mulierum] *inu.* I | seminis nudi] *inu.* GIX | 180 intendere] sunt *add. sed exp.* I | 181 alterius] ulterius I | 182 secundum...quaestionis] *scr. sed exp.* A | modum] conceptionis *add. sed del. et exp.* C | 184 et...207 est] *om.* A | 25°] 26° G | 185 nativitatis] martis I | die] *om.* I | 186 39] 29 G | duo] duos I | 187 4 dies] *inu.* GIX | computando] computato L | pro] per S | 188 in¹] pro G | 29] 39 G | 189 et...190 menses¹] *om.* (*hom.*) G | 190 nec¹] non G | 191 computum] compotum L | dierum] *om.* S | 192 ut dies] *om.* I | mysterio] ministerio G | 193 corporis] quot et *add.* I | dominici] diversi *sed ante aedificatione* I domini quasi GX | 194 triduo] *om.* X triduum I | resuscitaturum] resuscitatur verum G | 195 anno] auro GI | 196 numerus...197 qui] *om.* (*hom.*) G

193 In...204 est] AUGUST., *De Trin.*, IV, c. 5 n. 9 (CC lat 50, pp. 172-173; PL 42, 893-894).

dierum complet 9 menses et 6 dies, qui tamquam 10 menses parientibus feminis imputantur, non quia omnes ad 6^m diem post 9^m mensem perveniunt, sed quia ipsa perfectio corporis Domini tot diebus ad partum perducta comperitur sicut a maioribus traditum suscipiens Ecclesiae custodit auctoritas. 8° enim kalendas aprilis conceptus creditur quo et passus. Natus autem traditur 8° kalendas ianuarii; ab illo ergo die usque ad istum computati 276 reperiuntur dies, qui senarium numerum quadragesies sexies habent. Quo numero annorum templum aedificatum est, quia eo numero senariorum dierum corpus Domini perfectum est. | Et quod ratione talis conceptionis in semine congruenter celebratur festum conceptionis Christi, quoad utrumque modum intelligendi quaestionem praedictos, ratio est quod in hora seu momento conceptionis seminis in utero Virginis conceptus est Christus, perfectus homo ex anima rationali et carne et perfectus Deus incarnatus, et per hoc secundum hominem sanctificatus et sanctus, propter quod conceptio illius sancta fuit.

Secus autem est de conceptu beatae Virginis in semine, quia ipsa concepta est in semine et generata more aliorum, et non statim in hora conceptionis seminis fuit homo perfecta ex anima rationali et carne, sicut nec alii, sed per temporum intervalla actione naturae ad illam perfectionem perducitur. Ut enim dicit in expositione SOMNII SCIPIONIS de republica CICERONIS «semine semel intra formandi | hominis monetam locato hoc primum artifex natura molitur, ut die 7^a folliculum circumdet humori ex membrana tam tenui qualis in ovo ab exteriori testa clauditur, et ita intra se claudit

ACGHILSX

197 10] 6 CHLS partientibus *add.* I | 198 non] ratio G | perveniunt] proveniunt I | quia²] *om.* I quod G | 199 perducta] *scripsimus cum Augustino et Badio:* productas CHISX producta L per dicta G | comperitur] comparatur S | 200 Ecclesiae] ecce I | custodit] *iter.* G | 8°] 7° G | 201 creditur] dicitur G | 202 computati] computari G | reperiuntur dies] *inu.* S | 203 est] *et add.* HL | quia] quod I | eo] *om.* G | 205 in semine] *om.* G | 206 praedictos] praedicari G praedictum Bad. (*an recte?*) | 207 ratio] non *sed corr. al. man.* C | quod] quia A | seu] vel I | 208 Christus] ergo I | 209 et¹] *om.* I | per] propter S | 211 Secus] Sextus *sed corr.* G | quia...212 semine] *i. m.* A | 212 in semine] *om.* S | et¹] *in textu man. corr. A sup. lin. al. man. I* | 213 homo] conceptio(?) H | perfect] perfectus C | rationali] formali G | 214 per temporum] pro tempore I | intervalla] inter illa G | naturae] nec G | 215 perducitur] *scr. sed in perducta mut. sup. lin. A* producit CGILX | dicit] dicitur I | dicit...230 illius] *om.* A | 216 Ciceronis] actionis (!) G | semel] solum IX | 217 ut] in G | 218 membrana] membrani I | tam] *om.* X | qualis] quam *add.* I | in ovo] immo *sed corr. al. man. C* | ita] *om.* IX

216 semine...229 7a] MACROBIUS, *Comm. in Somnium Scipionis*, I, c. 6, n. 63-66 (ed. J. WILLIS, p. 160-161).

liquorem. | Hoc Ypocrates, qui tam fallere quam falli nescit, experimenti certus asseruit. Straton peripateticus et Diocles Caristiis concepti corporis fabricam hac observatione dispensant, ut hebdomada 2^a credant guttas sanguinis in superficie folliculi apparere, 3^a demergi eas introrsum ad ipsum conceptionis humorem, 4^a humorem ipsum coagulari ut quiddam velut inter carnem et sanguinem liquida adhuc soliditate conveniat, 5^a vero fingi in ipsa substantia humoris humanam substantiam magnitudine quidem apis, sed ut in illa brevitate membra omnia et designata totius corporis lineamenta consistant. Constat quoque quotiens 5^a hebdomade fingitur designatio ista membrorum, mense 7° maturari partum. Cum autem 9° mense absolutio futura est, siquidem femina fabricatur, 6^a hebdomade membra | dividi, si masculus, 7^a. Ista autem membrorum divisione completa in ultimo instanti illius perficitur totius corporis organizatio et generatur forma | corporeitatis humanae atque anima rationalis creando a Deo infunditur ut actus et perfectio illius extrema, a quo in unione cum illo propter morbidam dispositionem fomitis contractam anima rationalis in eodem instanti contrahit | maculam peccati originalis et concipitur in peccato homo perfectus in forma humana formatus ex semine, et hoc 35^a die a conceptu seminis nudi si sit femina, 42^a si sit masculus, et hoc quia fortiori et ampliori digestionem maturatur mas quam femina.

Si ergo loquamur de ista conceptione Virginis qua concepta est homo perfecta 11^a die, scilicet 3° idus ianuarii, quae conceptio fuit eius nativitas in utero, ulterius distinguo, quia Virgo aut in illo eodem instanti quo sic concepta est mundo et originali peccato infecta simul fuit concepta Deo, etiam per gratiam sanctificationis, aut non. Si non in

ACGHILSX

219 Hoc] Hac G | Ypocrates] Hippocras CS | 220 Straton] Sraden GHX Sradon CLS siquidem I | Diocles] *scripsimus cum Badio:* Dyodes CHLS Dyotes GX Dyoces I | 221 hebdomada] hebdomade I | 222 3°] illa G | demergi eas] demergens *sed corr. i. m. al. man. C* | eas] *om.* G | introrsum] introrsis (?) G | ipsum] eas I | 4^a] circa G | 223 sanguinem] *et add. S* | liquida] liquidam G | 224 soliditate] solitate *et -di- i. m. X* | conveniat] *om.* I communicant G | 5^a] quarta G | 225 magnitudine] magnitudinem G | in] *om.* G | 226 Constat] *om.* GI | quoque] quotque G | 227 fingitur] fingit C | ista] illa G | 228 futura] facta G | 6^a] septima G | hebdomade] hebdomada S | 229 membrorum divisione] *inu.* I | 230 organizatio] organizatumtio *sed -tum- exp. A* | 231 forma...corporeitatis] formator potestatis I | 232 unione] unionem I | 233 propter] post I | 236 et] ut G | 35^a] sexta G | 240 11^a] decima L | 3°] modo I | quae] qua *sed corr. sup. lin. A* | 242 est] ex *sed corr. sup. lin. A* | 243 etiam] et I | Si] Sive I | non²] *iter. sed exp. A*

L 244^{ab}I 359^{ra}S 258^{ra}C 206^{ab}

eodem instanti quo concepta fuit mundo in macula originali concepta
est etiam Deo et in gratia sanctificationis, hoc contingere potuit
dupliciter: aut quia statim in tempore continuato instanti quo in originali
concepta est mundo sanctificata est et concepta Deo, aut quia in alio
instanti posteriori quam fuit concepta mundo concepta est Deo, et fluxit
tempus medium inter illa duo instantia. Nec curo an longum fuit an
breve, dum tamen sanctificata fuit in utero ante eius nativitatem ex
utero. Si enim sanctificata fuisset in nascendo ex utero ut simul in
nascendo ex utero mundo fuisset sanctificata et nata Deo, tunc omnino
nulla conceptio eius ratione conceptionis qua in utero concepta est
mundo deberet celebrari, sicut etiam nativitas eius ex utero ratione talis
nativitatis nequaquam celebrari debuisset, si in peccato originali nata
fuisset sicut fuit concepta, et post nativitatem | eius ex utero fuisset
sanctificata. | Quod autem Virgo simul in eodem | instanti | quo
concepta est | mundo et originali peccato infecta concepta sit Deo et in
gratia sanctificata, hoc omnino est impossibile, quia contraria sunt
originalis culpa et sanctificationis gratia, et simul fuissent in eodem
subiecto; contraria autem in eodem instanti simplici secundum rem non
possunt inesse eidem subiecto.

Quod tamen | originalis culpa et sanctificationis gratia simul sint
seu esse habeant quodam modo in eodem instanti, etsi non in eodem
subiecto, pro illo eodem instanti, hoc non est omnino impossibile. De
esse enim formarum contrariarum distinguitur secundum duplicem
considerationem quam habet quaelibet talium formarum. Uno enim
modo consideratur in ordine sive in comparatione ad agentem a quo
producitur in esse et a quo habet suum esse. Alio autem modo
consideratur in ordine seu comparatione ad subiectum recipiens in se

ACGHILSX

244 originali] originalis A(*sed forte -s exp.*)CHILSX | 245 et] *om.* AGI | hoc]
hic X | 246 dupliciter] *om.* A | statim] in instanti I | 247 alio] quo et ali- *add.*
sup. lin. al. man. I | 249 tempus] spiritus S | curo] caro I(*sed corr.*)L | an¹] aut
X | fuit] fuerit A | 250 ante] an G | 251 Si...257 sanctificata] *om.* A | 253
nulla] *scr. sed in illa mut.* I | conceptionis] conceptus G | qua] quia G quam I
| 254 mundo] non(?) *add. al. man.* I | eius] *om.* G | 255 si] non G | 258
concepta²] *om.* L | sit] a *add.* G | 260 fuissent] fuisset G | 263 tamen]
autem A | sint] sunt G | 264 quodam] quoquo modo AI | etsi...265
instanti] *om.* (*hom.*) H | 265 illo] in *add.* G | 266 enim] autem *sed exp.* et enim
i. m. A | formarum] forma I | distinguitur] distinguit I | 267
considerationem] consuetudinem I | formarum] duo *add. sed exp. et del.* I |
268 sive] seu C | 269 producitur...quo] *om.* (*hom.*) G | suum] situm G |
autem modo] *inv.* G | modo] *om.* I | 270 seu] in *add.* C

Bad. 585^vBad. 585^vXX 37^{vb}H 268^{vb}A 265^{vb}L 244va

eam et in quo habet suum esse. | Considerando autem primo modo
formam et esse eius secundum primam comparisonem, scilicet in
ordine ad agentem producentem illam, semper in formis contrariis sibi
succedentibus forma posterior habet esse prius natura quam
corrumpatur prior, quia prior non corrumpitur nec a subiecto suo
expellitur nisi per actionem formae alterius introductae posterius in
idem subiectum, et hoc ratione contrarietatis quam habet ad illam, qua
sese non compatiuntur in eodem subiecto, et etiam ratione maioris
virtutis et efficaciae quam illa forma habet in agendo super minorem |
virtutem et efficaciam quam forma alia habet in | patiendo et
resistendo, dicente PHILOSOPHO in libro De motibus
animalium: «*Est aliqua multitudo vigoris et virtutis secundum quam manet
quod manet, quemadmodum et secundum quam movet movens et est quaedam
proportio ex necessitate, quemadmodum et contrariorum motuum, sic et quietum. Et
aequales quidem impassibiles ab invicem, obtinetur autem secundum excessum. Sicut
enim pellens pellit, sic pulsus pellitur similiter secundum virtutem*». Nihil autem
agit nisi habens esse, quia actus secundus, cuiusmodi est agere,
necessario praesupponit actum primum, qui est esse. Semper ergo
forma corrumpens prius habet esse natura quam per illam forma ei
contraria corrumpatur. Ipsa autem forma corrumpenda, antequam
corrumpatur, habet esse in duratione praecedente suam corruptionem. |
In illa duratione ergo necessario simul habent esse formae illae
contrariae, licet diversimode, puta forma corrumpens in ordine ad

G 264^{ra}I 359^{vb}S 258^{rb}Bad. 585^v

ACGHILSX

271 quo] quolibet I | 274 esse] *om.* G | 275 nec] ne S | 276 actionem]
comparisonem G | introductae] inducente C inducente AHILSX | 278
sese] se G | ratione] *om.* A | 279 habet] enim *add.* L | super] semper G |
280 efficaciam] efficacia L | 282 Est] Cum I | 283 manet] movet G |
quemadmodum] quemdam G | quam] quod modo G | movet] manet I |
quaedam] alia G | 284 quemadmodum] quemdam G | 285 aequales] quales
G | obtinetur] obtinet G | 286 enim] est *sed del. et enim sup. lin. al. man.* C |
pellens] impellens C | pellitur] pellit GI | autem] enim *sed exp. et autem i. m.*
A quod *add.* I | 287 cuiusmodi] huiusmodi(?) *sed corr.* I | 288 ergo] enim CS
| 289 quam] quod S | forma²] formam IL | ei] *om.* G enim *add. sed exp.* A |
290 Ipsa...291 corrumpatur] *om.* (*hom.*) S | 291 corrumpatur] corrumpitur L |
habet...duratione] in duratione habet esse *sed signis inv. additis transpos.* C | 292
duratione ergo] ergo duratione ergo(*sed eras.*) C | ergo] *om.* A | 293
diversimode] diversitate *sed in diversimode corr. sup. lin.* A

282 Est...286 virtutem] ARIST., *De motu animalium*, 3 (ed. Iunt., VI, 2, f. 39C-D;
699a 34 - b 1; b 4-5).

agentem et producentem illam, et forma corrumpenda in ordine ad
 subiectum, licet, ut dictum est, nullo modo habeant esse simul in
 subiecto sive considerando ambas in ordine ad subiectum; immo
 oportet unam prius natura expelli a subiecto per suam | corruptionem
 quam alteram, scilicet corrumpens et expellens ipsam, a subiecto per
 suam generationem in eodem subiecto recipiatur. Semper enim prioris
 exitus a subiecto dispositive posterioris operatur ingressum, sicut et
 expulsio vitii virtutis operatur ingressum secundum beatum
 GREGORIUM. Et sic secundum diversa genera causae uno modo
 corruptio et non esse in subiecto unius formae praecedit esse alterius,
 alio modo sequitur illud: praecedit enim esse illius in quantum habet
 esse in subiecto, et sequitur esse illius in quantum | est ab efficiente, et
 hoc quemadmodum, ut alias determinavi, creatio, quae est vera et
 realiter mutatio quaedam in ordine ad creantem et efficientem causam,
 natura prior est causato, in ordine vero ad subiectum suum et causam
 materialem posterius est illo, quia ut in subiecto non habet esse nisi in
 causato. Quia igitur, ut expositum est iam, culpa originalis | et gratia
 sanctificationis, sicut nec alia contraria, nullo modo in uno et eodem
 instanti possunt esse simul in eodem subiecto, neque fuisse | in Virgine
 Maria, necessario ergo gratiam sanctificationis in se recepit ut in
 subiecto, aut statim in tempore continuato illi instanti indivisibili quo in
 culpa originali concepta est mundo, aut in alio instanti post fluxum

ACGHILSX

294 corrumpenda] corrumpendo I | 295 licet] *i. m.* X | simul] simile X |
 297 unam] *post* natura G | 298 alteram] *scr. sed -m eras.* C | ipsam] *om.* X |
 300 exitus] ex illis L | dispositive] dispositionem I | sicut...301 ingressum]
om. (hom.) G | 301 vitii] vitium H unicum *sed exp.* et vitii *i. m. al. man.* L | 302
 secundum] sunt L | genera] *om.* AX | causae] esse in I | 303 corruptio]
 corpus I | 304 modo sequitur] *om.* S | praecedit] praecedat L | 305 in¹] a I
 | 306 ut] *om.* G | creatio] autem *add. sed exp.* A | est vera] *inu.* A | 308
 causato] *an scribendum cum Badio creato?* | 309 esse] *i. m.* A | 310 causato]
 creato CLX | 313 recepit] recipit A(*sed corr. sup. lin.*)LS | recepit ut] recipitur
 H reperitur X | 314 indivisibili] divisibili *et in- sup. lin. al. man.* C | 315 est] in
 G

295 ut...est] *Cf. supra, lin. 273-283.* | 301 expulsio...ingressum] *Cf.*
 GRATIANUS, *Decretum*, II, C. XXXII, q. 1, c. 9 (ed. FRIEDBERG, I, p. 1117:
 «Egressus enim malitiae virtutis operatur ingressum»). | 306 ut...determinavi]
 HENR. DE GAND., *Quodl.* VI, q. 3 (ed. G. WILSON, pp. 43, 37 - 45, 95). | 310
 ut...iam] *Cf. supra, lin. 257-262.*

temporis, sive longioris sive brevioris, inter Virginis conceptum in culpa
 originali et eius sanctificationem. |

Bad. 585^v

Et dico ad quaestionem quod conceptio Virginis ratione
 conceptionis, rationem conceptionis intelligendo quoad conceptionis
 actum, nequaquam celebranda est, quia actus ille conceptionis sanctus
 non fuit, eo quod in instanti conceptionis ipsa non potuit sanctificari
 neque esse sancta, immo fuit vitiosus pro quanto ipsa fuit concepta in
 vitio. Intelligendo autem rationem conceptionis quoad instans
 conceptionis, et similiter intelligendo actum sanctificationis et etiam
 ipsam gratiam qua fit sanctificatio, ut habent esse in sanctificato sicut in
 subiecto, dico quod adhuc Virginis conceptio nequaquam est celebranda
 ratione conceptionis; et hoc quia in instanti conceptionis non fuit
 sanctificata sive sancta, et ratione conceptionis quoad instans
 conceptionis celebranda non esset nisi illud instans esset et conceptionis
 et sanctificationis simul, quia, ut iam dictum est supra, causa primaria
 celebrationis conceptionis, nativitatis aut alicuius | talium, non est nisi
 sanctitas aut sanctificatio personae conceptae aut nascentis a cuius
 sanctitate aut sanctificatione ipse conceptus sanctus diceretur aut
 nativitas aut instans conceptus vel nativitatis. |

S 258va

Intelligendo | vero rationem conceptionis quoad conceptionis
 instans et actum atque gratiam sanctificationis, ut habent esse a
 sanctificante, dico quod si Virgo Maria statim in continuo tempore post
 instans suae conceptionis in culpa originali fuit sanctificata, bene
 celebranda est conceptio Virginis ratione ipsius conceptionis, et hoc
 quia, ut dictum est, in instanti conceptionis in culpa originali, ut ab
 agente et in ordine ad ipsum habebant esse gratia et actus
 sanctificationis recipiendi in Virgine, ut in subiecto, statim post illud

I 360^{ra}X 38^m

ACGHILSX

316 conceptum] conceptionem G | 318 Et...334 nativitatis] *om.* A | ad] *sup.*
lin. al. man. I | 319 conceptionis¹] suae *add.* S | rationem conceptionis] *scr. sed*
exp. X | quoad] istud AC(*scr. sed exp. et non sup. lin. al. man.*)HX illud LS et non
 I | 322 quanto] etiam *add.* G | 323 quoad] alio ad G | 327 hoc] *om.* I |
 328 et] *om.* G | quoad...329 conceptionis¹] *om. (hom.)* G | 330 supra]
similiter sed exp. et supra i. m. al. man. C | causa] cum G | 334 vel] *om.* G |
 336 atque] quae G instans et actum atque *add.* X | esse] in *add. sed exp.* A |
 337 sanctificante] sanctitate I | post] prius I | 338 suae] sive I | originali]
 originalis *sed -s exp.* A | fuit...340 originali] *om. (hom.)* G | 340 est] *om.* H |
 341 et¹] *om.* G | ad] *om.* G | habebant] habeant *sed corr. sup. lin. al. man.* C |
 gratia] gratiae I | actus] actum G

330 ut...supra] *Cf. supra, lin. 121-135.* | 340 ut¹...est] *Cf. supra, lin. 312-320.*

instans. Unde etiam celebranda est in die in quo fuit instans illud ipsius conceptionis, aut alio die pro illo instanti, aut die illo in quo facta fuit, sed hoc non per se ratione qua erat instans conceptionis, quia conceptio Virginis non erat miraculosa, sed pure naturalis virtute seminum maris et feminae, immo ratione qua erat instans sanctificationis ut facta est in illo in ordine ad agentem, licet non in ordine ad subiectum, sicut dictum est. Unde conceptio Christi bene celebranda est ratione conceptionis quoad instans conceptionis ratione qua erat instans conceptionis, non solum quia idem erat etiam instans suae sanctificationis secundum hominem, sed etiam quia sua conceptio fuit miraculosa virtute Spiritus Sancti. Si vero tempus | fluxit inter Virginis conceptum et eius sanctificationem, dico quod Virginis conceptio nequaquam celebranda est ratione conceptionis qua concepta est mundo, et hoc neque quoad actum conceptionis, quia ille non fuit sanctus, neque quoad instans | conceptionis, quia in illo non est facta ipsa sanctificatio, neque in tempore continuato | illi, ut in illo instanti prius natura, etsi non duratione, facta sit dicta sanctificatio ut habet esse a sanctificante, quam eadem sanctificatio | habeat esse in sanctificato ut in subiecto. | Sed si conceptio Virginis qua sic concepta est mundo sit celebranda, hoc solummodo est ratione eius sanctificationis futurae et conceptionis qua concipienda erat Deo, ut secundum hoc celebrando conceptionis festum reverentia exhibeatur personae eius propter dignitatem sanctificationis ad | quam praedestinata erat a Deo, et hoc quemadmodum | reverentia adhibetur personae Filii regis primogeniti, non tam ratione stirpis regalis

ACGHILSX

343 Unde] forte bene I | quo] qua A | illud] aliud G | ipsius] om. A | 344 alio] nullo G | die²] de S | facta] sancta G | 345 instans...346 erat] om. (hom.) G | conceptio] conceptionis sed corr. A | 346 seminum] matris add. sed del. C | 347 ratione qua] inv. sed signis inv. additis transpos. X | sanctificationis...348 ordine¹] i. m. al. man. A | ut] aut G | est] om. X | 348 in¹] om. G | licet] sed L | 349 Unde] Verum GI | 350 conceptionis¹] non solum quia idem erat add. (homoecephal.) S | 351 instans] sive add. sed exp. I | 355 quoad] sic ad G | 356 sanctus] om. G | 357 illo] conceptionis add. sed exp. I | facta ipsa] inv. I | sanctificatio] sanctificata G | 358 ut] aut G | natura] non I | 359 sanctificante] sanctificato ILSX | 361 sit] solum add. sed exp. A | 362 eius] om. I | 363 celebrando] Deo add. H | 365 et hoc] om. A | hoc] om. G | reverentia] om. X | 366 adhibetur] adhibeatur I | ratione] qua I | stirpis] sympitis(!) I | regalis] om. A

348 sicut...349 est¹] Cf. supra, lin. 269-273.

a qua descendit, sed quia regiam dignitatem exspectat obtinere. Sed quia haec in facto consistunt de quo Scriptura Sacra nihil, sancti autem doctores modicum loquuntur, an scilicet Virgo Maria sanctificata fuit statim post instans suae conceptionis, ut non nisi per instans indivisibile infecta fuit peccato originali, an post aliquod temporis intervallum, et in toto illo tempore intervallo fuit in originali. Super his nihil temere pronuntiandum est, quia, ut dicit AUGUSTINUS in sermone De Virginis assumptione, «tanto quae magna sunt cautius tractanda existunt, quanto specialius auctoritatum testimoniis non possunt ad liquidum roborari». Unde quod ibidem dicit de Mariae assumptione in gloria, hoc idem dico hic de eius sanctificatione in gratia: «Quid ergo de Mariae sanctificatione dicendum est, unde divina | Scriptura non commemorat, nisi quaerendum ratione quid consentiat veritati fiatque ipsa veritas auctoritas, sine qua necesse est nec valeat auctoritas?» | Circa Mariae autem sanctificationem in gratia, maxime consentit veritatis excellentius in puris creaturis esse potest. Sicut enim, ut dicit ANSELMUS De conceptu virginali et peccato originali, «decens erat ut ea puritate qua maior sub Deo nequit esse intelligi, illa Virgo niteretur», sic decens ut eam tali puritate, quanto citius fieri posset, praeveniret. | Hoc enim indicium fuit summi amoris

ACGHILSX

367 Sed...393 potest] om. A | quia haec] tamen hoc G | 368 consistunt] sistunt I | 369 Virgo] om. G | 370 ut] aut GS | instans²] stans et in- i. m. al. man. L | indivisibile] indivisibiliter I | 371 infecta] facta G in facta L | fuit] in add. G | peccato originali] inv. G | an] aut I | post] om. G | 372 illo] om. I isto G | illo tempore] inv. L | fuit] fuerit L | 373 sermone] ut add. HLX(sed exp.) | 374 tanto] cuncta C | magna] nigra I | cautius] sunt add. S | 375 specialius] spiritualibus I | auctoritatum] aut de natura sed corr. i. m. al. man. C auctoritatis I | liquidum] aliquid add. I | 376 in] om. G | in gloria] om. CHLSX | 377 gratia] scr. sed exp. et gloria i. m. al. man. C gloria HLX | 379 quid] quia add. L | fiatque] fiat quia GI | veritas] divinitatis G | 380 est] om. S | Mariae autem] inv. G | 381 gratia] vel quod add. i. m. al. man. C | consentit] consentienter I | 382 Sicut] Illud G | ut] sicut I | Anselmus] Augustinus sed corr. I | 383 decens] dicens CHLS | sub] sunt I | 384 esse] om. G scr. sed exp. C | illa Virgo] vero illa I inv. G | decens] scripsimus cum Badio: dicens CHLSX om. G | ut] i. m. X | 385 Hoc] Hic G | enim] eius I

374 tanto...376 roborari] GUILLELMUS DE S. THEODORICO, *Sermo De assumptione Virginis*, cap. 1 (PL 40, 1143). | 377 Quid...380 auctoritas] GUILLELMUS DE S. THEODORICO, *Sermo De assumptione Virginis*, cap. 2 (PL 40, 1144). | 383 decens...384 niteretur] ANSELMUS, *De conceptu virg. et orig. pecc.*, cap. 18 (ed. SCHMITT II, p. 159; PL 158, 451A). | 385 Hoc...386 Virginem] non invenimus.

S 258^bBad. 586^dI 360^b

Bad. 586^c

quem Deus habebat ad Virginem, dicente AUGUSTINO in sermone quo supra: Ostendit ipse prius amorem quem habuit erga Virginem et amorem quo nullum putamus esse maiorem. | Et constat quod maioris amoris indicium sive maius indicium magni amoris fuit eam dotare cito et quam citius dotari potuit quam diutius expectare. Si ergo sanctificari potuit et mundari a peccato ut non per instans sive momentum in macula peccati originalis fuerit, recta ratione determinante, ut mihi videtur, hoc pie sentiri potest.

390

395

400

405

410

L 245^bH 269^{ra}Bad. 586^dX 38^b

Sed quid est? Fuitne possibile secundum naturam Virginem vere sicut ceteros puros homines in instanti quo concepta est homo ex semine secundum corpus et anima illi est unita peccatum originale contraxisse et in illo non nisi per illud instans permansisse? Et videtur mihi quod hoc bene possibile est sicut et in aliis dispositionibus quae acquiruntur per subitas mutationes, quae sunt termini motuum quorundam et amittuntur | per motus alios, inter quos motus mediae sunt dictae mutationes, et ipsa mutata esse in instantibus mensurantibus | dictas mutationes in quibus sunt sub illis dispositionibus, et in motibus circumstantibus non sunt sub illis. |

Talem autem mutationem contingit mediam esse inter duos motus dupliciter: uno modo inter duos motus | qui sunt partes unius motus simplicis, alio modo inter duos motus contrarios. Primo modo secundum quamdam demonstrationem PHILOSOPHI VIII° Physicorum: omne continue motum in quolibet instanti signato sui transitus est in spatio sibi aequali sic quod per partem motus praecedentem in fine eius mutatum est in illud et per partem motus sequentem in principio eius mutatum est ab illo, et est mutatio una secundum rem et in uno instanti secundum rem differenti solum secundum esse et rationem, ut est finis temporis mensurantis motum

ACGHILSX

386 quem] quam G | Virginem] Virginitatem I | 387 erga] om. X | et] in quo I | 388 putamus] putavimus G | 389 indicium¹] in Deum G | 390 expectare] potuit add. H | 391 non] non nisi I | per] nisi G | 392 fuerit] fuit G | determinante] dictante GI | 394 Fuitne] quidve I | 395 ceteros] cetero in L | puros] primos I | est] sup. lin. A | 396 anima] animam G | illi est] im. C | 398 bene] unde I | 399 sunt] fluunt I | 401 et] in L | 402 in²] i. m. A | 405 qui...motus²] om. (bom.) X | 408 motum] motura (!) G | 409 per] om. I

407 Philosophi...408 Physicorum] Cf. ARIST., *Phys.*, VIII, c. 8 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 324, 9-18; 263a 25-b 3).

415

420

425

430

435

praecedentem et principium temporis mensurantis motum sequentem. Secundo modo, cum faba movetur superius motu violento et obviet fortius moto, puta lapidi molari descendentem naturaliter inferius, in contactu lapidis subito in instanti mutata est in spatium sibi aequale per motum eius violentum sursum, et in eodem instanti ipsa faba mutatur ab illo per motum naturalem lapidis deorsum fabam impellentem, ut non sit possibile eam in illo spatio sibi aequali quiescere, sicut quiesceret si sibi relinqueretur. Secundum aliam quamdam demonstrationem | PHILOSOPHI in eodem VIII°: nec esse aut manere nisi per instans medium inter tempora illorum motuum, in quo tamen spatio est per illud instans secundum veritatem, nec fuit in tempore praecedenti nec tempore sequenti, et est illud instans «*signum commune utriusque temporis, et primo et posteriori, et idem et unum numero, ratione autem non idem*», ut dicit PHILOSOPHUS in eodem VIII°. Quod si spatium illud sibi aequale et totum residuum spatii sursum obscurum esset et tenebrosum, | et totum residuum spatii deorsum esset clarum et illuminatum, superficies fabae superior in illo instanti in quo esset in spatio sibi aequali esset obscura, et in toto tempore sui ascensus fuisset clara et illuminata, et similiter in toto tempore sui descensus. Et valet, sicut mihi videtur, hoc exemplum secundum ad nostrum propositum.

C 207^mS 259^mA 266^{ra}I 360ra

Forma enim corporea humana | in conceptu hominis ex semine, die 35° vel 42° a conceptu nudi seminis in primo instanti suae | generationis ex semine habet esse, quae per totum tempus praecedens

ACGHILSX

415 cum] est G | motu] iter. sed exp. A | 416 lapidi] lapidis subito in instanti sed -s subito in instanti exp. A | inferius] in superioribus I aut add. sed exp. A | in] et G a I | 417 subito] subiecti S | est] eius add. sed exp. I | 418 ipsa] temporis GI | 419 deorsum] deorum sed corr. al. man. I sive add. G | fabam] suum I | 420 non] om. G | quiescere sicut] i. m. A | 421 si] om. C (sub lin.) LX | sibi] igitur G | aliam] quantam add. sed exp. A | aliam quamdam] im. C | 422 VIII°] om. S | nec] potest add. G | aut] ut S | manere] movere I | per] semper I | 423 spatio] om. A | per] om. I | 424 secundum...425 instans] om. (bom.) G | fuit] fluit C | fuit in] ut sicut in spatio I | 426 primo...posteriori] prioris et posterioris G | ratione...idem²] om. A | 430 superior] superius S superiori I | sibi] fabi L | 431 et²] om. G | 432 Et] om. G | valet] videt sed corr. i. m. al. man. I | 435 suae] se S

422 Philosophi...VIII°] Cf. ARIST., *Phys.*, VIII, c. 8 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, pp. 327, 11 - 328, 6, 264a 23-b 2). | 425 signum...426 idem²] ARIST., *Phys.*, VIII, c. 8 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 325, 8-10, 263b 11-14).

habuerit non esse, et in eodem instanti corpus humanum compositum
ex materia et forma corporeitatis habet esse infestum morbida
dispositione contracta a generantibus in semine, qua necesse habet
anima rationalis tali corpori unita ut actus et perfectio eius contrahere
peccatum originale, quae in eodem instanti creatur in corpore et ei dicto
modo unitur, atque per hoc ab illo maculam peccati originalis contrahit,
quasi per motum violentum ab inferiori, eo quod talis macula naturae
humanae innaturalis est et toto tempore praecedenti non habebat illam
maculam, quia nec habebat esse nec in Virgine habuit per tempus
sequens, ut aestimo, congruere dignitati Virginis, | sicut et possibile |
est secundum naturam, ita quod non nisi in transitu et in instanti fuerit
in peccato originali, quod scilicet peccatum originale in illo instanti |
simul habuit | esse primo et ultimo, sed secundum aliud et aliud signum
illius instantis; quia ut erat terminus temporis praeteriti, in illo habebat
esse primo mutatione subita in termino motus praecedentis, ut vero
illud instans erat initium temporis sequentis, in illo habuit esse ultimo
per sequentem impulsione[m] motus gratiae, velut a superiori in tempore
sequenti expellentem illam. Non enim mutatione contraria praedictae
expellebatur in ultimo signo, sicut expulsa fuisset faba a spatio sibi
aequali mutatione contraria illi qua intravit spatium, quae fuisset initium
motus sui naturalis deorsum, si in spatio illo post motum suum
violentum quievisset. Sic ergo videtur mihi possibile fuisse quod
quemadmodum faba mota ab inferiori in instanti medio inter duo
tempora per mutationem in fine motus praecedentis, sicut solent fieri
subitae mutationes naturales, nec aliter natae sunt fieri secundum
PHILOSOPHUM in VII° Physicorum, intrat spatium sibi aequale et
non nisi per illud instans habet esse in illo et non per aliquam

L 245va
Bad. 586^{vd}

H 269vb
G 264va

ACGHILSX

437 habuerit] habuit C | habuerit non] non habuit G | et] om. G | 438
morbida] morbidum G | 440 anima] natura G | corpori] corpore sed corr. I |
441 quae] quod X | 443 quasi] et I | motum] totum G | 444 innaturalis]
materialis I | habebat] habeat C | 445 Virgine] Virginis L | 446 sicut] illud
G | 447 secundum] sicut sed corr. I | 448 quod] om. CHLSX | 450 illius]
istius AHIS | illius instantis] inv. G | 451 primo] prima S ex add. G | ut] om.
G | vero] non L | 454 illam] omnino add. G | 455 a] et I | 457 si] sed I |
post] primo G | 458 mihi possibile] impossibile CHLSX | 459 ab] ad I |
inferiori] in add. C | in] om. AGHILSX | 463 aliquam] aliam G

462 Philosophum...Physicorum] Cf. ARIST., *Phys.*, VII, c. 4 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 272, 8-12 et p. 273, 12-14; 249a 30-b 1 et 249b 20-22).

465 mutationem, sed solum per motum a superiori exit illud et manet extra
in toto tempore sequenti, ut non sit ponere primum tempus vel instans
sui exitus et non esse in illo, sicut nec formae, quae naturaliter
corrumpitur per suum contrarium, est ponere ultimum tempus vel
instans sui esse; sic autem anima Virginis quasi mota ab inferiori in sua
470 unione cum corpore a corpore illo in instanti quo illi unita est, contraxit
originale peccatum, et erat immunda quia de immundo concepta semine
et obtenebrata, sed non nisi per illud instans. A qua immunditia et
tenebra mundata fuit et illuminata, quasi per modum gratiae desursum
venientis, cuius esse in subiecto non erat ponere primum instans, sed
totum tempus sequens, sicut contingit universaliter de dispositionibus
475 mansivis praecedentibus et sequentibus dispositiones transeuntes, et
solummodo per instans in esse persistentes. Si enim aliquis punctus aeris
per tempus praeteritum fuisset illuminatus et similiter per tempus
futurum, si in solo instanti medio per aliquod | obstaculum fuisset
obscuratus, non esset ponere ultimum | temporis instans illuminationis
480 praecedentis neque primum illuminationis sequentis, econtra illi quod
contingit de formis contrariis mansivis: in talibus non est dare ultimum
instans esse ipsius formae corruptae neque non-esse ipsius formae
generatae sed est dare primum | instans esse formae | generatae, et
non-esse formae corruptae secundum quod dicit PHILOSOPHUS VIII°
485 Physicorum, loquens de talibus formis et generatione et
corruptione earum: «*Res semper est posterioris passionis*»; ubi habet alia

S 259^{ab}

A 266^{ab}

C 207^{ab}
X 38va

ACGHILSX

464 exit] erit I | 466 exitus...468 sui] om. (hom.) G | quae] om. I |
naturaliter] quae add. sed exp. A | 467 corrumpitur] corpus I | 469 unione]
virginitate G | a corpore] om. GI | in] om. C(sup. lin.)hom. G | 470
immunda] munda I in mundo L | immundo] mundo A | 472 modum] totum
G motum I | 473 venientis] veniens C | erat] ponat X | ponere] om. GI |
475 dispositiones] add. et H | et²...476 persistentes] om. H | 476
solummodo] solum G | esse] illuminatur subsistentes add. sed exp. I | aeris]
lac. G | 477 illuminatus] illuminatum G cuius add. I | 478 instanti] om. G |
479 ultimum] vel add. sed exp. S | temporis instans] inv. AI | 480 econtra] et
contra C(sed corr.)I | 481 contingit] convenit I | est] esse GI | 482 formae²]
corruptae add. sed exp. A | 483 generatae¹] generare HL | generatae²]
generare L | 484 non-esse] non generatae(sed exp.) esse S | 486 semper est]
inv. G

486 Res...passionis] ARIST., *Phys.*, VIII, c. 8 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 325, 11-12: «Re autem semper posterioris passionis est»; 263b 15-16).

I 360th

translatio: «*In passione autem semper est postremae passionis*». Rem autem appellat subiectum quod transmutatur a passione in | passionem quam dicit in instanti generationis unius et corruptione alterius esse primo in instanti medio inter tempus praecedens praeteritum et sequens futurum. Et licet gratiae desursum venientis ad Virginis sanctificationem et emundationem a peccato originali non sit ponere primum instans esse sui ut est in subiecto sanctificato et mundato, est tamen eidem ponere primum | instans | ut est ab ipso sanctificante, quia simul in eo instanti in quo habet esse originalis culpa, non habet esse in anima Virginis sanctificans gratia in ordine ad sanctificantem, etsi non in existentia rei, sicut natura habet ipsa gratia esse prius, ut est ab agente illam, quam ut est in subiecto, non autem in reali existentia, ut tactum est supra. |

L 245th
H 270^{ra}Bad. 586re

Sed est advertendum quod hoc quod originalis culpa in anima et gratia in ordine ad agentem habent esse simul, hoc tamen est quodam ordine naturae, quia gratia, ut est emundans, non habet esse a mundante, in quantum huiusmodi, nisi praecedente immunditia, etsi non duratione et esse reali, natura tamen. Et ideo licet habeant esse simul natura in eodem instanti, hoc tamen est secundum aliud et aliud signum illius instantis. Habet enim culpa esse in illo secundum signum prius et ut illud instans est terminus temporis praeteriti, et gratia in ordine ad agentem non nisi secundum signum posterius et ut instans illud est initium temporis futuri sequentis. |

Bad. 586re

ACGHILSX

487 semper est] *inu.* G | 488 appellat] appellant G | quam] quod G | 489 dicit] habet *sed exp. et dicit i. m.* A | alterius] *i. m.* A | esse] in *add. sed exp.* A | 490 praeteritum] *om.* G | futurum] fatutum(!) I | 491 licet] haec *sed corr. i. m. al. man.* C | 492 emundationem] emendationem I | esse...494 instans] *om. (hom.)* G | 493 eidem] ibidem C | 494 eo] eodem CG | 495 non] natura G | non...esse2] *i. m.* A | in2...Virginis] *om.* GI | Virginis] natura habet esse *add.* A | 497 habet] esse *add. sed exp.* I | illam] *om.* A | 499 quod1] est ex L | in anima] *om.* GI | 500 in] et L | quodam] in *add.* I | 501 naturae] *om.* G | quia] ipsa *add.* G | emundans] mundans L | 502 huiusmodi] huius I | 503 realij] realiter C | 504 et aliud] *om.* X | 505 secundum] quod G *sed* I | 506 terminus temporis] *inu.* X | temporis] *om.* G | 507 agentem] ordinem X | secundum] *sup. lin.* G | signum] *om.* X | instans illud] *inu.* A | 508 est] esse L | temporis] *om.* X

487 In...passionis] *Ibid.* (Transl. Mich. Scoti, in *Averrois Comm.*, VIII, 69, Iunt., IV, f. 411vL). | 498 ut...supra] *Cf. supra, lin. 338-363.*

Sic igitur videtur mihi quod originale in Virgine per solum
510 momentum instantis fuisse potuit reum, natura non repugnante, sed an
ita factum sit, Deus novit, quod nec scio nec assero. Sed rationale
videtur mihi et possibile secundum praedicta ita factum fuisse. Quod et
mihi videtur sensisse AUGUSTINUM in quodam sermone De
Virginis nativitate, ubi dicit sic: «*Nostra natura ad similitudinem*
515 *Dei in principio creata fuit, quatenus indesinenter ipso Deo perfrueretur, et eius*
gloria sine omni corruptione et mutabilitate aliquando potiretur. Hoc tamen grande
bonum statim in primis hominibus perdidit, atque in huius mundi miserias infelix et
praeceps ruit, in aeternas miserias decursu vitae labentis articulo multo infelicius
520 *ruitura. Transierunt multa saecula, et damnationis istius immanitas super omnes*
filios hominum semper est in deterius roborata. Nec enim summi sapientia Dei
ullam in massa generationis humanae viam invenerit per quam, ut disposuerat, in
mundum veniens, tam luctuosae perditioni subveniret, donec ad istam, de qua
loquimur, Virginem ventum esset. Sed haec mox, ut in mundum per humanae
525 *generationis lineam venit, tanta omnis boni virtute atque constantia perfecte*
resplenduit ut eam ipsa sapientia Dei vere dignam indicaret, per quam in homine
veniens non modo reatum primorum hominum, sed et totius mundi | peccata
deleteret». Idem in eodem aliquantulum supra: «*Puella de propagine nata Adae,*
de peccatrice progenie orta, subito versa vice maledictionis Euae benedicta praedicatur
530 *super omnes mulieres*». Adverte quod dicit «*mox ut in mundum per humanae*
generationis lineam venit»; item quod dicit «*subito versa vice maledictionis Euae*».
Et ne aliquis quod dicit «*ut in mundum venit*» exponat de venire per

S 259ra

ACGHILSX

509 Sic...570 sanctificationis] *om.* A | 510 an] quae I | 512 videtur mihi] *inu.* C | et1] *om.* L | possibile] impossibile LX | 513 videtur] non est *sed corr. sup. lin. al. man.* I | videtur sensisse] *inu.* S | 515 perfrueretur] perflueretur L | et] inde G | 516 mutabilitate] immutabilitate C | aliquando potiretur] *inu.* G | poneretur aliquando I | 517 in2] *sup. lin.* I | 518 praiceps] princeps I | multo] *om.* C nullo G | 519 ruitura] tui cura I | istius] illius CIS ipsius X | immanitas] et manitas H | 520 semper est] *inu.* S | in] *sup. lin.* S | enim] ei S | 521 ullam] illam HLS | viam invenerit] *inu.* I | 522 tam] tamen I | perditioni] productionem H | 523 in] *om.* I | 524 boni] levi I | virtute] *om.* S | 525 eam] ea C | 526 modo] meo G | et] etiam G | 528 progenie] propagine I | 529 omnes] *om.* C | in] *om.* I | per] *om.* I | 530 venit] convenit X | 531 quod] qui I | exponat] exponit I

514 Nostra...527 deleteret] EADMERUS CANTUARIENSIS, *De excellentia Virginis Mariae*, cap. 9 (PL 159, 574B). | 527 Puella...529 mulieres] *Id., op. cit.*, cap. 3 (PL 159, 562A-B).

- G 264^{ab} nativitatem eius ex utero etc., de virtutum | constantia quas in vita sua
 L 246ra exercuit, specialiter exprimit aliquid de illa deorsum dicens: «Nata igitur et
 H 270^{ab} infantiles annos exuta quam caste, quam sancte, quam Deo | digne vitam
 Bad. 587re instruxerit ac institutam egit, quis vel cogitatu, non dico dictu, quaeat coniecturares». 535
 I 361ra | Et infra: «Nimirum tenemus fide, ab omni si quid adhuc in illa peccati originalis
 C 207ra seu actualis supererat, ita mundatum cor illius, ut | vere super eam Spiritus Dei
 ex illa incorporaret». Nec exponat aliquis illud quod dicit AUGUSTINUS 540
 'max' et 'subito' sic: id est post tempus breve in quo fuit in originali
 Bad. 587re peccato. Hoc enim non videtur mihi pium sentiri de Virgine, si non
 potuit sustinere quod solum per momentum in originali fuerit. | Ego
 autem in praemissis de Virgine nisi quod pium ac dignum visum est 545
 sentire non potui et salvo privilegio Christi, qui solus ex semine mundo
 sine originali conceptus est homo et alitur in utero, privilegium Virginis
 super ceteros omnes homines esse sentio, quod licet in peccato originali
 concepta sit homo ex semine immundo, in illo tamen non nisi per
 momentum permansit, et ita licet in peccato concepta, non tamen alita 550
 in peccato in utero matris fuit. | Ceteri autem omnes, etiam sanctificati,
 in utero non solum in peccato concepti, sed etiam aliti in utero per
 aliquod spatium temporis fuerunt, prout INNOCENTIUS III de Ioanne
 Baptista in sermone quodam De Virginis | annuntiatione,

ACGHILSX

532 ex utero] *om.* X | de] *om.* L | virtutum] virtute G | quas] quam C |
 sua] *om.* GI | 533 aliquid] *om.* S | deorsum] seorsum IX | 535 instruxerit]
Ed. PL *babet* 'instituerit' | institutam] institutum(!) I | vel] *om.* X | cogitatu]
 cogitas G congruum I | non] *om.* I | dictu] Deum I | 536 omni] aliquid *add.*
sed exp. I | originalis] originale L | 537 mundatum] mundatur G | vere] hoc
 H | 538 ipsam quia] ipsamque L | quia] *i. m. al. man.* C | voluntati] notitia
 G | castissimo] castissime C | corde] corpore G | oboedientem]
 oboedientiae IS | 539 omni] *om.* I | virtuteque] virtutemque I virtute quia G
 | 540 incorporaret] et corporaret L | illud] *om.* H | 541 post] sic *add. sup. lin.*
al. man. I | 542 si] sed C(*et vel si i. m. al. man.*)HSX | non²] natura ILS | 543
 sustinere] sentire G | fuerit] fuit I | 544 praemissis] praemissum I |
 Virgine] sed natura potuit *add. sed exp.* H | est] *om.* G | 545 potui] potuit *sed*
corr. C | et] *om.* G | ex] sine G | semine] Christi qui solus ex semine *add. sed*
del. I | 546 alitur] alicuius C(*i. m. al. man.*)I alter(?) L similiter S | 548 non]
 tamen nisi *sed corr.* H | 549 concepta] sit *add.* G | non] convenit *add.* I | 550
 utero] utro I | omnes etiam] et omnes I | 553 sermone] secundo I

533 Nata...535 coniecturare] *Ibid.* (PL 159, 560C). | 536 Nimirum...540
 incorporaret] *Ibid.* (PL 159, 561C-D).

- exponendo illud quod dixit Elizabeth, Luc a e I^o: «Exultavit in gaudio
 555 *infans in utero meo*», dicit sic: «Ostendit Elizabeth se matrem prophetae,
 qui antequam nascatur et originali peccato solvatur, laetatur visitari
 Domini matrem, et hoc pro adventu eius per quem a vinculo originalis
 peccati sperabat iam absolvi». Sequitur enim continue: «Gaudet enim
 560 illam venisse et secum portasse per quem salus poterat esse». Et tamen
 hoc factum fuit mense 6° post conceptum Ioannis in semine, ut legitur
 Luc a e I^o, usque ad mensem ergo 6um Ioannes Baptista ab hora
 conceptus eius secundum humanam formam ex semine quando
 originale contraxit, in originali permansit. Et sic Virgo Maria sicut
 ceteros ut contemplatrix praecellit in gloria ultimae remunerationis,
 565 dicente INNOCENTIO de eodem in sermone alio super «Missus est angelus»
 et alloquente Mariam: «Super omnem creaturam es remuneranda, super
 omnes collocanda, solo illo minor qui est etiam Deus, sic sacrata es a
 Domino ut pervenias in sedem prius traditam Lucifero, et si quid ultra
 est quod non est reservatum homini Deo», sic ceteros omnes ut viatrix
 570 praecellit in gratia primae sanctificationis.

Sed | forsan aliquis contra praedicta, quod Virgo non nisi in
 instanti et in transitu fuit in originali, arguet. Primo contra fore in
 originali non nisi in instanti, quia tunc macula originalis in Virgine non
 fuisset nisi in potentia, quia si aliquid movetur ad albedinem, si statim |

S 259^{ab}L 246^{ab}

ACGHILSX

556 et] ex G | et...laetatur] *om.* L | visitari] verificari I | 557 quem] quam C
 | 559 portasse] portare I | salus] simul *add.* I | tamen] cum S | tamen hoc]
 est hic G | 560 fuit] fuerit G | semine] mense G | legitur] loquitur G |
 562 secundum] per I | humanam formam] *inu.* G | 563 sicut] *om.* I | 565 in]
om. C | 566 es] eis G | 567 solo illo] ideo G | etiam] *om.* G | 568
 Domino] Deo I | et] *om.* C | 569 est²] secundum *add.* I | reservatum]
 reservandum S | Deo] Dei C | omnes] homines I | ut viatrix] *om.* S |
 viatrix] matrix I | 570 praecellit] praecellat LSX | 571 forsan] forte S |
 aliquis] *iter.* H | quod] quia G | 572 et...573 instanti] *om.* (*bom.*) C | in¹] *om.*
 G | in originali²] *om.* I | 573 in¹] *om.* I | quia] quod AI | 574 in] *om.* G |
 quia] sed G | ad albedinem] ab albedine C | si statim] in instanti G

554 Exultavit...555 meo] *Luc.* I, 44. | 555 Ostendit...558 absolvi] *non*
invenimus. | 558 Gaudet...559 esse] *non invenimus.* | 560 mense 6°] *Luc.* I, 26.
 | 565 Missus...angelus] *Ibid.* | 566 Super...569 Deo] *non invenimus.*

H 270^aA 267^aI 361^b

cum esset in albedine moveretur ab albedine, albedo esset in eo in potentia tantum, sicut dicit COMMENTATOR VIII° P H Y S I C O R U M, ubi probat PHILOSOPHUS quod inter motus contrarios necesse est ponere quietem mediam. Et sic non | esset simpliciter verum dicere quod Virgo umquam fuit in peccato originali, quia quod non est nisi in potentia, non est. Unde ad hoc quod aliqua dispositio sit in aliquo subiecto in actu, oportet quod sit in illo per tempus aliquod, et sic peccatum originale aut numquam fuit simpliciter in Virgine aut fuit in illa per moram temporis. Sic et de faba praedicta sentiendum est, quod scilicet in illo situ spatii sibi aequaliter ubi obviat lapidi, non est nisi in potentia, sicut et fuit in quolibet sibi aequali in toto medio sive ascendendo sive descendendo, quoniam sicut non obvians lapidi ascendendo ulterius non esset in illo situ nisi solum in potentia, sic obvians lapidi et continuo | descendens, solum est | in potentia in illo situ.

Secundo forte arguet contra fore in peccato originali non nisi in transitu, quod hoc solum dicitur de motu qui non est nisi in transitu, eo quod non est forma permanens aut privatio manens.

Item, si illa macula fuerit in Virgine in aliquo instanti, si corrumpatur vel desinat esse, oportet quod in alio instanti corrumpatur, ita quod instans in quo primo fuit et instans in quo corrumpitur sint duo instantia diversa inter quae necessario sit tempus medium, in quo ipsa macula habeat esse permanens.

Ad primum, cum dicitur «si macula originalis non fuisset in

ACGHILSX

575 moveretur] movetur I | 576 VIII°] VII° G | 577 necesse] om. GSX
necessario L | est] om. A (sup. lin.) CHIL | 578 Et] simul add. sed exp. X | 579
umquam] numquam I | quia quod] qui autem G | est] om. S | 581 illo] isto
I | aliquod] se quod add. sed exp. A | 582 simpliciter] om. G | 583 Sic] Sicut
GHIS | et] etiam GHI | est] om. X | quod] quia G | 584 et] etiam GI |
585 sive¹] om. GI simul add. L | sive²] seu I | 587 in...588 est] om. (hom.) sed
est add. sup. lin. G | 588 illo] instanti add. sed exp. A | 589 fore] forte G |
590 quod] quia G | quod...transitu²] om. (hom.) S | non] om. C | 591
privatio] mentis add. sed forte exp. A | 592 in¹] de G | 593 instanti] om. G |
595 necessario] corrumpitur add. A

575 cum...576 tantum] Cf. AVERROES, In Phys. Comm., VIII, comm. 69 (ed. Iunt., IV, f. 413rE: «Et si aliquid esse album et ipsum transmutari ab albedine sunt contraria, necesse est ut tempus in quo dicitur ipsum dicitur album sit aliud a tempore in quo dicitur ipsum transmutari ab albedine ... illud enim quod transmutatur de albedine non est.»). | 577 inter...578 mediam] Cf. ARIST., Phys., VIII, c. 8 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, pp. 327,11 - 328, 5, 264a 22-33). | 597 Ad primum] Cf. supra, lin. 572-574. | si...598 potentia] Cf. Ibid.

600

605

610

615

620

Virgine nisi in instanti, tunc non fuisset in ea nisi in potentia», dico quod verum est secundum aliquem modum potentiae et secundum aliquem non. Quod assumitur «si non fuisset in ipsa nisi in potentia, non esset verum dicere simpliciter quod umquam fuerit in peccato originali, quia quod non est | nisi in potentia, non est», dico de potentia et de non-esse et de actu quod cum potentia non dicatur nisi respectu actus, et actus in quantum actus ponat esse, sicut potentia in quantum potentia ponit non-esse, aut ergo est potentia dicta respectu esse simpliciter, aut respectu esse determinati. Si primo modo, sic in potentia est illud quod est solum in potentia efficientis, qualiter fuit mundus ante eius creationem; aut quod cum hoc in sola potentia materiae, vel propinqua sicut est forma vituli in semine vituli, vel remota sicut est forma vituli in ligno. Et de eo quod isto modo non est nisi in potentia, verum est de illo quod non est omnino, sicut mundus non fuit priusquam crearetur; aut quod non est simpliciter, sicut non est illud quod non est in actu alicuius formae, etsi sit in potentia materiae. Et de isto modo potentiae et eius quod est non esse, non est verum quod illud quod non est nisi in instanti, non sit nisi in potentia, et ita non est, quia quod sic est in potentia et quod ita non est, | nec habet esse omnino nec simpliciter, sive in tempore sive in instanti. Unde etsi macula originalis non fuit in Virgine nisi in instanti, non sequitur quod sit simpliciter verum dicere quod Virgo non fuerit in macula originali aliquando etiam in facto esse perfecto, et quod albedo non sit in albo in perfecto facto esse, etiamsi aliquid statim postquam esset in albedine, moveretur | ab albedine. Si vero sit potentia respectu esse determinati sive positivi, cuiusmodi est esse virtutis vel gratiae et universaliter cuiuslibet rei naturalis, sive privativi, cuiusmodi est esse peccati originalis, [quod] sic est ut potentia

C 207^bG 265^aBad. 587⁺

ACGHILSX

601 quia] om. G | 602 non est²] om. G | dico...potentia²] i. m. S | 603
quod] quia GI | 604 ponit] potest I | 605 ergo est] inv. I | 607 est] om. X |
fuit] autem sed exp. et fuit i. m. al. man. A | 608 quod] om. G | hoc] hic I |
propinqua sicut] proximi quo G | 610 de¹] isto add. S | 611 crearetur] creatur
S | 612 aut] aliter C | 615 quod] om. G | est²] i. m. al. man. A | in²] ut G |
616 habet] add. (sed exp.) esset I | nec²] nisi A | 619 fuerit] fuit I | 620
perfecto¹] om. G | in²] et C | etiamsi] etsi I | 621 statim] om. A | 622
vero] non G | respectu esse] ratio esset G | 623 sive] sicut G | 624 quod]
seclusimus | ut] in G

600 si...602 est²] Cf. supra, lin. 578-580. | 601 umquam...602 est²] Cf. ibid.

S 260ra
L 246va respectu unius actus essendi, unde est in actu respectu alterius. Quod
enim | est actu semen, est in potentia | vitulus, et quod est actu nigrum,
est in potentia album. Et de eo quod isto modo non est nisi in potentia,
non est verum dicere quod aut omnino aut simpliciter non est, sed
solummodo verum est dicere quod non est illud ad quod est in potentia,
H 270vb
A 267^{tb} puta quod semen non | est vitulus, est tamen semen. Et quod sic est in
potentia, puta nigrum, potest esse actu aliud, puta album; et hoc | non
nisi in instanti, si statim postquam est in albedine, moveatur ab albedine.

Sed in proposito est ulterius distinguendum de actu. Est enim
quidam actus perfectus, qui est quorumcumque in quantum habent esse
X 39ra permanens; est alius actus imperfectus, | qui est quorumlibet in
quantum habent esse successivum aut transitorium, ut sunt omnia
quorum esse secundum aliquam dispositionem consistit in motu aut
mutatione. Sunt enim motus et mutatio imperfecti; sunt etiam non nisi
imperfectorum, et in quantum imperfecta sunt. Et de illis quae sunt in
actu isto modo dicto, ut sunt omnia quorum esse consistit in motu aut
transmutatione in quantum huiusmodi, verum est quod non sunt nisi in
potentia respectu illorum quae sunt in actu primo modo dicto. Illa enim
quae sunt in actu primo modo in quantum huiusmodi non tendunt in
aliud ut ad aliud ad quod | sunt in potentia. Illa vero quae sunt in actu
I 361ra secundo modo in quantum huiusmodi semper tendunt in aliud
acquirendum sibi ut ad illud ad quod sunt in potentia. Propter quod talia
in quantum huiusmodi dicuntur esse non nisi in potentia, et hoc
respectu alicuius actus determinati, ut ea quae moventur et
transmutantur respectu eius quod per motum aut transmutationem
acquirunt; et talia sunt omnia quae habent esse in tempore, quia in
quantum huiusmodi esse suum non habent nisi in motu et transitu

ACGHILSX

625 unius...respectu²] *om. (hom.)* H | unde] bene CS | in] ita I | 628 quod]
non est illud ad quod non est in potentia *add. sed va- cat sup. lin.* S | 629
solummodo] solum S | est²] *om.* I | ad] aut I | 630 Et] Vel G | 631 non]
non *et* nisi *sup. lin.* G | 633 ulterius] ultimo G | 634 habent esse] est *sed exp. et*
habent esse *i. m. al. man.* A | 636 quantum] est permanens *add. sed exp.* A |
aut] *om.* G habent esse *add.* A | 637 aut] in *add. GI(sed exp.)* | 639 et] *om.* S
sup. lin. I | 640 isto] secundo *add.* AGI | isto] *om.* CHLSX | 641 huiusmodi]
huius I | non] *om.* G | 642 primo...643 actu] *om. (hom.)* A | 643 modo] *om.*
I | 644 ad¹] *om.* I | aliud²] *om.* X illud A | quod] *om.* X | 645 tendunt]
concedunt I | aliud] ut ad aliud ad quod sunt in potentia *add. (homoeceph.)*, *cf.*
supra, lin. 644 H | 646 Propter...647 potentia] *om. (hom.)* A | 647 nisi] ut G |
648 moventur] movetur I

successivo. Et similiter quaecumque habent esse in solo instanti, quia in
quantum huiusmodi esse suum non habent nisi in transitu subito. Et
isto modo pie credo quod macula originalis in Virgine non fuit nisi in
655 instanti et in potentia, sicut et hoc modo, scilicet in transitu subito,
albedo esset in albo, si statim cum esset in albedine, moveretur ab
albedine, et hoc respectu albedinis mansivae per tempus. Haec enim
albedo transitoria et subita esset in albo in actu respectu alterius, licet illa
non sit mansiva simpliciter et absolute, ut dicit COMMENTATOR et bene.

660 Et de eo quod sic est in potentia in aliquo, bene verum est dicere quod
simpliciter sit in illo; et de eo quod sic est in potentia, non est verum
dicere quod non est simpliciter, sed solummodo quod non est mansive.
Unde, ut prius, etsi macula originalis non fuit in Virgine nisi in instanti,
non sequitur quin Virgo aliquando fuerit in macula originali. Nec
665 ulterius sequitur assumptum in argumento quod ut aliqua dispositio sit
in aliquo subiecto in actu, oportet quod sit in illo per aliquod tempus.
Hoc enim non sequitur nisi de illa quae habet esse in subiecto aliquo
modo mansive, cuiusmodi secundum positionem non est macula
originalis in Virgine, nec situs in spatio sibi | aequali fabae praedictae,
670 nec etiam situs talis in quocumque sibi aequali in toto medio per totum
motum, sive ascendendo sive descendendo, quia omnia talia in instanti
solo habent esse in subiecto; et simpliciter habent esse in illo actu
perfecto essendi, licet non mansivo, et quoad hoc in potentia. Nec
intelligo minus esse in potentia fabam esse in situ sibi aequali in obiecto
675 lapidis quam in quolibet instanti | per totum motum.]

Ad secundum quod esse in transitu non dicitur nisi de motu qui
non est nisi in transitu, eo quod non est forma | manens, dico quod

ACGHILSX

653 esse] est G | 654 isto] illo G | 655 modo] etiam *add.* I | in transitu]
intellectu GI | 656 albo] alba *sed in albo corr.* A | cum] *sup. lin. al. man.* X est
G | 657 Haec] Hoc I | 659 et¹] vel G | 660 Et] *om.* I | in²...661 potentia]
iter. S | quod²...662 dicere] *om. (hom.)* G | 661 est²] *om.* I | 664 quin] quia
G | 665 ut] si G | 668 positionem] speciem GI | 670 situs] sicut I | 675
lapidis] ad secundum dicendum quod esse in transitu non dicitur nisi de motu
add. sed exp. et va- cat sup. lin. A

657 Haec...659 absolute] *Cf. AVERROES, In Phys. Comm., VIII, comm. 69 (ed. Iunt., IV, f. 413rE: «Et si aliquid esse album et ipsum transmutari ab albedine sunt contraria, necesse est ut tempus in quo dicitur ipsum dicitur album sit aliud a tempore in quo dicitur ipsum transmutari ab albedine ... illud enim quod transmutatur de albedine non est.»).* | 676 Ad secundum] *Cf. supra, lin. 589-591.*

C 208^{ra}L 246vb
Bad. 587^vS 260rb

A 267va aliquid dicitur esse | in transitu dupliciter. Uno modo, quia de ratione
 H 271ra essentiae suae simpliciter est quod non habet esse nisi in transitu, non
 autem manens et stans; sed si stet et | maneat, id est non transeat, 680
 deficit et statim non est, et sic esse in transitu non dicitur nisi de motu,
 tempore et mutatione et instanti, quia non sunt formae manentes, ut
 dicit argumentum, et bene. Alio autem modo dicitur aliquid esse in 685
 transitu quia non existit sine motu et transmutatione, sua substantia sive
 essentia, licet non sit de ratione eius quod non habeat esse nisi in
 transitu, immo de ratione eius est quod nata sit manere absque omni
 transitu et transmutatione ab esse in non-esse, quemadmodum corpora
 caelestia, quae licet moveantur secundum locum, non moventur
 secundum peregrinas impressiones abicientes aliquid de substantia
 eorum, propter quod, licet motus eorum mensuretur tempore, 690
 substantia tamen sive essentia eorum mensuratur aevo. Sic etiam post
 resurrectionem, cessantibus motibus corporum caelestium tempore et
 transmutatione elementorum et absque transitu in substantia, erunt
 omnia elementa et mixta aevo mensurata, quae modo propter
 transmutationem eorum in substantia sua ab esse in non-esse sunt in 695
 transitu et in tempore inclusa. Unde et omnia talia transitoria esse
 dicuntur, et de numero talium maxime sunt illa quae in solo instanti
 habent esse, qualis est dicta macula originalis in Virgine. |
 Ad tertium, si macula illa fuit in Virgine | in aliquo instanti, si
 corrumpatur vel desinat esse, oportet quod hoc sit in alio instanti, ut sit 700
 tempus medium in quo habeat in illo esse macula illa, et non in solo
 instanti, dico quod hoc solummodo verum est de formis ad quarum

Bad. 587va
 I 361va

ACGHILSX

679 essentiae] essentiale I | 680 et stans] instans IL | id est] *om.* L licet CS |
 transeat deficit] *inu.* L | 681 esse] est X | nisi] *i. m. al. man.* A | 682 et¹] *om.*
 GI | manentes] manens G | 683 argumentum] Augustinus L | et] *sup. lin.* A
 | 684 non] *om.* G | existit] existat GI | transmutatione] sine *add.* G | sua
 substantia] *inu.* I substantia secunda G | 685 nisi...686 transitu] *om.* X | 686
 nata] natum GI intra C | sit] est A | 688 quae] hoc *add. sed exp.* L | quae
 licet] causam G quaelibet C | 690 mensuretur] mensurarentur A | tempore
 substantia] ipsa potentia G | 691 etiam] et LS | 692 resurrectionem]
 rationem X | 693 et] *om.* GI | 694 omnia] alia I | propter] post H | 695
 eorum] quae *add.* I | substantia sua] *inu.* GI | 696 talia] alia G | 698 macula]
 illa *add. sed exp.* H | 699 tertium] dicendum quod *add.* G | fuit] fuerit S |
 700 quod] ad *add. sed exp.* A | alio] quo *corr. sup. lin.* I | sit²] si et -t *sup. lin.* A
 | 702 solummodo] solum G

699 Ad tertium] *Cf. supra, lin. 592-596.*

705 generationem et corruptionem motus per se ordinantur. Illae enim
 mansivae sunt per tempus et necessario habent duo tempora: unum
 suae generationis in quo non sunt, appellando tempus generationis
 tempus alterationis quae per se ordinatur ad generationem unius, et
 corruptionem alterius in ultimo instanti illius in quo complete simul
 generantur et generatae sunt et primo sunt; nec est dare instans ultimum
 non esse eorum in tempore | praecedenti, sed tempus tantum
 710 praecedens illud instans. Alterum vero habent tempus corruptionis suae
 in quo sunt, appellando tempus corruptionis tempus alterationis | quae
 per se ordinatur ad corruptionem unius et generationem alterius in
 ultimo instanti illius in quo complete simul corrumpuntur et corruptae
 sunt et primo non sunt; nec est dare ultimum instans esse eorum in
 715 tempore praecedenti, sed tantummodo tempus illud; aliter enim tempus
 componeretur ex instantibus. | Non autem est verum de formis ad
 quarum generationem et corruptionem motus ordinantur per accidens,
 ut sunt illae quae per subitas mutationes fiunt in finibus motuum
 alterationis, ut illuminatio medii in fine motus localis quo lucidum
 720 deducitur ad rectam oppositionem ad medium, ut determinat
 PHILOSOPHUS in VII° Physicorum. Illae enim dispositiones |
 innovantur et variantur secundum variationem signorum medii, ad quae,
 ut ad terminum rectae oppositionis, | per motum localem, deducitur
 corpus lucidum et respicit quodlibet illorum in transitu et per instans
 725 solummodo, et ideo quodlibet illorum in transitu et per instans
 illuminatur secundum rectam oppositionem, et non respondet talibus
 formis aliqua generatio per se differens a generato esse, quod est in illo

Bad. 588

G 265th

X 39th

A 267th

L 247th

ACGHILSX

703 ordinantur] ordinatur GI | 706 ordinatur] ordinantur A | 708 primo
 sunt] possunt G | 709 esse] est S | tempus tantum] *inu.* ALX | 710 tempus]
 carnis *add.* I | 711 quae] *coniecimus: (cf. lin. 706): quod codd.* | 715
 tantummodo] ipse *add. sed exp.* L | aliter enim] alicuius est C | enim] autem
 H | 716 est verum] *inu.* SX | 717 ordinantur] ordinatur GI | 718 ut] vel I et
 S | per] *om.* I | mutationes] permutationes G | fiunt] sunt G | 719 ut] et
 X | motus] fiunt *add.* G | 722 innovantur...variantur] variantur et
 innoventur G | 723 ad] *om.* H | terminum] finem G | per] propter X |
 localem] locale S | deducitur] dedit X | 724 et¹] *iter.* L | illorum] eorum G

715 tempus²...716 instantibus] *Quod est contra Aristotelem; cf. ARIST., Phys., VI, c. 9* (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 248, 23-24: «Non enim componitur tempus ex ipsis nunc indivisibilibus»; 239b 8-9). | 720 ut...721 Physicorum] *Cf. ARIST., Phys., VII, c. 2* (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, pp. 260, 18 - 264, 20; 243a 3 - 245 b 17).

H 271^{ab}
S 260va

instanti in quo est, nec similiter aliqua corruptio per se alia a suo corrupto esse, quod est in tempore sequenti in quo non est; nec est assignare primum instans sui non-esse in tempore | illo, licet tantum tempus illud.

730

C 208th

Et per hunc modum macula in Virgine fuit in illo instanti in quo generata est, sed in nullo alio instanti corrupta est desinendo esse, sed in tempore, quia sua corruptio non habet per se causam positivam sicut habet corruptio formarum mansivarum per tempus, licet habeat causam positivam suae corruptionis per accidens, qualis est descensus lapidis in expellendo fabam ex situ suo praedicto. Accidit enim descensui lapidis quod obviet fabae et ipsam expellat; et similiter gratiae quod obviet in anima maculae originali et expellat illam. Nata est enim gratia infundi animae etsi non esset ipsa macula, sicut lapis descendere etsi non esset in medio faba. Unde | sicut lapis obvians fabae in illo instanti in quo faba intrat dictum situm suum, superficies suprema fabae et inferior lapidis tangunt se, et sic sunt simul in illo situ, ambo in transitu et in instanti unico, modo quo tangentia se nata sunt esse simul, sed lapis in transitu recto, faba autem in reflexo, et non in aliquo instanti post illud instans, sed in tempore sequenti, quod per illud continuatur tempore praecedenti, expellit lapis descendens fabam de situ illo, sicut et ille lapis quoad suam superficiem in illo tempore recedit ab illo eodem situ, sic gratia | sanctificativa Virginis, ut habet esse a sanctificante et in ordine ad ipsum, obvians originali maculae in anima Virginis, in illo instanti in quo primo macula originalis intravit animam Virginis, gratia illa, ut est a sanctificante, simul fuerunt in illo instanti, licet non in anima ut in subiecto, sicut praedictum est, et non in aliquo instanti post illud instans, sed in tempore sequenti, quod per illud instans continuatur

735

740

745

750

I 362va

ACGHILSX

728 corruptio] corpus I | 730 tempore] sequenti in quo non est nec assignare primum instans *add. sed va- cat sup. lin. S* | illo] *om. I* | licet] *om. X* sed GI | 733 alio] alia L | esse] *om. G* | 734 habet per] habuit in I | 735 corruptio] corpus I | 736 corruptionis] et *add. G* | 737 enim] si *add. G* | 738 in] *om. A* | 739 anima] *om. AI* | 740 esset¹] et *add. sed exp. A* | descendere...741 lapis] *om. (hom.) G* | 741 Unde...742 faba] *om. (hom.) sed i. m. al. man. A* | 742 situm suum] *inv. GI* | suprema] sumptua X | et] *om. G* | 743 in³] *om. A* | 745 in¹] *om. G* | non] si I | 746 quod] quia G | 747 de] in *sed exp. et de i. m. L* | sicut] sic I | ille] ipse AI | 748 illo²] alio G | 749 sanctificativa] sanctificata CGHLSX | ut...750 Virginis] *om. (hom.) S* | 751 ut est] *inv. C* | 753 post] potest *sed in post corr. A* | 754 sequenti] secuti C | quod] *om. G*

753 sicut...est] *Cf. supra, lin. 263-265.*

755 tempore praecedenti, gratia expellit maculam originalis ex anima et ipsam intravit ut subiectum in quo mansit, ut non sit ponere primum instans esse gratiae in anima post expulsionem originalis quod praecessit per solum instans, licet in aliis qui per tempus fuerunt in originali, aut in angelis qui numquam fuerunt in originali, potuit assignari primum instans esse gratiae in illis. Et anima Virginis, si non contraxisset originale ex unione sua cum corpore in illo instanti in quo fuit infecta originali, gratiam ut in subiecto potuit primo suscepisse. Sed postquam contraxit originale et in illo instanti fuit in ea, unde non erat in eodem susceptibilis gratiae, quia sese non compatiuntur ut sint simul in eodem, | sed sic solummodo sese compatiuntur ut macula dicta sit in illo instanti | in anima ut in subiecto, et gratia in tempore sequenti, et sic sese compatiuntur ut sint in eis quae sunt simul, modo quo VI° Physicorum illa dicuntur esse *simul* quorum nullum est *medium*. Nullum autem medium est inter dictum instans maculae et tempus sequens gratiae, et hoc quemadmodum cum duae superficies duorum corporum sese tangentium in illis sunt simul et colores existentes in illis superficiebus sunt simul.

A 268^mL 247th

Propter quod, licet festum conceptionis Virginis, sive in semine sive ex semine, non sit celebrandum ratione conceptionis quoad actum conceptionis unius vel alterius neque quoad instans conceptionis in semine et quoad instans conceptionis ex semine ratione gratiae sanctificantis et actus sanctificationis in ordine ad sanctificantem, et ut habet esse ab illo, sit celebrandum secundum quod haec | omnia patent, ut mihi videtur, ex supra declaratis.

H 271va

ACGHILSX

755 expellit] compellit G | originalis] *om. A* | anima] animam G | 756 ipsam] ipsum I ipsarum *sed exp. et ipsam i. m. L* | sit] ratione *add. sed exp. A* | 757 in] *om. L* | 760 Et] in *add. G* | si] sed G | 761 originale] et *add. G* | fuit] facta *add. sed exp. A* | 762 subiecto] solo G | 763 unde] *om. AGI an scribendum inde?* | 764 non compatiuntur] *inv. I* | ut] *om. I* | ut sint] nec sunt G | 767 sint] sicut G | quo] autem G | 768 illa dicuntur] *inv. S* | 769 est] *om. LSX in H* | 771 tangentium] vingentium C et *add. G* | 773 Propter...907 effuderant] *om. A* | sive] et *add. sed exp. I* | in...774 ex] ex... in C | 774 quoad...775 conceptionis¹] *om. (hom.) I* | 775 neque] in I | conceptionis²] illius *add. I* | in...776 conceptionis] *om. (hom.) CG* | 778 habet] habent G | sit] est *add. G* | haec] hic I | patent] possunt L | 779 videtur] et supra *add. GHILX* | declaratis] determinatis L

768 illa...medium] ARIST., *Phys.*, VII, c. 2 (ed. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 260, 20: «Simul autem dico, quia nichil ipsorum medium est»; 243a 5).

S 260^{ab}X 39^{va}G 265^{va}I 362thBad. 588va

Est etiam competenter celebrandum ratione conceptionis | illius
ex semine quoad tempus conceptionis, illud scilicet quod immediatum
est instanti in quo primo sic concepta est, sic quod non ante, et hoc quia
in illo tempore Virgo Maria sancta et sanctificata fuit. Et hoc modo
festum conceptionis ratione conceptionis potius celebrandum est quam
festum nativitatis Virginis ratione nativitatis, ideo videlicet quod in
tempore illo Virgo non solum fuit sancta, sed primo sanctificata,
tempore autem sive instanti suae nativitatis ex utero sancta fuit, sed non
tunc primo sanctificata; non creditur aliquam specialem sanctificationem
recepisse in sua nativitate, licet specialem credatur recepisse in sua
annuntiatione sibi facta in Filii Dei conceptione ex ipsa. Nunc autem
sanctitas habita primo et primo suscepta per sanctificationem | simul in
aliquo tempore potior est ratio celebrandi festum aliquod ratione illius
temporis quam festum aliud ratione temporis in quo sanctitas est habita
simpliciter, non autem primo habita et primo recepta per
sanctificationem. Quare cum in dicto tempore conceptionis ex semine
sanctitas simul est primo habita a Virgine et primo suscepta per |
sanctificationem ab ipsa, in tempore autem seu in instanti suae
nativitatis ex utero sanctitas prius recepta in ipsa per sanctificationem
habita et conservata est solummodo ut sit sancta nata, non autem in
nativitate sanctificata, propterea dico quod, licet nativitas Virginis ex
utero digne celebranda sit ratione nativitatis et quoad actum nativitatis |
et | quoad instans temporis illius nativitatis, quia in illo sancta nata est,
non autem conceptio eius ex semine ratione conceptionis, neque quoad
actum conceptionis, neque quoad instans conceptionis ratione alicuius
gratiae vel sanctitatis tunc habitae aut receptae sanctificationis, quia nec
sancta nec in gratia concepta fuit nec in instanti conceptionis

ACGHILSX

780 Est] *an* tamen *add. cum Badio?* | competenter] competere I | 781
immediatum] immediate G | 782 est¹] esse I | sic¹] sit C | est²] *om.* C |
783 sancta] facta CIS | 784 potius] post I | 787 sive] in *add.* CL | suae] sive
G | 788 tunc] *om.* I | 789 licet] hoc H | specialem] spiritualement I |
credatur] creditur GI | sua²] nativitate *add.* G | 790 annuntiatione]
nuntiatione *sed corr.* I | ex ipsa] *om.* S | Nunc] Non I | 791 sanctitas]
sanctita I | primo¹] prima I | 792 ratio] ratione I | 793 festum] festam I |
795 Quare] Aliter G | conceptionis] conceptio GI | ex] in I | 796 simul]
vel I | primo²] post I | 799 solummodo] *om.* G | in] *sup. lin.* S | 801 sit]
om. S | 802 temporis illius] *inu.* L | temporis...803 ex] *om.* G | illo] illa *sed*
corr. S | 803 autem] aut S | neque quoad] in quo ad I | 805 aut] id est G |
806 in¹] *om.* G

780

785

790

795

800

805

sanctificata secundum praedicta, conceptio tamen eius ex semine ratione
conceptionis | huius quoad tempus conceptionis potius et magis digne
celebrandum est quam nativitas eius ratione nativitatis sive quoad
instans sive quoad tempus nativitatis, et hoc quia in illo tempore non
solum sancta fuit, quia primo sancta et sanctificata, sed in tempore
nativitatis sancta simpliciter, non tamen primo sancta aut sanctificata
nec aliqua specialiori <sanctificatione> creditur amplius fuisse
sanctificata.

Si tamen | ita sit, super quo nihil asserere intendo, quia in solo
facto consistit nec Scriptura super hoc aliquid certi exprimit nec ratio
quam viderim sufficienti probabilitate convincit, modo ergo exposito
concedo festum conceptionis esse celebrandum ratione conceptionis, et
alio modo non, secundum quem procedit prima ratio, et bene. Ratione
enim conceptionis quoad actum conceptionis et quoad instans aliquod
conceptionis illius non est conceptio Virginis penitus celebranda, quia
neque secundum corpus neque secundum animam fuit sancta in instanti
suae conceptionis, neque in illo fuit aut sanctificatio aut gratia in Virgine
ut in subiecto, secundum quod probat argumentum, et bene. Est tamen
bene celebranda ratione conceptionis quoad instans conceptionis ex
semine, quia natura, etsi non reali existentia, in illo simul cum macula
originali erant | actus sanctificationis et gratia in ordine ad
sanctificantem, et ut habuerunt esse ab illo. Est etiam celebranda digne
ratione conceptionis ex semine quoad tempus illius conceptionis, et hoc
quia in illo fuit sancta et sanctificata et concepta Deo; et primo
secundum animam et mediante anima secundum corpus, licet non
immediate, quod bene probat argumentum. |

ACGHILSX

807 ratione] homine G | 808 potius] post I | magis] maius G | 809
sive...810 nativitatis] *i. m. al. man.* L | 810 sive] seu G | non solum] *om.* G |
811 sancta¹] *scr. sed del.* I | fuit] fuisset I | quia] sed G | in] *om.* G | 812
aut] et S | 813 specialiori] spiritualiori I | sanctificatione] *supplevimus cum*
Badio (cf. lin. 805). | 815 asserere] cui *add.* S | 816 nec¹] *om.* X | 817
probabilitate] hoc *add.* GI | modo] ex *add.* I | ergo] isto *add.* G | exposito]
exponendo CIS(*sed corr.*) | 818 ratione] *om.* X | conceptionis²] esse
celebrandum *sed forte exp.* S | et] *om.* G quomodo *add. sed exp.* I | 819 quem]
quid I quod S esse G | procedit] proceditur HL procedendum C(*sed corr.*)X |
Ratione] ratio H | 820 enim] eius X autem G | actum] *om.* G | aliquod] *om.*
G aliquid I | 822 in] *om.* I | 824 Est] Et I | 825 quoad...conceptionis²] *om.*
(*hom.*) L | 826 semine] et *add.* S | cum] omni CHILSX | 828 ab] in C |
Est etiam] Et est G | 830 in illo] verti G | sancta] dicta X | 831 et
mediate] immediate L | 832 immediate] mediate X | bene] non IG

C 208^{va}L 247^{va}H 271^{ab}Bad. 588va

<AD ARGUMENTA>

S 261ra

Argumentum in contrarium nititur probare | quod conceptio
 Virginis debeat celebrari ea ratione qua eam iam negavimus fore
 celebrandam, scilicet ratione conceptionis quoad instans conceptionis
 eius ex semine, quia sanctificata fuit ante animae rationalis infusionem
 aut in semine aut in corpore humano generato ex semine in hora seu
 instanti conceptionis, acsi secundum animam numquam fuisset in ea
 peccatum originale. Ad quod dico secundum praedicta quod totum hoc
 falsum est. Et quod arguitur contra hoc, quod fuit concessum Ioanni
 Baptistae, quare multo fortius et Virgini, dico quod hoc etiam falsum
 est. Et quod arguitur, quod immo, per illam GLOSSAM Lucae I^o:
 «Nondum ei inerat spiritus vitae, et inerat spiritus gratiae», dico quod tam
 spiritus vitae quam spiritus gratiae dupliciter dicitur inesse alicui,
 videlicet et secundum substantiam et secundum duplicem actum ad
 quem sunt spiritus vitae et gratiae, videlicet ad actum primum, qui est
 esse naturae et gratiae, et ad actum secundum, qui est operari opus
 naturae vel gratiae, et hoc dupliciter quoad spiritum vitae, secundum
 quod a spiritu vitae procedit quidam actus qui est operari organice opera
 sensitivae et vegetativae particulae animae, et alius qui est operari non
 organice opera intelligentiae particulae. Quod ergo de Ioanne Baptista
 sanctificato in utero matris suae priusquam nasceretur ex illa, scilicet
 tempore quo Mariam salutavit Elizabeth, nondum illi inerat spiritus
 vitae, et inerat ei spiritus gratiae, intellige hoc de spiritu vitae non quoad

ACGHILSX

835 ea] eadem G | qua...iam] quia vel G | 836 scilicet] sed I | 838 ex] esse
 sed corr. I | semine²] misericordiae sed corr. sup. lin. al. man. I | 840 originale]
 mortale G | secundum] quod G | 841 quod²] hoc add. I | fuit concessum]
 inv. C | 842 et] beatae S ante multo G | quod] sed G | 843 arguitur quod]
 om. S | illam] aliam G | I^o] sup. lin. S | 844 Nondum] Per mundum(!) I |
 inerat¹] in ente G | vitae] viae G | 846 et¹] om. I | substantiam] iustitiam I
 | 848 qui] quid G | operari] operati I | 849 secundum] om. GI | 850 quod]
 quia G | est] potest GI | 851 vegetativae] negative S | alius] animae et alius
 add. I | operari] quia add. X | 852 opera] om. I | 853 nasceretur] nascitur I
 | 854 tempore] om. G | Mariam] Maria I | 855 intellige] intelligeres I

841 fuit...842 Virgini] Cf. supra, lin. 70-74. | 843 quod²...844 gratiae] Cf. ibid.
 | 844 Nondum...gratiae] Glossa ord. in Luc. (ed. 1634, V, 689a; PL 114, 247B);
 AMBROS., *Expositio Evangelii secundum Lucam*, I, c. 15, n. 33 (CC lat. 14, p. 22,
 505-506 et p. 23, 513-514; CSEL 32, p. 31, 9-10 et 18); cf. supra, lin. 73.

substantiam ipsius in se, neque quoad ipsum | in ordine seu respectu ad
 actum eius primum, qui est esse, neque quoad actum eius, qui est
 operari opera vegetativae et sensitivae, immo his modis inerat ei natura
 prius spiritus vitae quam spiritus gratiae. Aliter enim non fuisset verum
 quod Elizabeth respondit Mariae, dicens: «*Ut audita est vox salutationis tuae*
in auribus meis, exultavit infans in gaudio in utero meo». Non enim exultasset
 gaudendo etiam spiritu gratiae nisi vixisset spiritu vitae. Sed intellige |
 dictum illud de spiritu vitae quoad actum eius qui est operari opera
 intellectus intelligendo et discernendo aliqua intellectuali notitia aut
 aliquid volendo vel circa aliquid afficiendo secundum appetitum
 intellectualem praevia intellectuali notitia. Quoad huiusmodi enim actus
 nondum inerat ei spiritus vitae, et tamen inerat ei spiritus gratiae, cuius
 instinctu absque notitia naturali praevia movebatur gaudio cordis et
 exultatione corporis ad Christi praesentiam in utero, quasi | sperans per
 eius praesentiam solvi a vinculo originalis peccati, ut iam tactum est
 supra. |
 Ad secundum, quod erat ad idem per AUGUSTINUM in sermone,
 quod erat Contra quinque haereses, | ubi opponens allegabat
 Augustinum dicere loquendo in persona Christi de Virgine matre eius:
 «*Si potuit coinquinari cum ipsam facerem*, et ego *potui coinquinari cum ex ea*
fierem» etc., dico quod si talis esset littera, utique opponens propositum
 suum haberet, videlicet quod si Christus non potuit | coinquinari, cum
 in sua conceptione ex Virgine fieret, nec Virgo coinquinari potuit, cum
 ipse eam faceret ex semine secundum corporalem formam et animae
 infusionem, ut numquam contraxisset secundum animam crimen

ACGHILSX

856 neque] sed I | ipsum] tempus G | respectu] respectum sed corr. C | 857
 quoad] ad S | 858 operari] operati I | ei] ea X | ei natura] om. S | 860
 tuae] om. G | 862 vixisset...863 spiritu] om. I | 863 dictum] om. G | actum]
 factum CHLSX | 864 intellectus] in add. C | aliqua] qua G | 865 aliquid²]
 aliquod CX | 866 praevia] prima ISX | enim] om. GI | 868 instinctu]
 intellectuali I primo immo intellectuali add. G | praevia] om. G prima ISX |
 cordis] corporis G | 873 allegabat] negabat C | 874 matre] matrem I | 875
 cum²] si I | ex] om. H | 876 si] om. H | opponens] proponens C(sed corr.)G
 | 877 haberet] haberent X | 878 fieret] fiet I

860 Ut...861 meo] Luc. I, 44. | 870 ut...871 supra] Cf. supra, lin. 363-371. |
 872 per...876 fierem] Cf. supra, lin. 85-90. | 875 Si...876 fierem]
 QUODVULTEUS, *Contra quinque haereses*, c. 5, n. 12 (CC lat. 60, p. 278, 51-52: «*Si*
potui inquinari cum eam facerem, potui inquinari cum ex ea nascerem»; PL 42,
 1107); cf. supra, lin. 87-88.

G 265^{ab} originale, sicut nec Christus. Sed littera AUGUSTINI non est talis qualem
 S 261^{ab} opponens allegavit. AUGUSTINUS enim [ut] in dicta haeresi loquitur in
 persona Filii Dei contra Manichaeum, qui Filium Dei negabat fuisse |
 verum filium hominis et veram carnem humanam ex Virgine
 assumpsisse, quia per illam maculata fuisset assumens | divinitas, sed 885
 quod in caelis corpus caeleste assumpsit et per Virginem traduxit illud,
 sic inquires: «Dicit tibi Creator hominis, filius hominis: Quid est quod te movet
 in mea nativitate? Non sum libidinis conceptus cupiditate. Ego matrem, de qua
 nascerer, feci; ego viam meo itinere praeparavi atque mundavi. Hanc quam despicias,
 Manichae, mater mea est; sed manu fabricata est mea. Si potui inquinari cum eam 890
 facerem, potui in illa inquinari, cum ex ea nascerer. Sicut in transitu meo illius non
 | est corrupta virginitas, sic in ea ibi non est maculata maiestas». Unde littera
 AUGUSTINI non habet in tertia persona «si potuit inquinari» loquendo de
 Virgine, sed in prima persona «si potui inquinari» etc., loquendo de sua
 propria persona, quasi dicat «Utrumque istorum est aequè impossibile. 895
 Immo sicut sine mea iniquatione eam formavi secundum corpus et
 animam, sic sine mea iniquatione quoad meam divinitatem potui de illa
 nasci, et quod amplius est, nascendo de illa corpus assumere ipsumque
 assumendo purgare, si quid morbidae dispositionis in ipso fuisset unde 900
 anima mea originalem maculam contrahere potuisset». Unde sequitur
 continue ubi AUGUSTINUS loquitur in sua persona: «Si solis radius
 cloacarum sordes siccare novit, eis inquinari non novit, multo magis splendor lucis
 aeternae, in quo nihil inquinamenti incurrit, quocumque radiaverit, mundare potest,
 ipse pollui non potest». | Intellige quod similiter nec pollui potest seu

Bad. 589^{af}L 248^{aa}

ACGHILSX

882 ut] seclusimus cf. notam immediate sequentem | in¹] om. GI | 883 Dei¹] om. I |
 fuisse] om. S | 884 ex] de G | 885 maculata] maculam L | 886 illud] om. S |
 887 tibi] om. G | movet] promovet GI | 889 mundavi] mandavi G | 891
 facerem] facere X | ex] om. H | 892 ibi] tibi I | 893 tertia] illa H | 894
 prima persona] inv. G | potui] potuit I | etc] et cum I | 895 dicat] diceret
 GI | 896 eam] ante sine S | eam...897 iniquatione] om. (hom.) GI | 897
 divinitatem] deitatem G | de] et G | illa] ea C | 898 ipsumque] ipsamque I
 assumpto add. L | 899 ipso] eo C | 900 mea] mea I | originale] originale I
 | 901 in...persona] om. I | 902 cloacarum] cloacare G | novit¹] noluit C |
 eis] eas CSX | non] om. G | novit²] noluit C venit G | 903 in] et a I |
 mundare...904 ipse] potest ipse mundare G | 904 quod similiter] inv. L |
 nec] om. X non G

887 Dicit...892 maiestas] *Ibid.*, c. 5, n. 11-12 (CC lat 60, p. 278, 46-53; PL 42, 1107). | 901 Si...904 potest¹] *Ibid.*, c. 5, n. 12 (CC lat. 60, p. 278, 54-57; PL 42, 1107).

905 pollutum manere assumptum ab eo. Ipsa tamen mater eius bene
 inquinari poterat, cum eam fecit, non ex opere suo, sed ex pollutione
 quam in semine suo parentes sui effuderant.

QUAESTIO 14

UTRUM INDULGENTIAE PRAELATORUM TANTUM VALEANT QUANTUM
 SONANT

Circa secundum arguitur quod indulgentiae a praelatis Ecclesiae
 5 concessae fidelibus tantum valent eis quantum sonant, | sic. Cum duo
 aliqua se habent sicut principale et accessorium, illud quod attingit
 principale attingit et accessorium; corpus Christi verum quod assumpsit
 de Virgine et meritum passionis suae in illo se habent sicut principale et
 accessorium, quia non erat meritum passionis nisi ratione innocentiae
 10 corporis et immunitatis a contagio originalis. Unde ratione innocentiae
 dictus est agnus Dei, et ratione meriti tollere peccata mundi, dicente
 Ioanne Baptista I o a n n i s I o: «Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi». Praelati autem Ecclesiae attingunt principale, puta corpus Christi in
 sacramento ex commissione Christi, sic ut possint ipsum libere et plene
 15 dispensare, quando volunt, quibus volunt, et quantum volunt. Praelati
 ergo Ecclesiae attingunt et accessorium, puta meritum Christi ex
 commissione Christi, sic ut possint ipsis fidelibus libere et plene
 dispensare, quando volunt, quibus volunt | et quantum volunt ex eadem
 20 commissione. Hoc autem non esset nisi tantum valerent quantum
 sonant, quia ista dispensatio non sit nisi ex concessione indulgentiarum,
 quia non fiunt nisi de thesauro meriti passionis Christi et membrorum

I 362^{ab}H 272^{ab}

ACGHILSX | effuderant] *des. A*

905 ab...Ipsa] om. G | eo] ipso L | tamen] cum G | 906 fecit] fecerat S |
 suo] tunc add. I | 907 semine suo] sese G | 2 Utrum...3 sonant] Cf. *supra*, p.
 76, lin. 8-9. | 4 secundum] primum G | 6 habent] habet CI (*sed -n- sup. lin. al.*
man.) L | 7 quod] quid X | 8 meritum] intrinsecum *sed del. et meritum i. m. al.*
man. I | 9 nisi] om. S | 10 et] om. G | et...a] non vitiati *al. man.* I |
 immunitatis] immunitate GHX termu-te CL *lac. S* | contagio] contagio(!) S
 | 11 tollere] tollit CS | 14 ex] et G | 15 quibus] et *add. sed exp. S* | 16 puta]
iter. C | ex] et G | 17 commissione] commissionem G | fidelibus] fidei I |
 18 volunt¹] et *add. S* | quibus volunt] om. G | 20 nisi] *sup. lin. C* | 21 de
 thesauro] detrahens auro I

12 Ecce...mundi] *Ioann. I*, 29.

suorum fidelium quibus meruerunt, non sibi sed nobis, poenae remissionem. Et voluntatem suam super quantitate indulgentiarum exprimunt praelati Ecclesiae per sonum verborum quibus eas confirmant. Valent ergo tantum quantum sonant. |

C 209ra
S 261va

25

Contra. Deus non acceptat factum dispensationis praelatorum Ecclesiae nisi secundum iustitiam, quia non placet ei nisi iustum, et nihil acceptat nisi iuxta suam complacentiam. Sed non est iustitia indulgentiam aequale valere inaequaliter dispositis secundum dignitatem et meritum, puta magis et minus meritis seu dignius. Ergo Deus non acceptat factum dispensationis praelatorum Ecclesiae quo dispensant indulgentiam aequaliter valere his et illis. Si autem non acceptat illam tantum valere his et illis, non tantum valent quantum sonant, quia sic sonant acsi aequaliter valerent omnibus et his et illis, puta cum dicit praelatus | Ecclesiae: «Omnibus visitantibus talem vel talem locum, concedimus singulis diebus quadraginta vel centum dies indulgentiarum aut aliquid talium». Ergo etc.

30

35

<SOLUTIO>

Quaestionem istam de indulgentiis quantum valent, praecedunt aliae duae, scilicet an valeant et quid valeant, et ante omnes has prior est quaestio de indulgentia quid sit. Et sic in ista materia oportet videre ante omnia descriptionem indulgentiae talem, ut ex membrorum eius declaratione patere possit veritas eorum quae circa illam sentienda | sunt, si qua sint dubia, et contraria omnia solvantur. |

40

L 248th
Bad. 589th

Est autem indulgentia remissio poenae temporalis debitae peccatis actualibus poenitentium, 'temporalis' dico, non remissae in absolutione sacramentali facta a praelato Ecclesiae rationabiliter et ex rationabili causa per recompensationem de poena indebita iustorum. Et in hac

45

CGHILSX

23 quantitate] quantitatem GI | 25 confirmant] conformant GHISX | tantum] *om.* S | 26 Contra] *om.* C | 28 acceptat] *se add.* I | 29 indulgentiam] indulgentiarum I | dispositis] nisi *add.* GI | 30 magis] maius G | dignius] dignis CS | 32 aequaliter] *et add.* I | his] piis X | 33 non...34 illis] *om.* (*hom.*) I | 34 valerent] his *add.* G | 35 Ecclesiae] esse I | 36 vel] aut GLX | 37 aut] quando I | 39 praecedunt] animae *sed exp.* I | 40 an] aut I | ante] *sup. lin. al. man.* I | 42 ut] *sup. lin.* I | 43 circa] curam *sed corr. sup. lin. al. man.* I | 44 si] *et* G | 46 remissae] remissione I | 47 rationabili] rationali I | 48 recompensationem] recompensa *sed in* recompensationem *corr.* X | poena] *om.* X | iustorum] iustarum I

descriptione ponitur 'remissio' loco generis. Est enim omnis indulgentia remissio, sed non e converso. Unde reliqua membra descriptionis sunt loco differentiae, quia indulgentia de qua ad praesens loquimur non est remissio nisi poenae, et hoc ad differentiam remissionis culpae seu peccati, pro quo deberet solvi poena, quod nequaquam remitti potest a praelato Ecclesiae nisi mediante sacramento Ecclesiae ad hoc a Christo instituto, sed immediate solo verbo aut voluntate a solo Deo, et ita a Christo in quantum ipse Deus est. Est etiam indulgentia remissio poenae, sed non nisi temporalis, et hoc ad differentiam poenae aeternalis, super quam praelati Ecclesiae non habent potestatem nisi commutando eam in temporalem mediante sacramento | poenitentiae cum remissione peccatorum. Est etiam indulgentia remissio poenae temporalis, sed non nisi debitae, et hoc ad differentiam indebitae poenae, qualem sustinuerunt multi martyres, quae non est | remissionis indulgentialis materia, sed causa meritoria, ut declarabitur in ultima differentia posita in descriptione. Et non est poenae temporalis debitae nisi peccatis, et hoc ad differentiam poenae qua Deus punit aliquos, non ex culpa, quae etiam non est materia indulgentiae. Non est etiam indulgentia | remissio poenae temporalis debitae peccatis nisi actualibus, et hoc ad differentiam poenae debitae peccatis originalibus, quae non remittuntur nisi cum peccato in baptismo aut immediate a Deo. Non est etiam poenae temporalis debitae peccatis actualibus nisi poenitentium, et hoc ad differentiam poenae aeternalis debitae peccatis actualibus non poenitentium, quae quandoque hic incipit temporaliter et in Tartaro completur aeternaliter, et est omnino irremissibilis a praelato Ecclesiae. Est etiam indulgentia poenae talis, sed non nisi non remissae vere poenitentibus | in absolutione sacramentali, et hoc ad differentiam

I 363^{ra}G 266^{ra}H 272ra

Bad. 585

CGHILSX

50 e converso] e contrario L | membra] minora I | sunt] in G | 51 est] *om.* G | 53 a] cum L | 54 ad] *et* C | 55 verbo] Deo G | 59 commutando] commutanda CX | sacramento poenitentiae] *inv.* S | 60 etiam] autem G | 61 et] *ad add.* I | 62 sustinuerunt] sustinuerant G | est] *om.* S | 63 indulgentialis] indulgentia G | materia] *om.* G | causa] tamen G | 64 in] neque *sed corr. sup. lin. al. man.* I | debitae] indebitae X | 65 et] *ex* G | 67 poenae] *om.* GI | peccatis nisi] *inv.* C | 69 cum] *ex* G | 72 quae quandoque] quaecumque X | 73 a] peccato *add. sed exp.* I | 74 non?] *om.* G | 75 in] *et* I

50 remissio] *Cf. supra, lin. 45.* | 52 poenae] *Ibid.* | 57 temporalis] *Ibid.* | 61 debitae] *Ibid.* | 63 ultima...64 descriptione] *Cf. supra, lin. 48.* | 65 peccatis] *Cf. supra, lin. 45.* | 67 actualibus] *Cf. supra, lin. 46.* | 70 poenitentium] *Ibid.* | 74 non?...75 sacramentali] *Cf. supra, lin. 46-47.*

S 261^{ab}

poenae debitae temporalis remissae illis in | absolutione sacramentali
per sacerdotem, in qua aboletur sive remittitur peccati macula et
commutatur poena aeterna peccatis debita in temporalem et illius
temporalis poenae pars per absolutionem sacramentalem factam a
sacerdote remittitur, et hoc virtute clavis sacramentalis potestatis. Cuius 80
etiam poenae temporalis pars remittitur per meritum contritionis ipsius
poenitentis, et forte tota; tanta posset esse contritio. Quod si non tota
per sacramentalem absolutionem et per sacramentalem contritionem
remittatur, ipse absolutus, deleta macula culpae, debitor manet poenae
residuae solvendae, cuius quantitas et quoad | acerbitem et quoad 85
durationem in tempore in unoquoque iusto poenitente apud divinam
iustitiam finita et determinata | est. Et Deo eam solvere tenetur
poenitens uno trium modorum, scilicet redemptione, luitione aut
indulgentiae remissione: redemptione, scilicet eleemosynarum
elargitione, secundum illud Danielis IV°: «*Peccata tua eleemosynis* 90
redime»; luitione, scilicet poenas illas in propria persona sustinendo,
secundum illud Iob XX°: «*Luet quaecumque feceris*». Ista autem solutio,
quae fit luitione, dupliciter habet fieri secundum duplex forum. Quorum
unum est hominis poenitentis, aliud vero Dei. Est autem forum
poenitentis in praesenti vita in quo solvit satisfaciendo per poenam 95
voluntarie assumptam absque eo quod a sacerdote sacramentaliter
iniungatur aut in contritione sacramentali solvatur. Est vero forum Dei
in purgatorio in quo solvit satisfaciendo per poenam a Deo inflictam. Et
se habent poenae solvendae in isto duplici foro, et solvendae seu solutae
per sacramentalem contritionem aut per sacramentalem per sacerdotem 100
iniunctionem, quae potest dici solutio poenae in foro Christi hominis
per ordinem in peccato, quia poena in foro Christi soluta divina

CGHILSX

76 poenae] *om.* I | remissae illis] vel G | 79 temporalis] temporis I | pars]
om. I | 80 et...virtute] *om.* L | 82 poenitentis] poenitens G | tota¹] *om.* GS(*i.*
m.) | posset] potest G | non] *i. m.* X | 85 quantitas] quantitatis S | 86
divinam iustitiam] *inv.* GI | 87 Deo] forte ideo L(*an recte?*) | 88 luitione] *om.* I
| 89 indulgentiae] in *add.* H | 90 elargitione] largitione G | 91 luitione]
laetitione *sed corr. sup. lin. al. man.* I | 92 Luet] *om.* I | 93 fit] sit X |
secundum] scilicet S | 94 aliud...95 poenitentis] *om.* (*hom.*) L | 96
assumptam] quod *add.* X | 100 per sacramentalem²] *om.* G | 101 Christi
hominis] *inv.* G | 102 in²...Christi] *om.* C

90 Peccata...91 redime] *Daniel* IV, 24. | 92 Luet...fecerit] *Iob* XX, 18: *Versio*
Vulgata habet: «*Luet quae fecit omnia*».

reputatione cara est et pretiosa valde, quia sacramentalis; minus autem
est cara et pretiosa illa quae solvitur in foro poenitentis; vilis autem et
minime cara seu pretiosa est illa quae solvitur in foro Dei, quia in istis
tribus foris poenis inaequalibus non solvitur nisi aequale debitum. Unde
si quis non solvit totam poenam temporalem, cuius debitor est pro
peccatis suis, in sacramentali contritione aut sacramentali iniunctione a
sacerdote, si | vult pro poena satisfactoria unius diei in foro Christi
satisfacere poena unius diei in foro poenitentis, acerbitas poenae diei
illius | erit maior. Si etiam aliquis non solvit totam poenam dictam
temporalem, cuius est debitor, nec in foro Christi nec in foro
poenitentis, si oporteat illum pro poena satisfactoria unius diei in | foro
Christi aut in foro poenitentis satisfacere poena unius diei in foro Dei,
acerbitas poenae unius diei satisfactoriae in foro Dei erit multo maior. |

De solutione autem poenae debitae per indulgentiae remissionem
est quaestio proposita, quae remissio non fit ab homine nisi per
potestatem super hoc illi a Deo commissam. Propter quod additur in
descriptione indulgentiae 'a praelatis Ecclesiae facta'; illis enim solis
super hoc commissa est auctoritas sive potestas, et hoc quando
Christus, Matthaei XVIII°, uni dixit pro omnibus et omnibus in
uno: «*Quodcumque solveris super terram erit solutum et in caelis*». Et super isto
articulo posito in descriptione indulgentiae praedicta mota est quaestio
proposita: an indulgentiae praelatorum tantum valeant quantum sonant.
Et tangit potestatem ipsorum in conferendis indulgentiis aut posuit
ipsas pro libito voluntatis conferre quando volunt, quibus volunt et
quantum volunt, prout | tangitur in primo argumento. |

Ad cuius intellectum, quantum pertinet ad propositum, est
advertendum quod ista tria, scilicet donatio, redditio et dispensatio,

CGHILSX

103 pretiosa] pretiose *sed corr.* I | minus] unus G | 104 cara] creata *sed corr. i.*
m. al. man. I | illa] ea S | poenitentis...105 foro] *om.* (*hom.*) G | 108 a] *om.* G
| 109 si vult] *sed universaliter* I | diei] Dei *sed corr. sup. lin. al. man.* I | 110
in...diei²] *om.* (*hom.*) C | poenitentis] erit *add. sed exp.* S | 111 erit] erat GI |
dictam] praedictam GI | 113 diei] *sup. lin. al. man.* I | in...114 Christi] *om.* S
| 114 satisfacere] puta *add.* G | 115 satisfactoriae] satisfactione S | 117
homine] sacerdote (?) G | 121 uni] *om.* G | 123 in] de G | 124 an] aut *sed*
corr. I | 125 in] *om.* L | aut] an GI | posuit] possint GI | 126 quando] quia
X | 127 quantum] quantas I | 128 cuius] eius I | 129 quod] pro G |
donatio] et *add.* I

119 a...facta] *Cf. supra, lin. 47.* | 122 Quodcumque...caelis] *Matth.* XVIII, 18:
Versio Vulgata habet: «*Quaecumque solveritis super terram erunt soluta et in caelo*».

X 40thI 363thH 272thBad. 58^lS 262^m
Bad. 58^l

L 248^b

differunt inter se, quia donatio respicit solum | voluntarium in donante
qualiscumque fuerit accipiens, redditio autem respicit debitum in dante
et meritum in recipiente, dispensatio vero respicit voluntarium in
dispensante et dignum in eo cui dispensatur. Quia autem donatio
respicit solummodo voluntarium in donante, propterea solum ille qui
plenam et liberam habet potestatem super rem conferendam potest eam
donare, hoc est dare absque culpa sua et omni iniuria alterius
quibuscumque indifferenter dignis et indignis, bene meritis et male
meritis, modo quo «Deus solem suum facit oriri super bonos et malos et pluit
super iustos et iniustos», ut dicitur Matthaei V^o. Si igitur praelati talem
haberent potestatem super indulgentiis conferendis, tunc certum esset
penitus quod tantum valerent quantum sonant, quia tantas conferrent
cuique quantas vellent, et sic tantum cuique valerent quantum vellent,
etiamsi non subesset rationalis causa conferendi indulgentias tales. Sed
quod talem potestatem Christus concesserit praelatis Ecclesiae super
collatione bonorum Ecclesiae sive temporalium | sive spiritualium, ut
scilicet absque rationabili causa et absque culpa eorum conferre possint
illa pro voluntate eorum maxime male meritis et indignis, non est
verisimile, quia hoc vergeret non in Ecclesiae aedificationem sed potius
in eius destructionem et esset contrarium illi quod | APOSTOLUS
instruendo Corinthios super potestatem praelatorum Ecclesiae sibi et
aliis a Deo concessae; dicit enim Ad Corinthios X^o: «Quam dedit
Dominus in aedificationem, et non in destructionem vestram». Ubi dicit
Glossa: «Id est, ut nos aedificemus in virtutibus, non ut prava doctrina vel

130

135

140

145

150

C 209^{va}G 266th

CGHILSX

130 differunt] different I | respicit] respiciat I | solum voluntarium] inv. G
| donante] donatione I | 132 recipiente] respiciente sed corr. sup. lin. al. man. I
| voluntarium] voluntariam X | 133 autem] aut C | 134 in] et G | 136 et]
in H | omni] sine I | 137 quibuscumque] cuicumque G | 139
ut...Matthaei] unde dicitur ut G | talem haberent] inv. C | 140 certum esset]
inv. L | 141 valerent] valent I | 142 cuique¹] scr. sed in cuiusque mut. I cui
CHX | 146 rationabili] rationali I | 148 verisimile] verissime G | vergeret]
vergetur CGHI(sed in vergeret mut.)LX | potius] post sed corr. sup. lin. al. man. I
| 149 Apostolus] amplius sed corr. sup. lin. al. man. I | 150 praelatorum] et add.
G | 151 concessae] concessa S | dicit] dicitur G | enim] II^a IX | Quam]
Quandoque G | 152 in¹] neque sed corr. sup. lin. al. man. I | et] om. C |
et...vestram] om. S | 153 Id...ut¹] ibidem quod G | ut²] in CG

138 Deus...139 iniustos] Matth. V, 45. | 151 Quam...152 vestram] II Cor. 10,
8. | 153 Id...154 corrumpamus] PETRUS LOMBARDUS, Collect. In Epist. S. Pauli,
II Cor. 10, 8 (PL 192, 67B).

exemplo corrumpamus». Unde sicut praelati non habent potestatem
corrumpendi impune et absque peccato suos subditos prava doctrina,
secundum illud II^{ae} Ad Corinthios XIII°: «Non possumus aliquid
adversus veritatem, sed pro veritate», sic non habent potestatem corrumpendi
illos impune et absque peccato, pravo exemplo operis, quale esset prava
administratio bonorum et spiritualium et temporalium Ecclesiae. | Unde
super illud I^{ae} <Ad> Corinthios III°: «Omnia vestra sunt, nos autem
et Christi, Christus autem Deⁱ», Glossa: «Nam et vita et mors doctorum ad
aedificationem subditorum | esse debent. Hoc ideo dicit Apostolus ut sicut haec
nostro iudicio concessa sunt et subiecta, ita et nos Christo subiciamur. Christus
autem Dei Patris proprius est Filius faciens eius voluntatem, ut et nos faciamus
ipsius». Nunc autem voluntas Christi non est nisi bona administratio
bonorum Ecclesiae, quam facere habet in persona Christi praelatus
Ecclesiae, et facere eam debet pro posse suo, sicut Christus eam faceret
si praesens esset, ut iam inferius dicitur.

H 273^{ra}I 363va

Quia vero redditio respicit | debitum in dante et meritum in
recipiente, propter quod sibi quidquam conferendum est, meritum dico
vel ipso acquisito in opere praeterito, de quo nihil ad praesens, vel
acquirendo in opere futuro atque promisso, quod valet ad propositum,
eo quod indulgentiae non conceduntur nec concedi debent nisi pro
aliquo pio opere exercendo; aliter enim pro mera voluntate conferentis
conferrentur contra iam declarata.

Bad. 59^a

175

Dicunt igitur | aliqui quod indulgentiarum concessio est quaedam
praemii redditio pro bono opere exercendo et pollicito, et quod
indulgentiae non valent quantum sonant nisi habito respectu ad
meritum operis secundum aequalitatem meriti | in opere et praemii in

L 249^mS 262th

CGHILSX

154 corrumpamus] corrumpamur S | 158 operis] i. m. al. man. L | 160 I^{ae}] II^{ae}
CGHLSX | III°] I^o CHLSX | vestra] nostra CS | 161 et¹] om. CX |
Christi] om. L | Glossa] om. GS | Nam] Non I | mors] more G |
doctorum] iter. S | 162 dicit Apostolus] inv. GI | ut sicut] verso G | 163 ita
et] inv. G | 164 est] prae G | eius voluntatem] inv. S | et] sup. lin. al. man. H
| 165 ipsius] om. I | 166 Ecclesiae] esse sed exp. et Ecclesiae i. m. al. man. I |
167 et...168 esset] om. G | 170 sibi] Christi I | 174 pio] piorum G | enim]
om. X | 176 est] quae CHLSX | 179 secundum] om. CHLX et S | in²] om. I

156 Non...157 veritate] II Cor. 13, 8. | 160 Omnia...161 Dei] II Cor. 3, 22-23:
Versio vulgata habet «vos». | 161 Nam...165 ipsius] PETRUS LOMBARDUS, Collect.
In Epist. S. Pauli, I Cor. III, 22 (PL 191, 1563D-1564A). | 168 inferius dicitur]
Cf. infra, lin. 470-475. | 176 aliqui] non invenimus.

indulgentiarum retributione, ut ideo non plus valeant indulgentiae quam
vir bonus secundum rectam regulam iustitiae iudicare debeat eas valere,
et hoc habito respectu ad meritum cuiusdam cui dantur et valorem ad
executionem operis pro quo dantur; et sic compensatis indulgentiis
uniuscuiusque secundum meritum suum et valorem, ut secundum hoc
aliquis indulgentias | consequatur in toto et ei similiter valeant quantum
sonant, et aliquis in parte sed secundum plus et minus, secundum quod
plus et minus meretur in opere et perficit ad operis executionem; et ei
non valeant quantum sonant nisi proportionaliter operi, nec possint ei
tantum valere simpliciter quantum sonant, quia, ut dicunt, aliter absque
causa rationabili viderentur fieri, quia scilicet ipsis indulgentiis non fieret
debita recompensatio in opere. Et sic dicunt quod illis solis tantum
valent quantum sonant, qui tanta fide, devotione et opere ad
indulgentias promerendas se exhibent, quanti pretii vel valoris sunt ipsae
indulgentiae, et quod Ecclesia quadam pia fraude praedicat illas cunctis
valere plus quam valeant multis, ut sic illos saltem ad aliquid de
indulgentiis alliciat.

Sed hoc ultimum dictum, scilicet Ecclesiam uti quocumque
mendacio, perniciosum est valde, sicut hoc esset perniciosum dicere de
Sacra Scriptura. Non enim minor est auctoritas Ecclesiae in agibilibus
quam Ecclesiae in credibilibus. Unde simile dicendum est de auctoritate
Ecclesiae illi quod de auctoritate Scripturae dicit AUGUSTINUS in I^a
epistola Ad Hieronymum: «Admisso semel in tantum auctoritatis
fastigium officioso aliquo mendacio, nulla illorum librorum particula manebit, quae

CGHILSX

180 ut] et X | valeant] *scripsimus cum Badio*: valent CGHILSX | 181 iudicare]
etiam *add.* G | debeat] debent I | eas] *scripsimus cum Badio*: eam CGHILSX |
182 cuiusdam] cuiuscumque G cuiusque I | cui dantur] circumdantur I | 184
ut] et G | 185 ei] ea GI | similiter] simpliciter HSX specialiter C | 186
aliquis] alii G alibi I | 187 meretur] et *add.* S | 189 simpliciter] *om.* G |
absque] enim *add.* CLX | 190 rationabili] rationali GI | 192 devotione]
denotatione CX | 193 exhibent] exhibunt I | valoris] *scripsimus cum Badio*:
maioris CGHILSX | 194 illas] *om.* X | 197 hoc] *om.* I | ut] unde X | 198
sicut] si I | 200 in] *sup. lin.* G | 201 de] ex G *om.* CHLSX | 202
Hieronymum] Ioannem(?) H | Admisso] Admissio X | auctoritatis]
auctoritas L | 203 manebit] continebit I

202 Admisso...204 incredibilis] AUGUST., *Epist.* 28 (*Ad Hieronymum*), cap. 3 n. 3
(CSEL 34-1, p. 108; PL 33, 112-113).

non, ut cuique videbitur, vel ad mores difficilis vel ad fidem incredibilis». Sed quod
indulgentiae aliquae diversis diversimode possint valere secundum
diversitatem meritorum, certe bene posset esse ita in indulgentiis collatis
in opere indeterminato | secundum quantitatem | a praelato, puta quod
centum dies indulgentiarum haberet quicumque ad fabricam alicuius
ecclesiae | piam conferret eleemosynam, et maxime si praelatus
intenderet et exprimeret verbis quod ille qui conferret secundum
facultatem haberet illas indulgentias in totum, qui vero offerret citra
facultatem suam haberet illas non in totum, sed partem illarum, et hoc
maiores | vel minores, secundum quod plus vel minus attingere
datum est secundum vires facultatum suarum.

Et etiam bene posset ita esse in opere determinato secundum
quantitatem ad percipiendum totam indulgentiam, maxime si praelatus
exprimeret casus in quibus vellet et intenderet quod totas perciperet, et
in quibus vellet et intenderet quod non nisi partem secundum
exigentiam impensi operis, secundum quod exprimit Nicolaus
Papa IV in quibusdam litteris suis generalibus per quas ad
subventionem Terrae Sanctae post subversionem novissimam civitatis
Acconensis universos Christicolae exhortatur, quae sic incipit: «*Illuminet
Dominus super vos vultum suum*». In illis enim litteris exprimit tres casus
trium operum pro quibus obtinentur plenae indulgentiae, quas exprimit
et determinat sic inquit: «*Ut eiusdem terrae negotium eo libentius eoque
ferventius prosequi studeatis, quo potiore fructum ex vestris laboribus vos noveritis
percepturos, nos, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli*

CGHILSX

204 ut cuique] utcumque HXS ut quod cumque L utique IG | videbitur] nihil
add. CHLSX | mores] maiores G | incredibilis] incredulis G | quod] *om.* X
| 206 in] *om.* S | 207 secundum quantitatem] *om.* G | 208 ad] *i. m. al. man.* I
| 209 piam...211 offerret] *iter. in f. 249rb sed primum va-* cat *sup. lin.* L |
eleemosynam] *conf.* H epistolam(?) I | maxime si] *scr. post et² codd.* (*cf. infra, lin.*
216-217). | 211 vero] non G | offerret] confert CS | citra] circa CS (*sed circa
i. m.*) | 213 vel²] et G | attingere] attingeret GI | 214 est] *om.* GI |
secundum] suum GIL | suarum] *om.* G | 217 quod...218 intenderet] *om.*
(*hom.*) G | perciperet] percipiens CHLSX | 220 litteris] libris *sed corr. sup. lin.*
al. m. I | 223 enim litteris] terminatis (?) *sed exp. et enim litteris i. m. al. man.* L |
enim...224 quas] *om.* G | litteris exprimit] *im.* I | 225 terrae] vitae G | 226
prosequi] persequi GI | potiore] potiore I | 227 nos] *iter.* I | Dei] *om.* S

225 Ut...233 augmentum] NICOLAUS PAPA IV, *Litterae 'Illuminet super vos'*, n. 10
(ed. C. CENCI, O.F.M. in *Antonianum* 73 (1998), p. 76).

H 273^{ab}
C 209^{ab}L 249^{ab}I 363^{ab}

S 262va

apostolorum eius auctoritate confisi et illa quam nobis, licet indignis, Deus ipse ligandi atque solvendi contulit potestatem, omnibus qui vexilli | dominici charactere insigniti personaliter propriis sumptibus in praedictae terrae sanctae subsidium proficisci curaverint plenam suorum peccaminum, de quibus veraciter fuerint corde contriti et ore confessi, veniam indulgemus, et in retributione iustorum salutis aeternae pollicemur augmentum». 230

G 266va

Ecce primus casus, et sequitur continuo secundus et tertius: «Eis autem qui licet in alienis expensis, in propriis tamen illuc personis accesserint, et illis similiter, qui iuxta qualitatem et facultatem | suam personas idoneas in expensis propriis destinabunt, quamvis personaliter ipsi non vadant, plenam suorum concedimus veniam peccatorum». Intellige quoad reatum poenae debitae peccatis, non autem quoad maculam. Illa enim non est materia indulgentiae, nec peccata ratione illius, ut habitum est supra. 235 240

Continuo autem exprimit alios quattuor casus quattuor operum pro quibus obtinentur partialiter dictae indulgentiae, sic inquit: «Huiusmodi quoque remissionis et indulgentiae volumus et concedimus esse participes iuxta quantitatem subsidii et devotionis affectum eos qui, licet non iuxta qualitatem et facultatem suam, aliquam tamen seu aliquas personas in subsidium dictae terrae propriis sumptibus destinabunt». Ecce primus casus. Et sequuntur continuo simul secundus et tertius et quartus: «Vel de suis bonis temporalibus contribuent ad aliquas destinandum, necnon omnes, qui ad subventionem ipsius terrae de bonis eisdem aliqua ministrabunt, prout singulis divina fuerit inspiratione suggestum, aut alias ad promotionem praesentis negotii consilium | et auxilium impenderint opportunum». 245 250

H 273va

CGHILSX

228 apostolorum eius] *im.* G | 229 ligandi...solvendi] solvendi atque ligandi S | 230 insigniti] insignia sunt G | 231 curaverint] curaverunt I de quibus *add.* S | 232 et¹] ex G | 233 pollicemur] pollicentur C | augmentum] argumentum G | 234 et¹] in S | continuo] continue IS | tertius] statim *add.* GI | Eis] Cum GI | 235 autem] simul G | illuc] illic G | 236 personas idoneas] personis idoneis GI | 237 destinabunt] aestimabunt GI | ipsi] illi G | suorum] eorum GI | 241 Continuo] Continue S | exprimit] casus *add.* S | alios] aliquis CHLSX | casus] casuum S | 242 partialiter] particulariter C | sic...243 indulgentiae] *om. (hom.)* G | 245 aliquam] aliam G | seu] vel I | aliquas] alias G | 247 et¹] *om.* G | 249 eisdem] eiusdem G | aliqua] gratia G | 250 aut] quae I

234 Eis...238 peccatorum] *Ibid.*, n. 11. | 240 ut...supra] *Cf. supra*, lin. 64-67. | 243 Huiusmodi...246 destinabunt] NICOLAUS PAPA IV, *Litterae 'Illuminet super vos'*, n. 12 (ed. C. CENCI, O.F.M. in *Antonianum* 73 (1998), p. 76). | 247 Vel...251 opportunum] *Ibid.*

255

260

265

270

275

In litteris autem suis exsecutoriis super signi crucis praedicatione exercenda quae sic incipit *terrae sanctae | miserabilem statum*, exprimit idem Papa duos alios casus | in quibus partialiter obtinentur dictae indulgentiae, quantum videlicet, cum aliqui [qui] in praedictis tribus casibus in quibus plena obtinetur indulgentia, signum crucis susceptae de consilio Ecclesiae redimerint sic inquit: «Qui crucem susceperint in praedictae terrae subsidium vel personaliter in propriis aut alienis expensis accedere, vel iuxta qualitatem et facultatem suam bellatores seu alias personas idoneas destinare, vel | saltem si ex causis legitimis Ecclesiae opportunum fore videbitur susceptae crucis votum ad arbitrium Apostolicae Sedis seu eorum qui ad hoc fuerint deputati per ipsam, de | facultatibus suis redimere tenebuntur. Hos autem qui taliter huiusmodi votum redimerint remissionis et indulgentiae quae transfretantibus | in subsidium ante dictum conceditur, volumus et concedimus esse participes iuxta quantitatem subsidii quod impendit, et eius qua hoc facient devotionis affectum». Sextum, videlicet in illis praedicatoribus qui negotium crucis populo proponunt, sic inquit: «Porro quia dignus est operarius mercede sua, in hoc divino fideliter laborantibus opere praeter mercedem aeternam, quam merito sperare potestis quotiens studueritis populis ad hoc specialiter convocatis proponere verbum crucis, centum dierum indulgentias elargimur, ac indulgentiae memoratae quae transfretantibus in subsidium supra dictum conceditur iuxta laboris mensuram volumus participatione gaudere». 255 260 265 270

Et est advertendum | quod plena indulgentia in solis illis casibus obtinetur in quibus expresse conceditur, in aliis autem nequaquam, nec etiam maior quam conceditur secundum quod idem in eadem littera exsecutoria dicit sic: «Cum autem omnibus Christi fidelibus qui eidem terrae succursum impenderint opportunum unicusque secundum proprium meritum

L 249^{va}X 40thI 364ra

Bad. 59f

C 210^{ra}S 262th

CGHILSX

253 exercenda] exercendae S | incipit] incipiunt I | idem Papa] *im.* G | 255 quantum] quantum I | qui] *seclusimus cum Badio* | in] *om.* L | 257 in] *om.* H | 258 vel] et G | aut] vel I | 259 suam] vel *add.* I | seu] vel S | personas] *i. m. al. man.* L | 260 opportunum] operaminum(!) C | videbitur] videtur I | 261 Sedis] *lac.* C | fuerint] sint L | 263 redimerint] redimerunt G | quae] qui G | 264 ante] autem dictum C | 265 quod] et L | qua hoc] quae haec G | 266 videlicet] *pos.* illis G | illis] his S | 271 transfretantibus] transferentibus G | 273 illis] *i. m. al. man.* C | 275 maior] *om.* CLSX | 276 eidem] eadem G | 277 proprium meritum] *lac.* C

253 terrae...statum] *Cf.* C. CENCI, O.F.M. in *Antonianum* 73 (1998), p. 73, n. 51. | 257 Qui...265 affectum] NICOLAUS PAPA IV, *Litterae 'Terrae Sanctae', i. e. opus deperditum (cf. notam immediate praecedentem)*. | 267 Porro...272 gaudere] *Ibid.* | 276 Cum...286 promereri] *Ibid.*

indulgentiam salutarem, ac maxime illis qui cruce suscepta in ipsius terrae subsidium vel personaliter ibunt vel personas idoneas iuxta qualitatem et facultatem suam destinabunt in propriis sumptibus, multiplicium gratiarum beneficia concedamus, sicut in aliis nostris litteris praelibatis serius continetur, earundem litterarum tenorem volumus populis Christianis frequenter et diligenter exponi. Ita, si qui, provide quod et beneficia supra dicta quae ipsis in terra concedimus et copiosam mercedem quae ipsis praeparatur in caelo cognoscere valeant et amare, nec tamen ex verbis nostris concipiant se aut plenam in casibus in quibus nequaquam conceditur aut maiorem quam concedatur indulgentiam promereri. |

Bad. 590^oQ

280

285

290

295

300

Est autem hic advertendum quod, licet dominus Papa solum sex exprimat casus qui pertinent ad materiam de qua scribit, in quibus non participatur tota indulgentia, sed percipit eam quisque partialiter et proportionaliter secundum laborem | suum in opere et secundum devotionem suam in mente, possunt tamen esse quam plurimi alii in diversis materiis, licet etiam in talibus casibus indulgentiae non valeant nisi habito respectu ad meritum et devotionem personae, sive iuxta quantitatem subsidii et | devotionis affectum, prout vir bonus secundum rectam regulam iustitiae iudicare deberet. Non tamen verum est dicere praelatos Ecclesiae non habere ampliorem potestatem super indulgentiis conferendis ut valeant, nisi habito dicto respectu, ut non possint plus valere quam requirunt meritum operis et devotio mentis seu affectus, nec aliter tantum valere quantum sonant, nec universaliter possent plus concedere in indulgentiis quam Ecclesia esset receptura in servitiis. Si enim ita esset, tunc indulgentiae non darentur nisi ex debito secundum aequitatem iustitiae commutativae, non autem secundum aliquam gratiam, et sic indulgentia nomen indulgentiae amitteret, quia perciperetur ex puro debito et nequaquam ex gratia, quia secundum

H 273^bL 249^b

CGHILSX

279 idoneas] qui add. G | 280 sumptibus] om. H | multiplicium] multiplici I | 281 nostris litteris] inv. CS | serius] veriosius G | 282 frequenter...diligenter] fideliter S | qui] om. L | 283 quod] om. G | et²] in I | 284 valeant] valeat G | 287 Est autem] Ecce G | sex exprimat] inv. L | 289 participatur...percipit] an scribendum percipitur...participat? (Cf. supra. lin. 217-218) | partialiter] particulariter C | 291 in mente] emittere(?) I | quam] quod G | plurimi] plurimum GH substantiam sed corr. sup. lin. al. m. I | 292 valeant] valent CHLSX | 293 sive] si non I si X | 294 quantitatem] qualitatem G | affectum] affecti G | 295 verum] om. G | 297 habito dicto] inv. G | ut²] et G | 298 possint] possit I possunt CS | devotio] devotionis C | mentis] pos. affectus C | 299 tantum] tamen I | 300 possent] om. S an scribendum possint cum Badio? | in¹] om. H | 302 secundum¹] quantitatem et add. C | autem] om. L | 303 indulgentia] indulgentiarum I

305 APOSTOLUM <Ad> Romanos 4°: «Ei qui operatur merces non imputatur secundum gratiam sed secundum debitum. Ei vero qui | non operatur reputabitur secundum propositum gratiae Dei». Nomen enim indulgentiae implicat gratiam, et ex hoc solo indulgentia dicitur 'indulgentia' quod conceditur de gratia, sicut nomen debiti excludit gratiam, et includit meritum, a quo debitum habet rationem debiti cui redditur merces secundum illud APOSTOLI I^{ae} <Ad> Corinthios 3°: «Unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem», alius plus, alius vero minus, quia ut dicit II^{ae} <Ad> Corinthios 9°: «Qui parce seminat parce et metet». Et sic etiam praelati diversis personis secundum inaequalitatem operis et subsidii atque devotionis affectum non possunt indulgentias aequales concedere, quod falsum est. Nam in praedictis tribus casibus, in quibus dominus Papa concedit aequalem indulgentiam, scilicet omnium peccatorum, et remissionem, et tamen opus et subsidium in illis est inaequale. Plus enim est transfretare in propria persona et in propriis expensis, minus vero est transfretare in propria persona et in alienis expensis; minimum enim non transfretare in propria persona, sed in propriis expensis mittere alium, etiam aequali existente devotionis affectu, qui etiam potest esse maior in maiori | opere. Potest etiam contingere quod pauciora peccata | ei | indulgentur quam aliis, quia forte pauciora commisit. |

I 364^bG 266^bS 263^mC 210^bBad. 59^cX 41^m

Sic | ergo dico quod concessio indulgentiarum mensuranda non est ex voluntate conferentis illas, ut tantum valeant quantum velint eas valere, tantas conferendo quantas conferre voluerit et sic dicendo «sic volo», «sic iubeo» sit pro ratione voluntas; hoc enim est contra rationem. Neque similiter mensuranda est ex condicione personae cui conceduntur, neque etiam ex aliquibus circa ipsam, quae debitum inducunt ad conferendum illas, quasi reddant personam dignam aut

CGHILSX

306 imputatur] putatur I | 308 dicitur indulgentia] om. I | 310 redditur] creditur G | 312 vero] om. G | 314 et] om. L | diversis] dulcis sed corr. i. m. al. man. I | 315 possunt] possent GI | 318 et¹] om. GI | et³...319 illis] in illis est subsidium S | 320 vero] autem non G | est] om. G | est transfretare] inv. I | 321 et] sed G | alienis...in²] om. (hom.) G | enim] autem IS | 323 etiam] et add. C | 324 contingere] colligere I | 327 voluntate] qualibet add. sup. lin. al. man. I | 328 sic¹] om. GI | dicendo] volo add. LX | 331 ipsam] ipsum GI | 332 aut condignam] om. X

305 Ei...307 Dei] Rom. 4, 4-5. | 311 Unusquisque...312 laborem] I Cor. 3, 8. | 313 Qui...314 metet] II Cor. 9, 6. | 317 tribus casibus] Cf. supra, lin. 223-240.

condignam ad recipiendum illas ex puro debito. Hoc enim est praeter rationem, quia est contra naturam indulgentiae. Et primum dictum, ut videtur, nimis extendit praelatorum potestatem in conferendis indulgentiis; secundum vero illam nimis attenuat.

H 274^{ra}L 250^{ra}Bad. 591ra

Et sic dico quod nec conferuntur | donatione nec redditione, sed dispensatione quae mediam viam tenet. Unde, quia dispensatio respicit voluntatem in dispensante et dignum congruitatis in eo cui fit dispensatio — aliter enim non esset dispensatio sed | dissipatio, secundum quod alias in quaestionibus de Quolibet declaravi circa dispensationem super aliis —, concessio igitur indulgentiarum dispensatione partim mensuratur secundum voluntatem conferentis illas, partim vero secundum meritum et debitum operis illius cui dispensantur, ut nec fiat concessio indulgentiarum abundans nimium, nec nimis diminuta, sed secundum regulam rectae rationis. Propter quod antepaenultima condicio sive differentia in descriptione indulgentiae est quod remissio in ipsa fiat rationabiliter. Et sic praelatus concedens indulgentias in conferendo eas non debet se reputare donatorem illarum nec retributorem, sed dispensatorem, dicente APOSTOLO I^{ae} <Ad> Corinthios 3°: «Sic nos aestimet homo ut ministros Christi». Ubi dicit Glossa: «Deus auctor, nos coadiutores sumus, nec nimis nec minus de nobis arbitremur». Et super illud quod continue sequitur in epistola: | «Et dispensatores mysteriorum Dei», dicit Glossa: «Quia secundum modum cuiusque ministeria dividimus». Aliter autem non esset bonus dispensator.

CGHILSX

333 ad] aut I | enim est] inest CHLSX | 334 quia] quae G | 335 videtur nimis] vim G | 336 vero] vere I | 337 nec¹] non G | sed dispensatione] om. X | 339 et] om. X | cui] iter. sed exp. X cum G | fit] sit G | 340 dissipatio] dispensatio G | 342 concessio] concessis G | indulgentiarum dispensatione] dispensationes indulgentiarum G | 345 dispensantur] dispensatur G | nec] iter. sed exp. X | 347 sive] continentia add. sed exp. I | est] om. I | 349 in] et X | in...eas] om. C | conferendo] ferendo G | debet] dicitur G | 350 sed] om. G | I^{ae}] III^{ae} S | 351 nos aestimet] non aestimet G | Ubi] differat add. sed del. L | 352 Deus] auctoritas add. sed exp. I | nec minus] unus G | 354 mysteriorum] ministeriorum G

341 alias...Quolibet] Cf. HENR. DE GAND., *Quodl. II*, q. 17 (ed. R. WIELOCKX, pp. 117, 48 - 118, 72). | 348 rationabiliter] Cf. *supra*, lin. 47. | 351 Sic...Christi] I Cor. 4, 1. | 352 Deus...353 arbitremur] PETRUS LOMBARDUS, *Collect. In Epist. S. Pauli, I Cor. 4, 1* (PL 191, 1564D). | 353 Et²...354 Dei] I Cor. 4, 1. | 354 Quia...355 dividimus] PETRUS LOMBARDUS, *Collect. In Epist. S. Pauli, I Cor. 4, 1* (PL 191, 1564D).

Propter quod APOSTOLUS distinguens inter dispensatores ibi continue subdit dicens: «Hic autem quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur», Glossa: «Cui possit credi si bene dispense». Ubi praemittit Glossa dicens: «Sciendum quia non | solum boni, sed etiam mali dispensatores sunt».

I 364ra
Bad. 591

360

365

370

375

Ut autem recta ratione dispensentur indulgentiae a praelato, nec maiores nec minores quam congruat conferantur, sciendum quod praelatus in conferendo illas, ut et valere et tantum valere possint quantum sonant, ad duo debet aspicere, et secundum illa quantitatem illarum mensurare et voluntatem suam informare. | Quorum primum est ut sit urgens necessitas conferendi illas, et hoc ex parte causae propter quam sunt conferendae, secundum vero est ut sit evidens utilitas si conferantur, et hoc ex parte illorum quibus sunt conferendae. In quibus duobus salvatur intentio illorum qui thesaurum Ecclesiae spirituales, de quo distribuuntur indulgentiae, accumulaverunt, puta sanctorum perfectorum, qui ad honorem Dei et Ecclesiae utilitatem opera satisfactoria pro peccatis in angustiis, tribulationibus, ieiuniis, elemosynis, et ceteris operibus misericordiae atque martyriis super quantitate poenarum eis debitarum pro suis peccatis erogaverunt, qui, ut legitur <Ad> Hebraeos 11°, «per fidem vicerunt regna, operati sunt | iustitiam, adepti sunt repromissiones; alii autem distenti sunt. Alii vero ludibria et verbera experti sunt, insuper et vincula et carceres; lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione mortui sunt, circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiiati, afflictii; quibus dignus non erat mundus; in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis et in cavernis terrae».

Bad. 591

S 263^{ab}

CGHILSX

357 quis] quibus G | 358 Ubi] Ibi X | 359 quia] quod GS | 360 Ut] Haec G Hoc I | autem] ut add. sup. lin. al. man. I | dispensentur] dispensantur G | 361 nec minores] om. I | congruat] congruant S | 362 in] om. X | 363 illa] illam G | 364 illarum] illorum I | Quorum] om. G | 366 sunt conferendae] inv. GI | sit] om. CS | 368 illorum] illarum G | thesaurum...369 quo] om. C | 370 Ecclesiae] om. GI | 371 in] et G | 372 super] secundum G | 373 quantitate] qualitatem G | 374 legitur] velletur CHLSX | 375 repromissiones] remissiones I | repromissiones...sunt²] om. (hom.) H | distenti] discreti I | 376 verbera] verba G | insuper] multipliciter I | et¹] in I | 377 in¹] occasione add. sed exp. I | 378 angustiiati] angustia GI sunt add. CHLSX | afflictii] inflicti I | 379 et¹] in add. CHLSX | speluncis] in montibus et speluncis add. G

357 Hic...inveniatur] I Cor., 4, 2. | 358 Cui...dispenset] PETRUS LOMBARDUS, *Collect. In Epist. S. Pauli, I Cor. 4, 1* (PL 191, 1564D-1565A). | 359 Sciendum...sunt] Ibid. | 374 per...379 terrae] Hebr. 11, 33 et 35-38.

De supererogativa enim perpeſſione poenarum indebitarum ad
honorem Dei et profectum universalis Ecclesiae istorum, ut
membrorum | ipsius Ecclesiae et praecipue Christi ut capitis eiusdem,
qui nullius peccati reus aut debitor existens omnia | prospera mundi
contempsit et adversa sustinuit, quae contrario modo appetendo aut
fugiendo omnia peccata committuntur, dicente AUGUSTINO in libro
De vera religione: «Nullum peccatum committi potest, nisi dum
appetuntur ea quae ille contempsit aut | fugiuntur quae ille sustinuit», thesaurus
Ecclesiae de cuius distributione indulgentiae fieri possunt collectus est.
Primum ergo ad quod praelatus debet aspicere in conferendo
indulgentias est urgens necessitas conferendi eas, quae pertinet ad
causam finalem propter quam conferendae sunt indulgentiae, quae
debet movere praelatum ad indulgentias conferendas, quae quidem
causa finalis est honor Dei et profectus Ecclesiae, qui sperantur
consequi ex opere pro quo faciendo conferuntur indulgentiae, propter
quod paenultima condicio in descriptione indulgentiae appositae est quod
remissio in indulgentia debet fieri ex rationabili causa. |

Secundum autem ad quod praelatus debet aspicere | in conferendo
indulgentias est evidens utilitas in conferendo eas, quae pertinet ad
causam materiale, cui dispensandae sunt indulgentiae, quae sunt
personae illae quibus conferendae sunt indulgentiae, in quibus praelatus
considerare debet priusquam conferat eis indulgentias, ut sint congruae
et idoneae ad exsequendum opus pro quo indulgentiae conferuntur, et
etiam ut ipsum opus sit tale per quod honor Dei et profectus Ecclesiae
proveniant, ad quod exsequendum non nisi idoneis indulgentiae sunt

CGHILSX

380 supererogativa] supererogantia I supererogantur G | enim] in G |
perpeſſione] perpeſſionem G | 381 profectum] profectio L | 383 debitor
existens] debitor Christus G | 384 et] in I | 385 committuntur] omittuntur
CLX | Augustino] in add. I | in] om. CLSX | 386 committi] confiteri I |
387 appetuntur] appetatur I appetantur HLSX | ille¹] om. X velle sed exp. et ille
i. m. L | fugiuntur] fugantur GI | 390 pertinet] partim CHS | 393
sperantur] speratur G | 396 in] om. CG | rationabili] rationali G | 397 in]
om. X | 398 utilitas] validitas G | in] et I | pertinet] pertinent G | 399 sunt
personae] scripsimus cum Badio: est perfecte CGHILSX | 400 illae] illi S | in]
om. GI | 401 eis] eas I | 403 ut] prout H | ipsum] i. m. I | honor Dei] om.
G | honor...profectus] imperfectus I | 404 proveniant] provenient I
proveniet G | quod] om. G

386 Nullum...387 sustinuit] AUGUST., *De vera relig.*, cap. 16 (CC Lat. 32, p. 207,
40-42; CSEL 77, p. 23, 7-9; PL 34, 135). | 396 ex...causa] Cf. *supra*, lin. 47-48.

conferendae, dicente domino NICOLAO PAPA in littera executoria
praedicta: «Huiusmodi ministerium sollerter et efficaciter exsequi studeatis omnes
fidei orthodoxae cultores ad tam pii negotii prosecutionem per idoneos
praedicationibus crebris ac sedulis exhortando». Unde si aliquae indulgentiae
specialiter essent dispensandae pro opere manualis conflictus,
solummodo idoneis ad bellandum debent dispensari, sicut et soli idonei
ad bellandum | debent eligi, et ceteris denegari, sicut a manuali conflictu
deberent repelli, dicente VEGETIO libro De arte militari I^o cap.^o
8°: «Hoc est in quo totius rei publicae salus versatur, ut tirones non tantum
corporibus, | sed et animis praestantissimi delegantur. Inventus enim cui defensio
provinciarum, cui bellorum committenda est fortuna, et genere si copia suppetat et
moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit et verecundia dum
prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest si exerceatur ignarus, si
pluribus stipendiis moretur in castris? Numquam exercitus profecit tempore cuius in
probandis tironibus claudicavit electio. A magnis ergo viris magna diligentia idoneas
eligi | convenit».

Sed tamen qualescumque sint illi quibus indulgentiae sunt
conferendae, et etiam qualescumque et quantumcumque sit magnum
opus pro quo sunt conferendae, non sunt congrui seu idonei ad illud
opus exsequendum ut pro illo indulgentias mereantur percipere, nisi |
sint fidei et caritatis devotione inflammati, qua illis a quibus thesaurus
Ecclesiae, unde indulgentiae conferuntur, sunt | coniuncti ut membra
membris in corpore Ecclesiae sub capite Christo. Et quicumque tales

CGHILSX

406 sollerter] sollicitus C | et] om. G | studeatis] studiatis sed corr. I | 407
prosecutionem] prosecutio C persecutionem G | per] om. CHSX | 408
aliquae] aliae G | 409 essent] erant X | pro] et G | 410 debent] deberent I
om. G | et soli] om. CS | 411 a] et I ex G | conflictu] conflictu GI | 412
deberent] debent I | Vegetio] Vigesio CIS XX° H | militari] om. G | I^o] V^o
C | 413 ut] in G | tirones] mones C | 414 corporibus] corporalibus I | et]
in G | 415 cui bellorum] culterorum(!) C | committenda] committendi G |
fortuna] forma I | et¹] in I ex G | si] sed X | 416 idoneum] idoneam I |
417 si²] sed G | 418 Numquam] Nunc quam G | profecit] profuit GI | 419
probandis] probandi G | electio] effectivo(?) I | idoneas] idoneos X | 420
eligi] om. G | eligi] convenit] eligunt I | 421 sint] sunt I | 422 et²] om. I | et
quantumcumque] om. G | 424 ut] prout GI | illo] illi X | 425 sint] sunt
G | qua] quia G | 426 conferuntur] conferantur I confuntur(!) S collectus est
add. Bad. (an recte?) | coniuncti] communi I

406 Huiusmodi...408 exhortando] Cf. C. CENCI, O.F.M. in *Antonianum* 73
(1998), p. 73, n. 51. | 413 Hoc...420 convenit] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*,
I c. 7 n. 6 (ed. A. Önnersfors, pp. 18, 210 - 19, 231).

sunt ad illud exsequendum quoquo modo utiles sunt vel corporaliter vel spiritualiter, et ideo ipsis sunt indulgentiae conferendae. Unde continue post iam dicta subdit dominus Papa dicens: «*Quod quidem venerabile signum volumus ut cunctis devote petentibus concedatis generaliter omnibus praedicantes, quod qui eandem crucem susceperint in praedictae terrae subsidium*» etc., ut iam supra habitum est, quod dominus Papa vult valde rationabiliter, quia plerumque multum proficiunt reipublicae occulti non apparentes in publico suis orationibus ac devotionibus, dicente AUGUSTINO in libro *De moribus Ecclesiae*: «*Secretissimi penitus ab omni hominum aspectu, pane solo, qui eis per certa intervalla temporum affertur, et aqua contenti, desertissimas terras incolunt, perfruentes colloquio Dei, cui puris mentibus inhaeserunt, et eius pulchritudinis contemplatione beatissimi, quae non nisi sanctorum intelligentibus percipi potest. Videntur nonnullis res humanas plus quam oporteret deseruisse, non intelligentibus quantum nobis eorum animus in orationibus prosit*». Et ideo pro solis orationibus talium quibus interpellant Deum pro negotii prosperatione et pro | illis qui illud exsequuntur rationabiliter indulgentiae | possunt concedi.

Quae quidem duo ad quae debet praelatus aspicere, ambo illorum simul referendo ad opus intentum, ut scilicet sit ex parte finis qui intenditur pietas, puta in honorem Dei et profectus Ecclesiae, et ex parte materiae, puta operantis et operis utilitas ad talem finem assequendum, sufficiens sunt causa sive ratio distribuendi indulgentias

CGHILSX

428 illud] *om.* C | 429 sunt indulgentiae] *inv.* GI | 430 Papa] *om.* X | Quod] *i. m.* L | 431 concedatis] concedatur H | 432 iam] *om.* S | 435 orationibus] ordinibus GI | 436 hominum] homini L in *add.* I | 437 aspectu] aspectum CHL cum *add. i. m.* L | eis] eius I | eis...certa] est percepta G | per certa] percepta I | 438 desertissimas] certissimas GI | 439 contemplatione] conceptione S | beatissimi] verissimi I | quae] qui G | 440 intelligentibus] intellectibus G | Videntur] Videretur G | 441 oporteret] oportet S | quantum] *iter.* I | animus] animabus I | 442 orationibus talium] *inv.* S | interpellant] interpellant I | Deum] dicuntur GI | 443 pro¹] quod I | prosperatione] persperatione (!) G | pro²] per G | qui] quibus X | 445 Quae] Qui G | debet praelatus] *inv.* S | aspicere ambo] *inv.* X | 446 sit] fit I | 447 in] *om.* I | honorem] *scripsimus cum Badio*: honore CGHILSX | 449 sunt] est G

430 Quod...432 subsidium] NICOLAUS PAPA IV, *Bulla 'Terrae Sanctae miserabilem statum' quod tamen est opus deperditum, ut videtur.* | 432 iam...433 est] *Cf. supra, lin. 220-240.* | 436 Secretissimi...442 prosit] AUGUST., *De moribus Eccl.*, I c. 31 n. 66 (CSEL 90, pp. 69, 18 - 70, 10; PL 32, 1337-1338).

450 maiores sive minores pro voluntate praelati dispensantis illis, et hoc aequaliter disparibus personis et inaequaliter idoneis ad operis intenti executionem. Unde in praedictis sex casibus in quibus dominus Papa concedit indulgentias particulariter, quae in aliis tribus casibus concedit universaliter, potuisset etiam concessisse illas universaliter si voluisset, et 455 aequaliter perceptae fuissent in omnibus illis casibus. Sed cum praedictis duobus supponendum est quod in conferente indulgentias sit auctoritas ex hoc quod legitime praefectus est multitudini populorum. Ex hoc enim illa quae communia sunt multitudini habet eidem dispensare. |

Bad. 591

Et sic in dispensatione indulgentiarum ut valeant et tantum valeant 460 | quantum sonant, quattuor simul debent concurrere, videlicet pietas in fine ad quem dantur, utilitas in opere pro quo dantur, caritas in operante cui dantur, et auctoritas in dispensatore a quo dantur. Quibus concurrentibus praelati factum Deus approbat et acceptat sanctique omnes, de quorum meritis indulgentiae fiunt, quia in merendo quod aliis 465 de poenis suis indulgentiae fierent id ipsum finaliter intendebant tunc quod | praelatus nunc intendit, et per hoc praelatus vice illorum indulgentias confert et personas illorum reputat et vice | illorum facit quod ipsi facerent si praesentes essent, ut possit | praelatus in conferendo indulgentias dicere cum APOSTOLO illud II^{ac} <A d> | 470 Corinthios 2°: «*Ego quod donavi, si quid donavi, propter vos in persona Christi*», supple donavi, id est condonavi sive remisi aut indulsi, ubi dicit

I 365^aX 41^{va}S 263^{ab}L 250^{ab}H 274^{ab}

CGHILSX

450 pro...praelati] praelati pro voluntate *sed signis inversionis additis transpos.* S | illis] illas GI | hoc] est *add.* C | 451 aequaliter] est qualiter S | inaequaliter] aequaliter L | 452 sex casibus] *inv.* X | Papa] *om.* G | 453 particulariter] partialiter I | quae] qui GI | 454 potuisset] posset G | potuisset etiam] etiam posset G | et] *om.* L ex G | 455 illis] istis S | 456 duobus] casibus *add.* G | est quod] *inv.* X | conferente] ferente X | 457 praefectus] profectus C | 458 enim] est *add.* X in *add.* G | eidem] idem G | 459 sic] etiam *add.* CS | et] non G | 460 simul debent] *inv.* GI | 461 dantur¹] datur G | operante] opera G | 462 dantur¹] datur G | in] ut X | dispensatore] dispensare G | 463 concurrentibus] occurrentibus I | 464 aliis] *scripsimus cum Badio*: aliquis CGHILSX | 465 id] *scripsimus cum Badio*: ad CGHILSX | tunc] et I | 466 nunc] nec CHLX | 467 indulgentias...illorum¹] *om.* (*hom.*) H | personas] per illas G | reputat] repraesentat I repraesentant G | 468 possit] facit I | 470 2°] Col. C | vos] nos CL | 471 Christi supple] *inv.* C | sive] id est G | ubi] ut G

452 praedictis...casibus] *Cf. supra, lin. 223-295.* | 453 tribus casibus] *Cf. supra, lin. 223-241.* | 470 Ego...471 Christi] II Cor. 2, 10.

Glossa: «*Ut ratum quod donavit ostenderet apud Deum, subdit: et hoc feci 'in persona Christi', id est acsi ipse Christus condonaverit, quia nihil sine spiritu Dei agebat Apostolus*». Quod si sic condonarent praelati Ecclesiae et distribuerent indulgentias dispensando, proculdubio tantum valerent 475 quantum sonarent, singulis quibus conferuntur in caritate positos et finem praedictum intendentes fideque operante per dilectionem ad illius finis consecutionem operis iniuncti sedula executione tendentibus, etiam non aequaliter operantibus aut subsidium conferentibus in opere 480 ad finis illius consecutionem, proportionaliter tamen operantibus et subsidium conferentibus secundum modum congruentem sibi pro qualitate et facultate personarum, puta si detur indulgentia centum dierum offerenti pias eleemosynas secundum qualitatem et facultatem sui alicui fabricae, offerentibus autem non secundum qualitatem et facultatem iuxta quantitatem subsidii et devotionis affectum, si pauper 485 unam pictam <offerens> de sibi ad victum necessario, ita integre indulgentias centum dierum obtinet, ut dives qui offert unam marcam de suo abundanti, quasi unum solum denarium offerret, non totam illam indulgentiam, sed partem proportionalem quantitati subsidii et devotionis affectui. Sed si unum et idem opus fuerit determinatum a 490 praelato, tunc quicumque illud faceret in caritate existens, aequaliter accipiet ceteras indulgentias statutas, et quilibet illorum totas etiam ceteris omnibus disparibus, puta in transfretando cum signo crucis, aequaliter percipient omnium peccaminum indulgentiam: rusticus pauper et debilis, si faciat quod in se est ad liberandum terram sanctam 495

CGHILSX

472 ratum] tantum G | 473 condonaverit] condonavit L | 474 Ecclesiae] esse I | 476 quibus] qui X | conferuntur] offeruntur I | 477 finem] fieret G | dilectionem] et add. CSX | 478 finis] filius X | operis] om. C | 479 etiam] om. C | non aequaliter] inu. GI | subsidium] non add. G | in...481 conferentibus] om. (hom.) S | 480 ad...illius] illius finis ad G | 483 offerenti] offerentibus GI | qualitate] quantitatem G | 484 sui...485 facultatem] om. (hom.) G | autem] aut L | 485 facultatem] suam add. S | 486 offerens] supplevimus (cf. infra, lin. 487: qui offert) | ad] aliquid G | 487 marcam] maxillam (!) G | 488 quasi] coniecimus: qui si codd. et Bad. | offerret] om. C | illam] om. C | 489 indulgentiam] intelligentia G | sed] secundum sed corr. sup. lin. al. man. I | 490 affectui] affectum GI | 491 tunc] ut G | faceret] coniecimus: facit et G faceret CHILSX et Bad. | 492 accipiet] acciperet C accipiat L | et] in L in add. X | quilibet] quibus CHILSX | 494 peccaminum] peccaminum S peccantium CHILX | rusticus] autem add. I

472 Ut...474 Apostolus] PETRUS LOMBARDUS, *Collect. In Epist. S. Pauli, II Cor. 2, 10* (PL 192, 19B).

de manibus Sarracenorum, sicut et rex strenuus et dives cum forti suo exercitu debellans Sarracenos. Et si dentur indulgentiae visitantibus ecclesiam aliquam, ita integre obtinet illas veniens a propinquo et modicum visitando et veniens a remotis ac multum laborans, et hoc quia 500 indulgentiae simpliciter concessae et determinatae a praelato non proportionantur aut mensurantur secundum statum aut qualitatem | aut meritum seu opus recipientium, sed secundum praedicta duo, ad quae debet praelatus aspicere in conferendo indulgentias et secundum beneplacitum voluntatis suae, | illis iam suppositis. |

505 Sed est hic advertendum quod quamvis inaequales secundum qualitatem operandi aut conferendi subsidium et secundum quantitatem operis inaequales recipiant indulgentias, non plus operantes aut amplius subsidium conferentes frustrantur mercede pro illo quod plus erogant ceteris, quia quidquid | erogans ultra id | minimum ex caritate 510 procedens quo quisque secundum statum, qualitatem et facultatem personae suae obtinet totas indulgentias concessas pro opere aut subsidio determinato, totum illud quod supererogat reputatur ei a Deo ad cumulum meriti vitae aeternae. Non enim opus iniunctum pro indulgentiis obtinendis ad remissionem poenae debitae peccatis factum 515 ex caritate solum valet | ad promerendum illas indulgentias, sed cum hoc etiam valet ad promerendum praemium essentiale vitae aeternae, acsi pro illa sola fieret et non pro indulgentiis. Hinc dominus Papa in littera exsecutoria praedicta praecipit praedicatoribus crucis quod diligenter et frequenter exponant | populis litteram, qua exhortatur 520 universos ad susceptionem crucis, quatenus beneficia quae pro crucis

C 211^mG 267^h
Bad. 591^vI 365^h
L 251^mH 275^mS 264^m

CGHILSX

496 forti suo] fortissimo S | 497 visitantibus] usitantibus G | 498 a...499 veniens] om. (hom.) H | et] ad CLSX | 499 modicum] et add. CS in add. G | visitando] vel laborando i. m. al. man. I | ac] et C | 501 mensurantur] mensuratur G | 504 suppositis] suprapositis C | 505 est hic] inu. GI | 506 et] sunt add. sed exp. I | 507 recipiant] recipiunt G | non] scr. sed exp. et posuit post 'subsidium' I | 508 subsidium conferentes] inu. I | conferentes] om. G | mercede] intende sed intento sup. lin. al. man. I | quod] quam CHLSX | 509 erogans] erogatur I | ultra] ad numerum add. sed exp. I | id] ad CL illud G | minimum] nummum C | 510 quisque] quis quia I quis G | 511 obtinet] obtineret ILS | 512 a Deo] om. C | 513 cumulum] post aeternae G | 514 debitae] om. G de I | 515 solum] sola I | 516 etiam] om. G | promerendum] om. C | 518 exsecutoria] (cf. supra, lin. 405) exsecutiva GHILX | 519 et frequenter] om. C | qua] quo H | exhortatur] hortatur GHLX

502 praedicta duo] Cf. supra, lin. 360-379.

susceptione efficaci promittit illis in terra, puta remissionem peccatorum et immunitates privilegiorum et copiosam mercedem, quae etiam cum illis praeparatur in caelis, cognoscere valeant et amare, sicut iam habitum est superius. Unde et in illa littera hortatoria eisdem indulget «*plenam suorum peccaminum veniam*», et insuper pollicetur «*salutis aeternae augmentum*», ut similiter iam habitum est supra.

Quapropter si dicto modo praelatus indulgentias dispensaret, nemo iustum ipsum obiurgare posset tamquam abusorem potestatis suae ac dissipatorem, non dispensatorem, misericordiae Dei atque derogatorem iustitiae Dei, quasi ipsa Dei iustitia tolerare non posset, acceptando quod tantas indulgentias et tam crebras indifferenter omnibus etiam pro modico opere sive subsidio dispensaret, quasi peccata per hoc manerent impunita. Sed non est ita, quia per indulgentias illi qui eas suscipit nihil de poena peccatis debita sic remittitur, ut peccata alicuius quoad minimum culpae cuiusquam maneat impunita simpliciter, licet puniantur in illo qui peccavit, quia poenae aliorum reputantur illi pro suis et sibi computantur | atque reputantur | tamquam satisfactoriae Deo pro peccatis illius loco poenarum propriarum, acsi debitum quod unus alicui domino debet, alter pro eo illi domino solveret aut illi daret de suo de quo solveret. |

Sic enim in persona Christi et sanctorum, de quorum poenis meritoriis supererogatis ultra poenas debitas peccatis illorum ad Dei honorem et Ecclesiae utilitatem fiunt indulgentiae, praelatus minister Ecclesiae quod unus merebatur et in poenis sustinuit alteri tribuit, ut ille

CGHILSX

521 illis] illius L illi X vel G | terra] *coniecimus*: terram CGHILSX terris Bad. | remissionem] remissiones GI | 522 et²] *om.* GI | 523 praeparatur] praeparantur G | habitum] habent G | 524 est] *sup. lin. al. man.* I | in] *om.* L | plenam] poenam C | 527 Quapropter] Quia propter C | indulgentias] indulgens G | 528 iustum] iuste GI | 529 non dispensatorem] *om.* X *iter.* G | 530 derogatorem] derogatorum S | quas] quare C quod GI quia S | 532 etiam] et GI | sive] sine I | 536 licet] non *add.* G | puniantur] puniatur G | peccavit] peccaverit GI | 537 reputantur] reputant CHLSX | reputantur...atque] *om.(hom.)* G | 538 satisfactoriae] satisfactore G | illius] illis G | 539 unus] minus G | alicui] *om.* G aliter I | domino] Deo I | 540 illi¹] illo X | domino] *om.* X | daret] sui de o- *add. sed del. et exp.* H | 541 poenis] penitus X | 543 Ecclesiae] *om.* G | 544 alteri] alii I

524 plenam...525 veniam] NICOLAUS PAPA IV, *Litterae 'Illuminet super vos'*, n. 10, ed. C. CENCI, O.F.M. in *Antonianum* 73 (1998), p. 76. | 525 salutis...526 augmentum] *Ibid.* | 526 ut...supra] *Cf. supra, lin. 231-233.*

545 de illo pro poenis sibi debitis Deo satisfaciatur, aut ut praelatus ipse de illo quod unus merebatur et in poenis sustinuit, quod iam in potestate sua positum est, secundum iam dicta, pro altero Deo satisfacit, et Deus iuste simul et misericorditer huiusmodi satisfactionem acceptat. Et sic per indulgentias remittuntur poenae debita uni per recompensationem factam Deo de poenis indebitis aliorum aut | alterius, ut dicit ultima condicio sive differentia superius posita in descriptione indulgentiae.

Si vero praelatus, non pensatis illis ad quae, ut diximus, debet aspicere, indulgentias distribuat, non video quomodo omnino valeant aut tantum valeant quantum sonant, et non sit potius dissipator bonorum spiritualium Ecclesiae quam dispensator. Hoc tamen determinando non assero, nec diminuere volo potestatem praelatorum et praecipue summi Pontificis, sed pie supponere quod praelati et praecipue summus Pontifex indulgentias dispensant, consideratis his et pensatis quae in his conferendis debent considerari et pensari. |

560 Ut | autem aliquid in summa tenere valeamus de potestate praelatorum, sciendum quod in praelatis Ecclesiae duplex est potestas, | scilicet una sacramentalis et alia iurisdictionalis, et utraque dicitur clavis. Prima quidem dicitur 'clavis ordinis', quia potestatem illam non habent nisi per ordinum susceptionem. Secunda vero dicitur 'clavis auctoritatis' et illam habent per canonicam electionem et institutionem in ministerium ecclesiasticum. Et potestate sacramentali sive clave ordinis habent efficaciam operandi sacramentaliter et mediantibus sacramentis Ecclesiae tantum. Quorum effectus, quia sunt determinati a Deo et inditi sensibilibus elementis, scilicet rebus | et verbis, idcirco praelati tali potestate non habent potestatem operandi nisi determinatum quid, et

CGHILSX

545 de¹...pro] *inn.* C | sibi] *om.* GI | 546 unus] illius I | 547 Deo] *om.* I | satisfaciatur] satisfaceret I satisfaciatur CG | 550 indebitis] debitis CS | ut] non *sed corr. sup. lin. al. man.* I | 551 condicio] additio GI | superius] ulterius G | 552 debet] de S | 553 distribuat] tribuat X | 554 dissipator] dispensator C(*sed del. et dissipator i. m. al. man.*)S(*sed corr.*) | 556 nec] non *sed corr. sup. lin. al. man.* I | 559 pensatis] dispensatis CS(*sed corr.*) | 560 autem] *om.* G | summa] summitate LX | tenere] vere LX | 561 sciendum] secundum S | Ecclesiae] *om.* G | duplex est] *inn.* G | 562 iurisdictionalis] interdictionalis *sed exp. et iurisdictionalis i. m. L iurisdictionalis sed -e exp. et scrip.* -i I | 563 quidem] *om.* G | 564 ordinum] ordinem *sed corr. sup. lin. I* | dicitur] videtur GI | auctoritatis] *om.* I | 566 sive] sine C | 568 quia] qui G | 569 tali] tamen G

549 per...550 alterius] *Cf. supra, lin. 48.*

L 251th

H 275th
Bad. 592^r
I 365va
C 211th

S 264thBad. 592^{ry}X 41thBad. 592^{rz}

quasi moventur secundum vim a Deo sacramentis inditam. Unde ad libitum effectum operis sui per talem potentiam taxare non possunt, nec circa sacramenta ecclesiastica quoad essentialia illis, sicut neque circa divina mandata quidquam immutare possunt. Sed si ausu temerario – quod absit! – quisquam illorum circa illa sacramenta ultra aut praeter divinitus ordinata <acceptaret>, nihil omnino esset quod ageret quoad spirituales effectum ligandi atque solvendi. |

Potestate vero auctoritatis sive clave iurisdictionis, ad quam pertinent indulgentiae et collatio beneficiorum ecclesiasticorum totusque correctionis ordo atque ecclesiastici regiminis, habent praelati efficaciam operandi civiliter, immediate et voluntarie modo liberi arbitrii, prout Deus totum ecclesiasticum regimen dispositioni eorum reliquit, circa illud modicum aut nihil determinando, et hoc in illo generali quod dictum est omnibus in Petro: «*Quodcumque solveris super terram*» etc. Licet enim nullibi in canone Bibliae specialiter scriptum sit potestatem conferendi indulgentias collatam fuisse praelatis Ecclesiae, tamen postquam in universali Ecclesia observatum est quod praelati indulgentias conferunt, firmiter credendum est quod super hoc potestatem datam a Christo aut intellectam dari in illo generali, licet non specialiter scriptam, acceperunt, et sic quod indulgentiae quas conferunt indulgentiae, dico, datae a praelatis, quia nisi valerent, non essent indulgentiae omnino. Si quid tamen in regimine suo in Ecclesia | non recte secundum rationis et iustitiae normam disponant et non in persona Christi, id est non acsi Christus disponderet – quod absit! – et si id quod agunt efficaciam habet et ratum sit, ipsi tamen peccant.

CGHILSX

571 moventur] *scripsimus cum Badio*: movetur CHLSX modo nec est I modo naturae G | inditam] indicatur I | 572 effectum] *om.* X officium I | 573 illis] illius H | circa²] *om.* G | 575 illorum] morum I | 576 ordinata] acceptante *add.* G | quoad] ad G | 578 Potestate] Potestatem I | 580 correctionis] corruptionis *sed corr. sup. lin. al. man.* I | regiminis...582 ecclesiasticum] *om. (hom.)* G | 581 civiliter] civili I et *add.* L | 585 nullibij] *lac.* C alibi I | canone] cautione *sed corr. sup. lin. al. man.* I | Bibliae] vivere(?) I | 588 hoc] *om.* G | 590 specialiter] *om.* G | sic] similiter G | conferunt] conferant I | 591 datae] data X | 592 quid] qui G | in¹] *om.* I | in¹...suo] regimen suum G | 594 id est] *om.* I | disponderet] disponens S | 595 id] illud G | agunt] agant G arguit I | ratum] rarum CHLSX ratam I | sit] fit I | peccant] praedicant *sed corr. sup. lin. al. man.* I

584 Quodcumque...terram] *Matt.* 18, 18.

Circa | dispositionem enim temporalium bonorum ecclesiasticorum et iurium in illis obtinendis, eo quod minor cura est Deo de illis, quidquid praelati disponunt, maxime ille qui habet executionem plenitudinis potestatis, etsi erret non dispensando illa talibus personis qualibus deberet illa dispensare, nihilominus tenet et ratum est quod faciunt. Nec Deus vult quod quisquam in Ecclesia illud retractet. Ut enim dicitur in litteris legum saecularium, «*sacrilegii instar est dubitare an is dignus sit quem elegerit imperator*», sicut etiam vult quod a nemine retractetur quod ab ipso fuerit iudicatum, IX^a quaestione ultima 'Sola enim' et ceteris sequentibus usque in finem. Et hoc nisi iudicium illud fuerit erroneum in fide vel in praeiudicium universalis Ecclesiae, ut XXV^a q.^c 1^a 'Sunt quidam', et notatur super XL^a distinctione super capitulum | 'Si Papa', et I^a q.^c 7^a super capitulum 'Nisi vigor'. |

Et aestimant aliqui quod similiter est in dispositione seu dispensatione bonorum spiritualium Ecclesiae, cuiusmodi sunt merita supererogationis Christi et sanctorum, de quibus fiunt indulgentiae. Dicunt enim | quod simpliciter et absolute indulgentiae praelatorum tantum valent quantum sonant, et scribuntur sive praedicantur valere, ita etiam quod si praelati tam inordinate remittant poenas debitas peccatis

CGHILSX

596 enim] *om.* G | 597 illis] istis X | 598 disponunt] *om.* I disponent G | habet] habent C | 600 qualibus] qualibet LX quibus GI | 601 ratum] rarum L | 603 an is] quis GI | dignus sit] *inn.* GI | a] *om.* I (*sup. lin. al. man.*) S | 604 fuerit] fuit I | 605 finem] finis IL | 606 fuerit] fuerat G | in²] *om.* S | 607 notatur] mutatur (?) G | 608 Si] Sed G | capitulum²] *om.* H (*lac.*) S est G | Nisi] Ubi G | 609 aestimant] est unum X | 610 dispensatione] seu dispensatione *add. sed del.* S | sunt] sint G | 612 enim] *om.* G quod et absolute indulgentiae dicunt enim *add. sed va- cat sup. lin.* I | 613 valent] valeret G | praedicantur] praedicatur I et *add.* G | 614 praelati] etiam *add. sed exp.* H | remittant] *om.* S | peccatis] *om.* GI

602 sacrilegii...603 imperator] IOAN. SAREB., *Polycraticus*, VII, c. 20 (PL 99, 689). | 604 IX^a...enim] Cf. GRATIANUS, *Decretum*, II, C. IX, q. 3, c. 9 (ed. A. FRIEDBERG, I, p. 609). | 607 XXV^a...quidam] Cf. GRATIANUS, *Decretum*, II, C. XXV, q. 1, c. 6 (ed. A. FRIEDBERG, I, p. 1008). | XL^a ... Papa] Cf. GRATIANUS, *Decretum*, I, dist. 40, c. 6 (ed. A. FRIEDBERG, I, p. 146). | 608 I^a...vigor] Forte 'Nisi rigor'; cf. GRATIANUS, *Decretum*, II, C. I, q. 7, c. 5 (ed. A. FRIEDBERG, I, p. 490): «Nisi rigor disciplinae quandoque relaxetur ex dispensatione misericordiae. Multorum enim crimina sunt damnabilia, quae tamen ecclesia tollerat pro tempore, pro personis, intuitu pietatis, vel necessitatis, sive utilitatis, et pro eventu rei»; *Glossa in Decretum*, C. I, q. 7, c. 5 (ed. Taurini 1620, col. 599). | 609 aliqui] *non invenimus*.

L 251va

X 42ra
H 275va

I 365^{hb}

sive indulgentias effundant, quod homines in tantum considerant de
 indulgentiis quas abundanter de facili obtinent, quod ab operibus
 poenitentiae satisfactionis et misericordiae penitus revocentur, tamen
 quod remittunt remissum est apud Deum, et quod indulgent | indultum
 est, et hoc sive absque omni opere iniuncto, sive iniuncto opere
 minimo, quod nec vergit in honorem Dei nec in utilitatem Ecclesiae,
 puta si summus Pontifex dicat alicui: «Leva festucam de terra, et de
 plenitudine potestatis nostrae relaxamus, remittimus | sive indulgemus
 tibi omnem poenam peccatis tuis debitam ad quam Deo es obligatus». Si
 ita sit, Deus novit. Ego tamen nescio | nec video quomodo aliquae
 indulgentiae a praelato Ecclesiae ratae possint esse aut valere, et maxime
 tantum valere quantum sonant, nisi adsit finis movens, scilicet honor
 Dei et profectus Ecclesiae, vel universalis vel alicuius particularis pro se
 aut pro aliquo eius membro, quae debent urgere praelatum ad
 conferendum indulgentias pro opere quod sic evidenter sit utile ad
 consequendum illum finem. Quod si non fieret honor Dei et Ecclesiae
 profectus, qui per illud curari possent, omnino deficerent, vel in Ecclesia
 universali, vel in aliqua ecclesia particulari, aut in aliquo eius membro,
 quemadmodum moderno tempore deficerent in universali Ecclesia
 honor Dei et profectus Ecclesiae universalis procurandi per Dei gratiam
 in passagio generali, cui dominus Papa Nicolaus in dicta littera
 exhortatoria dixit praefigendum omnibus cruce signatis et cruce
 signandis terminum, | «festum videlicet nativitatis beati Ioannis Baptistae quod
 erit in anno Domini MCCXCIII», nisi pro opere transfretandi et liberandi
 terram sanctam de manibus Sarracenorum largissimae indulgentiae

Bad. 592^c

CGHILSX

617 revocentur] revocantur I revocatur G | 618 Deum] sup. lin. G | 619
 opere¹] tempore X | sive iniuncto] om. X | 620 minimo] modo GI | 621
 festucam] festuca I | 623 Deo] scr. sed tu sup. lin. al. man. I | 624 novit] noluit
 esse G | Ego] om. H eius I | Ego tamen] enim G | tamen] eum I |
 quomodo] quando G | 625 Ecclesiae] concessae GI | ratae] datae C | et]
 om. S | 626 tantum valere] om. G | 627 profectus] Dei add. sed exp. L | pro]
 per S | 629 sit] fit S | 630 honor Dei] inv. G | 631 curari] procurari I |
 curari possent] procurat G | deficerent] scr. sed in dificerent mut. sup. lin. I |
 632 universal] universaliter I | aliqua] om. G | 633 moderno] modico I |
 635 in¹] et sed corr. sup. lin. al. man. I | cui] cuius I | Papa Nicolaus] inv. GI |
 638 erit] est G | in] om. I | 639 largissimae] om. G

618 remittunt...Deum] Cf. Ioann. 20, 23. | 637 festum...638 MCCXCIII]
 NICOLAUS PAPA IV, *Litterae 'Illuminet super vos'*, n. 9, ed. C. CENCI, O.F.M. in
Antonianum 73 (1998), p. 75.

conferentur | talibus qui utiles sunt ad tale opus exsequendum, et nisi
 secundum modum finis et laboris in opere rationabiliter mensuretur
 quantitas indulgentiarum, ut per hoc in illarum dispensatione concurrant
 simul gratia sive misericordia et iustitia: iustitia propter meritum operis,
 gratia propter veniam poenae debitam peccatis super mercedem
 aeternae retributionis proportionalem quantitati operis, quae principaliter
 ab operante debet attendi et exspectari ex opere quam indulgentia
 poenarum debita peccatis. Sed si talis finis adsit et secundum ipsum et
 secundum quantitatem laboris in opere rationabiliter moderentur
 indulgentiae — aliter enim finem frustrari possent per contemptum
 earum aut nimiam confidentiam in ipsis, ut dictum est —, non solum
 valent, sed tantum valent quantum sonant, et hoc omnibus in caritate
 existentibus adiuncti operis executionem laborantibus, et sic |
 aequaliter valent in aequalibus et inaequaliter laborantibus. Et
 mensurantur indulgentiae non secundum meram voluntatem conferentis
 eas, ut dicit una opinio ponentium, scilicet quod indulgentiae possint
 esse mere gratuita absque omni merito operis, nec etiam mensurantur
 secundum meritum operantis recipientis eas, ut dicit alia opinio
 ponentium quod indulgentiae sunt simpliciter debitae, sed mensurantur
 medio modo, scilicet secundum modum et necessitatem finis et
 quantitatem laboris in genere operis, sed aliquando principaliter |
 secundum necessitatem finis, puta quando potior honor Dei et Ecclesiae
 profectus ex minus laborioso opere sperantur, possunt pro illo
 exsequendo dari indulgentiae abundantiores quam pro alio opere magis
 laborioso, ex quo minus honor Dei et Ecclesiae profectus sperantur.
 Aliquando vero simpliciter mensurantur indulgentiae secundum

L 251^{ab}H 275^{ab}I 366^a

CGHILSX

642 ut] vel I | concurrant] concurrunt GS | 643 iustitia¹] iustitiam I |
 meritum] om. X | 644 poenae] plene GI | peccatis] om. S | 645 quae] qui GI
 | 646 indulgentia] indulgentiam I | 647 debita] debitarum GI | Sed] om. X
 | 648 quantitatem] qualitatem G | in] et H | rationabiliter] rationabilia sed
 corr. sup. lin. al. man. I | 649 finem] fine I | 650 non] solent add. sed del. H |
 651 sed] et add. CLSX | 652 executionem] executio G | laborantibus] in
 laboribus G | 653 aequalibus] aequali libertati I | et] om. CS | laborantibus]
 laboribus G | 654 conferentis] ferentis sed corr. sup. lin. al. man. I | 655 dicit]
 om. CS | scilicet] secundum I | 656 mensurantur] mensuratur G | 657
 operantis] operis G | eas] eos GI | 658 sunt simpliciter] inv. GI | 659
 et²...661 finis] om. (hom.) S | 661 necessitatem] auctorem G | potior]
 peccator I | 662 ex...664 profectus] iter. S | pro] ex G | 663 indulgentiae]
 indulgentias I | 664 honor] hoc add. I | Dei] i. m. C | profectus]
 perfectionem C | 665 simpliciter] principaliter GI

S 264^{ab} quantitatem | laboris in genere operis, puta quando non potior honor Dei et Ecclesiae profectus sperantur ex opere minus laborioso, secundum quod dominus Papa in generali absolutione in cena Domini plures dies indulgentiae consuevit concedere advenientibus de partibus transmarinis quam aliis, et adhuc plures venientibus de ultra montes 670 quam venientibus de citra montes.

Et ita secure potest dici quod indulgentiae praelatorum tantum valent quantum sonant et praedicantur valere, et simul concurrant ista quattuor, videlicet ex parte dispensantis auctoritas, ex parte recipientis caritas, ex parte operis utilitas, ex parte finis sive causae pietas. Et cum debitum poenale cuiusque unum sit et idem, et quoad durationem in tempore aequaliter solvendum in quocumque foro, licet multum | inaequaliter quoad acerbitatem poenae in foro Christi et in foro poenitentis et in foro Dei, sicut superius est expositum, | advertendum credo quod cum praelatus non distinguat neque determinet indulgentias dari, puta | decem dies de iniunctis sibi poenitentiis, sed decem dies simpliciter, intelligitur indulgentia fieri decem dierum de poena purgatorii, ut per decem dies indulgentiae citius liberetur a poenis purgatorii quam si sine illis | indulgentiis decessisset, sicut citius liberetur | a purgatorio per decem dies, si hic decem dies voluntariae poenae peregisset, quam si non peregisset. Et hoc provenit ex magna Dei misericordia, qui minores poenas in duplici foro vult nos sustinere, et ad maiores poenas purgatorii solvendas indulgentias nobis concessas reservat.

CGHILSX

666 quantitatem] qualitatem G | quando] quod *sed in quando corr. sup. lin. X* | non] vero patior G | 667 Ecclesiae profectus] *inv. G* | 668 secundum] sed S | 670 adhuc plures] *inv. X* | venientibus] ut *add. L* | 671 quam...montes] *om. (hom.) G* | citra] intra I | 673 sonant] sonent I | et²] si GI | 675 sive] *om. X* | 676 cuiusque] cuiuscumque I | et²] *om. GH* | durationem] et quo *add. sed exp. S* | 677 solvendum] solventur I | licet] sed I | 678 acerbitatem] cerbitatem (!) G | 679 Dei] Ecclesiae CHS | est expositum] *inv. G* | advertendum] quod *add. I* | 681 dati] dati S | de...dies²] *om. (hom.) S* | 682 intelligitur] intelligit I | indulgentia] *om. G* indulgentias I intelligentia X | 683 ut] aut G | poenis...685 a] *om. (hom.) S* | 684 purgatorii] purgatoribus *sed corr. sup. lin. al. man. I* | illis] *om. G* | illis indulgentiis] *inv. I* | 685 si] sed G | 686 poenae] *om. G* | 687 sustinere] finire (?) G | 688 solvendas] solvendis L soludas et solutas *sup. lin. al. man. I*

679 superius...expositum] *Cf. supra, lin. 98-115.*

690 Et puto quod praelatus per intentionem potest conferre indulgentias dierum poenae a sacerdote iniunctorum, puta si poenitenti iniunctum sit sacramentaliter per sacerdotem ieiunare centum dies, praelatus pensatis causis praedictis potest indulgere quadraginta dies de iniunctis sibi poenitentiis. Itaque si ieiunaverit alios dies usque 695 quadraginta, non peccat ieiunium illorum omittendo. Vel potest ex causa omnem poenam iniunctam indulgere, sicut facit in indulgentiis generalibus omnium criminum, nec delinquit illam poenam iniunctam omittendo, sicut per inoboedientiam delinqueret | si illam omitteret absque indulgentia. Et cum hoc omnes dies illius poenae omissae 700 sustinere deberet in purgatorio, si non impleret illam ex vita ista, sicut cum in foro Christi et in foro poenitentis non agit dies poenae cum acerbitate competenti aut dimittit eam agere per aliquam partem diei acerbitas illa omissa addetur acerbitati poenae in purgatorio. Et similiter portio diei omissa adiungetur diebus poenae purgatorii ut sic vel per 705 poenas proprias vel in praesenti vel in futuro vel per indulgentias oportet poenitentem reddere quaecumque deliquit usque ad minimum inclusive, ut nihil mali culpae maneat impunitum.

H 276^a

<AD ARGUMENTA>

710 Ad argumentum pro et contra respondendum est. Argumentum enim pro parte affirmativa procedit probando indulgentias fore mensurandas secundum meram voluntatem conferentis eas. Argumentum autem pro parte negativa probat eas fore mensurandas secundum meritum cuiuscumque in opere, cum tamen non |

I 366^b

CGHILSX

690 potest] *om. GI* | 691 poenae] prono(?) I | 693 pensatis] praefatis I | dies] *om. S* | 694 Itaque] quod I ita quod GS | ieiunaverit] ieiunavit I | alios] alias G | dies] *om. I* | 696 in] *om. GI* | 697 delinquit] delinquet I relinquit CHLSX | 698 delinqueret] derelinqueret I relinqueret L | 699 omnes] omnia H | 700 ex] in GI | vita ista] *inv. H* | 701 agit] agat G | 702 aliquam] aliam G | 703 illa] illi IG | 704 diei] Dei S | omissa] admissa *sed in omissa corr. S* | omissa...purgatorii] *om. G* | 705 proprias] propriis G | vel¹] *om. GI* | in¹] *om. CHLX* | 706 oportet] sed H | poenitentem] poenitentiam C poenitenti I poenitenter X | deliquit] delinquit I | 707 inclusive] exclusive *sed in inclusive corr. S* | ut] vel I | 710 fore] iter. C | 711 meram...713 secundum] *om. (hom.) G* | 713 cum] est G

709 Argumentum...711 eas] *Cf. supra, lin. 4-25.* | 712 Argumentum...715 est] *Cf. supra, lin. 26-37.*

mensurentur nisi secundum modum finis et genus operis, ut dictum est. |
 Quod ergo arguitur primo, quod indulgentiae praelatorum tantum valent quantum sonant, quia corpus Christi principale est respectu meriti ipsius, sed praelati habent liberam dispensationem secundum meram voluntatem suam corporis Christi faciendam populo, ergo et meriti ipsius et sic indulgentiarum, quae praecipue de merito operum poenaliu Christi indebitorum dispensantur, | dico quod praelati quoad hoc habent potestatem dispensandi corpus Christi, quod videlicet si sint ordinati in sacerdotes et habeant debitam materiam consecrandi corpus Christi, puta panem de frumento, possunt illud consecrare quando volunt et quantum indigent fideles, sed non habent potestatem consecrandi illud in alia materia. Possunt et ipsum consecratum dispensare quando volunt et quibus volunt, bonis et malis, sed non possunt determinare quantum eius communio debeat cuiquam illorum valere, quia talis dependet a solo Deo et dispositione communicantis. Nec possunt facere quod valeat et non | obsit non existenti in gratia. Et sicut quoad aliqua praelati liberam habent dispensationem corporis Christi et quoad aliqua non, sic et indulgentiarum iuxta modum iam expositum, praecipue quoad indulgentiarum valorem secundum quem sunt accessoria ad corpus Christi, ut dicit argumentum. Sicut enim non possunt facere quod valeat corpus Christi non existenti in gratia, sic nec possunt facere quod illi valeant indulgentiae. Possunt tamen plus super indulgentias sive super merita poenarum Christi, quae sunt accessoriae quam super corpus Christi, | quod est principale, quia possunt plures indulgentias concedere aut pauciores, salvis praedictis quattuor, et sic facere quod indulgentiae pro aliquo opere valeant plus vel minus, sed

CGHILSX

716 ergo] igitur G | 718 meriti] iter. L | 719 meram] om. G | suam] super G | 720 indulgentiarum] quae praeci- add. S | 721 indebitorum] debitorum G | 722 sint] fuerit I | 723 in] et X | 726 et] etiam G | 727 et¹] etiam G | et¹...volunt²] om. (hom.) I | 728 communio] contrario G quomodo I | 729 dependet] debeat L | 731 sicut] scripsimus cum Badio: sic CGHILSX | liberam] libera L | 732 aliqua] aliud G | indulgentiarum] indulgentiam H | 733 praecipue] proprie I | indulgentiarum valorem] intelligentiarum maiorem sunt I | 734 enim] eam LX | 735 nec] non C | 737 indulgentias] indulgentiis GI | 738 quam] quae I | quam super] inv. G | super] supra CHLSX | quod] om. L | 740 sed] licet GI

716 indulgentiae...721 dispensantur] Cf. supra, lin. 13-25. | 734 ut...argumentum] Cf. supra, lin. 13-15.

non possunt plus quam unum corpus Christi dispensare, licet sub pluribus speciebus panis. Nihil etiam possunt facere ut aliquibus in eadem dispositione manentibus modo plus valeat, modo minus, licet sub pluribus speciebus panis vel sub paucioribus possint illud aliquibus ministrare, sicut possunt plures vel pauciores indulgentias | pro aliquo opere aliquibus conferre, non tamen omnino sic. Eo enim quod operantur in consecratione vi ordinis et modo naturae secundum praedicta, in tot speciebus conferre possunt quot eis proponuntur et consecratum populo ministrare; operantur autem in indulgentiarum dispensatione modo liberi arbitrii secundum regulam rectae rationis quae non sinit quod tantum indulgentiarum dispensare possunt quantum velle possent absque regula | rationis, ut patet ex dictis. Et sic non est simile de dispensatione secundum quantum corporis Christi et indulgentiarum, si tamen tantum et in tanta quantitate et in tot speciebus panis quantum vellent ultra usum necessarium et honestum Ecclesiae corpus Christi consecrare et ministrare possent, quod aliqui negant. Quod si illud non possunt circa corpus Christi, falsum est ergo medium assumptum in argumento, scilicet quod possunt dispensare corpus Christi in sacramento quantum volunt, sicut falsum est quod possunt dispensare indulgentias quantum volunt absque rationabili causa, quod nititur probare argumentum, sed non potest. |
 Ad secundum, quod «Deus non acceptat facta praelatorum nisi secundum iustitiam, quia non placet ei nisi iustum, non est autem iustitia quod aequaliter valeant singulis, quod esset si passim tantum valerent quantum sonant, non ergo tantum valent quantum sonant», dico quod in dispensandis indulgentiis potest considerari | iustitia dupliciter et

CGHILSX

741 licet] om. I | 742 Nihil] vel G | Nihil...744 panis] om. (hom.) H | ut] om. CLSX | 743 modo plus] inv. GI | modo minus] om. G | 744 possint] possunt I | 746 sic] scripsimus cum Badio: sicut CGHILSX | Eo] om. GS | 747 consecratione] confectione I | 748 conferre] consecratae GI | quot] quod CS | proponuntur] ponuntur G | 749 consecratum] consecrantur G | in] scripsimus cum Badio: om. CGHILSX | 750 dispensatione] dispensatione (exp.) et scrip. dispositione I dispensare sed in dispensatione corr. H add. possunt H | 751 sinit] scripsimus cum Badio: sit CGHILSX | 752 quantum] quam S | velle] bella(!) I | possent] possunt I | 757 possunt] possent G | circa] cuiusmodi G | medium] modum I | 758 quod] aliquid I | 760 rationabili] rationali GS | 763 secundum] per I | 764 esset] essent CHLX | valerent] valeret G | 766 dupliciter] duplex HLS

762 Deus...765 sonant²] Cf. supra, lin. 26-37.

Bad. 593^g

secundum utrumque potest earum dispensatio moderari. | Est enim in dispensandis illis quaedam iustitia consideranda qua iustum est quod illas praelatus pro loco et tempore dispense, ut honor Dei et profectus Ecclesiae per illarum dispensationem procurentur, quia si quandoque non pro loco et tempore illas dispensaret aut non tantas dispensaret quod honor Dei et profectus Ecclesiae dispensando illas procurari possent, non dispensando aut non tantas dispensando sed minores, aut non procuraretur | aut non in tantum procuraretur, quantum si ampliores dispensaret, quod iniquum et iniustum esset, et peccaret | praelatus non dispensans illas, aut non tantas. E contra si quandoque pro loco et tempore illas dispensaret, aut tantas, quod honor Dei et profectus Ecclesiae dispensando illas, aut dispensando tantas, non procuraretur omnino, aut non maior propter maiores indulgentias, vanum esset illas dispensare aut tantas dispensare atque irrationale, et iterum peccaret praelatus in dispensando illas.

S 265thL 252va

Alia autem iustitia potest considerari in dispensandis indulgentiis qua iustum est quemquam recipere tot indulgentias quot ipse recipit, ita quod non esset aequitas iustitiae ipsum recipere plures vel pauciores.

Prima iustitia semper in distribuendis indulgentiis a praelato consideranda est et observanda, quia, ut dictum est, aliter peccaret nec Deus factum suum acceptaret maxime quoad actionem qua ab ipso talis dispensatio fit, licet forte aliquibus quibus dispensarentur merito devotionis illorum valerent et sic quoad illarum receptionem Deus alias acceptaret, | sed hoc non secundum rationem qua indulgentiae sunt

H 276va

CGHILSX

767 secundum] *om.* I | earum] eorum CHLSX | 768 dispensandis] dispensandis *sed corr. sup. lin. al. man.* I | qua] quae CHLX quia S | 770 per] *sub. lin. al. man.* L pro I | 771 non²] *om.* G | dispensaret²] *om.* G tantas *add.* I | 772 quod] quia GI | Ecclesiae] qui *add.* CHLSX | dispensando] disponendo I | illas...778 dispensando¹] *om.* (*hom.*) G | 773 possent...dispensando²] *om.* I | non¹] nec S | sed] secundum I | 775 dispensaret] dispensarent I | peccaret] peccare *sed corr. sup. lin. al. man.* I | 776 E...777 et¹] Et modo si I | si] et I | 777 illas dispensaret] *inv.* C | quod] *om.* LS *lac.* X | 779 indulgentias] et *add.* G | 782 dispensandis indulgentiis] dispensatione indulgentiarum S | 783 qua] quia G | quemquam] quamquam G | quot] quod C | ipse recipit] *inv.* G | 785 semper] *iter.* CX(*sed exp.*) | indulgentiis] *om.* X | 786 quia ut] prout C | aliter] *iter.* I | 787 qua] quia G | 789 alias] illas GI | 790 hoc] hic I | non] est *add.* G

786 ut...est²] *Cf. supra, lin. 771-777.*

indulgentiae et dona gratuita potius quam debita secundum modum superius determinatum; sed potius | secundum rationem qua sunt quaedam debita iustitiae, et hoc secundum iustitiam secundo modo dictam, quam non oportet praelatum considerare neque observare; et potest, si velit, sicut quando mensurat indulgentias secundum quantitatem laboris in genere operis, et hoc vel infinite sive in quantitate infinita, sicut in sex casibus superius expositis; vel definite sive in quantitate definita mensurando indulgentias, ut quando in casu iam superius exposito mensurat indulgentias secundum quantitatem laboris in genere operis, diversimode quaerentibus eas a longe et quaerentibus illas de prope, secundum quam mensurare indulgentias sub tali quantitate vel sub tali, et hoc vel infinite vel definite, diversimode secundum diversitatem temporum, locorum et personarum esset optima earum dispensatio, dum tamen non minus procuraretur honor Dei et profectus Ecclesiae in dispensando eas diversimode secundum diversitatem temporum, locorum et personarum in dispensando illas per omnia aequaliter, aut in dispensando eas minores quam in dispensando eas maiores, quia simpliciter et absolute talis et tanta dispensatio indulgentiarum est optima et summe a Deo acceptatur, quali et quanta honor Dei maior | et maior profectus Ecclesiae valent procurari. | Et sic simpliciter principalior modus mensurandi dispensationem indulgentiarum est secundum modum finis et necessitatem eius; secundarius autem secundum modum operis et quantitatem laboris in illo. Sed non est modus iste determinatus in natura rei, sed secundum diversitatem causarum et temporum, locorum et personarum

G 268^{va}C 212th
Bad. 59

CGHILSX

791 dona] duo G | potius] post I | 792 sed potius] si post I | qua] quae I | 793 debita] ratione *add.* GI | 794 praelatum] praelatis G | 796 infinite] indefinite I finite C | 797 infinita] mensurata C | sicut] sunt I | 798 definita] de *add.* L | 800 in] et G | 801 illas] illis X | 802 quantitate] qualitate G | vel¹] ut X | 804 earum] eorum HX | minus] nullius G | 806 personarum] et *add.* I | dispensando] eas *add.* I | 807 minores] membra(!) I | minores...808 eas] *om.* (*hom.*) C | in²] *om.* G | dispensando²] disponendo I | 808 quia] quod S | 809 optima] copia G | quali] quasi I | 811 dispensationem] dispositionem I | 813 secundum modum] modus I | 815 et¹] *om.* GI | et personarum] *lac.* C

797 sex...expositis] *Cf. supra, lin. 241-272.*

I 366^{ab}L 252^b

determinari debet secundum iudicium rectae rationis prout sapiens determinaret; et hoc iustum est secundum regulas iustitiae primo modo dictae, | quae propria est indulgentiis, licet non secundum regulas iustitiae | secundo modo dictae, quae repugnat indulgentiis, ut patet ex praedeterminatis.

X 42^{ab}S 265va

Unde non est medium strictum sed immensae latitudinis in mensurando hoc modo indulgentias, et potest praelatus pro penitus uno et eodem negotio bene secundum libitum voluntatis suae dare maiores vel minores indulgentias, et aequales inaequalibus quoad condiciones personarum et operum, ut tantum simpliciter valeant quantum sonant recipientibus. Si vero medium illud transeat | abundantiores sive pauciores indulgentias conferendo quam honor | Dei et Ecclesiae profectus requirat, non video quomodo valeant, et maxime tantum quantum sonant. Sed et ne peccet praelatus in mensurando illas, diligentissime debet attendere ut tali modo mensuret eas ex quali amplius honor Dei et Ecclesiae profectus procurentur.

Bad. 593^{vi}H 276^{ab}

Et quod assumitur in argumento, quod «non est iustitia indulgentias aequaliter dispensare inaequalibus, quare Deus non acceptat talem dispensationem, nec valent illis aequaliter quantum sonant valere», dico quod verum est in dispensatione quae mensuranda est secundum | meritum | personarum penes secundum modum iustitiae, quae est ex debito, sed non est verum in dispensatione quae mensuranda est principaliter secundum modum et necessitatem finis penes primum modum iustitiae, quae est non tam ex debito quam ex gratia, quali

CGHILSX

816 determinari] *scripsimus cum Badio*: determinare CGHILSX | 818 est] de *add.* S | licet...819 indulgentiis] *om. (hom.)* GS | 819 ut] atque H | 821 non est] nota I | strictum] scriptum I | latitudinis] et *add.* G | 823 bene] unde *corr. sup. lin. al. man.* I | 825 simpliciter] *iter.* G | 826 sive] deficiunt *add.* GI | 828 quomodo] quando I | 830 attendere] eas *add. sed exp.* G | ut] dictum est *add. sed exp.* S | 831 procurentur] procurarentur G | 833 quare] quarum GI | 835 est²...837 mensuranda] *om. (hom.)* S | 838 principaliter...modum] secundum modum principaliter I | et] *scr. sed ex sup. lin. al. m.* I | necessitatem] necessitate I | 839 est non] *im.* G | quali] modo *add.* GI

816 secundum...817 determinaret] *Cf.* ARIST., *Eth. Nich.*, II, c. 6 (transl. Grosseteste, ed. R. GAUTIER, p. 404, 1-2; 1107a 1-2); *cf. etiam* ANON., *Auct. Arist.* (ed. J. HAMESSE, 12, p. 235, 42). | 819 ut...820 praedeterminatis] *Cf. supra, lin. 794-796.* | 832 non...834 valere] *Cf. supra, lin. 28-33.* | 836 secundum modum] *Cf. supra, lin. 783-785.* | 838 primum modum] *Cf. supra, lin. 768-782.*

840 mensuranda est dispensatio indulgentiarum, ut patet ex praedeterminatis.

QUAESTIO 15

UTRUM LICITUM SIT MAGISTRIS DISPUTARE DE POTESTATE PRAELATORUM

5 Circa tertium arguitur quod non sit licitum disputare de potestate praelatorum, sic. Disputatio illa quae est causa litis et discordiae non est licita. Talis est disputatio de potestate praelatorum, aliis volentibus eam ampliare, aliis autem volentibus eam restringere. Ergo etc.

10 Contra. Illud est licitum per quod subditus potest cognoscere in quo debet praelatis oboedire et in quo non. Non enim tenetur ei oboedire in omnibus, puta in illis praeceptis quae contra Deum et divinam legem atque divina mandata praeciperet. Sed hoc potest cognoscere per disputationem de potestate praelatorum, quia ipsa declarat et determinat et investigat in quibus subditi suis praelatis
15 oboedire debent et in quibus non. Ergo etc. |

Bad. 59

<SOLUTIO>

20 Dico quod triplici intentione potest fieri disputatio de potestate praelatorum, sicut etiam de potestate Christi et Dei. Una videlicet ut potestatem illorum diminuat aut attenuet, et minorem quam sit credere faciat, et propter hoc eis minus et in paucioribus oboediendum sit. Alia autem contraria, ut potestatem eorum extendat et maiorem quam sit credere faciat, et propterea eis amplius et in pluribus oboediendum sit. Tertia vero media est, ut scilicet quae

CGHILSX

2 Utrum...3 praelatorum] *Cf. supra, p. 76, lin. 10.* | 5 illa] ista G | causa] cum I | 9 est licitum] *im.* LS | 10 ei] *om.* I | 12 hoc] hic I | 18 sicut] sic CLX ut GI | etiam] et CLSX | ut potestatem] de potestate GI | 19 attenuet] attenuat *sed corr.* X | 22 extendat] extendant S | sit] sic GI | eis] *om.* G

840 ut...841 praedeterminatis] *Cf. supra, 822-832.*

Bad. 593^{vi}.

et quanta sit praelatorum potestas innotescat, et secundum hoc quisque praelatis oboediat. |

I 367ra

Disputare de potestate praelatorum prima intentione est omnino illicitum, sicut illicitum est tali intentione disputare de potestate Christi et Dei, qualiter disputant philosophi nitentes probare de Deo, quod non habet potestatem agendi quidquam circa inferiora, generabilia et corruptibilia, nisi mediante motu corporum caelestium. Et est disputare isto modo et tali intentione disputare de praelatorum potestate, aut etiam principum saecularium, resistere sive contrariari divinae ordinationi et bonum publicum non amare. Potestas enim praelatorum eis a Christo Deo data est, et ad publicam utilitatem | Ecclesiae ordinata. Dicit enim APOSTOLUS <Ad> Romanos 13°: «*Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi a Deo; quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt. Itaque qui resistit potestati Dei, et ordinationi resistit. Qui autem resistunt sibi ipsis damnationem acquirunt. Dei enim minister est tibi in bonum*». Revera qui tali intentione de potestate praelatorum disputant damnationem aeternam sibi acquirunt, et merito, quia sic disputando potestatem praelatorum, pro quanto eam diminuere intendunt, furari eam, quantum in ipsis est, nituntur; quae quia de numero sacramentorum est a Deo sanctae Ecclesiae concessorum, igitur

CGHILSX

25 praelatis] praelatus I | 28 Deo] eo G | 29 inferiora] et add. GI | 31 de] om. G | 32 etiam] et X | saecularium] est add. CGHILS | 34 Deo] om. G | 35 Apostolus] om. G | 36 anima] animae G | est] om. X | enim] om. GI | 37 potestati] potestate H | et] om. X | 38 resistunt] resistit G | acquirunt] acquirit G | 39 tibi] om. G | in] om. I | 41 quia] et H | disputando] de add. I | potestatem] potestate HI | 42 intendunt] om. I | eam] om. G esse I

28 philosophi...30 caelestium] Cf. AVERR., *Comm. in Phys.*, VIII, *comm.* 15 (ed. Iunt., IV, f. 349L); cf. etiam ANON., *Auct. Arist.* (ed. J. HAMESSE, 2, p. 159, 237); cf. etiam ARIST., *Phys.*, VIII, c. 5 (edd. F. BOSSIER-J. BRAMS, p. 303,10-305,2; 258a 3-27); cf. etiam HENR. DE GAND., *Quodl. VI*, q. 10 (ed. G. WILSON, p. 119,85-90: "Ex quo plane apparet quod, cum Aristoteles Philosophus plane sentit in VIII° Physicorum quod primum movens, Deus scilicet, non imprimit aut agit circa haec inferiora nisi mediante caelo, secundum quod Commentator suus omnino exponit eum ibidem dicens: 'Voluntas antiqua nihil agit novum nisi mediante alio antiquo', appellando 'voluntatem antiquam' voluntatem Dei, aliud 'antiquum' corpus caeli..."). Cf. R. HISSETTE, *Enquête sur les 219 Articles Condamnés à Paris le 7 Mars 1277*, prop. 69: "Quod Deus non potest in effectum causae secundariae sine ipsa causa secundaria" (*Philosophes Médiévaux* 22, p. 128); etiam D. PICHÉ - C. LAFLEUR, *La condamnation parisienne de 1277*, prop. 39 et 63; cf. etiam supra, q. 1, lin. 118-120. | 35 Omnis...39 bonum] Rom. 13, 1-2, 4.

ad instar sacrilegii est disputare de potestate praelatorum aut etiam principum isto modo; est enim furari sacrum de sacro. Ut enim dicitur in litteris legum saecularium, «*sacrilegii instar est divinis super quibus oportet ministrationibus obviare beneficiis*». Et quia sic disputantes de praelatorum potestate frequenter sunt invidi praelatis et rebelles | atque inobedientes, nolentes ab eis corrigi aut corripi vel puniri pro suis delictis, ideo displicere solet praelatis et principibus de ipsorum potestate disputare, et hoc prohibent; et merito, quia vident sibi in hoc iniuriari et divinae ordinationi contrariari et bonum publicum demoliri, et sic disputantibus sibi a se ipsis aeternam damnationem procurari. |

H 277ra

Bad. 593

Disputare autem de potestate praelatorum secunda intentione etiam est illicitum eadem de causa qua praecedens, quia sicut est data praelatis a Deo simpliciter ad Ecclesiae utilitatem, sic etiam data est eis in determinato gradu ad eandem utilitatem, ut etiam magis et minus, sive maius et minus potestatis quam sit a Deo datum ad Ecclesiae utilitatem non vergeret. | Et sic utroque modo disputare de potestate praelatorum vitiosum est; magis tamen vitiosum est disputare de illa prima intentione quam secunda, quia disputatio de illa intentione secunda potius est in favorem Ecclesiae et praelatorum quam in odium; | e contra autem disputare de illa intentione prima. Et quia tali intentione plerique de potestate praelatorum disputant adulando, sperantes ex immensa potestate praelatorum generaliter aut specialiter ex immensa potestate alicuius illorum commodum aliquod sibi provenire, ideo etiam talis disputatio merito debet praelatis displicere. Boni enim viri nolunt aestimari ultra id quod sunt, et frequenter volunt aestimari minus quam sint, exemplo Ioannis Baptistae. Ut enim | dicit AUGUSTINUS Super

G 268^{rb}X 43^{ra}L 253rb

CGHILSX

44 aut] ut I | 45 sacrum] sacram I | 47 sic] om. G | 49 nolentes] volentes G | ab eis] om. G | corrigi aut] corrigant I | vel] sive GI | 52 contrariari] contrariarum X | 53 disputantibus] disputationibus I | 55 etiam est] inv. G | eadem...qua] de qua causa eadem I | est data] inv. G | 57 etiam] et X | magis] maius G | sive] sine I | 58 datum] datis CHLX | 59 de...60 disputare] om. (hom.) G | 61 potius] post sed corr. sup. lin. al. man. I | potius est] inv. G | 62 e] est I | 63 quia] in add. G | 65 specialiter] spiritualiter I | 67 displicere] displicere G | nolunt] volunt G | 68 id] illud G | 69 Augustinus] Anselmus I

46 sacrilegii...47 beneficiis] Cf. *Codex Iustinianus*, I, 23, 5 (ed. P. KRUEGER, p. 76). | 54 secunda intentione] Cf. supra, lin. 20-22.

Ioannem sermone 4º, «tanta excellentia erat in Ioanne, ut possit credi Christus, et in eo probata est humilitas eius, quia dicit se non esse cum posset credi esse». Nullum tamen meritum habuit, quam de ista humilitate, quia cum possit fallere homines et putari Christus et haberi pro Christo, confessus est tamen aperte: «Non sum ego Christus». Non dixit: «Ego sum Ioannes, ego sum Elias, ego sum propheta», sed dixit: «Ego sum vox clamantis in deserto.» Et praecipue debet praelatis talis disputatio talium de sua potestate displicere, quia sicut disputando potestatem praelatorum nimis extendunt, quando eam sperant facere pro se, sic e contra eam disputando attenuant quando timent ne per eam debeant praelati contrariari ipsis. Unde frequenter in uno articulo potestatem praelatorum extollunt et in alio deprimunt modo quo saepius extollere visi sunt illa quae sua sunt et quae sunt aliorum, dum tamen pro se sunt, et deprimere ea quae sunt aliorum, maxime quando contraria ipsis sunt. |

Bad. 593^{yn}

Unde servando medium virtutis et moderamen inter utramque dictarum duarum disputationum | de potestate praelatorum dico quod disputatio de potestate praelatorum intentione tertia omnino licita est et multum proficua, sicut et disputatio de potestate Christi et Dei de eis quae sunt fidei, dummodo fiat causa addiscendi vel convincendi haereticos. Sic enim secundum dictum PHILOSOPHI «disputare de singulis non est inutile», et non causa deducendi illa in dubium. Hoc enim omnino illicitum est, sicut etiam illicitum est disputare ut in dubium revocentur illa quae determinata sunt per universales synodos. Nam, ut dicitur in litteris legum saecularium: «Iniuriam facit iudicio reverentissimae synodi, si quis

70

75

80

85

90

CGHILSX

72 tamen] tantum X | quia] quod X | 73 possit] posset G | 74 Non¹...Christus] om. I | ego] eo G | Non²] sive add. sed exp. S | dixit] sive I | 75 sum¹] om. G | ego sum²] eo sine G | Ego] Eo G | 77 nimis] nimium GX | 79 quando timent] om. X | 82 vis] nisi GX | sunt²] sint G | sunt³] sint G | 85 Unde] Bene G | 86 dico...87 praelatorum] om. (hom.) I | 91 non²] est add. I | 92 revocentur] revocetur GX | 93 quae] quo quo(sed exp.) X | determinata] est add. I | universales synodos] inv. G

70 tanta...72 esse] AUGUST., *In Ioannis Evangelium*, tract. 4 n. 3 (CC lat. 36, p. 32, 5-7; PL 35, 1406-1407). | 74 Non¹...Christus] *Ioann.* 1, 20. | 75 Ego...76 deserto] *Ioann.* 1, 23. | 87 intentione tertia] *Cf. supra*, lin. 22-24. | 90 disputare...91 inutile] ARIST., *Categ.*, 7 (Transl. Boethius, ed. L. MINIO-PALUELLO, p. 23,20-21; Iunt., I, f. 41raC; 8b 23-24); cf. etiam ANON., *Auct. Arist.* (ed. J. HAMESSE, 31, p. 303, 30). | 94 Iniuriam...95 contendit] *Codex Iustinianus*, I, 1, 4, 1 (ed. P. KRUEGER, p. 6).

semel indicata ac recte disposita revolvere et publice disputare contendit». 'Revolvere', dicit Glossa: «Id est, in dubium | revocare». Immo, ut procedit secundum argumentum et bene, quod concedendum est, talis disputatio de potestate praelatorum multum | necessaria est, nec debet displicere alicui, sed multum placere, sicut et placet praelatis bonis postquam sciverint et praesumpserint magistros aliquos tali modo de sua potestate disputare; et hoc praecipue ideo quia tali disputatione plurium etiam ipsi praelati frequenter discunt quantum et quid super subditos possunt, et quantum et quid non possunt, et per hoc sciunt legitime uti sua potestate et sibi cavere de potestatis abusu, quod forte sine illa nescirent, sicut subditi ex tali disputatione discunt quantum et in quibus debent praelatis suis oboedire, et quantum et in quibus non, et per hoc sciunt etiam legitime suis praelatis oboedire et cavere ab indebita rebellionem, et in casu oboedientiae illicitae suis praelatis obviare, quod forte sine illa disputatione nescirent. Hinc dicit beatus BERNARDUS in quadam epistola ad Adam monachum: «Liquido apparet mala imperantibus | non esse parendum, praesertim dum pravis obtemperans imperiis in quo homini videris oboediens, Deo plane, qui omne quod perperam agitur interdicat, inoboedientem te exhibes. Valde autem perperam est etiam profiteri te inoboedientem, in quo nosceris superiorem propter inferiorem, id est divinam propter humanam solvere oboedientiam. Quid enim? Quod iubet homo, prohibet Deus, et ego audiam hominem surdus Deo? Non! Sic enim Apostoli clamant: Melius est oboedire Deo quam homini». Et infra ibidem: «Si ita oportet, sine causa legitur: 'Omnia probate, quod bonum est tenete'. Si ita est, deleamus iam de libro

H 277thBad. 594ⁱL 253va

CGHILSX

95 revolvere] resolvere G | 96 Revolvere] Resolvere G | 97 quod] post est G | 99 sed] secundum I | 100 postquam] prius quam G | sciverint] sciverit G | praesumpserint] praesumpserit G | 101 quia] quae G | 102 plurium etiam] pluriumque G | 104 de] om. G | 106 praelatis suis] inv. X | et¹...107 oboedire] om. (hom.) H | et³] om. G | 107 etiam] om. X | 108 rebellionem] rebellionis G | in casu] cum causa G | 110 quadam epistola] inv. X | 111 imperantibus] in paucioribus I parentibus add. G | parendum] pendum I per occidum (!) G | dum] de I | 112 quo] alio G | perperam] parum G | 113 te¹...114 inoboedientem] om. (hom.) G | etiam] om. IX | 115 Quid] Quod X | 116 Deo] an add. G | 117 ibidem] idem G | sine] sive I

96 Id...revocare] non invenimus. | 110 Liquido...117 homini] BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Ep. 7 (Ad Adam monachum)*, n. 3 (OB 7, p. 33; PL 182, 95B). | 116 Melius...117 homini] *Cf. Act.* 5, 29. | 117 Si...123 contemnatur] BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Ep. 7 (Ad Adam monachum)*, n. 12 (OB 7, p. 40; PL 182, 100C). | 118 Omnia...tenete] *I Thess.* 5, 21.

Evangelii: 'Estote prudentes sicut serpentes'. Sufficit quippe quod sequitur: 'Et simplices sicut columbae'. Nec dico quod a subditis mandata praepositorum esse diiudicanda, ubi nil iuberi deprehenditur divinis contrarium institutis, sed necessariam assero et prudentiam qua advertatur si quid adversatur, et libertatem qua contemnatur. Per dictam autem disputationem omnia quae pertinent ad potestatem praelatorum probantur et diiudicantur, dum in praeceptis eorum timetur aliquid adversari divinis institutis, et quod bonum est tenetur per prudentiam | serpentum, quae tali disputatione discitur, et per simplicitatem columbae oboedienter opere impletur. Unde si quis temerarius oboediens dicat in omnibus esse praeceptis superiorum oboediendum et nihil interrogandum, sed praelato per omnia credendum, respondendum ei quod cuidam respondet beatus BERNARDUS in eadem epistola, ubi loquitur de subdito tali et praelato suo sic inquit: «*Ceterum, inquit, nihil habeo interrogare, ipse viderit. Dic, quaeso, si dato in manus gladio te artari iussisset in iugulum, acquiesces?*», quasi dicat 'nequaquam'. Ergo nec similiter deberes in aliis oboedire | quae deprehenderes contraria divinis institutis, et de illis interrogare, et per disputationem veritatem perquirere quae timeres illis contrariari. |

Dico ergo quod talem disputationem de potestate sua nullus praelatorum refugere debet, sed eam potius appetere, et hoc praecipue, quia si quis eorum ipsam refugit, illud in quo eam refugit, suspectum de veritate tenet, sicut Mahumeth legem suam suspectam de veritate habuit et falsitatem eius per disputationem de illa | deprehendi timuit, propter

CGHILSX

120 quod] *om.* GI | esse] *est* G | 121 diiudicanda] *dividenda* G | contrarium] *contrariis* H | 122 prudentiam] *prudencia* G | advertatur...quid] *om.* CGHLSX | 123 contemnatur] *contemnatur* CHILSX | 125 timetur] *vivetur(?)* I | 126 discitur] *dicatur* CGHLSX | 128 oboediens] *om.* G | superiorum] *om.* I | 129 per] *quod* G | 130 credendum] *crede* G | respondendum] *est add.* G *quod add.* X | cuidam] *quidam sed corr.* H | beatus] *verus* G | 131 ubi] *ibi* G | 132 Dic] *scripsimus cum Badio et Bernardo:* Dico CGHILSX | 133 te] *argui add. sed exp.* X | iugulum] *vigulum (!)* G | acquiesces] *adquiemisses* G | 134 nec] *sic* G | similiter] *sublimiter(!)* I | 135 deprehenderes] *depraehendens* G | 138 potius] *post sed corr. sup. lin. al. man.* I | 139 quia] *quod* X | suspectum] *respectum* I *despectum* G | 140 Mahumeth] *Mathimechus* G | veritate] *vite* I | 141 de illa] *om.* G

119 Estote...serpentes] *Matt.* 10, 16. | Et...120 columbae] *Ibid.* | 132 Ceterum...133 acquiesces] BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Ep.* 7 (*Ad Adam monachum*), n. 12 (OB 7, p. 40; PL 182, 100C-D).

quod poenali edicto legis de illa disputare prohibuit. Non sic Christus legem suam suspectam habuit, quando eam libere disputationem omnium et credentium et non credentium illi exposuit. Nec tamen abnuo quin propter aemulos disputatores et suspectos super aliquibus sub poena disputatio prohiberi potuit absque eo quod de veritate illorum apud prohibentem suspicio aliqua sit, quemadmodum NICOLAUS PAPA III prohibuit sub poena excommunicationis latae sententiae disputationem, immo omnem expositionem praeter grammaticalem in expositione Regulae Fratrum Minorum, quam ipse edidit. Nec etiam abnuo quin utile esset de potestate praelatorum non disputare, si non | timeretur quod contraria divinis praeceptis possent percipere, aut aliter quam veritas se haberet, secundum quod testatur RABBI MOYSES de disputatione Iudaeorum contenta | in libris, qui dicuntur Talmuth, super edictis legis Moysaicae, sic inquit libro cap.^o 70°: «*Liber Talmuth scriptus non erat, receptus in diebus primis quando vitabant illud in quod postea inciderunt, id est multitudinem scientiarum, et diversitatem opinionum, et divisionem credulitatum, et dubitationes quae incidunt in expositionibus Scripturarum. Dimiserunt autem rationem | in omnibus rebus istis cognitioni capituli quod vocatur Domus magni consilii, sicut exposuimus in aggregatione nostra in Talmuth. Et haec est causa quare illi principatus magni perierunt de gente nostra. Cum autem regnum Christianorum diffusum fuit per regna Graecorum et Chaldaeorum, et sensus philosophorum diffusi fuerunt in*

CGHILSX

142 de] *i. m.* I | 144 et] *om.* GI | 145 abnuo] *scripsimus cum Badio:* ab uno CGHILSX | aemulos] *eraculos (!)* G | disputatores] *disputantes* G | 146 eo] *eodem* G | 147 illorum] *illarum* G | prohibentem] *prohibitionem* I | 149 omnem] *esset* G | 150 Regulae] *reale* G | 151 abnuo] *scripsimus cum Badio:* ab uno CGHILSX | 152 timeretur] *temeretur* I *timetur* S | quod] *quam* G | possent] *posset* G | 153 haberet] *haberent* X | 154 contenta] *contenda* G | 156 scriptus] *om.* G | 157 id...multitudinem] *et valitudine* G | diversitatem] *diversimode* CHLSX | 159 rationem] *rationi* CHLSX | rebus istis] *inu.* GI | 160 vocatur] *vocatus sed corr. sup. lin. al. man.* I | 161 nostra] *una* I | in] *om.* GIS | est] *om.* H | quare] *quia* I | 162 nostra] *sua* GI | diffusum] *diffusit* G | 163 et] *om.* G

150 expositione...Minorum] NICOLAUS PAPA III, *Bulla 'Exiit qui seminat'*, in *Bulla Franciscana*, III, 415-416: "Itaque sub poena excommunicationis et privationis officii ac beneficii districte praecipimus ... super ipsa Constitutione glossae non fiant, nisi forsitan per quas verbum, vel verbi sensus, seu constructio, vel ipsa Constitutio quasi grammaticaliter ad litteram, vel intelligibilius exponatur". | 156 Liber...166 suae] MOYSES MAIMONIDES, *Dux neutrorum*, I, c. 70 (ed. 1520, f. 29r).

gentibus illis, et viderunt quod credulitates suas destruebant opiniones philosophorum
destructione vehementi, coeperunt scribere omnia quae erant utilia credulitati eorum et
responderunt illis opinionibus quae destruxerunt fundamenta legis et fidei suae». |

<AD ARGUMENTUM>

Quod ergo arguitur in primo argumento, quod «disputatio de
potestate praelatorum non est licita, quia ipsa est causa litis et
discordiae», dico quod verum est disputando de potestate praelatorum
prima et secunda intentione, et hoc loquendo de lite et discordia illicitis.
Diminutione enim potestatis praelatorum provocantur praelati;
extendendo autem provocantur subditi, et hoc inter sese et contra sic
disputantes, et etiam disputantium inter se. Disputando autem de
potestate praelatorum tertia intentione, adhuc verum est quod est causa
litis et discordiae licitis et debitis, ad reducendum scilicet utramque
personarum duarum disputationum de potestate praelatorum ad
medium et ad debitum temperamentum contra volentes potestatem aut
nimium diminuere aut nimium extendere; contra nullum tamen
volentem quod iustum et aequum est tenere, causa est rationalis litis aut
discordiae.

QUAESTIO 16

UTRUM MILES IRRUENS PRAEVLANDO CONSORTES SUOS IN HOSTIUM
EXERCITUM FACIAT OPUS MAGNANIMITATIS

Circa quartum et ultimum arguitur quod miles praevolans in
exercitum hostium non facit opus magnanimitatis, sic. Ubi fugiens bene

CGHILSX Circa] inc. A

165 et] ut G | 170 disputando] om. G | 172 Diminutione] De praem. G |
173 extendendo...subditi] om. CHLSX | autem] aut I | sese] se GI |
contra] se add. sed exp. I | sic] se G | 174 disputantium] disputantes I | 176
licitis] litis I | reducendum] reddendum I | 179 aut nimium] om. G |
nullum] nullam I | tamen] cum I cuius G | 180 volentem] voluntatem I |
est²] litis add. I | 2 Utrum...3 magnanimitatis] Cf. supra, p. 76, lin. 11-12. | 4
Circa...ultimum] om. A | 5 exercitum] militum add. sed exp. A

168 disputatio...170 discordiae] Cf. supra, lin. 3-5. | 171 prima...intentione] Cf.
supra, lin. 17-22. | 175 tertia intentione] Cf. supra, lin. 22-24.

| facit vitam suam salvans, male facit in hostes ruens ut occidatur; sed
nuper Sarracenis hostibus Christianorum devastantibus | civitatem
Acconensem, bene fecerunt qui fugerunt vitam suam salvantes; ergo
miles ille, qui aliis fugientibus in exercitum | Sarracenorum irruit
praevolans et occisus est, male fecit. Sed factum malum non est opus
magnanimitatis, | cum magnanimitas virtus sit, et secundum
AUGUSTINUM, «virtutibus non contingit male uti», neque ad agendum
malum opus. Ergo etc.

Contra est quod scribitur Canticorum ultimo: | «Fortis est ut
mors dilectio», et hoc ideo quia zelanter diligens pro dilecto in necessitatis
articulo mortem contemnit et illi se exponit, quod est opus
magnanimitatis. Taliter est ille miles operatus praevolans, ponendo
animam suam pro amicis suis in | fide et caritate, quod est opus
maximae caritatis et ita maximae virtutis in agibilibus, quae consistit in
magnanimitate. Ergo etc.

<SOLUTIO>

Quia ista quaestio tangit et in exemplum proponit captionem,
subversionem atque destructionem civitatis Acconensis atque
Christianorum et incolarum eiusdem, de quibus mentionem facit
dominus Papa in littera exhortatoria, de qua mentio habita est supra in
quaestione de indulgentiis, sic inquit: «Civitas Acconensium 44 diebus

ACGHILSX

8 bene] unde corr. sup. lin. al. man. I | fugerunt] fugierunt CGHILX | 9 in]
ecce add. L | exercitum] exercitum I | 10 fecit] facit GX | est²] bonum add.
S | 11 cum] tamen G | virtus] lac. G | virtus sit] inn. A | sit] fit G | et]
om. C | 13 malum] an scribendum magnum? (cf. lin. 75, 82, 97). | 15 quia] om. C
| zelanter] zelant I celanter L | dilecto] delicto G | 16 illi] ille A (sed in illi corr.
sup. lin.) CGLX | se] om. I | 17 operatus] ante est AGI | 18 suam] om. I |
et] in add. G | 22 Quia...71 propositum] om. A | ista quaestio] inn. G |
exemplum] propositum add. sed exp. I | captionem] capacio G | 23
Acconensis] accomatum L | 24 et] om. GI | eiusdem] ecclesiae G | 25
Papa] om. L | de...26 indulgentiis] om. S | supra] om. G | in²] de CHLSX
| 26 Civitas...diebus] Euntes Acconensem 44 dierum I

12 virtutibus...uti] AUGUST., De lib. arb., II, c. 19, n. 50 (CC lat. 29, p. 271, 8-12;
CSEL 74, p. 85, 10-12; PL 32, 1268) | 14 Fortis...15 dilectio] Cant. 8, 6. | 26
Civitas...32 abductis] NICOLAUS PAPA IV, Littera 'Illuminet super vos', n. 5, ed. C.
CENCI, O.F.M., in Antonianum, 73 (1998) p. 74.

artissima Babylonicae potentiae obsidione circumdata, terribilibus machinis die noctuque vexata, impetita crebris et duris insultibus, moenibus et ipsius per cuniculos arietis occultos 44 die obsidentium viribus Dei permissione mirabili et stupenda succubuit, capta per eos et igni exposita, Christicolis inibi existentibus caesis innumeris, et ceteris, qui habere nequiverunt ad maritima vasa succursum, in captivitatem abductis», quae quidem facta narrantur anno Domini CCXCI, 10° die mensis maii, in qua civitate, ut aestimo, congregati erant non tantum populares et simplices, sed etiam praelati et principes, idcirco quaestionem paulo altius sublevando, bellorum celebritatem paulo altius quam quaestio proponat, exsequamur, dicendo in primis cum TULLIO in libro I^o De officiis sic dicente: «In re publica maxime conservanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, unum per dispensationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominum, hoc beluarum, confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore». Et sic illi qui potest ius suum iam habitum retinere aut | amissum sive nondum habitum recuperare, non licet pro illo bellum instituere. | «Quare», ut idem prosequitur continuo «suscipienda quidem sunt bella ob eam causam, ut sine iniuria in pace vivatur». Et ut dicit AUGUSTINUS in epistola Ad Bonifatium comitem, «bellum debet esse necessitatis, ut liberet Deus de necessitate et conservet in pace. Non enim quaeritur pax, ut bellum exerceatur, sed bellum geritur ut pax acquiratur.

C 213^{ab}
Bad. 594^{vQ}

ACGHILSX

27 Babylonicae] Babylonicae I | obsidione] obsiderata sed corr. L | 28 noctuque] nocteque GI | impetita] impedita CHLX | 29 arietis] conrietis(!) C an scribendum arietatis (cum Nicolao)? | occultos] oculos I | obsidentium] obsidio I ubi add. sed exp. I | mirabili] miraculis S miraculi CHLX | 30 succubuit] succumbuit I succubuit(!) G | capta] capita I | caesis] ceteris S caelis I | 31 maritima] marturia(!) I | 32 captivitatem] capacem(?) I | narrantur] variantur GLX | 33 10°] decima H | 34 et¹] secundum add. I | 35 quaestionem] quaestione S | 38 decertandi] determinandi I | dispensationem] disputationem GI an scribendum disceptationem cum Cicerone et Badio? | 39 per] et G | cumque] quodcumque HI | proprium] propositum CHILS propositionum X | hoc] hic I | 40 uti] om. I | superiore] scripsimus cum Cicerone: posteriore codd. superiori Bad. | illi] illo G | potest] post C | 41 nondum...42 illo] non S | 42 instituere] restituere CHLSX | 43 vivatur] vivat G | 44 ut] hoc G | 45 necessitatis] nativitatis I | de] a GI | et] om. I | conservet] observet G | 46 quaeritur pax] pax requiritur GI

37 In...40 superiore] CICERO, *De officiis*, I, c. 11, n. 34 (ed. C. ATZERT, p. 13, 1-5; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 14, 27-31). | 42 Quare...43 vivatur] *Ibid.*, n. 35 (ed. C. ATZERT, p. 13, 5-6; ed. M. WINTERBOTTOM, pp. 14, 31 - 15, 1). | 45 bellum...50 timetur] AUGUST., *Ep. 189 (Ad Bonifatium)*, n. 6 (CSEL 57, p. 135, 8-19; PL 33, 856).

Esto ergo bellando pacificus, ut eos quos expugnas ad pacis utilitatem vincendo perducas, ita quod hostem pugnantem necessitas deprimat, non voluntas. Sicut bellanti et resistenti violentia redditur, ita | capto misericordia iam debetur, maxime in quo pacis perturbatio non timetur». Quod TULLIUS per alia verba continuo dicit ubi supra: «Parta autem victoria conservandi sunt hi qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt. Mea quidem sententia paci, quae nihil | habitura sit insidiarum, semper est consulendum; tum hi qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis | murum percusserit aries, sunt recipiendi». «Ex quo», ut dicit TULLIUS paucis interpositis, «intelligi potest nullum bellum esse iustum, nisi aliquid aut rebus petitis geratur, aut denuntiatur ante sit et indictum». De quo dicit ISIDORUS Etymologiae: «Iustum est bellum quod ex edicto geritur | de rebus repetendis aut propulsandorum hostium causas». Et AUGUSTINUS in libro Quaestionum: «Iusta bella solent definiri quae ulciscuntur iniurias; sic gens vel civitas petenda est quae vel vindicare neglexerit quod a suis improbe factum est, vel reddere quod per iniurias ablatum est». Sed, ut dicit AUGUSTINUS Contra Manichaeos «nocendi cupiditas, ulciscendi crudelitas, implacatus atque implacabilis animus, feritas debellandi, libido dominandi, et si qua similia, haec sunt quae in bellis iure culpantur». Et ut sequitur ibidem post pauca «ordo ille naturaliter mortalium paci accommodatus

S 266^{ab}H 278^{ra}I 368^{ra}L 254^{ab}

ACGHILSX

47 vincendo] vicendo S | 48 quod] ut C | 49 ita] om. G | capto] in add. I | iam] om. G | 51 conservandi] servandis G | sunt] om. G | hi] hic CHIX | bello] in add. sed exp. I | 52 Mea] In ea CI | paci] rei CGHILSX | habitura] habitum G | 53 tum] tamen I cum G tam L | imperatorum] imperatorem CGHISX | fidem] fidere(!) C | 54 confugient] confugientur L | percusserit] percussit I | aries] acies I | 56 geratur] generatur I | ante] autem HIS om. G | 58 repetendis] expetendis CILSX expedendis H expendendis G | hostium] hominum IS | causa] tamen S | 59 Augustinus] et add. I | 60 vindicare] vindicare I | 61 est¹] fuit G | vel] om. G | reddere] credere I | Sed] quod add. G | 63 crudelitas] credulitas I | animus feritas] inv. et deinde rei add. G | debellandi] bellandi C | 64 dominandi] donandi G | haec] hoc I | in] etiam S | 65 paci] pati L

51 Parta...54 recipiendi] CICERO, *De officiis*, I, c. 11, n. 35 (ed. C. ATZERT, p. 13, 6 - 16; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 15, 1-14). | 54 Ex...56 indictum] *Ibid.*, n. 36 (ed. C. ATZERT, p. 13, 20 - 21; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 15, 19-21). | 57 Iustum...58 causa] ISIDORUS, *Etymologiae*, XVIII, c. 1, n. 2 (ed. W. M. LINDSAY, II; PL 82, 639B). | 59 Iusta...61 est²] AUGUST., *Quaest. in Heptateuch.*, VI, q. 10 (CC lat. 33, p. 319, 259-262; CSEL 28, p. 428, 24-27; PL 34, 781). | 62 nocendi...64 culpantur] ID., *Contra Faustum*, XXII, c. 74 (CSEL 25, p. 672, 8-10; PL 42, 447). | 65 ordo...66 sit] *Ibid.*, c. 75 (CSEL 25, p. 673, 11-13; PL 42, 448).

G 268^{ab}X 43^{ab}
Bad. 594^{vr}

hoc poscit, ut suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes principes sit. Sed ut ait TULLIUS, ubi supra «*ea animi elatio, quae | cernitur in periculis et laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed propriis commodis, in vitio est; non modo enim id virtutis non est, sed potius immanitatis omnem humanitatem | repellentis.*».

70

Ut autem descendamus ad propositum, de bello iusto est distinguendum, quia aut est ad recuperandum bona iniuste ablata, de quo nihil ad praesens, aut est ad repellendum iniuriam qua nituntur hostes bello bona auferre, puta vitam, patriam, libertatem, leges et cetera bona, sive temporalia sive spiritualia. Quale bellum instruxerunt Sarraceni contra Acconensem, in quo mortuus est miles de quo quaestio nostra proposita est: utrum irruendo praevolanter in Sarracenos fecit opus magnanimitatis. Et dico quod magnanimitas est pars fortitudinis, et virtus quae versatur circa opera magna et ardua, dicente PHILOSOPHO in IV° Ethicorum: «*Magnanimitas circa magna ex nomine videtur esse.*» Sed tamen non omne opus magnum pertinens de genere suo ad fortitudinem est opus magnanimitatis, nisi sit ex habitu virtutis, non ex praesumptione aliqua aut cupiditate, ut cum magnanimitas fortitudo quaedam sit et alias fortitudo non sit virtus, ut patet ex iam dictis. Unde et TULLIUS post dicta proxima praecedentia continuo addit dicens: «*Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt pugnantem pro aequitate. Quocirca nemo qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis et malitia laudem est adeptus; nihil enim honestum potest esse quod iustitia vacat.*»

75

80

85

ACGHILSX

66 poscit] possit I | atque] consider- add. sed exp. L | 67 ea] iter. I | 68 pugnatque] pugnat quia G | 69 non²] om. G | potius] post I | 70 repellentis] expellentis I | 71 descendamus] ascendamus L | est] om. G | 72 est] sup. lin. al. man. I | bona] iustitiae add. sed del. I | 74 hostes] om. G | 75 sive temporalia] om. A(i. m.)CGHILSX | 77 irruendo] iurendo(?) I | 78 magnanimitatis] magnitudinis CS | 81 omne] om. X | magnum] magnis corr. sup. lin. al. man. I | 82 habitus] habita L | 83 ut...124 confligunt] om. A | 84 quaedam...fortitudo] iter. L | 85 et] om. GI | 86 probe] prole I | a] om. X | virtutem] virtute L | pugnantem] pugnante X | 87 aequitate] iter. S | 88 est] eius GX | potest esse] im. G est potest I | vacat] vocat H

67 ea...70 repellentis] CICERO, *De officiis*, I, c. 19, n. 62 (ed. C. ATZERT, p. 22, 6-9; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 25, 20-24). | 80 Magnanimitas...esse] ARIST., *Eth. Nic.*, IV, c. 3 (Transl. Grosseteste, ed. R. A. GAUTHIER, p. 439, 9-10, 1123a 34; cf. etiam in THOMAE DE AQ. *Sent. libri Eth.*, IV, ed. Leon., XLVII, p. 225, 34). | 84 ex...dictis] Cf. infra, lin. 86-91. | 86 Itaque...94 iustitiae] CICERO, *De officiis*, I, c. 19, n. 62-63 (ed. C. ATZERT, pp. 22, 9-19; ed. M. WINTERBOTTOM, pp. 25, 24-26, 9).

90

95

100

105

Praeclarum igitur est illud Platonis: 'Non', inquit, 'solum scientia, quae est remota a iustitia, calliditas potius quam scientia est appellanda, verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius quam fortitudinis nomen habet'. Itaque viros | magnanimos eosdemque bonos et simplicis virtutis amicos, minimeque fallaces esse volumus, quae sunt ex media laude iustitiae. Et infra: «*Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur, | quarum una in rerum externarum despicientia cernitur, altera ut res geras magnas et maxime utiles, arduas, plenasque laborum et periculorum.*» | Quamquam ergo factum | militis nostri arduum fuit et magnum, quia circa mortis periculum atque terribile, circa quod maxime consistit fortitudo, dicente PHILOSOPHO in IV° Ethicorum: «*Circa qualia igitur terribilia fortis? Vel circa maxima; terribilissimum autem mors; terminus enim,*» non tamen ex hoc sequitur quod fuit opus fortitudinis seu magnanimitatis aut alicuius virtutis, si forte illud aggressus est ex praesumptione aut ambitione gloriae aut cupiditate alia aut forte temere et inconsulte, quod videtur innuere ipsa quaestio in eo quod dicit militem praevolasse. Si enim ita fuit nec opus virtutis et ita nec fortitudinis nec magnanimitatis fuit. Unde de modo aggrediendi facta magnanimitatis dicit TULLIUS post praedicta: «*Ad rem autem gerendam qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam ut habeat faciendi facultatem; in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter*»

H 278^{ab}
S 267^aBad. 595^dI 368^{ab}L 254^{va}C 213va

ACGHILSX

89 igitur] om. S | Non] om. CHLSX | solum] potentia add. sed exp. S | 90 potius] post I | 91 utilitate] necessitate G | impellitur] compellitur G | 92 potius] post I | habet] om. L | Itaque] Ita G | 93 simplicis] simpliciter sed corr. C simplicitatis I | minimeque] minime X | quae] om. G etiam C | 94 Omnino] Omnis G | 95 quarum] om. S | in rerum] om. G | rerum] rebus X | despicientia] displicentia CGHLSX | 96 laborum] labor I | 97 factum] om. X | 99 IV° Ethicorum] inu. S | 100 terribilissimum] terribilissima G | autem] om. G | 101 tamen] om. X | 102 si] sed G | 104 eo] quo corr. sup. lin. al. man. I | 105 Si] Similiter G | fuit] fuisset CGHI(sed in fuit corr.)LSX | nec] om. CGHI(sup. lin.)LSX | 106 aggrediendi] aggendi G | 107 gerendam] generandam I | 109 aut] om. G

94 Omnino...96 periculorum] *Ibid.*, c. 20, n. 66 (ed. C. ATZERT, p. 23, 10-17; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 27, 5-13). | 99 Circa...101 enim] ARIST., *Eth. Nic.*, III, c. 9 (Transl. Grosseteste, ed. R. A. GAUTHIER, p. 421, 22-23, 1115a 25-26; cf. etiam in THOMAE DE AQ. *Sent. libri Eth.*, III, ed. Leon. XLVII, p. 159, 24-26). | 107 Ad...110 cupiditatem] CICERO, *De officiis*, I, c. 21, n. 73 (ed. C. ATZERT, p. 25, 24-28; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 30, 7-11).

ignaviam aut nimis confidat propter cupiditatem». Et infra: «Omnino illud honestum quod ex animo excelso magnificoque quaerimus, animi efficitur, non viribus corporis. Exercendum tamen corpus, et ita afficiendum est, ut oboedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis et in laboribus tolerandis». Et infra: «Quare expetenda quidem magis est discernendi ratio quam decertandi fortitudo. Fortis autem et constantis animi est non perturbari in rebus asperis, nec timere de gradu eici, sed prudenti animo uti et consilio, nec a ratione discedere, nec committere, ut aliquando dicendum sit: 'Non putaram'. Haec sunt opera magni et excelsi animi, et prudentia, consilioque fidentis; temere autem in acie versari et manu cum hoste confligere immane quoddam et beluarum simile est. Sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est et mors servituti turpitudinique anteponenda. Sed fugiendum est illud etiam, ne offeramus nos periculis sine causa, quo nihil potest esse stultius». Hinc dicit VEGETIUS libro III° cap.^o ultimo De arte militari: «Boni duces publico certamine numquam nisi ex occasione aut nimia necessitate confligunt». Si igitur miles noster non confidens de commilitonum adiutorio, nec putans eos paratos ut simul ad bellum procederent, sed solus in hostes praevolvando insiluit, ipse absque omni rationabili causa morti se obtulit, debens scire quod nihil per se solum proficere potuit; et sic opus non magnanimitatis sed stulti egit. Sed nec ex hoc quod iste praevolans solus in hostes irruiet et periculo mortis se exposuit, | iudicari potest certitudinaliter quod opus magnanimi non

ACGHILSX

110 aut] et add. I | 111 quod ex] ex quo G | excelso] excelsoque GI | magnificoque] magnifico quae I | animi] cum C | 114 expetenda] expetenda IL | 116 prudenti] praesenti I | 117 committere] omittere GI | putaram] putatam GI | 118 animi] om. I | et prudentia] apprehendenda I | 119 confligere] configere I | immane] immanum C in manum GI | 120 manu] manum C | servituti] secundum virtuti I | turpitudinique] turpitudinemque I | 121 illud] om. CHLSX | offeramus] conferamus S | nos] illos CHLSX | periculis] periculos L | causa quo] inn. S | 122 dicit] unice(?) add. sed exp. I | 124 occasione] occisione G | nimia] iniuria GI | confligunt] confligant GI | 126 ipse] om. G | omni rationabili] om. G | 127 rationabili] rationali corr. sup. lin. al. man. I | debens] de bellis G | debens scire] i. m. A | quod] quia I | solum] om. S | 128 potuit] ponit L | magnanimitatis] magnanimi IS | egit] om. G | 129 hostes] i. m. A | 130 potest] arti(?) add. I | certitudinaliter] circulariter G

110 Omnino...113 tolerandis] *Ibid.*, c. 23, n. 79 (ed. C. ATZERT, p. 27, 11 - 14; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 32, 8-12). | 114 Quare...122 stultius] *Ibid.*, c. 23, n. 80-83 (ed. C. ATZERT, pp. 27, 80 - 28, 12; ed. M. WINTERBOTTOM, pp. 32, 18 - 33, 17). | 123 Boni...124 confligunt] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, III, c. 26, n. 31 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 129, 1380-1381).

egit, quia, ut dicitur, Sarraceni ante auroram | subito civitatem Acconensem intraverunt, | nec fuit tunc Christicolis in illa contentis tempus deliberationis maioris, sed solummodo statim exercendae virtutis, quae secundum PHILOSOPHUM II° Ethicorum maxime «in repentinis» probatur. | Miles igitur noster, qui, ut audivi dici, dux aliorum in bello esse debuit, quam citius occurrisset, forte iacens in excubiis armatus cum aliis et paratus ad bellum, statim audito tumultu et | discurrentibus Sarracenis per vicos exiliit, et putans commilitones suos ipsum consecuturos, in hostes solus irrupit, attendens illud VEGETII De arte militari libro III° cap.^o 8°: «Ne vero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites, ut parati sint animo, ut arma | in manibus habeant; in necessitate enim subita quae terrent, provisa non solent esse formidini». Et cap.^o 6°: «Multa quidem sunt dicenda atque observanda pugnantis, siquidem nulla sit negligentiae venia, ubi de salute certatur». Et libro I^o cap.^o 14°: «In aliis rebus, sicut ait Cato, si quid erratum fuit, postmodum corrigi potest; proeliorum delicta emendationem non recipiunt, cum poena statim sequitur errorem». In libro IV° cap.^o 39°: «Sicut enim providos cautela tutatur, sic negligentes exstinguit incuria».

Quod si ita fuerit, quia tunc tempus necessitasque postulabant decertandum esse manu et mortem servituti turpitudinique fore

ACGHILSX

133 tempus deliberationis] liberationis tempus G | statim] om. C | 135 repentinis] repentina H | Miles] ergo add. sed exp. A | igitur] Christi I | dici] om. S | aliorum] fuit add. S | 137 ad...statim] statim ad bellum S | et] om. G | 138 vicos] viros G | et putans] etiam putans sed post suos G | commilitones] commilitones I | 139 hostes solus] solus hostes sed cum signis inn. transpos. A | attendens...151 contigisse] om. A | 140 III° ... 8°] 7° G | 141 noceat] nocet G | animo] omnino CGHLSX | ut] et G | 142 terrent] non add. CGHLSX, sed om. in ed. Vegetii. | 143 sunt] om. C | 144 venia] veniam I | certatur] credatur X | 145 quid] om. GI | erratum] erat G | fuit] fuerit CG | 147 In] Et SX | cap.^o] om. X | enim] om. G | providos] provicos S | 148 incuria] iniuria X ignavia CHLS | 149 fuerit] fuit IS | 150 decertandum] discertandum ISX | manu et] in(?) G | fore] sorte G

134 in repentinis] ARIST., *Eth. Nic.*, III, c. 9 (Transl. Grosseteste, ed. R. A. GAUTHIER, p. 421, 29-30, 1115a 33-34); cf. etiam ANON., *Auct. Arist.* (ed. J. HAMESSE, 12, p. 236, 58). | 140 Ne...143 formidini] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, III, c. 6, n. 16 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 120, 368-370). | 143 Multa...144 certatur] *Ibid.*, III, c. 5, n. 1 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 113, 263-265). | 145 In...147 errorem] *Ibid.*, I, c. 13, n. 6 (ed. A. ÖNNEFORS, pp. 27, 367 - 28, 370). | 147 Sicut...148 incuria] *Ibid.*, IV, c. 38, n. 3 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 242, 681-682).

H 278^aA 268^bS 267^bL 254^bI 368^a

Bad. 595

G 269ra anteponendam et nullum fugiendum, quod revera ita puto contigisse, idcirco dico credens firmiter quod opus militis | nostri erat opus magnanimitatis, ex cuius habitu repente elegit opus summe arduum, honeste scilicet mori pro fide et civitate, quam fugiendo inhoneste vivere et forte fuga incerta non subveniente iugum servitutis Sarracenorum subire. Quod si ceteri concives et commilitones sic fecissent et tales fuissent ut ille, credo quod proculdubio in adiutorio Dei victoriam obtinuissent et civitas staret.

C 231^{ab} Ut enim dicitur I° Maccabaeorum 3°: «Facile est concludi | multos in manu paucorum, et non est differentia in conspectu Dei caeli liberare in multis, et in paucis, quoniam non est ex multitudine exercitus victoria belli, sed de caelo fortitudo est». Et ut dicit VEGETIUS ubi supra libro III° cap.° 22°, «victoria semper per paucos fieri consuevit», et maxime per homines virtutis. Ut enim ibidem dicit libro I° cap.° 10°, «in omni conflictu non tam prodest multitudo quam virtus». Et libro IV° cap.° 32°: «In rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quam virtus». Et libro III° cap.° 39°: «Necessario amplior securitas solet gravius habere discrimen, quod imparatis ac nihil suspicantibus superveniens assolet fieri. Hoc casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo prodesse». Unde Acconenses, ut credo, victoriam obtinuissent, si bellicassent pro posse suo, et confisi Domino dixissent unanimiter, unusquisque eorum ad ceteros, illud quod dixit Iudas continuo post praedicta, I° Maccabaeorum 3°: «Ipsi veniunt ad nos in multitudine et

ACGHILSX

152 dico] correspondentis *add. sed exp.* A | 153 repente] reperire *pos.* eligit C | 154 fugiendo inhoneste] *inu.* A | 156 concives] comites G | et commilitones] post fecissent G | commilitones] commilitores I | 157 fecissent] ut *add.* X | 158 civitas] sanctitas(!) I | 159 Ut...186 nullus] *om.* A | enim] debet *add.* L | 160 manu] manibus G | 161 quoniam] ipsum I | est] *om.* I | ex] *om.* LX in GI | 162 Et] *om.* G | ubi] ut G | 164 tam] tamen G | 166 Necessario] Necesse I | amplior] ampliorum S | amplior securitas] *inu.* I | 167 solet gravius] *inu.* GI | imparatis] imparati G imparans I | suspicantibus] et *add.* I | 168 superveniens] superiores S | 169 ut] *om.* I | obtinuissent] obtinuisset L | 170 bellicassent] belligerassent X | unanimiter] *lac.* G | 171 continuo] continue S | 172 ad...multitudine] in multitudine ad nos GI | et superbia] *om.* S

159 Facile...162 est] *I Macc.* 3, 18-19. | 163 victoria...consuevit] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, III, c. 20, n. 28 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 171, 1117-1118). | 164 in...165 virtus] *Ibid.*, I, c. 8, n. 5 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 19, 241-242). | 165 In...166 virtus] *Ibid.*, IV, c. 31, n. 5 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 235, 597-598). | 166 Necessario...169 prodesse] *Ibid.*, III, c. 22, n. 10 (ed. A. ÖNNEFORS, pp. 175, 1174 - 176, 1180). | 172 Ipsi...175 eos] *I Macc.* 3, 20-22.

superbia ut | disperdant nos et uxores nostras et filios nostros, et ut spolient, | nos vero pugnabimus pro animabus nostris et legibus nostris, et ipse Dominus conteret eos ante faciem nostram; vos autem ne timueritis eos». 175

Sic ergo confidenter dicere possum, ut aestimo, quod ille miles noster opus magnanimitatis et virtutis egit, et benefacto suo intellexit illud Psalms: «Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius». | Et dixit illud TULLII in oratione populari ad Senatum: «Nihil duri, nihil acerbi mihi erit quod rem publicam tutabitur. Non enim victus cedo, neque mors miseranda est quae ob rem publicam capitur, neque exitum turpe est quod virtute suscipitur, praesertim cum nonnullam hae poenae habeant in se consolationem. Nam vitam subripiunt, non adimunt gloriam, mortale si exercitio mactabunt, corpus non animum a re publica removebunt». Idem libro I° De officiis: «Omnes caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem appetere, si ei sit profuturus», quasi dicat 'nullus'.

<AD ARGUMENTA>

Ex dictis patet quomodo concedenda est secunda ratio.

Ad primam quae est in oppositum, quod dictum opus militis nostri non erat magnanimitatis, quia fugiens bellum in quo ille mortuus est, bene fecit, dico quod hic incidit difficilius | assumptio, an scilicet licitum sit | fugere bellum quod contra patriam et paternas leges

ACGHILSX

173 superbia] superba L | nos²] *om.* I | 174 vero] nos G | animabus] manibus C | et¹...nostris²] *om.* G | 175 eos] *om.* G | 177 magnanimitatis] magnitudinis *sed in magnanimitatis corr. sup. lin. al. man.* I | suo] *om.* X | 178 in...Dominij] Domino in conspectu G | 179 Senatum] *iter.* G | nihil] *om.* X | 180 tutabitur] curabitur I | cedo] credo CHLSX | miseranda] moderanda CHLSX | 181 quae] quasi G | exitium] exercitium CHLS exercitum X exertium(!) G | 183 subripiunt] subripit GI subripi X | adimunt] adiuvant S | gloriam] *om.* G | mortale] *om.* G | mactabunt] mactabant I | 184 animum] animam S | a...Idem] *om.* G | Omnes] Omnium GI | 185 caritates] prima *add.* G | complexa] completa I | 186 profuturus] profuturus G | 188 secunda] *om.* L | secunda ratio] *inu.* G | 192 licitum] militum C

178 Pretiosa...eius] Ps. 115, 15. | 179 Nihil...184 removebunt] CICERO, *Oratio pridie quam in exilium iret*, IX, 21-22 (ed. MARIA DE MARCO, pp. 21, 26 - 22, 3). | 184 Omnes...186 profuturus] CICERO, *De officiis*, I, c. 17, n. 57 (ed. C. ATZERT, p. 20, 15 - 16; ed. M. WINTERBOTTOM, p. 23, 21-23). | 189 dictum...191 fecit] Cf. *supra*, *lin.* 4-13.

Bad. 595ra
H 278^{ab}

L 255ra
S 267va

I 368^{ab}
X 44^{ab}

195 attentatum est ab hostibus legis et fidei Christianae. Et sentio in hac materia idem de fuga praelatorum maiorum et minorum et principum superiorum et inferiorum, et quod de fuga simplicium clericorum, hoc et de fuga simplicium laicorum, quia sicut praelati tenentur ministrare populo in spiritualibus ad fomentum et conservationem vitae eorum spiritualis, sic principes ministrare tenentur eidem in temporalibus ad fomentum et conservationem vitae eorum temporalis. Propterea enim de publico eis provisum est in temporalibus rebus ad usum necessariis, 200 et non debent eos in periculo belli deserere fugiendo, nisi secundum modum sequentem exponendum de fuga praelatorum principaliter, quamvis praelati ad non relinquendum populum poena maioris criminis astringantur, quanto magis necessarium est populo in bellorum periculis ministerium praelatorum in spiritualibus quam principum in 205 temporalibus. De debito enim principum in impugnatione adversariorum Ecclesiae dicit AUGUSTINUS Super Ioannem sic: «*Commoventur potestates Christianae contra dissipatores detestatores Ecclesiae. Si non moverentur, quomodo redderent rationem de imperio suo Domino? Quia hoc pertinet ad reges saeculi Christianos ut suis temporibus pacatam vellent matrem suam Ecclesiam habere; unde spiritualiter nati sunt*». Item Ad Bonifatium comitem: «*Quomodo Domino reges serviunt in timore, nisi ea quae contra iussa Domini sunt, religiosa severitate prohibendo atque plectendo? Aliter enim servit rex quia homo est, aliter quia rex est. Quia homo est, servit*

ACGHILSX

193 attentatum] acceptatum G | 195 et¹] om. CSX | clericorum] hoc est de fuga simplicium clericorum add. sed exp. A | clericorum...196 simplicium] om. (hom.) GIX | 196 quia] quod G | 197 in] et S | spiritualibus] spiritualium X | conservationem] observationem I | 198 spiritualis...199 eorum] om. (hom.) C | temporalibus] temporibus sed in temporalibus corr. sup. lin. al. man. I | 199 enim] om. G | 201 belli] universaliter G | fugiendo] fugiendi S | 202 sequentem] se autem in C | 205 praelatorum...principum] om. H | in¹] om. G | 206 temporalibus] om. G | in] et L | impugnatione] pugnatione G | 208 dissipatores] disputatores G | detestatores] devastatores I | 209 imperio] in periculo (!) I | Domino] om. A | hoc] etiam add. CS | 210 reges] ecclesiae add. S | vellent matrem] inv. G | 211 Ecclesiam] Ecclesiarum G | habere] om. S | unde spiritualiter] lac. G | 212 reges serviunt] inv. G | in timore] interiorum G | 213 sunt] om. I | prohibendo] prohibito ACX | plectendo] plectando G | 214 homo¹] om. X | aliter...est²] om. (hom.) X

208 Commoventur...211 sunt] AUGUST., In Ioannis Evangelium, tract. 11, n. 14 (CC lat. 36, p. 119, 1-6; PL 35, 1483). | 212 Quomodo...215 sauciendo] AUGUST., Ep. 185 (Ad Bonifatium), c. 5, n. 19 (CSEL 57, p. 17, 18-24; PL 33, 801).

- 215 vivendo fideliter; quia rex est, servit convenienti rigore sauciendo». Item ISIDORUS XXIII^a q. 5° cap.º 'Principes' dicit sic: «*Intra Ecclesiam potestates necesse non essent, nisi ut quod non praevalerent sacerdotes efficere | per doctrinae sermonem, potestas hoc impetret, per disciplinae terrorem. Cognoscant principes saeculi Deo se debere rationem | esse reddituros | propter Ecclesiam, quam Christo tuendam suscipiunt. Nam sive augeatur pax et disciplina Ecclesiae per fideles principes, sive solvatur, ille ab eis rationem exigit, qui eorum potestati suam Ecclesiam tradidit*. Unde et ad Ecclesiam tuendam possunt | per praelatos compelli, | ut ibidem 'Praeterea', ubi dicitur sic: «*Saecularium dignitatum administrationibus defendendarum ecclesiarum necessitas incumbit, quod si facere contempserint, a 225 communione sunt repellendi*».
- Si ergo quaeratur de illo quod ponitur in argumento, an scilicet liceat fugere de bello, praecipue quod ab infidelibus attentatur contra Ecclesiam, ut in nostro proposito, puto fore distinguendum divisione trimembri, quia aut tale bellum est imminens tantum et timetur 230 venturum, aut est iam instans et comprehensus est populus fidelis ab adversariis, aut est deficiens adversariis obtinentibus iam victoriam. Si imminet, subdistinguo iterum divisione trimembri, quia aut omnes possunt fugere et simul rationabiliter desperant de victoria si persistant, aut nec potest nec debet aliquis illorum rationabiliter desperare, aut 235 aliqui eorum sperant et aliqui desperant vel non possunt fugere. Si primo modo, tunc omnes ad instar unius cuius exitium quaeritur, de quo iam erit sermo, fugere tenentur, nec se periculo exponere. Si secundo modo, tunc nullus debet fugere, sed unanimiter se hostibus opponere

A 268^{va}H 279ra
L 255^{ab}C 214ra
S 267^{ab}Bad. 59^e

ACGHILSX

215 vivendo] om. C | fideliter] fideli I | servit] sibi G | 216 XXIII^a] XVIII^a G | potestates] potantes C potentes S | necesse] necessariae H | 217 essent] esse sint C esse fit S | praevalerent] privalent G praevalent AHS | 220 augeatur] augeat I | disciplina] disciplinae C | 221 eis] recipit add. sed exp. S | qui] quia A | 222 et] om. CG(sup. lin.)I | per] om. CS | 223 dicitur] dicit G | 224 incumbit] intendit G | 227 infidelibus] inferioribus S | 228 nostro] tanto add. B | fore] hic add. AGI | 229 tale] om. A | bellum] membrum S | 231 aut...adversariis²] om. (hom.) L | 232 iterum] sub add. G | 233 fugere] om. I | 234 nec¹...235 sperant] om. G | 236 cuius] cuiusque C | exitium] excitium sed in exercitium mut. man. corr. A exercitium CHLSX exercitium(!) G | 238 opponere] exponere G

216 Intra...221 tradidit] ISIDORUS, Sent., III, c. 51, n. 4 (PL 83, 723B-724A). | 223 Saecularium...225 repellendi] GRATIANUS, Decretum, I, C. XXIII, q. 5, c. 25 (ed. A. FRIEDBERG, I, p. 938).

- I 369ra pugnando | pro patria et re publica. Ut enim dicit VEGETIUS, ubi supra,
libro III° cap.^o 24°: «*Qui ante congressum recedit ex acie suis fiduciam minuit et* 240
inimicis addit audaciam», et cum hoc convincitur plus diligere se ipsum et
vitam suam quam rem publicam. Quod esse non debet, dicente TULLIO
in oratione populari ad Senatum: «*Sic ab initio fui animatus ut non magis me*
mea <causa> putarem esse natum quam rei publicae procreatum». Et ut idem
dicit in fine Iⁱ libri *Invectivarum*, «*patria mihi vita mea carior est*». 245
G 269^{ab} Propter quod quilibet in isto casu maxime | pro patriae defensione debet
vitam suam mortis periculo exponere, dicente eodem in IV° libro
Invectivarum: «*Si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Neque*
enim turpis mors viro forti potest furtiva accidere, neque consulari, neque misera
sapientis». Et infra in eodem: «*Itaque sapientes numquam eam inviti sustinuerunt;* 250
fortes etiam saepe appetierunt». In tali ergo casu nulli licitum est fugere, nisi
forte mulieribus, pueris et viris invalidis, dicente VEGETIO ubi supra
libro IV° cap.^o 4°: «*Imbellis aetas et sexus propter necessitatem frequenter exclusa*
est», aut suasus ab aliis, qui eum maiori utilitati communitatis reservare
intendunt. David propheta, qui se subtraxit a bello imminente, dicente 255
X 44ra AUGUSTINO in epistola Ad Honoratum in qua | diffuse tractat

ACGHILSX

239 Vegetius...supra] Gregorius vigemus verbi gratia G | 240 congressum]
ingressum H | suis] finis I | 243 Senatum] et add. G | fui] sui C | fui
animatus] lac. S | animatus] cum acutus C | ut] et G | magis] om. HLSX |
244 natum] nutum I | ut] cum C | idem] ibidem A | 245 mea] i. m. al. man.
A | 246 Propter] om. G | quilibet] quaelibet G | maxime] quod add. S |
247 dicente...251 appetierunt] om. A | IV°] V^o C IX° S | 248 paratoque]
paratoraque(!) G | moriar] moriatur G moritur I | 249 accidere] scripsimus cum
Tullio: accedere CHLSX accendere GI | consulari] confurari C consiliari I |
250 Itaque] Ita G | sapientes] sapiens GI | eam] ea GI | 251 appetierunt]
appretierunt GS | nulli] nulum G | est] sit G | nisi] sup. lin. al. man. I |
252 forte] om. I | ubi supra] verbi gratia G | 253 IV°] IX° S | 4°] 8° G |
aetas] tuis CS | sexus] sextus I | 254 qui] eam add. S | communitatis]
civitatis CI | 255 David] est add. G | subtraxit] abstraxit A | a] de G | a
bello] ab illo I

240 Qui...241 audaciam] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, III, c. 22, n. 2 (ed. A.
ÖNNERFORS, p. 173, 1147-1148). | 243 Sic...244 procreatum] CICERO, *Oratio*
pro Clodio, VIII, 20 (ed. MARIA DE MARCO, p. 21, 13-15). | 245
patria...est] CICERO, *In L. Sergium Catilinam orationes*, oratio 1, n. 27 (ed. A. C.
CLARK, p. 10). | 248 Si...250 sapienti] CICERO, *In L. Sergium Catilinam*
orationes, oratio 4, n. 3 (ed. A. C. CLARK, p. 37). | 250 Itaque...251
appetierunt] *Ibid.*, oratio 4, n. 7 (ed. A. C. CLARK, p. 39). | 253 Imbellis...254
est] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, IV, c. 7, n. 10 (ed. A. ÖNNERFORS, p. 206,
187-189).

- materiam de fuga praelatorum: «*Denique* | *sanctus David, ne committeret se*
periculis bellorum et fortasse exstingueretur, sicut ibi dictum est, lucerna Israel, a
suis hoc petentibus sumpsit, non ipse praesumpsit. Alioquin multos imitatores fecisset 260
ignaviae, qui eum crederent hoc fecisse, non consideratione | utilitatis aliorum, sed
suae perturbatione formidinis». |
Si tertio modo, | tunc si omnes possunt fugere et si maior et
sanior pars desperat et iudicat fugiendum, illis qui sperant licet, si
possunt, fugere cum aliis, et sic licitum est omnes fugere. Sed illi qui
sperant non tenentur cum aliis fugere; immo si velint persistere et
hostibus se opponere, hoc licitum est eis, et tunc alii tenentur cum eis 265
contra hostes stare et esse paratos aut cum aliis hostes devincere | aut
simul mori cum illis, aut si sint aliqui inter illos qui [non possunt fugere]
tenentur eis ministrare spiritualia, fugere non possunt, dicente
270 AUGUSTINO in epistola eadem Ad Honoratum: «*Cum omnium, id est*
episcoporum et clericorum et laicorum, est commune periculum, hi qui aliis indigent,
non deserantur ab his quibus indigent. Aut igitur ad loca munita omnes transeant,
aut qui manendi habent necessitatem non relinquantur ab eis per quos illorum
ecclesiastica necessitas suppleatur, ut pariter vivant aut pariter sufferant, quod eos 275
paterfamilias volet perpetui». Aliis autem indigent in necessitate temporali
pugnandi illi qui sperant de victoria et volunt se opponere hostibus, cum
possent cum aliis fugere, sed nolunt, et ideo validi potentes pugnare non
debent istos relinquere, sed simul cum eis pugnare. Qui autem habent

ACGHILSX

257 ne] neque C | 258 et] ex G | 259 petentibus] potentibus S |
praesumpsit] sumpsit X | 260 crederent hoc] inv. C | hoc] om. S | 261
formidinis] fortitudinis I | 263 qui sperant] i. m. al. man. A | si] non G | 264
possunt] possint GS | cum] in G | est] simul add. GI | omnes] simul add. A
| Sed...265 fugere] iter. L | 265 et] etiam G | 267 et esse] tunc CS |
paratos] parati A | hostes²] hostibus G | devincere] stare et esse paratos aut
(S 268ra) cum aliis hostes devincere(devidere C) CS | 268 mori] est mori add.
C | non...fugere] seclusimus: om. Bad. | fugere] etiam add. G | 269 tenentur]
tenentes ACHILSX | 270 omnium] i. m. I omnia G | 271 et¹] om. AGI |
indigent] indigeret G indigerit S | indigent...272 quibus] om. (hom.) H | 272
deserantur] desiderantur S | indigent] non indiget G | igitur] si I communiter
G | 273 non] om. L | relinquantur] relinquitur G | eis] his G | 274 pariter
vivunt] inv. H | vivunt] iuvant GI | 276 volunt] forte velint A | 277 nolunt]
volunt X | 278 habent necessitatem] inv. GI

257 Denique...261 formidinis] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 10 (CSEL
57, p. 492, 18-24; PL 33, 1017). | 262 tertio modo] Cf. supra, lin. 234-235. |
270 Cum...275 perpetui] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 2 (CSEL 57, pp.
485, 22 - 486, 6; PL 33, 1014).

Bad. 596^cL 255^{ra}H 279^{ab}A 268^{ab}S 268^m

C 214thI 369th

necessitatem manendi, quia non possunt fugere propter aliquas causas, aliis indigent in necessitate ecclesiastica, quos non | debent relinquere ecclesiastici viri, *per quos illa necessitas est in eis supplenda*, ut infra planius declarabitur. Et sic *aut pariter vivant, aut pariter moriantur*, et hoc relinquire istud superna caritate in eis qui | alias fugere possent et vellent. Et in hoc casu locum habet illud in canonica I o a n n i s I^a cap.^o 3°: «*Si pro nobis Christus animam suam posuit, et nos debemus animas nostras pro fratribus ponere*». Hoc enim primo dictat ius naturae, dicente TULLIO libro I^o De officiis: «*Ut praeclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem amici, atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignuntur ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alius alii prodesse possint; in hoc naturam debemus sequi ducem*». Hoc etiam secundo expresse testatur AUGUSTINUS in epistola dicta sic inquit: «*Sive alii magis, alii minus, sive omnes aequaliter patiantur, qui eorum sunt qui pro aliis patiuntur, apparet, illi scilicet qui <cum> se possent talibus malis eripere fugiendo, ne aliorum necessitatem deserant, manere maluerunt*. Hinc maxime probatur illa caritas quam IOANNES APOSTOLUS commendat dicens: ‘*Sicut pro nobis Christus animam suam posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere*’. Nam qui fugiunt vel suis necessitatibus devincti fugere non possunt, si comprehensi patiantur, pro se ipsis, non pro fratribus

280

285

290

295

ACGHILSX

279 quia] ac G | 281 quos] alios G | in] om. C | planius] plenius I | 282 Et sic] inv. I | vivant...pariter²] om. G | 283 relinquire] requirente AI recurrente G | qui] quia G | alias] quidem G | et vellent] om. A | 284 in¹] om. I | habet] habent I | 285 Si] Sed G | 286 fratribus] tribus I | enim] om. I | dictat] discertat G | 287 Platone] quae add. I | 288 vendicat] iter. A bene dicat G | 289 quae] scripsimus cum Tullio: qui ACGHLSX | ad] modicum add. I | creari] creati I | autem] aut L | hominum²] omnium S | 290 ut] non G | alius] alio I | alij] aliis A | possint] scripsimus cum Badio et Tullio possit AC(possint sed corr.)GHILSX | hoc] casu add. G nam add. I | 291 Hoc etiam] Et hoc in G | Hoc...300 ponunt] om. A | 292 alii¹] aliis G | 293 patiantur] patiuntur G periantur I | scilicet] om. G | cum] supplevimus cum Badio et Augustino: om. CGHILSX | 294 eripere] ex parte add. I | 295 Hinc] Habent I | probatur] probantur I | 296 Sicut] sic CIX | sic et] inv. G | 297 animas] nostras add. G | Nam] Non C | vel] ut GI

281 per...282 pariter²] Ibid. | infra...282 declarabitur] Cf. infra. lin. 403-559. | 285 Si...286 ponere] I Ioann. 3, 16. | 287 Ut...291 ducem] CICERO, De officiis, I, c. 7, n. 22 (ed. ed. C. ATZERT, pp. 8, 22 - 9, 2; ed. M. WINTERBOTTOM, pp. 9, 28 - 10, 6). | 292 Sive...300 ponunt] AUGUST., Ep. 228 (Ad Honoratum), n. 3 (CSEL 57, p. 486, 7-19; PL 33, 1014). | 296 Sicut...297 ponere] I Ioan. 3, 16.

utique patiuntur. Qui vero propterea patiuntur, quia fratres, qui eis ad Christianam salutem indigent, deserere nolunt, sine dubio animas suas pro fratribus ponunt».

Si | autem bellum sit iam instans et populum comprehenderit atque hostes impetum faciant, maxime | intra moenia civitatis, ut in casu nostrae quaestionis, dico quod tunc nulli licet fugere, sed omnes validi ad fugam ad bellum debent properare, et hostes variis modis pro posse suo impugnare potius quam incertae se committere fugae, quali se multi commiserunt instante depopulatione Acconensis civitatis, qui subversi fuerunt in portu, ut dicitur. In tali enim bello periculo maiori pugnant hostes quam cives, dicente VEGETIO, ubi supra libro IV° cap.^o 13°: «*Violenta impugnatio quando castellis vel civitatibus praeparatur, mutuo utrorumque periculo, sed maiore expugnantium exercentur luctuosa ibi certamina*». Et quare hoc, exponit declarando modum quo oppressi in civitate se debent defendere, cap.^o 25° dicens: | «*Innumerabilibus declaratur exemplis saepe caesos ad internectionem hostes qui pervaserunt civitatem*. Et sine dubio evenit si oppidani muros et turres retinuerunt vel altiora occupaverunt loca. Tunc enim de fenestris ac tectis omnis aetas ac sexus irrumpentes rupes obruit saxis, aliisque generibus telorum. Unum oppidanis | auxilium sive per diem sive per noctem hostis intravit, ut muros turresque teneant ac loca superiora conscendant hostesque per vicos et plateas undique obruant dimicantes». Per hunc modum AENEAS, cum ad bellandum gentes externas recederet, docuit civitatem

L 255^{vb}H 279^{va}S 268thX 44th

ACGHILSX

299 patiuntur Qui] om. G | vero] secundo I | quia fratres] om. G | 300 nolunt] volunt CGHL | animas suas] inv. GI | 302 faciant] faciunt G facient S | ut...303 quaestionis] om. S | 305 posse] iter. sed exp. A | impugnare] expungere S | potius] post I | incertae] victae HILS in G | 306 multi] iusti I | commiserunt] commiserant I | depopulatione] appellatione sed in comprehensione mut. I | civitatis] ut dicitur add. S | qui] quae I | 307 subversij] subsidij I | 308 dicente...348 servire] om. A | Vegetio] om. S | 309 praeparatur] praeponeatur I | 310 utrorumque] utique G | maiore] maiorem G | exercentur] exercet G | 311 hoc] om. C | declarando] ibi add. C | in] sup. lin. G | 312 declaratur] in add. I | 313 pervaserunt] paraverunt I | civitatem] civitati I | Et] Etsi I | 314 oppidani] oppidi G oppidem I | turres] pertinuerunt add. sed exp. S | altiora] actiora I | loca] om. G | 315 de] om. X | tectis] ceteris I | irrumpentes] si rupes I | 317 muros] mures I | turresque] turres G | conscendant] scripsimus cum Tullio: contendant (vel concitant?) HLSX concedant C concedat I | 318 obruant] obruantur G | 319 Aeneas] teneas CGHILS(sed in Aeneas corr.)X | ad] om. C

309 Violenta...311 certamina] VEGETIUS, Epitoma rei militaris, IV, c. 12, n. 1 (ed. A. ÖNNEFORS, p. 211, 260-262). | 312 Innumerabilibus...318 dimicantes] Ibid., IV, c. 25, n. 6 (ed. A. ÖNNEFORS, pp. 227, 481 - 228, 492).

<a> Teucris muniri contra Turnum. Unde clamorem civium et defensionem eorum veniente Turno cum exercitu describit VERGILIUS, libro IX° Aeneidos dicens sic: «Ferte citi ferrum, date tela et scandite muros, hostis adest, eia! Ingenti clamore per omnes condunt se Teucris portas et moenia complent. Namque ita discedens | praecepit optimus armis Aeneas, si qua incerta fortuna fuisset, ne struere auderent acies, ne cedere campo; castra modo et tutos servarent aggere muros. Armatique cavis expectant turribus | hostem. Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen viginti lectis equitum comitatus et urbi improvisus adest» etc. Et debet omnibus in tali oppressione animositas ad se defendendum crescere civibus, ut ubi iam supra dicit VEGETIUS: «Necessitas quaedam virtutis est desperatio in occasu». Et ut dicit libro III° cap.° 10°, «desperantibus crescit audacia». Et cap. 23°: «Clausis ex desperatione crescit audacia, et cum spei nihil est, sumit arma fortitudo. Libenter cupit commori qui sine dubio scit se esse moriturum. Ceterum clausi, licet exiguo numero et infirmi viribus, hoc ipso sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi | licere non posse». «Sed una salus est victis nullam sperare salutem».

Unde si sic mutuo sese | iuvassent Acconenses, | non solum viri, sed etiam mulieres viros, qualiter iuverunt matronae | Romanae in obsidione civitatis quae per auxilium earum liberata est, puto, ut

ACGHILSX

320 a] *supplevimus cum Badio: om.* CGHILSX | Teucris] entis(?) I Tecuris G | muniri] minuit I | Turnum] turbam G Turtum I | clamorem] est *add.* C | civium] canum GI | 321 veniente] viniente(!) G | describit] destruit I | 322 dicens] *scribimus cum Badio: dicit* CGHILSX | Ferte] Ferre CSX Facere I | citi] ceci GI | tela] cala! C | 323 eia] idea G | 324 ita] itaque G | armis] armiger C | 325 fuisset] *om.* G | ne struere] restruere G | auderent] audirunt C | 326 servarent] servaretur I | cavis] civis G | 327 Turnus] est *add.* GI | ut] nisi G | ante] autem I | agmen] agmine I | 328 Et debet] *iter.* G | 329 ut] *om.* CHLSX | ubi] ibi G | 330 Necessitas] Ne civitas IS Ne quaeras C | occasu] hoc casu GI | 331 Et...332 audacia] *om.* (hom.) S | Clausis] experatione(?) *add.* I | 333 et] *om.* CS | 334 quia] quod G | desperantes] disperantes G | 335 nullam] *scripsimus cum Badio: nullis* CGHILSX | 337 qualiter...338 est] *post* obtinuissent *transpos.* CGHILSX | iuverunt] viverunt I | 338 auxilium] exilium *sed in* auxilium *corr. al. man.* S

322 Ferte...328 adest] VERGILIUS, *Aeneis*, IX (ed. R. A. B. MYNORS, p. 307, 37-49). | 330 Necessitas...occasu] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, IV, c. 25, n. 5 (ed. A. ÖNNERFORS, p. 228, 488-489: "Necessitas enim quaedam virtutis est desperatio. In hoc casu unum oppidanis auxilium est"). | 331 desperantibus...audacia] *Ibid.*, III c. 9, n. 13 (ed. A. ÖNNERFORS, p. 136, 607-608). | Clausis...335 salutem] *Ibid.*, III, c. 21, n. 2 (ed. A. ÖNNERFORS, pp. 172, 1126 - 173, 1140). | 335 Sed...salutem] VERGILIUS, *Aeneis*, II (ed. R.A.B. MYNORS, p. 138, 354).

340 IV° cap.° 10°: «Ballistae ceteraque tormenta nisi funibus nervinis intenta nihil prosunt. Equorum tamen saetae de caudis ac iubis ad ballistas utiles asseruntur. Indubitanter vero et crines feminarum in eiusmodi tormentis non minorem habere virtutem Romanae necessitatis expertum est. Nam in obsidione Capitoli, corruptis iugis ac longa fatigatione tormentis, cum nervorum copia defecisset, 345 matronae abscissos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis adversariorum impetum reppulerunt. Maluerunt enim pudicissimae feminae, deformato ad tempus capite libere vivere cum maritis quam hostibus integro decore servire».

Si vero bellum defecerit et hostes victores sint et cives se defendere desistunt, dico quod tunc omnibus licet fugere praeter praelatos, qui in ecclesiasticis servire tenentur illis qui fugere non possunt, secundum AUGUSTINUM in epistola Ad Quo <d> vult deum, de qua dictum suum in illa repetit in epistola Ad Honoratum | praedicta dicens: «Dixi nec eos esse prohibendos qui ad loca, si possint, | munita migrare desiderant; et ministerii nostri vincula, quibus nos caritas Christi alligavit, ne deseramus ecclesias quibus servire debemus, non esse rumpenda».

Dico ergo quod in tali casu nemini licitum est fugere nisi duci, cum praevideat periculum, sed non per se, sed cum exercitu suo, et non nisi caute ne percipiat exercitus suus aut adversarii illius, secundum quod super hoc VEGETIUS libro III° cap.° 24° instruit ducem exercitus

ACGHILSX

339 quod] ut I | libro] id est I | 340 funibus] fanibus L finibus CHS et *add.* HS | nervinis] *om.* G *spat. vac.* I | intenta] varii G | 341 tamen] cum C | saetae] sesete I | de] *om.* GS(*sup. lin.*) | 342 feminarum] ne *add.* CHLSX | in] *om.* L et I | habere] *om.* G | 343 Romanae] rationis I | Capitoli] capitali I | 345 matronae] occisos *add. sed exp.* I | reparatisque] repacisque I | 347 integro] *om.* G | 351 in] *om.* S | 352 Ad Quodvultdeum] De quo(*sed exp. et* Ad quod *i. m.*) vultdeum L | 353 in²] *om.* G | 356 ne] de *add.* X | servire] servant (!) X | esse rumpenda] causa praedicta G | 358 Dico...371 est] *om.* A | quod] *om.* I | tali casu] casu isto GI | nemini] neminem CH | 359 cum²] tamen X | 360 caute] tacite I | illius] istius H | 361 instruit] instituit I

340 Ballistae...348 servire] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, IV, c. 9, n. 2 (ed. A. ÖNNERFORS, pp. 208, 218 - 209, 229). | 354 Dixi...357 rumpenda] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 1 (CSEL 57, p. 484, 10-14; PL 33, 1013-1014).

S 268^{va}A 269na

1 369th dicens: «Superest edocere quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam disciplinae bellicae et exemplorum experti nonnumquam periculum imminere testantur. Verum quia hoc saepe necesse est evenire, quibus modis tute fieri possit, declarandum est. Primum, ut tui nesciant te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua se ideo revocari, ut insequentibus adversariis secretiores collocentur insidiae; nam ad fugam parati sunt qui ducem suum | sentiunt desperare. Illud quoque vitandum est, ne hostes te recedere sentiant et statim irruant». Unde in isto casu post ingressum belli licet isto modo fugere omnes simul, sicut ante belli ingressum in primo membro distinctionis circa illum, ut iam dictum est; et hoc quia illo tempore non valentibus fugere maxime necessarium est ministerium ecclesiasticum praelatorum in spiritualibus, ut inferius declarabitur. Nequaquam autem est eis necessarium ministerium ceterorum quod consistit in solis temporalibus. In hoc tamen casu perfectius esset bellatoribus resistendo adversariis et pugnando mori cum fratribus, quod frequenter contingit inexpertis | et ignorantibus pericula belli et vere fortibus, quam timore vitae amittendae fugae incertae se committere, quod saepius faciunt experti cognoscentes pericula belli, et | maxime timidi | et non vere fortes, dicente PHILOSOPHO IV° Ethicorum: «Milites timidi sunt quando superextenditur periculum et deficiunt. Primi enim fugiunt, civilia autem permanentia moriuntur. His quidem enim turpe fugere, et mors tali salute eligibilior; hi autem ex principio periclitantur, ut meliores existentes; cognoscentes autem fugiunt,

ACGHILSX

362 dicens] ducens *sed corr.* X | edocere] docere L | 363 nonnumquam] nonnumquam L | 365 quia] de *add. sed exp.* I | declinas] divinas I | conflictum] confictum(!) I | 366 ideo] ad I | ut] non G | secretiores] secretores CHSX | 367 parati...qui] *om.* S | sentiunt] *om.* G | 369 licet] *sed* GI | 370 distinctionis] subdistinctionis I | ut...371 tempore] *om.* I | 371 valentibus] volentibus C | 374 quod] quae X quia G | 375 et] in L | pugnando] provocando G | 376 contingit] convenit I | 377 pericula...fortibus] *om.* G | amittendae] amittae I | 378 se] incerte *add.* A | experti] Christi I | 379 dicente...559 nostri] *om.* A | 381 periculum] prelium CIS | Primi enim] *inv.* G | civilia] filia C | 382 His quidem] *om.* I | enim turpe] *inv.* G omni tempore CS | turpe] tempore I(*Cf. notam immediate praecedentem*) | 383 hi autem] habeant I | autem?] aut I

362 Superest...368 irruant] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, III, c. 22, n. 1 (ed. A. ÖNNERFORS, pp. 173, 1144 - 174, 1152). | 370 ut...371 est] *Cf. supra*, lin. 232-233. | 372 ut...373 declarabitur] *Cf. infra*, lin. 471-474. | 380 Milites...384 talis] ARIST., *Eth. Nic.*, III, c. 11 (Transl. Grosseteste, ed. R. A. GAUTHIER, p. 424, 10-16, 1116b 15-22; *cf. etiam* THOM. DE AQ., *Sententiae tertii libri Ethicorum*, ed. Leon. XLVII, pp. 168, 15 - 169, 23).

385 mortem magis turpi timentes. Fortis autem non talis». «Milites enim», ut tangit alia translatio ibidem, «ex principio belli viriliter agunt, confidentes de peritia et experientia bellorum quam habent, et maximis periculis se exponunt; cognoscentes autem mortis instantiam fugiunt magis timentes mortem quam turpe. Talis autem non est fortis. | Fortis enim advertit decorem, non rem extrinsecam» nec propriam vitam, et per hoc saepius milites qui fugituri essent, cognoscentes mortis instantiam, victoriam obtinent plus quam cives, dicente VEGETIO, ubi supra, libro I^o cap.^o 2°: «Nulla alia re videmus populum Romanum orbem subiugasse terrarum nisi armorum exercitio, disciplina castrorum atque militiae. Scientia enim rei bellicae dimicandi nutrit | audaciam: nemo enim facile metuit quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam promptior est, ruralis et indocta multitudo exposita est ad caedem». Et, ut dicit libro II° ibidem cap.^o 21°: «Inexercitatus miles semper est tiro». «Ut quotidiani laboris usus difficilis non videretur in bello, exercebantur | assidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles proelium cupit, ita formidat indoctus. | Postremo sciendum est in pugna usum amplius prodesse quam vires; nam si doctrina cesset armorum, nil villanus distat a milite». Et libro III° cap.^o 1°: «Igitur qui victoriam cupit milites imbuat diligenter; qui secundos optat eventus dimicet arte, non casu».

Sed in casu posito distinguendum est de fuga praelatorum, quia aut communitas quaeritur ad mortem, aut solus praelatus.

405 Si primo modo, subdistinguo, quia aut per fugam praelati omnino a subditis subtrahitur ministerium illi incumbens, aut non subtrahitur,

ACGHILSX

384 turpi] turi (!) X | Fortis autem] *inv.* L | enim...389 saepius] *om.* (hom.) G | 385 confidentes] confitentes CGHILS | 386 exponunt] opponunt *sed corr. sup. lin.* I | 390 cognoscentes] cognoscentis C | 391 alia] autem G | re] res X | 393 atque] *om.* I | militiae] milite S | rei] publice *add.* S | 395 exercitata] exercita IS | 397 miles] *iter.* L | non] *om.* S | bello] non *add.* C | 398 miles proelium] *inv.* G | cupit] capit L | 399 est] quod *add.* G | 400 armorum] sanior (?) *add.* G | 401 secundos] secundus I | 402 dimicet] dimittet I | arte] *i. m.* X | 403 posito] praedicto GI | 404 aut¹] autem I | quaeritur] *om.* G | 405 subdistinguo] distingo G | 406 illi] qui *add.* I

384 Milites...388 extrinsecam] *Ibid.* (Transl. Hermanni, in AVERR., *In Moralia Nicomachia expositio*, III, 8 (Aristotelis Opera cum Averrois Commentariis, vol. III, f. 42rE); 'Ethica Vetus', ed. R. A. Gauthier, p. 41,20-21). | 391 Nulla...396 caedem] VEGETIUS, *Epitoma rei militaris*, I, c. 1, n. 7 (ed. A. ÖNNERFORS, pp. 8, 83 - 9, 100). | 396 Inexercitatus...397 tiro] *Ibid.*, II, c. 2, n. 2 (ed. A. ÖNNERFORS, p. 90, 597). | 397 Ut...400 milite] *Ibid.*, II, c. 2, n. 12 (ed. A. ÖNNERFORS, p. 92, 635 - 93, 641). | 401 Igitur...402 casu] *Ibid.*, III, prolog. (ed. A. ÖNNERFORS, p. 101, 75-78).

Bad. 55

C 214^{vt}S 268th

Bad. 59

Bad. 59

sed per alios manentes potest suppleri. Si primo modo, dico quod non licet praelatum fugere, dicente AUGUSTINO in epistola praedicta Ad Honoratum post verba eius recitata in illa de epistola Ad Quodvultdeum praedicta: «*Restat ergo ut nos, quorum ministerium quantulaecumque plebi Dei ubi sumus, manenti ita necessarium est, ut sine hoc eam non oportet remanere, dicamus Domino: Esto nobis in Deum protectorem et in locum munitum*», ne scilicet quaeramus aliud munimentum fugiendo | et populum dimittendo. Si secundo modo, | tunc distingo, quia aut fuga est solo timore mortis, aut est ut fugiens se praeservet maiori utilitati Ecclesiae. Si secundo modo, adhuc subdistinguo, quia aut fugiendo magis obest exemplo quam vivendi proficeret officio, aut e converso magis proficeret officio quam | obesset exemplo. Si primo modo tam istius quam praecedentis subdistinctionis, | dico adhuc quod non est praelato licitum fugere, dicente AUGUSTINO in eadem epistola post medium: «*Quando est commune periculum magisque timendum est, ne quisquam id facere credatur non consulendo voluntate, sed timore moriendi, magisque fugiendi obsit exemplo quam vivendi proficit officio, nulla ratione | fugiendum*». Idem ibidem: «*Absit ut tanti pendenda sit navis nostra, ut debeant eam nautae et maxime gubernatores periclitantes deserere, etiamsi in scapham transiliendo vel etiam natando poterunt effugere*», qualiter aliqui ex praelatis in excidio Aconensis per scapham effugere voluerunt et in portu statim submersi sunt, ut

410

415

420

425

G 269^{vb}I 370^{ra}H 280^{ab}L 256^{va}Bad. 597^{rv}

ACGHILSX

407 alios] alteros G altos I | 409 post] om. G | Adj] om. C | 410 Quodvultdeum] Quo vult Deum CX Quodvultdeum H Ad colere Deum I | 411 quantulaecumque] quantulacumque G | plebi] plebe I | manenti] manenda corr. sup. lin. I | ita necessarium] Ergo in tantum I | sine] ea add. sed exp. S | 412 remanere] ita add. I ita necessarium est add. sed exp. L | 414 modo] scilicet add. CHILSX | distingo] subdistinguo I | 415 est¹] in G | timore] est add. G | 416 adhuc] om. G | quia aut] inv. G | 417 vivendi] vivendo GI | converso] magis proficeret ex add. S | 419 praecedentis] praecedentes I | adhuc] ad hoc S | 421 quisquam] quidquam I | id] illud G | 422 facere] cogatur add. sed exp. S | non] in G | voluntate] voluntarie C | fugiendi] fugiendum L | 423 fugiendum] Quod add. I | 424 tanti] tanta S | 425 maxime] magnaniminae I | scapham] scapha LS scropha I | vel] ut I | 426 natando] narrando CL | qualiter...427 effugere] om.(bom.) G

410 Restat...413 munitum] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 1 (CSEL 57, p. 484, 14-19; PL 33, 1014). | 412 Esto...413 munitum] Pr. 30, 3. | 421 Quando...423 fugiendum] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 10 (CSEL 57, p. 492, 15-18; PL 33, 1017). | 424 Absit...426 effugere] *Ibid.*, n. 11 (CSEL 57, p. 493, 18-21; PL 33, 1018).

430 dicitur. Et hoc, scilicet quod in isto casu non licet fugere, generale est de quolibet fugienti, tam ante ingressum litis quam post ingressum litis, quam post eius defectum. Si secundo modo huius ultimae subdistinctionis, dico quod praelato fugere licet, arguendo a contrario sensu eius quod iam dictum est, secundum quod declarabitur in sequentibus. Sed in hoc casu nequaquam deberet attentare fugam, etiam summe utilis Ecclesiae seu communitati, nisi sentiret prius super hoc motum divini instinctus in se ipso, quia praesumptuosus esset proprio motu hoc attentare, dicente AUGUSTINO Ad Honoratum, ubi supra: «*Nemo accipiat personam suam, ut si aliqua gratia videtur excellere, ideo se dicat vita et ob hoc fuga esse digniorem; quisquis etiam hoc dicit omnibus displicet*». Et infra post modicum: «*Qui dixerint se potius fugere debere, aut timidi videbuntur, quia imminens malum sustinere noluerunt; | aut arrogantes, quia se magis qui salvandi essent, necessarios Ecclesiae iudicabant*». Unde omnibus qui super fuga sua non sentiunt specialem divinum instinctum, in dicto casu considerandum est quod nullus eorum fugiat, dicente AUGUSTINO ibidem: «*In communi periculo huius vitae cur aestimamus, ubicumque | fuerit hostilis incursus, omnes clericos et non etiam omnes laicos esse morituros, ut simul finiant hanc vitam, cui sint clerici necessarii? Aut cur non speremus sicut aliquos laicos, sic etiam clericos permansuros, a quibus eis necessarium ministerium valeat exhiberi?*» Unde si in isto casu alicui vel aliquibus indicenda sit fuga propter Ecclesiae utilitatem futuram, determinat AUGUSTINUS ibidem

X 45^{ab}S 269ra

ACGHILSX

428 scilicet] om. C | 429 ante] quando C autem IL | ingressum¹] ingressis I | quam] quod I | litis²] om. G | 430 Si] Sed C | modo] om. C i. m. L | 431 arguendo] argumento CHL | 433 attentare] acceptare I | 435 motum] modum X | quia] om. X | 436 attentare] acceptione G | 438 et] om. G | 439 dixerint] dixerunt GI | potius] post I | aut] om. L | 440 noluerunt] volunt G | 441 Ecclesiae] esse G et esse S | omnibus] communibus I | 442 specialem] speciale I | 444 cur] iter. I cuius C sequitur (sed exp.) sic L | 445 etiam] om. S | ut simul] insimul CS | 446 finiant] sumant GI | cui] cum CGX ut I | sint] sive G | necessarij] nascitur G | 447 eis] scripsimus cum Augustino et Badio: eius CGHILSX | necessarium] vitam I | 448 sit] ut CHLSX | 449 utilitatem] militatem (?) G | determinat] autem add. G

430 secundo...431 subdistinctionis] Cf. supra, lin. 417-418. | 432 secundum...433 sequentibus] Cf. infra, lin. 490-493. | 437 Nemo...438 displicet] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 12 (CSEL 57, p. 495, 11-15; PL 33, 1018). | 439 Qui...441 iudicabant] *Ibid.*, n. 12 (CSEL 57, p. 494, 15-18; PL 33, 1018). | 444 In...448 exhiberi] AUGUST., *Ep. 228 (Ad Honoratum)*, n. 11 (CSEL 57, p. 494, 2-8; PL 33, 1018).

C 215^a quod «*sorte eligendi sunt*» fugientes: attamen si posset discerni qui ex omnibus utiliores deberent esse profuturi Ecclesiae, illi deberent eligi simpliciter; | quod etiamsi illi non fugere, sed commori aliis eligerent, alii minus utiles reputati deberent simul in hoc contrariari et ipsos ad fugam, quantum in se esset, compellere, dicente AUGUSTINO sic: «*Si inter Dei ministros inde sit disceptatio, qui eorum maneant, ne morte omnium deseratur Ecclesia, quae disceptatio si aliter non poterit terminari, quantum mihi videtur, qui maneant et qui fugiant, sorte eligendi sunt. Deinde fortassis hi qui meliores sunt, eligent | pro fratribus animas ponere; et hi servabuntur fugiendo, quorum minus est utilis vita, quia minor consulendi et gubernandi peritia, qui tamen, si pie sapiunt, contradicent eis quos vident et vivere potius oportere, et magis mori malle | quam fugere*».

I 370^{ab} Si autem solus praelatus quaeratur ad mortem, subdistinguo, quia | aut potest a populo abscondi ne pereat, aut non. Si sic, dico quod tunc non debet fugere, dicente AUGUSTINO in saepe dicta epistola ante finem: «*Si laici non quaerantur ad mortem, possunt occultare quoquo modo episcopos et clericos, sicut ille adiunxit in cuius potestate omnia sunt, qui potest et non fugientem per mirabilem servare potentiam. Sed ideo quaerimus quid nos facere debeamus, ne omnibus quaerentibus divina miracula tentare Dominum indicemur*». Si non, tunc debet et potest praelatus fugere, dum tamen non deseratur necessariis ministris ecclesia. Et hoc tripliciter: vel aliorum actu, vel aliorum instinctu, vel proprio motu divino aut humano.

ACGHILSX

450 attamen] actum I | 451 utiliores deberent] *inv.* S | 452 etiamsi] etsi CGL | commori] morari G | 453 reputati] deputati X reputari G | deberent] deberet X debet CH | simul] *om.* I vel G | et] ut G in *add.* IX | 454 compellere] expellere G | dicente Augustino] dicunt G | sic] *om.* I | 455 disceptatio] deceptatio G | 456 disceptatio] deceptatio G | si] *om.* G | non] *om.* CHLSX | 457 sorte] forte CH | Deinde] Deus ILX de his G | 458 minus est] *inv.* GI | 459 si] sed I | 460 vident] videntur CX ponere *add. sed exp.* S | et¹] *om.* CS | potius] post I | 462 quaeratur] *om.* L | 463 aut non] *om.* G | 466 cuius] eius I | 468 miracula] mirabilia G | 469 tunc debet] *inv.* H | et potest] *om.* CS | 470 deseratur] desertur I | tripliciter] simpliciter G

450 sorte...sunt] *Ibid.*, n. 12 (CSEL 57, p. 494, 14-15; PL 33, 1018). | 454 Si...461 fugere] *Ibid.*, n. 12 (CSEL 57, p. 494, 9-23; PL 33, 1018). | 465 Si...469 iudicemur] AUGUST., *Ep.* 228 (*Ad Honoratum*), n. 11 (CSEL 57, p. 493, 9-15; PL 33, 1017).

De fuga primo modo, scilicet aliorum actu, exemplo Christi, de quo dicit AUGUSTINUS in principio epistolae praedictae: «*Numquid hoc fecit ipse quando portantibus parentibus in Aegyptum parvulus fugit, qui nondum ecclesias congregaverat?*»

De fuga secundo modo, scilicet aliorum instinctu, exemplo Pauli, de quo continue dicit AUGUSTINUS: «*Numquid quando apostolus Paulus, ne illum comprehenderet inimicus, per fenestram in sportam submissus est ut effugeret manus eius, deserta est quae ibi erat, Ecclesia necessario ministro, et non ab aliis fratribus ibidem constitutis quod oportebat impletum est? Eis quippe volentibus hoc Apostolus fecit, ut semetipsum servaret Ecclesiae, quem proprie persecutor ille quaerebat. Faciant ergo servi Christi, ministri verbi et sacramenti eius, quod ipse praecepit sive permiserit. Fugiant omnino de civitate in civitatem, quando eorum quisque specialiter a persecutoribus quaeritur, ut ab his, qui non ita requiruntur, non deseratur Ecclesia, sed praebeant cibaria conservis suis, quos aliter vivere non posse noverunt*». Per quod intelligit a contrario, quod si non remanent qui impleant ecclesiasticum ministerium, quod nec licet fugere praelatum cum solus quaeritur, sicut nec cum quaeritur tota communitas, ut iam habitum est supra. Unde post modicum subdit AUGUSTINUS dicens: «*Cur sibi putant indifferenter obtemperandum esse praecepto, ubi legitur de civitate in civitatem esse fugiendum, et mercenarium exhortarent, qui videt lupum*

ACGHILSX

473 praedictae] precedentem G | hoc fecit] *inv.* S | 474 parentibus] *om.* I | in...parvulus] parvulus in Aegyptum S | fugit] fugerit I | 475 congregaverat] congregaverat (!) X | 477 Numquid] Nunc quam G | quando] quoniam X | 478 submissus est] submissem I | est] et L | ut] non G | 479 ibi] tibi I | Ecclesia] et tamen G | aliis] ministris *add. sed exp.* H | 480 Eis quippe] Eisque GI | quippe] *om.* CLSX | volentibus] nolentibus CLS | 481 semetipsum] seipsum *et met- i. m.* C | quem] quam CLX | proprie] prope CHLSX et *add.* L | 482 quaerebat] quaerebatur G | 483 permiserit] promiserit G | 484 quaeritur] *om.* G | ut...qui] et non ab aliis quia G | requiruntur] requiritur G | 485 non¹] ut G | conservis suis] cum servis sive I | 486 Per quod] *iter.* I | 488 cum²] *om.* C | tota] ratio G | communitas] civitas C | 490 Cur] Cum CHIL | indifferenter] et differenter C | 491 in] ad G | exhortarent] non exhorrent *Bad. cum Augustino* | lupum] *lect. conf.* I

472 primo modo] *Cf. supra, lin. 470-471.* | 473 Numquid...475 congregaverat] AUGUST., *Ep.* 228 (*Ad Honoratum*), n. 2 (CSEL 57, p. 485, 8-10; PL 33, 1014). | 476 secundo modo] *Cf. supra, lin. 471.* | 477 Numquid...486 noverunt] *Ibid.*, n. 2 (CSEL 57, p. 485, 10-22; PL 33, 1014). | 488 ut...489 supra] *Cf. supra, lin. 403-471.* | 490 Cur...498 Paulus] AUGUST., *Ep.* 228 (*Ad Honoratum*), n. 6 (CSEL 57, pp. 488, 11 - 489, 1; PL 33, 1015).

S 269^b

venientem et fugit, quia non est ei cura | de ovibus? Cur non istas duas dominicas verasque sententias, unam scilicet ubi fuga sinitur aut iubetur, alteram ubi arguitur atque culpatur, sic intelligere student, ut inter se non reperiantur esse contrariae, sicut non sunt? Et hoc quomodo reperitur, nisi attendatur, tunc de locis in quibus sumus, fugiendum esse ministros Christi, quando ibi plebs Christi non fuerit cui ministretur, aut etiam fuerit, et potest impleri per alios necessarium ministerium ab eis quibus non est eadem causa fugiendi, sicut in sporta submissus fugit Paulus». 495

G 270^a
H 280^{ab}

De fuga tertio modo, scilicet proprio motu divino exemplo Christi, de quo dicitur I o a n n i s VIII°: «Iesus autem abscondit se, et exivit de templo»; et L u c a e IV°: «Transiens per medium illorum, ibat». 500

L 257^a

De fuga quarto modo, scilicet proprio motu humano, intellige secundum praedicta, non sine divina inspiratione, | exemplo Athanasii de quo dicit AUGUSTINUS, post praemissa de Paulo, sic: «Fugit sanctus Athanasius episcopus, cum eum specialiter apprehendere cuperet Constantius imperator, nequaquam a ministris ceteris deserta plebe catholica, quae in Alexandria | commanebat?» Et post pauca: «Nam quantum necessarius fuerit ecclesiae, quantumcumque profuerit, quod vir ille mansit in carne, catholica fides novit, quae adversus Arianos haereticos ore illius et amore defensa est». Et dicit AUGUSTINUS 505

X 45va

omnia haec contra illos qui contrariabantur ei in eo quod | dicebat in certis casibus ministros Ecclesiae persecutores | fugere non debere, dicente AUGUSTINO in epistola dicta, longe ante iam dicta: «Episcopum 510

Bad. 597^vI 370va

ACGHILSX

492 ovibus] omnibus I | non²] ad I veros ad G | 493 scilicet] om. G | sinitur] finitur CL | 494 sic] sicut I | intelligere] colligere I | ut] aut G | reperiantur] reperiatur G | esse] se add. I | 495 Et...quomodo] secundum Ioannem quando G | 496 ministretur] om. C | 497 fuerit] fuit L | 498 fugit] fuit CIS | 501 IV°] est add. X | illorum] istorum H | 503 sine] secundum S | sine...inspiratione] secundum divinam inspirationem C | 505 episcopus] om. G | specialiter] spiritualiter I | apprehendere] apprehenderet HI (sed corr. sub lin.) | cuperet] cuperent C cupiebat G imperet X | 507 commanebat] commonebat H | necessarius fuerit] inv. G | fuerit] fuit I | 508 fides novit] inv. G | 510 in²] entis add. L | 511 certis] ceteris X praedictis G | persecutores] persecutiones CHLX | 512 dicente] dicere I | ante] om. G aliter I

492 non¹...ovibus] Cf. Ioann. X, 13. | 499 tertio modo] Cf. supra, lin. 471. | 500 Iesus...501 templo] Ioann. VIII, 59. | 501 Transiens...ibat] Luc. IV, 30. | 502 quarto modo] Cf. supra, lin. 471. | 504 Fugit...507 commanebat] AUGUST., Ep. 228 (Ad Honoratum), n. 6 (CSEL 57, p. 489, 4-7; PL 33, 1015-1016). | 507 Nam...509 est] Ibid., n. 10 (CSEL 57, p. 492, 12-15; PL 33, 1017). | 512 Episcopum...516 vincula] AUGUST., Ep. 228 (Ad Honoratum), n. 4 (CSEL 57, p. 486, 20-487, 4; PL 33, 1014-1015).

quendam dixisse audivimus: 'Si Dominus imperavit fugam in eis persecutionibus, ubi potest esse fructus martyrii, quanto magis debemus fugere steriles passiones, 515 quando est barbaricus et hostilis incursus'? Verum est quidem et acceptabile, sed his quos ecclesiastici ordinis non tenent vincula». Et infra: «Quis autem credat ita Deum hoc fieri voluisse, ut necessario ministerio, sine quo vivere nequeunt, desererentur greges, quos suo sanguine comparavit?», quasi dicat nullus est catholicus qui hoc credere debeat. Quod autem non sit manendum in 520 persecutionibus, sed potius fugiendum, una via arguit dictus episcopus sic, dicente AUGUSTINO in dicta epistola: «Si in ecclesiis persistendum est, quid simus nobis vel populo profuturi, non video, nisi ut ante oculos nostros viri cadant, feminae constuprentur, incendantur ecclesiae, nos ipsi tormentis deficiamus». Et respondet AUGUSTINUS subdens singula singulis dicens: «Potens est 525 quidem Deus preces audire familiae suae et haec quae formidantur avertere; nec ideo tamen propter ista quae incerta sunt debet esse officii nostri certa desertio, sine quo est certa perniciēs, non in rebus vitae huius, sed alterius, quae incomparabiliter diligentius sollicitiusque curanda est». Et infra: «Magisque timeamus, ne oves Christi spiritualis nequitiae gladio in corde, quam ferro in corpore trucidentur. Magis 530 timeamus, ne pereat castitas fidei, quam ne feminae violenter stuprentur in carne, quia violentia non violatur pudicitia sed mente servatur. Magis timeamus, ne lapides vivi exstinguantur deserentibus nobis, quam ne lapides et ligna terrenorum

ACGHILSX

513 eis] eius X | 515 quando] quae X | et²] om. L | sed] in add. G | 517 ministerio] om. X | 518 desererentur] discredunt (!) L | comparavit] comparantur I | nullus est] om. I | 519 non] om. G | 520 sed] licet G | potius] post I | episcopus] spiritus X | 521 in²] an corr. sup. lin. I | ecclesiis] ecclesia C | 522 simus] sumus CHIX | vel] in CGHLSX | profuturi] non futuri X | ut] om. I | viri cadant] viros occidunt S (cf. notam immediate sequentem) | 523 cadant] occidunt C | feminae] semine G | constuprentur] constuprentur G | incenduntur] incenduntur C | 524 respondet] respondens I | dicens] dices X | Potens] Potentis H | 526 ista] illa G | sine] in G | 527 quae] qui G | incomparabiliter] incorporaliter I incorporabiliter LX | 528 sollicitiusque] scripsimus cum Badio et Augustino: sollicitus I sollicitusque CGHLSX | curanda] curandam X | 529 trucidentur] trucidantur S | 530 timeamus] timeat G | violenter] violentur I | 531 mente] virtute(?) I | 532 deserentibus] deservientibus I deserptentibus C

516 Quis...518 comparavit] Revera 'supra'; ibid., n. 2 (CSEL 57, p. 485, 5-8; PL 33, 1014). | 521 Si...523 deficiamus] AUGUST., Ep. 228 (Ad Honoratum), n. 5 (CSEL 57, p. 487, 11-14; PL 33, 1015). | 524 Potens...528 est] Ibid., n. 5 (CSEL 57, p. 487, 15-19; PL 33, 1015). | 528 Magisque...545 ministrorum] Ibid., n. 7-8 (CSEL 57, p. 489, 23 - 491, 8; PL 33, 1016).

aedificiorum incendantur praesentibus nobis. Magis timeamus, ne membra corporis Christi destituta spirituali victu necentur, quam membra corporis nostri oppressa hostili impetu torqueantur, non quia ista non sunt vitanda cum possunt, sed potius quia ferenda sunt, quando vitari sine impietate | non possunt, nisi forte quisquam contenderet non esse ministrum impium qui tunc subtrahit ministerium pietati necessarium, cum magis est necessarium. An non cogitatis, quando ad istorum periculorum extrema pervenitur, nec est | potestas illa fugiendi, quatenus | in ecclesia fieri soleat ab utroque sexu atque ab omni aetate concursus; aliis baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam poenae ipsius actionem, omnibus consolationem et sacramentorum confectionem et erogationem? Ubi si minister desinit, quantum exercitium consequitur eos qui de isto saeculo vel non regenerati exeunt vel ligati? Quantus denique gemitus omnium et quorundam quanta blasphemia de absentia ministeriorum et ministrorum! Alii vero arguunt idem alia via sic, dicente AUGUSTINO ibidem: «Sunt sane qui arbitrantur episcopos et clericos non fugientes in talibus periculis, sed manentes, facere ut plebes decipiantur, cum ideo non fugiunt, quia manere suos praepositos cernunt». Quibus respondet AUGUSTINUS, subdens: «Sed facile est hanc responsionem declarare alloquendo easdem plebes et dicendo: Non vos decipiat, quod de isto loco non fugimus; non enim propter nos, sed propter vos manemus, ne vobis non ministremus quidquid salutis vestrae, quae in Christo est, novimus necessarium. Si ergo fugere volueritis, et nos ab istis quibus tenemur, periculis absolvisis? Quod tunc puto esse dicendum, quando

ACGHILSX

533 incendantur] intendantur LX | praesentibus] petentibus CHLSX | 534 destituta] destructa I | quam] quod tamen I | 535 torqueantur] torqueatur G | potius] post I | 536 quando] quia I | sine] impetrare add. sed exp. I | 537 contenderet] attenderit GI | qui tunc] om. G | 539 illa] an scribendum ulla cum Augustino? | fugiendi] fugiendum X | 540 soleat] solebat G | sexu] sex enim I | ab²] sup. lin. G | 541 flagitantibus] flagitibus X | poenae] an scribendum poenitentiae cum Badio et Augustino? | 542 sacramentorum] et sac- add. sed exp. S | 543 exercitium] an scribendum exitium cum Badio et Augustino? | consequitur] sequitur H | regenerati] scribimus cum Augustino et Badio: regnanti CIHLSX | 545 de absentia] om. G | 548 praepositos] propositos I | 549 subdens] dicens G | facile] fatue I | 550 easdem] iter. LX | plebes] plebs X | vos] nos I | 551 sed...vos] om. X | vos] nos G | quidquid] quid I | 552 vestrae] habere I nostrae X | quae] quod G | est] om. CHLSX | volueritis] voluentis (!) X | 553 istis] illis CHLSX | absolvisis] absolveritis S | Quod] Et G | dicendum] Deo add. I | quando] quod vere CX vere add. GS

546 Sunt...548 cernunt] AUGUST., Ep. 228 (Ad Honoratum), n. 13 (CSEL 57, p. 495, 16-18; PL 33, 1015). | 549 Sed...557 manebant] Ibid., n. 13 (CSEL 57, pp. 495, 19 - 496, 10); PL 33, 1018-1019).

555 videtur utile esse ad loca tutiora migrare. | Quo audito, si nusquam vult ire, sive necessitatibus certis impeditus, sive laborare nolens ad incerta suffragia, procudubio isti deserendi non sunt ministerio Christiano. Si autem, hoc audito, abire maluerint, nec illis manendum est qui propter illos manebant». Et infra: «Melius autem quod in his faciamus, invenire non possumus, quam orationes ad Dominum Deum nostrum, ut misereatur nostrum».

1 370

ACGHILSX

554 audito] unus quaeritur add. sed del. C | si] sed G | 555 nolens] volens GX | 556 deserendi] deserendi C | ministerio] ministro S | maluerint] maluerunt G | 557 autem quod] antequam C | 559 nostri] de viconia add. al. man. I explicit XV^{um} et ultimum quolibet magistri H. de Gand.- archid. Tur. add. S Expliciunt Quodlibet Magistri Henrici XV ultimum in vita add. G

557 Melius...559 nostri] Ibid., n. 13 (CSEL 57, p. 496, 19-21; PL 33, 1019). | 558 ad...559 nostri] Pr. 122,2.

TABLES

- I. Works cited by Henry (and by the editor in the apparatus)
- II. Onomastic table
- III. Manuscripts cited
- IV. Quoted publications
- V. Table of contents

WORKS CITED BY HENRY

(and by the editor in the apparatus)

The numbers in Roman characters indicate non-literal citations;

The numbers in italics indicate literal citations;

The numbers in parentheses indicate citations whose identifications are uncertain;

Exponents indicate the number of times that a source is cited on the same page.

ALEXANDER DE HALES

Glossa in Quatuor Libros Sententiarum
(Bibliotheca Franciscana Scholastica XII)
I, d. 3: 44

Summa theologica (ed. Ad Claras Aquas, 1930, vol. 3)
II-II, inquis. 3, tract. 2: 67

AMBROSIIUS

Expositio in Evangelium secundum Lucam (ed. M. ADRIAEN CC lat. 14, Turnhout 1957; ed. C. et H. SCHENKL CSEL 32.4, Wien 1902; PL 15, Paris 1845).
I, c. 15: 78, 110

ANONYMUS I

Auctoritates Aristotelis (ed. J. HAMESSE, in *Philosophes Médiévaux*, XVII, Louvain-Paris 1974)
1, 139: 27
1, 283: 31
2, 101: 28
2, 130: 4
2, 173: 3
2, 213: 64
2, 237: 8, 148
3, 29: 11
5, 26: 47
12, 42: 146
12, 58: 161
31, 30: 150

ANONYMUS II (PS.-AUGUSTINUS)

Liber meditationum (PL 40, Paris 1845)
c. 14: 13

ANONYMUS III (PS.-AUGUSTINUS)

Corpus praefationum, (ed. E. MOELLER, CC lat. 161D, Turnhout, 1980)
n. 813-814: 11

ANONYMUS IV

Liber sex principiorum (ed. L. MINIO-PALUELLO – B.G. DOD in *Aristoteles latinus*, I, 6-7 in *Corpus philosophorum medii aevi*, Union Académique Internationale, Bruges-Paris 1966)

c. 4, n. 33: 27

ANSELMUS CANTUARIENSIS (*Opera Omnia*, ed. F. SCHMITT, 6 vol., Roma-Edinburgh 1938-1961 [reprint ed. in 6 vol., Cannstatt 1968]; PL 158-159, Paris 1854)

Cur Deus homo (ed. F. SCHMITT in *Opera Omnia*, II, 1938; PL 158, Paris 1854)
I, c. 10: 64

De conceptu Virginis et originali peccato (ed. F. SCHMITT in *Opera Omnia*, II, 1938; PL 158, Paris 1854)
c. 18: 91

ARISTOTELES (*Aristoteles Latinus*, in *Corpus philosophorum medii aevi*, Union Académique

Internationale; *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*, ed. Iuntina, Venezia, 14 volumes, 1562-1574 [anast. repr. Frankfurt a. M. 1962]; *Opera graece*, ed. I. BEKKER, Berlin 1831, 2 volumes (cf. etiam ANONYMUS I)

Analytica posteriora (ed. L. MINIO-PALUELLO-B.G. DOD = Arist. Lat. IV 1-4, 1968; ed. Iunt., I, 2; ed. I. BEKKER)
I, c. 4: 45, 53², 55²

De anima (in ALBERTI MAGNI *Commentario*, ed. Cl. STROICK, Münster i.W. 1968; in AVERROIS *Commentario*, ed. F. S. CRAWFORD in CCAA VI, 1, Cambridge (Mass.) 1953; ed. Iunt., Suppl. II; ed. I. BEKKER)
II, c. 4: 40
c. 9: 52
III, c. 4-5: 52

De caelo (Transl. Gerardi in ALBERTI MAGNI *Commentario*, ed. P. HOSSFELD, Münster 1971; ed. I. BEKKER)
I, c. 9: 11
IV, c. 2: 6

Categoriae (ed. L. MINIO-PALUELLO = Arist. Lat. I, 1-5, 1961; in SIMPLICII *Commentario*, ed. A. PATTIN, Louvain-Paris 1971-1975; ed. Iunt., I, 1; ed. I. BEKKER)
c. 7: 150

Ethica Nicomachea (Transl. Roberti Grosseteste: A. Recensio pura - ed. R. A. GAUTHIER = Arist. Lat. XXVI 1-3, fasc. 3, 1972; in THOMAE DE AQUINO *Sent. Libr. Eth.*, ed. Leon. XLVII.1, 1994; ed. I. BEKKER)
II, c. 7: 146
III, c. 9: 159, 161
c. 11: 173
IV, c. 3: 158

De generatione animalium (ed. H.J.D. LULOFS, Bruges-Paris 1966)
I, c. 22: 59

De generatione et corruptione (Transl. Vetust., ed. J. JUDYCKA = Arist. Lat. IX, 1, 1986; in THOMAE DE AQUINO *Commentario*, ed. Leon., III, 1886; ed. Iunt., V; ed. I. BEKKER)
I, c. 7: 36
II, c. 9: 49²

Metaphysica (I-IV, 4; Transl. Iacobi [Vet.^{ma}] et Composita [Vetus], ed. G. VUILLEMIN-DIEM = Arist. Lat. XXV 1-1a, 1970; I-X et XII-XIV: Transl. Anonyma sive 'Media', ed. G. VUILLEMIN-DIEM = Arist. Lat. XXV 2, 1976; II, in AVERROIS *Commentario*, ed. G. DARMS, Freiburg 1966; V, in AVERROIS *Commentario*, ed. R. PONZALLI, Bern 1977; IX, in AVERROIS *Commentario*, ed. B. BÜRKE, Bern 1969; ed. Iunt., VIII; ed. I. BEKKER)
III, c. 5: 40
V, c. 17: 43
VII, c. 1: 25
c. 8: 61
c. 10: 51, 55
XII, c. 4: 24
c. 8: 31

Meteorologica (transl. Henrici Aristippi, in ALBERTI MAGNI *librum Meteororum*, ed. Colon., Münster i. W., 2003)
IV, c. 12: 46, 47, 48²

De motu animalium (ed. Iunt., VI, 1; ed. I. BEKKER)
I, c. 3: 87

Physica (I-II, lin. 194 a 2: Transl. Vat., ed. A. MANSION = Arist. Lat. VII 2, 1957; Transl. Vetust., ed. F. BOSSIER- J. BRAMS = Arist. Lat. VII, 1 2, 1990; ed. Iunt., IV; ed. I. BEKKER)
I, c. 4: 40
III, c. 3: 28
IV, c. 8: 4
V, c. 1: 10
c. 3: 4, 10
c. 4: 30
VI, c. 2: 3, 105, 107
c. 9: 105
VII, c. 4: 94

VIII, c. 1: 8
c. 5: 64, 148
c. 8: 92, 93², 95, 100

AUGUSTINUS

Confessiones (ed. L. VERHEYEN in CC lat. 27, Turnhout 1981; ed. P. KNÖLL in CSEL 33, Wien 1896; PL 32, Paris 1845)
I, c. 1: 51

Contra Faustum Manichaeum (ed. J. ZYCHA in CSEL 25¹, Wien 1891; PL 42, Paris 1861)
XXII, c. 74: 157
c. 75: 157-158

Enarrationes in Psalmos (ed. E. DEKKERS - I. FRAIPONT in CC lat. 38-40, Turnhout 1956; PL 36-37, Paris 1841)
Ps. 17, n. 10: 12
n. 11: 13
Ps. 18, n. 7: 12
Ps. 67, n. 42: 14
Ps. 112, n. 3: 13

Epistolae (ed. A. GOLDBACHER in CSEL 34, 44, 57-58, Wien 1895-1923; PL 33, Paris 1841)
2, n. 8: 65
23, n. 3: 120-121
185, n. 5: 164-165
189, n. 6: 156-157
228, n. 1: 171-172, 174
n. 2: 167, 177², 179
n. 3: 168
n. 4: 179
n. 5: 179²
n. 6: 178²
n. 7-8: 180
n. 10: 167, 174, 178
n. 11: 175, 176²
n. 12: 175², 176²
n. 13: 180, 181²

De Genesi ad litteram (ed. J. ZYCHA in CSEL 28¹, Wien 1894; PL 34, Paris 1845)
V, c. 5: 38

X, c. 20: 38
XII, c. 35: 56

De libero arbitrio (ed. W. GREEN CC lat. 29, Turnhout 1970; ed. Id. CSEL 74, Wien 1956; PL 32, 1845)
II, c. 19: 67, 155

In Ioannis Evangelium tractatus 124 (ed. R. WILLEMS in CC lat. 36, Turnhout 1954; PL 36, Paris 1845)
tract. 4, c. 3: 150
c. 10: 77
tract. 11, c. 14: 164
tract. 23, c. 11: 52

De moribus ecclesiae (ed. J. BAUER in CSEL 90, Wien 1992; PL 32, Paris 1845)
I, 31: 130

De Trinitate (ed. W.-J. MOUNTAIN-F. GLORIE in CC lat. 50-50A, Turnhout 1968; PL 42, Paris 1845)
IV, c. 5: 83-84
XIV, c. 7: 52

De vera religione (ed. K. D. DAUR in CC lat. 32, Turnhout 1962; ed. W. M. GREEN in CSEL 77, Wien 1963; PL 34, Paris 1861)
c. 16: 128

Quaestiones in Heptateuchen (ed. J. FRAIPONT-D. DEBRUYNE, Turnhout 1958; PL 34, Paris 1887)
VI, q. 10: 157

PS.-AUGUSTINUS cf. ANONYMUS II et III

AVERROES (*Corpus Commentariorum Averrois in Aristotelem Versionum Latinarum*, The Mediaeval Academy of America; *Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, latine*, ed. Iuntina, Venezia 1562-1574)

In Commentarium medium in Aristotelis De generatione et corruptione libros (ed. F.H. FOBES-S. KURLAND, Cambridge (Mass.), 1956)
II, comm. 54: 49

- In Metaphysicam Commentarium Magnum* (II, ed. G. DARMS, Freiburg 1966; V, ed. R. PONZALLI, Bern 1977; IX, ed. B. BÜRKE, Bern 1969; ed. Iunt., VIII)
VII, comm. 28: 61
XII, comm. 1: 24
comm. 18: 3, 39
- In Moralia Nicomachia expositio* (ed. Iunt. III)
III, 8: 173
- In Physicam Commentarium Magnum* (ed. Iunt., IV)
IV, comm. 68: 5
comm. 70: 5
comm. 71: 5
V, comm. 22: 10
VIII, comm. 15: 8, 148
comm. 69: 96, 100, 103
comm. 70-71: 51
- BEDA**
- Homeliarum Evangelii* (ed. D. HURST in CC lat. 122 Turnhout 1955; PL 94, Paris 1862)
II, hom. 18: 12
- BERNARDUS CLARAEVALLENSIS** (*Opera*, ed. Roma 1957 - 1998; PL 182-185, Paris 1854-1862)
- Epistolae* (ed. J. LECLERCQ-H.M. ROCHAIS, vol. VII; ed. Roma 1998; PL 183, Paris 1854)
7: 151², 152
174, n. 7: 78
- BIBLIA SACRA** iuxta Vulgatam versionem (ed. R. WEBER-H. F. D. SPARKS-W. THIELE, 2 vol., Stuttgart 1969)
- Vetus Testamentum
- Iob*, XX, 18: 116
- Ps.*
XVII, 10: 12
11: 13
- XVIII, 7: 12
XXX, 3: 174
L, 7: 77
LXVII, 34: 14
CXII, 4: 13
CXV, 15: 163
CXXII, 2: 181
- Cant.* VIII, 6: 155
- Ier.* I, 5: 81
XLVIII, 10: 67
- Dan.* IV, 24: 116
- I Macc.* III, 18-19: 162
20-22: 162
- Novum Testamentum
- Matth.*, X, 16: 152²
XVIII, 18: 117, 136
- Luc.*, I, 26: 99
31: 78
34: 63
41: 78
44: 99
IV, 30: 178
- Ioann.* I, 20: 150
23: 150
29: 113
II, 11: 16
VIII, 59: 178
IX, 1-41: 65
X, 13: 178
- Act.*
1. 11: 14
5, 29: 151
- Rom.*, IV, 4-5: 125
XIII, 1-2, 4: 148
XV, 4: 3

- I Cor.*, III, 8: 125
IV, 2: 127
XIV, 40: 65
- II Cor.* II, 10: 131
III, 22-23: 119
IV, 1: 126
IX, 6: 125
X, 8: 118
XIII, 8: 119
- Eph.* IV, 8: 12
IV, 9: 12
- I Ad Thess.*: V, 21: 151
- Hebr.*, XI, 33: 127
35-38: 127
- I Ioann.* III, 16: 169
- BOETHIUS**
- De sancta Trinitate* (ed. C. MORESCHINI in *Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum Teubneriana*, München, 2000; PL 64, Paris 1847)
c. 5: 25
- In Categoriis Aristotelis* (PL 64, Paris 1847)
I: 32
- In Isagogen Porphyrii* (ed. G. SCHEPSS - S. BRANDT in CSEL 48, Leipzig 1906; PL 64 Paris 1847)
IV, c. 17: 32
- Quomodo substantia* (ed. C. MORESCHINI in *Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum Teubneriana*, München, 2000; PL 64 Paris 1847)
II: 44
- CICERO**
- De officiis* (ed. C. ATZERT in *Bibliotheca Teubneriana*, Leipzig 1971; ed. M.
- WINTERBOTTOM in *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*, Oxford 1994)
I, c. 7: 168
c. 11: 156², 157²
c. 17: 158, 163
c. 19: 158-159
c. 20: 159
c. 21: 159-160
c. 23: 160²
- In L. Sergium Catilinam orationes* (ed. A. C. CLARK in Oxford Classical Texts, Oxford 1905)
Oratio 1, n. 27: 166
Oratio 4, n. 3, 7: 166
- Oratio pridie quam in exilium iret* (ed. M. DEMARCO, Milan 1991)
VIII, n. 20: 166
IX, n. 21-22: 163
- Codex Iustinianus** (ed. P. KRUEGER, Dublin/Zürich/Frankfurt a. M., 1967)
I, 1: 150-151
I, 23: 149
- EADMARUS CANTUARIENSIS**
- De excellentia Virginis Mariae* (PL 159, Paris 1853)
c. 9: 97², 98²
- GLOSSA ORDINARIA**
- Biblia Sacra cum Glossa ordinaria* (6 vol., Antwerpen 1634; PL 113-114, Paris 1852)
- Luc.* I: 110
- Ad Epheseos*, IV, 8: 12
IV, 10: 11
- GRATIANUS**
- Decretum* (*Corpus Iuris Canonici*, ed. E. FRIEDBERG, I, Leipzig 1881; PL 187, Paris 1855)

I, d. 13, c. 1: 69, 70
 d. 40, c. 6: 137
 II, C. 1, q. 7: 137
 C. 9, q. 3: 137
 C. 23, q. 5: 165
 C. 25, q. 1: 137
 C. 32, q. 1: 88

Glossa in Decretum (ed. Romae 1605; ed. Taurini 1620)
 I, dist. 13, c. 1-2: 70, 71
 c. 1, q. 7: 137

GREGORIUS I

Moralia (ed. M. ADRIAEN in CC lat. 143, 143A, 143B, Turnhout 1979-1985; PL 75-76, Paris 1849)
 XXXII, c. 20: 69², 70

GUILLELMUS DE S. THEODORICO

Sermo de assumptione Virginis (PL 40, Paris 1887)
 c. 1: 81, 91
 c. 2: 91

HENRICUS DE GANDAVO

Quaestiones ordinariae (Summa) (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, Leuven 1979-; ed. Paris 1520; ed. Ferrara 1646)
 art. 32, q. 5: 227
 art. 53, q. 9: 22
 art. 66, q. 4: 27

Quodlibeta (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, Leuven 1979-; ed. Paris 1518; ed. Venezia 1608 et 1613)
 II, q. 1: 31
 q. 17: 126
 III, q. 6: 62
 IV, q. 7: 51
 q. 13: 5
 VI, q. 3: 88
 q. 10: 8, 148
 IX, q. 5: 9

q. 8: 5
 X, q. 9: 9
 XI, q. 29/30: 73
 XII, q. 9: 58
 XIV, q. 5: 28

HERMANNUS DE RUNA

Sermones Festivales (ed. E. MIKKERS – I. THEUWS – R. DEMEULENAERE in CC Lat. –Cont. Med. 64, 1986)
 23²

IOANNES DAMASCENUS

De duabus in Christo voluntatibus (Transl. Roberti Grosseteste, ed. H. GRAVIUS, Coloniae 1546; PG 95, Paris 1860)
 c. 13: 18, 20
 c. 15: 20-21
 c. 16: 21
 c. 35: 21
 c. 36: 21
 c. 37: 22²

De fide orthodoxa (Transl. Burgundionis et Transl. Cerbani, ed. E. M. BUYTAERT in *Franciscan Institute Publications*, Text Series n. 8, St. Bonaventure (New York) 1955; PG 94 Paris 1860)
 c. 59 (n. 1): 18
 c. 62 (n. 1): 19
 c. 63 (n. 1): 18²
 c. 64 (n. 1): 19
 c. 74 (n. 1): 14
 c. 75 (n. 1): 14

IOANNES PECHAM

Tractatus de anima (ed. G. MELANI, Firenze 1947)
 cap. 2: 37

Quaestiones Disputatae De anima (ed. H. SPETTMANN-G. ETZKORN, Grottaferrata 2002)
 Quaest. 3-4: 37

Quodlibet IV (ed. F. DELORME-G. ETZKORN, Grottaferrata 1989)
 Quaest. 11, 25: 37

Quodlibet III (ed. G. ETZKORN, Grottaferrata 1989)
 Quaest. 12: 38

IOANNES SAREBARENSIS

Polycraticus (PL 99, Paris 1851)
 VII, c. 20: 137

ISIDORUS HISPALENSIS

Etymologiae (ed. W. M. LINDSAY, Oxford 1910)
 XVIII, c. 1: 157

Sententiarum libri II (PL 83, Paris 1850)
 III, c. 51: 165

Le sacramentaire grégorien, I, (ed. J. DESHUSSES, Fribourg, 1971)
 n. 522: 11

MACROBIUS

Commentarium in Somnium Scipionis (ed. J. WILLIS, Leipzig 1963)
 I, c. 6: 84-85

MOYSES MAIMONIDES

Dux neutrorum (ed. A. IUSTINIANUS, Paris 1520)
 I, c. 70: 153-154

NICOLAUS PAPA III

Bulla 'Exiit qui seminat' (in *Bullarium Franciscanum*, ed. D. A. ROSSI DE PISAURO – I. H. SBARALEASE, vol. III, Roma, 1765)
 153

NICOLAUS PAPA IV

Bulla 'Terrae Sanctae miserabilem statum' (Opus deperditum)
 130

Litterae 'Illuminet super vos' (ed. C. CENCI, *Antonianum* 73 [1998])
 n. 5: 155-156
 n. 9: 138
 n. 10: 121-122, 134
 n. 12: 122²
 n. 51: 123⁴, 129

PETRUS LOMBARDUS

Collectanea in Epistolas S. Pauli (PL 191-192, Paris 1854-1855)
 I Cor. iii, 22: 119
 iv, 1: 126², 127
 II Cor. ii, 10: 132
 x, 8: 118-119
 Eph. iv, 8: 12²
 iv, 9: 12

PLATO (*Plato Latinus*, London-Leiden 1940- ; ed. H. STEPHANUS, 3 vol., Genève 1578)

Timaeus (Transl. Calcidii, ed. J. H. WASZINK = *Plato Latinus*, IV 1, London-Leiden 1962)
 I: 66²

QUODVULTDEUS

Contra quinque haereses (ed. R. BRAUN, in CC lat. 60, Turnhout 1976; PL 42, Paris 18??)
 c. 5, n. 12: 79, 111, 112²

ROBERTUS KILWARDBY

Littera ad Petrum de Conflans (ed. R. BIRKENMAJER BG(T)PM, XX, 5, Münster i. W. 1922)
 37

ROGERUS MARSTON

Quodlibet II (ed. G. ETZKORN-I. BRADY, ed. 2a, Grottaferrata 1994)
Quaest. 22: 38

SIMPLICIUS

In De praedicamentis Commentarium (ed. A. PATTIN in *Corpus Latinum Commentariorum in Aristotelem Graecorum*, V/1-2, Louvain – Paris, 1971 – 1975)
28

THOMAS DE AQUINO (*Opera Omnia*, Parma 1852-1869; *Opera Omnia*, iussu Leonis XIII P.M. edita, Roma 1882 sqq.)

Quaestiones disputatae de veritate (ed. Leon., XXII)
q. 11, art. 1: 37

Sententia tertii et quarti libri Ethicorum (ed. Leon. XLVII)
158, 159, 173

Summa Theologiae (ed. Leon., IV-XII)
III, q. 31, art. 31: 62
q. 32, art. 2: 62

VEGETIUS

Epitoma rei militaris (ed. A. ÖNNERFORS, Stuttgart, 1995)

I, c. 1: 173

c. 7: 129

c. 8: 162

c. 13: 161

II, c. 2: 173²

III, prol.: 174

c. 5: 161

c. 6: 161

c. 9: 170

c. 20: 162

c. 21: 170

c. 22: 162, 166, 172

c. 26: 160

IV, c. 7: 166

c. 9: 171

c. 12: 169

c. 25: 169, 170

c. 31: 162

c. 38: 161

VERGILIUS

Aeneidas (ed. R. A. B. MYNORS, in *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*, Oxford 1969)

II, 354: 171

IX, 37-49: 170

ONOMASTIC TABLE

Roman characters: names of persons

Italic characters: names of institutions and places

Exponents indicate the number of times that a source is cited on the same page.

INTRODUCTION AND APPARATUS

American Philosophical Society: V

Acre: XX

Aertsen, J.: XVI

Atzert, C.: LIV²

Badius Ascensius: XI²

Bazán, B.: XLII

Baxter, J. H.: 37

Brounts, A.: LIII

Chatelain, A.: L

Cicero: XL, LIV²

Cockshaw, R.: XXII²

Copeland, J.: XIII

Decorte, J.: IX², X², XI⁵, XII⁶, XIII⁸, XIV⁴, XV⁸, XVI⁷, XVII⁶, XVIII³, XXII³, XXIII³, XLI, XLVI³,

Denifle, H.: L

Duin, J.: XVI, XL, XLI²

England: XXXV

Emery, K.: XVI

Etz Korn, L.: V

Fisher, H.: XII

Fransen, G.: XLII

Garand, M.-C.: XXII²

Giles of Rome: XVI

Gilson, J.: xiii, XXXVI²,

Glorieux, P.: XX³,

Godfrey of Fontaines: XV, XVI², XL³, XLI³, XLII³,

Gomez-Cafferena, J.: XIX

Gray, J.: V

Guldentops, G.: V

Haverals, M.: IX, XIII, XVII, XVIII, XXII

Hissette, R.: 8, 148

Hödl, L.: IX³, XIII, XVII, XVIII, XXII, XXXVI

Jacquart, D.: XLII

Jodogne, P.: XXII²

Johnson, C.: 37

Ker, N.: XVII

Macken, R.: V, IX⁶, X³, XI⁵, XII¹⁰, XIII⁷, XIV⁴, XV¹²,

XVI⁶, XVII⁵, XVIII³, XIX, XX³, XXII⁸, XL², XLIII

Masai, R.: X

Mullen, J.: V

Mynors, R.: XIV², XXXVI²,

Nicholas Papa IV: XX²

Nicholas de Bar-le-Duc: XVI

Padilla, M.: V

Piché, D.: 8, 148

Paris: XVIII, L

Paulus, J.: XX²

Siger of Brabant: XLI

Sorbonne: XV

Speer, A.: XVI

Steel, C.: V

Vegetius: XLI

Vergilius: XLI

Vielleux, N.: V

Vicogne-lez-Valencienne: XVIII

Warner, G.: XIII, XXXVI²,

West, M.: XLIII

Wielockx, R.: IX², XI, XII³, XIII³, XV², XVI³, XVII,

XVIII, XXII, XL

Wilson, G.: V, IX⁵, X, XII⁶, XIII⁹, XIV, XV⁷, XVI⁴,

XX, XXXVII², XXXIX, XL, XLIII, LII, LIII

Wilson, L.: V

Winterbottom, M.: LIV²

Wippel, J.: XVI, XL, XLII, 8

Zuccolius: XI³

TEXT

Anna (mater Mariae): 78, 82
 Anselmus: 91
 Aristoteles: 3, 4, 6², 7, 8², 10², 11, 24, 25, 28, 30,
 31, 40, 43, 46, 47, 48, 51, 52, 55, 56, 61, 62,
 87, 92, 93², 94, 95, 100, 105, 150, 158, 159,
 161, 173
 Augustinus: 12², 13², 14, 51, 52, 56, 65, 77, 79,
 83, 91, 92, 97, 98, 111, 112³, 120, 128, 130,
 149, 155, 156, 157², 164, 166, 167, 168, 171,
 174², 175², 176², 177², 178², 179⁴, 180, 181
 Averroes: 5, 24, 31, 39, 49², 51, 61, 100, 103
 Avicenna: 39
 Beda: 12
 Bernardus: 78, 151, 152
 Boethius: 25, 32, 44
 Christus: 10⁷, 11⁴, 12², 13, 14³, 15⁵, 16³, 17³, 18²,
 19⁸, 20³, 21³, 22, 115², 116², 117⁴, 118, 123,
 136², 137, 141, 142⁸, 143⁵,
 Cicero, *cf.* Tullius
 David: 11
 Daniel: 116
 Elizabeth (mater Ioannis Baptistae): 99, 111
 Gregorius: 11, 13, 69², 70²,
 Ieremias: 72, 81²
 Innocentius III (Papa): 23, 98, 99
 Ioachim (pater Mariae): 82
 Ioannes Baptista: 77, 110², 113
 Ioannes Damascenus: 14², 18, 19, 20, 22²
 Ioannes (evangelista): 16, 77, 113, 168, 178
 Iob: 116
 Isidorus Hispalensis: 157, 165
 Luca (evangelista): 78, 99, 178
 Maccabaei: 162²
 Macrobius: 84
 Maria (mater Christi): 59, 60², 62², 63², 76⁴, 78,
 79, 88, 89, 99, 108, 111
 Matthaeus (evangelista): 117, 118
 Nicolaus III (Papa): 153
 Nicolaus IV (Papa): 121, 123, 124, 129, 130,
 133, 138, 140, 155
 Normani: 80²
 Paulus (apostolus): 11, 65, 118, 125², 126, 127,
 131, 148
 Petrus (apostolus): 136, 178
 Plato: 66
 Pontifex (Papa): 135², 138
 Rabbi Moyses: 153
 Tullius: 156, 157², 158², 159, 163, 166, 168
 Vegetius: 129, 160, 161, 162, 166², 169, 170,
 171, 172, 173
 Vergilius: 170

MANUSCRIPTS CITED

BOLOGNA, *Bibl. Univ. lat.* 2236: XI, XXII²
 BRESCIA, *Bibl. Di Lonato* 166: XI, XXV, XXXVII-
 XXXVIII, XXXIX
 BRUGGE, *Bibl. Groot-Seminarie* 36/148: XI, XIX,
 XXV, XXXVI
 BRUXELLES, *Bibl. Royale* 4711: XI
 CAMBRIDGE, *Pembroke College* 166: XII, XXV
 CESENA, *Bibl. Malatestiana* DLXVII.1: XII, XIX,
 XXIII, XXV, XXVI, XXVII-XXXV, XXVI, XXXIX
 ERLANGEN, *Universitätsbibl.* 269/1: XII
 ERLANGEN, *Universitätsbibl.* 269/2: XII, XIX²,
 XXI², XXV, LI
 FIRENZE, *Bibl. Mediceo-Laurenziana* Plut. 17,
 sin. cod. 1: XIII, XXV
 FIRENZE, *Bibl. Nazionale Centrale* Conv. Soppr.
 A.2.506: XIII, XXIII, XXV, XXVI, XXVII-XXXV,
 XXXVII-XXXVIII, XXXIX³
 KRAKOV, *Bibl. Jagiellonska* 697: XI
 LONDON, *British Library* Royal 11.C.X: XIII,
 XIX², XXIII, XXV, XXVI, XXVII-XXXV, XXVI³,
 XXXIX, XLIV-XLIX, LI
 OXFORD, *Balliol Coll.* 214: XIII, XIX², XXV, XXVI,
 XXVII-XXXV, XXVI³, XXXIX
 OXFORD, *Brasen Coll.* R.4.5: XXII²
 OXFORD, *Oriel Coll.* 31: XIV, XXII², XXIII, XXVLI,
 XXVI, XXVII-XXXV, XXXVI, XXXIX
 PADOVA, *Bibl. Capit. C.43*: XV, XXV
 PARIS, *Bibl. Arsenal* 454: XXII²
 PARIS, *Bibl. Arsenal* 456: XV, XIX, XXI², XXV,
 XXXVI
 PARIS, *Bibl. Mazarine* 851/997: XV, XXV
 PARIS, *Bibl. Nat., lat.* 15350: IX, XV, XXV, XXXVII,
 XL-XLII
 PARIS, *Bibl. Nat., lat.* 15358: XVI, XIX, XXV
 PARIS, *Bibl. Nat., lat.* 15848: IX
 PARIS, *Bibl. Nat., lat.* 15850: XVI, XIX, XXV
 SALISBURY, *Cathedral lib.* 15: XVI, XXI², XXV,
 XXXVI, LI
 VALENCIA, *Bibl. de la Catedral* 46: XVII, XIX,
 XXII, XXV
 VATICANO, *Borghese* 300: XVII, XXI², XXV, LI
 VATICANO, *Vat. lat.* 852: XVII, XIX², XXV
 VATICANO, *Vat. lat.* 853: XVII-XVIII, XXII, XXIII,
 XXIV, XXV, XXVI, XXVII-XXXV, XXXVI,
 XXXIX, XLIV-XLIX, LI
 VENEZIA, *Bibl. Marciana* 10320: XVIII, XXI²,
 XXV

QUOTED PUBLICATIONS

- AEGIDIUS ROMANUS, *Apologia*, ed. R. WIELOCKX, Florence, 1985.
- BAXTER, J. M.-JOHNSON, CH., *Medieval Word-list from British and Irish Sources*, London, 1934.
- BROUNTS, A., "Nouvelles précisions sur la 'pecia,'" in *Scriptorium*, 24, 1970, pp. 343-359.
- COPELAND, J., "The Authorship of British Mus. Royal Ms 7 C X fol. 63-71," in *Bull. Inst. Hist. Res.*, 15, 1937, pp. 70-72.
- DENIFLE, H.-CHATELAIN, A., *Chartularium Universitatis Parisiensis*, vol. I-II, Paris, 1889-1891.
- DUIN, J. J., "La bibliothèque philosophique de Godefroid de Fontaines," in *Estudios Lulianos*, 3, 1959, pp. 22-36 et 137-160.
- _____, *La doctrine de la providence dans les écrits de Siger de Brabant*, Louvain, 1954.
- FISHER, H., *Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen. Neubearbeitung*, Bd. I: *Die Lateinischen Pergamenthandschriften*, 1928.
- GLORIEUX, P., *La littérature quodlibétique de 1260 à 1320 (Bibliothèque Thomiste, 5)*, Le Saulchoir-Kain, 1925.
- GÓMEZ-CAFFARENA, J., "Cronologia de la 'Suma' de Enrique de Gante por relación a sus 'Quodlibeta,'" in *Gregorianum*, 38, 1957, pp. 116-133.
- HENRICI DE GANDAVO *Quodlibet I*. Edidit R. MACKEN (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, V) Leuven University Press - E. J. Brill, Leiden, 1978.
- _____, *Quodlibet II*. Edidit R. WIELOCKX (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, VI) Leuven University Press, 1981.
- _____, *Quodlibet VI*. Edidit G. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, X) Leuven University Press, 1987.
- _____, *Quodlibet VII*. Edidit G. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XI) Leuven University Press, 1991.
- _____, *Quodlibet IX*. Edidit R. MACKEN (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XIII) Leuven University Press, 1983.
- _____, *Quodlibet X*. Edidit R. MACKEN (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XIV) Leuven University Press-E. J. Brill, 1981.
- _____, *Quodlibet XII, q. 1-30*. Edidit J. DECORTE (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XVI) Leuven University Press, 1987.
- _____, *Quodlibet XIII*. Edidit J. DECORTE (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XVIII) Leuven University Press, 1985.
- _____, *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. I-V. Edidit G. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXI) Leuven University Press, 2005.
- _____, *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. XXXI-XXXIV. Edidit R. MACKEN cum Introductione generali ad editionem criticam *Summae* a L. HÖDL (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXVII) Leuven University Press-E. J. Brill, 1991.
- _____, *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. XXXV-XL. Edidit G. WILSON (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXVIII) Leuven University Press, 1994.
- _____, *Summa (Quaestiones ordinariae)*, art. XLI-XLVI. Edidit L. HÖDL (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XXIX) Leuven University Press, 1998.
- _____, *Tractatus super facto praelatorum et fratrum (Quodlibet XII, q. 31)*. Ediderunt L. HÖDL-M. HAVERALS. Cum Introductione historica L. HÖDL (HENRICI DE GANDAVO *Opera Omnia*, XVI) Leuven University Press, 1989.
- _____, *Quodlibeta Magistri Henrici Goethals a Gandavo doctoris Solemnis: Socii Sorbonici: et archidiaconi Tornacensis, cum duplici tabella. Vaenumdantur ab Iodoco Badio Ascenio, sub gratia et privilegio ad finem explicandi. Parisiis, f.*, (1518) 2 volumes. (anast. repr., Louvain, 1961).
- _____, *Aurea Quodlibeta, Magistri Henrici a Gandavo, Doctoris acutissimi et celeberrimi, Archidiaconi Tornacensis. Hac postrema editione commentariis doctissimis illustrata M. Vitalis Zuccolii Patavini. Apud Marcum Claserium. Venetiis (1608) 2 volumes.*
- _____, *Aurea Quodlibeta, Magistri Henrici Goethals a Gandavo, doctoris Solemnis, Socii Sorbonici, Ordinis Servorum B.M.V. et Archidiaconi Tornacensis. Hac postrema editione commentariis doctissimis illustrata M. Vitalis Zuccolii Patavini. Apud Iacobum de Franciscis. Venetiis (1613) 2 volumes.*
- HÖDL, L., "Literar- und Problemgeschichtliches zur neuen kritischen Edition der 'Opera Omnia' des Heinrich von Gent," in *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 32, 1985 (Heft 1-2), pp. 295-322.
- KER, N.R., *Medieval libraries of Great Britain. A list of surviving books*, London, 1964.
- MACKEN, R., *Bibliotheca manuscriptorum Henrici de Gandavo*. (HENRICI DE GANDAVO, *Opera Omnia*, I-II) Leuven - Leiden, 1979.
- _____, "Les corrections d'Henri de Gand à ses *Quodlibets*," in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 40, 1973, pp. 5-51 + 6 extra-textual reproductions.
- _____, "Un deuxième exemplar des *Quodlibets* d'Henri de Gand," in *Miscellanea Codicologica F. Masai dicata*. Ediderunt P. COCKSHAW, M.-C. GARAND et P. JODOGNE (*Les Publications de Scriptorium*, VIII), Gand, 1979, (II), pp. 301-307.
- _____, "Les *Quodlibets* d'Henri de Gand et leur exemplar parisien," in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 37, 1970, pp. 175-196.
- MYNORS, R.A.B., *Catalogue of Manuscripts of Balliol College Oxford*. Oxford, 1963, p. 209.
- PAULUS, J., *Henri de Gand. Essai sur les tendances de sa métaphysique (Etudes de philosophie médiévale, 25)*, Paris, 1938.
- TULLIUS (CICERO), *De officiis*, ed. C. ATZERT, Leipzig, 1971.
- WARNER, G.F.-GILSON, J.P., British Museum. *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections, I: Royal Mss. 1.Ai to 11.E.xi*, 1921.
- WEST, M. L., *Textual Criticism and Editorial Technique Applicable to Greek and Latin Texts*, Stuttgart, 1973.
- WILSON, G., "Preliminary Indications of a Historical Development in the Second Parisian Exemplar of Henry of Ghent's *Quodlibet VI*," in *Proceedings of the PMR Conference*, Villanova, Pennsylvania, 1981, pp. 135-143.
- _____, "Previously Unnoticed Indications of *Pecia* Transitions in the Manuscripts of Henry of Ghent, *Quodlibeta*," *Manuscripta*, 33, 1989, pp. 192-204.
- WIPPEL, J., "Godfrey of Fontaines at the University of Paris in the Last Quarter of the Thirteenth Century," in *Nach der Verurteilung von 1277/After the Condemnation of 1277*, ed. J.A. AERSTEN, K. EMERY JR., and A. SPEER, *Miscellanea Mediaevalia* 28, 2001, pp. 357-389.
- _____, "Quodlibetal Questions Chiefly in Theology Faculties," in *Les Questions disputées et les Questions quodlibétiques dans les Facultés de Théologie, de Droit et de Médecine*, B. BAZÁN, J. WIPPEL, G. FRANSEN, D. JACQUART (eds.), Turnhout, 1985, pp. 152-201.

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD.....	V
CRITICAL STUDY.....	VII
Introduction.....	IX
The Editions and the Manuscripts.....	XI
Historical and Codicological Elements Used For the Establishment of the Text: The Text Examined Exteriorly.....	XIX
§1. <i>Quodlibet XV</i> as a Text of Henry of Ghent.....	XIX
§2. <i>Quodlibet XV</i> as a Text Edited by the University in Paris.....	XX
A. The First University Exemplar.....	XX
B. A Possible Second Exemplar.....	XXII
The General Relationships of the Manuscripts: The Text Examined Interiorly.....	XXV
§1. The Isolated Accidents.....	XXV
§2. The Common Accidents.....	XXVI
A. A Second Exemplar Other Than the Parisian University Exemplar of 8 <i>Pecia</i> ?.....	XXVI
Manuscript 14 (PARIS, <i>Bibl. Nat.</i> , lat. 15350): Independent of the University Exemplar Tradition.....	XL
§1. Manuscript 14 (PARIS, <i>Bibl. Nat.</i> , lat. 15350): An Incomplete Text of <i>Quodlibet XV</i>	XL
§2. The Corrections to Manuscript 14 in <i>Quodlibet XV</i>	XLII
§3. The Model of Manuscript 14.....	XLIV
The First Parisian Exemplar.....	L
The Reconstruction of the Critical Text.....	LI
The References in <i>Quodlibet XV</i>	LII
The Genesis of the Exemplars, Represented by a Diagram.....	LIII
Technique of the Edition.....	LV
— Symbols: 1. In the Text Itself.....	LVII
2. In the Critical Apparatus.....	LVIII
— Abbreviations: 1. In the Critical Apparatus.....	LIX
2. In the Apparatus of Citations.....	LX
Sigla of the Manuscripts.....	LXI
QUODLIBET XV.....	1
q. 1. Utrum Deus posset facere quod vacuum esset	3
q. 2. Utrum Christus ascendat super omnes caelos	10
q. 3. Utrum omnis actio humana Christi sit supernaturalis	15
q. 4. Utrum operatio qua convertebatur cibus in corpus Christi fuerat naturalis	19

q. 5.	Utrum relatio habeat debilius esse inter praedicamenta	23
q. 6.	Utrum sit possibile ponere plures formas et diversas accidentales differentes solo numero simul in eodem subiecto indivisibili	30
q. 7.	Utrum aliquod agens creatum in agendo posset attingere substantiam primae materiae	35
q. 8.	Utrum operatio intelligendi qua angelus vel mens humana intelligit se differat a se	44
q. 9.	Utrum intellectio qua angelus aut mens humana intelligit se sit sibi essentialior quam illa qua intelligit Deum	50
q. 10.	Utrum anima gloriosa, resumpto corpore glorioso, possit videre obiectum sensibile absque sensu medio	56
q. 11.	Utrum homo generatus a viro et muliere, si assumeretur in unitate personae a Filio Dei, esset filius viri illius	59
q. 12.	Utrum magister vel scholaris qui tenetur ad horas canonicas, si dimittat illas dicere uno die propter studium et lectiones ex proposito et spe recuperandi et dicendi illas alio die, peccet mortaliter	67
q. 13.	Utrum conceptio Virginis Mariae sit celebranda ratione conceptionis	76
q. 14.	Utrum indulgentiae praelatorum tantum valeant quantum sonant	113
q. 15.	Utrum licitum sit magistris disputare de potestate praelatorum	147
q. 16.	Utrum miles irruens praevolando consortes suos in hostium exercitum faciat opus magnanimitatis	154
TABLES		183
Works Cited by Henry.....		185
Onomastic Table.....		193
Manuscripts Cited.....		195
Quoted Publications.....		196
Table of Contents.....		199

Series I

- I. *Repertorium Commentariorum Medii Aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliothecis Belgicis asservantur*, ed. A. PATTIN, 1978, 160 pp.
- II. *Lexicon Plotinianum*, ed. J.H. SLEEMAN (†) & G. POLLET, 1980, 1164 col.
- III. *Proclus. Commentaire sur le Parménide de Platon. Traduction de Guillaume de Moerbeke*. Tome I: *Livres I à IV*, ed. C. STEEL, 1982, x-64*-288 pp.
- IV. *Proclus. Commentaire sur le Parménide de Platon. Traduction de Guillaume de Moerbeke*. Tome II: *Livres V à VII + Indices*, ed. C. STEEL, 1985, viii + pp. 289-487.
- V. *Procli Elementatio theologica, translata a Guillelmo de Morbecca*. Edidit H. BOESE, 1987, XLIV-148 pp.
- VI. A. PATTIN, *Pour l'histoire du sens agent au moyen-âge. La controverse entre Barthélemy de Bruges et Jean de Jandun. Ses antécédents et son évolution. Étude et textes inédits*, 1988, xv-450 pp.
- VII. *Guillaume de Moerbeke. Recueil d'études à l'occasion du 700e anniversaire de sa mort (1286)*, édité par J. BRAMS et W. VANHAMEL, 1989, x-416 pp.
- VIII. G. VERBEKE, *D'Aristote à Thomas d'Aquin. Antécédents de la pensée moderne. Recueil d'articles*, 1990, xx-644 pp.
- XIX. *Henricus Bate, Speculum divinatorum et quorundam naturalium. Pars IV-V: On the Nature of Matter. On the Intellect as Form of Man*. Ed. C. STEEL, 1993, LVI-213 pp.
- X. *Henricus Bate, Speculum divinatorum et quorundam naturalium. Pars VI-VII: On the Unity of the Intellect. On the Platonic doctrine of the Ideas*. Ed. C. STEEL- E. VAN DE VYVER, 1994, LIV-205 pp.
- XI. *Henricus Bate. Speculum divinatorum et quorundam naturalium. Parts VIII-X*. Ed. G. MCALEER – G. GULDENTOPS (in preparation).
- XII. *Henricus Bate, Speculum divinatorum et quorundam naturalium. Pars XI et XII: On Platonic Philosophy*. Ed. H. BOESE, with an introduction and an analysis by C. STEEL, 1990, LXXXIV-223 pp.
- XIII. J.L. JANSSENS, *An Annotated Bibliography on IBN SÎNÂ (1970-1989)*, 1991, xxii-358 pp.
- XIV. A. PATTIN, *L'antropologie de Gérard d'Abbeville. Étude préliminaire et édition critique de plusieurs questions quodlibétiques concernant le sujet, avec l'édition complète du De cogitationibus*, 1993, XL-339 pp.
- XV. *Henry of Ghent. Proceedings of the International Colloquium on the occasion of the 700th Anniversary of his Death (1293)*. Ed. W. VANHAMEL, 1996, xii-457 pp.
- XVI. P. PORRO, *Forme e modelli di durata nel pensiero medievale. Laevum, il tempo discreto, la categoria "quando,"* 1996, vii-532 pp.
- XVII. *Henricus Bate. Opera astronomica* (in preparation).
- XVIII. *Galenus. De virtute alimenterum* (in preparation).
- XIX. *Ptolemaeus. Iudicialia ad Syrum sive Quadripartitum* (in preparation).
- XX. *Iohannes Scottus Eriugena. The Bible and Hermeneutics. Proceedings of the Ninth International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies*, Leuven-Louvain-la-Neuve, June 7-10, 1995, edited by G. VAN RIEL – C. STEEL – J. McEVOY, 1996, xxii-408 pp.
- XXI. *Henricus Bate. Speculum divinatorum. Parts XIII-XVI. On Thinking and Happiness*. Ed. G. GULDENTOPS, 2002, LV-409 pp.

- XXII. *Henricus Bate. Speculum divinorum. Parts XVII-XIX.* Ed. M. VAN DER LUGT (in preparation).
- XXIII. *Henricus Bate. Speculum divinorum. Parts XX-XXIII. On the Heavens, the Divine Movers and the First Intellect.* Ed. C. STEEL - G. GULDENTOPS, 1996, LVI-563 pp.
- XXIV. *The Perennial Tradition of Neoplatonism.* Ed. J.J. CLEARY, 1997, xxxiv-578 pp.
- XXV. *Tradition et traduction. Les textes philosophiques et scientifiques grecs au moyen-âge latin. Hommage à F. Bossier,* édité par R. BEYERS - J. BRAMS - D. SACRÉ - K. VERRYCHKEN, 1999, viii-377 pp.
- XXVI. *Proclus et la Théologie Platonicienne. Actes du Colloque International de Louvain (13-16 mai 1998),* édité par A. PH. SEGONDS et C. STEEL, 2000, LXI-699 pp.
- XXVII. S. PERFETTI, *Aristotle's Zoology and its Renaissance Commentators (1521-1602),* 2000, xi-258 pp.
- XXVIII. *Avicenna and his Heritage. Acts of the International Colloquium. Leuven - Louvain-la-Neuve (Sept. 8-11, 1999).* Ed. J. JANSSENS - D. DE SMET, 2002, xii-341 pp.
- XXIX. *Peter of Auvergne. Questions on Aristotle's De Caelo. A Critical Edition with an Interpretative Essay* by G. GALLE, 2003, 373*-640 pp.
- XXX. *History and Eschatology in John Scottus Eriugena and his Time. Proceedings of the Tenth International Conference of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies, Maynooth - Dublin (August 16-20, 2000).* Ed. J. McEVOY - M. DUNNE, 2002.
- XXXI. *Henry of Ghent and the Transformation of Scholastic Thought.* Ed. G. GULDENTOPS - C. STEEL, 2003, x-436 pp.
- XXXII. *Platonic Ideas and Concept Formation in Ancient and Medieval Thought.* Ed. G. VAN RIEL - C. MACÉ - L. VAN CAMPE, 2004, xxv-259 pp.
- XXXIII. G. ROSKAM, *On the Path to Virtue. The Stoic Doctrine of Moral progress and its Reception in (Middle-)Platonism,* 2005, viii-507 pp.
- XXXIV. *Platons Timaios als Grundtext der Kosmologie in Spätantike, Mittelalter und Renaissance. Plato's Timaeus and the Foundations of Cosmology in Late Antiquity, the Middle Ages and Renaissance.* Ed. T. LEINKAUF - C. STEEL, 2005, xxvi-492 pp.
- XXXV. *The Eucharist in Theology and Philosophy. Issues of Doctrinal History in East and West from the Patristic Age to the Reformation.* Ed. I. PERCZEL - R. FORRAI - G. GERÉBY, 2005, xxvii-474 pp.
- XXXVI. J.C. FLORES, *Henry of Ghent: Metaphysics and the Trinity. With a Critical Edition of Question Six of Article Fifty-Five of the Summa Quaestionum Ordinariarum,* 2006, viii-240 pp.

Series 2

HENRICI DE GANDAVO OPERA OMNIA
Editionem coordinat G. A. Wilson

- I. R. MACKEN, *Bibliotheca manuscripta Henrici de Gandavo. I. Catalogue A-P,* 1979, xviii-677 pp.
- II. R. MACKEN, *Bibliotheca manuscripta Henrici de Gandavo. II. Catalogue Q-Z. Répertoire,* 1979, xix-xxii + 678-1306 pp + 34 extra-textual plates (pp. xxiii-liv).
- III. R. MACKEN, *Bibliotheca manuscripta Henrici de Gandavo, Continuatio* (in preparation).
- IV. R. MACKEN, *Henri de Gand (†1293), maître en théologie à l'Université de Paris, archidiacre de l'évêché de Tournai. Dates et documents* (in preparation).
- V. *Quodlibet I* (R. MACKEN), 1979, xciv + 262 pp. + 12 extra-textual plates.
- VI. *Quodlibet II* (R. WIELOCKX), 1983, xlvi-166 pp.

- VII. *Quodlibet III* (K. EMERY, Jr.) (in preparation).
- VIII. *Quodlibet IV* (G.J. ETZKORN - G.A. WILSON) (in preparation).
- IX. *Quodlibet V* (R. PLEVANO) (in preparation).
- X. *Quodlibet VI* (G.A. WILSON) 1987, lxvi-313 pp. + 2 extra-textual plates.
- XI. *Quodlibet VII* (G.A. WILSON) 1991, lxxix-341 pp.
- XII. *Quodlibet VIII* (P. PORRO) (in preparation).
- XIII. *Quodlibet IX* (R. MACKEN) 1983, xcii-362 pp.
- XIV. *Quodlibet X* (R. MACKEN) 1981, cxxvi-333 pp. + 8 extra-textual plates.
- XV. *Quodlibet XI* (J. DECORTE(†) - C. KANN) (in preparation).
- XVI. *Quodlibet XII, q. 1-30* (J. DECORTE) 1987, lxvi-276 pp.
- XVII. *Quodlibet XII, q. 31 (Tractatus super facto praelatorum et fratrum)* (L. HÖDL-M. HAVERALS, cum Introd. hist. L. HÖDL) 1989, clxx-292 pp.
- XVIII. *Quodlibet XIII* (J. DECORTE) 1985, lxxxiv-267 pp. + 4 extra-textual plates.
- XIX. *Quodlibet XIV* (J.V. BROWN-B.P. BUCHWALD) (in preparation).
- XX. *Quodlibet XV* (G.J. ETZKORN-G.A. WILSON) 2007, lx-200 pp.
- XXI. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. I-V* (G.A. WILSON) 2004, cii-402 pp.
- XXII. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. VI-X* (M. LEONE) (in preparation).
- XXIII. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XI-XV* (KENT EMERY, JR.) (in preparation).
- XXV. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XXI-XXIV* (M. PICKAVÉ) (in preparation).
- XXVI. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XXV-XXX* (R. MACKEN) (in preparation).
- XXVII. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XXXI-XXXIV.* (R. MACKEN, cum Introd. generali ad edit. crit. *Summae* a L. Hödl) 1991, cil-267 pp. + 8 extra-textual plates.
- XXVIII. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XXXV-XL* (G. WILSON) Lxxxviii-324 pp. + 2 extra-textual plates.
- XXIX. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XLI-XLVI* (L. HÖDL) 1998, c-176 pp..
- XXX. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. XLVII-LII* (M. FÜHRER) (in preparation).
- XXXII. *Summa (Quaestiones ordinariae), art. LVI-LIX* (G. PINI) (in preparation).
- XXXV. *Quaestiones super VIII libros Physicorum (attributed).* (Study on the authenticity by J. V. BROWN; ed R. MACKEN) (in preparation).
- XXXVI. *Lectura ordinaria super S. Scripturam (attributed)* (R. MACKEN), 1980, xxxii-290 pp. + 4 extra-textual plates.
- XXXVII. *Syncategoremata (attributed)* (H. A. G. BRAAKHUIS, G. ETZKORN, G. WILSON) (in preparation)

CORPUS LATINUM
COMMENTARIORUM IN ARISTOTELEM GRAECORUM

- I. *Thémistius. Commentaire sur le Traité de l'âme d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke.* Ed. G. VERBEKE, 1957, xcvii-322 pp.
- II. *Ammonius. Commentaire sur le Peri Hermeneias d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke.* Ed. G. VERBEKE, 1961, cxx-515 pp.
- III. *Jean Philopon. Commentaire sur le De anima d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke.* Ed. G. VERBEKE, 1966, cxix-172 pp.
- IV. *Alexandre d'Aphrodisias. Commentaire sur les Météores d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke.* Ed. A. J. SMET, 1968, cxxxiv-526 pp.
- V,1. *Simplicius. Commentaire sur les Catégories d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke.* Vol. I, ed. A. PATTIN, 1971, liv-282 pp.

- V,2. *Simplicius. Commentaire sur les Catégories d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke. Vol. 2, ed. A. PATTIN, 1975, pp. 283-765.*
- VI,1. *The Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics of Aristotle in the Latin Translation of Robert Grosseteste, Bishop of Lincoln (†1253). Vol. 1, Books I-IV. ed. H.P.F. MERCKEN, 1973, 135*-371 pp.*
- VI,2. *The Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics of Aristotle in the Latin Translation of Robert Grosseteste, Bishop of Lincoln (†1253). Vol. 3, Books VII-X, ed. H.P.F. MERCKEN, 1991, 72*-478 pp.*
- VII,1. *Commentators and Commentaries on Aristotle's Sophistici elenchi. A Study of Post-Aristotelian Ancient and Medieval Writings on Fallacies. Vol. 1: The Greek Tradition, by S. EBBESEN, 1981, ix-355 pp.*
- VII,2. *Commentators and Commentaries on Aristotle's Sophistici elenchi. A Study of Post-Aristotelian Ancient and Medieval Writings on Fallacies. Vol. 2: Greek Texts and Fragments of the Latin Translation of "Alexander's" Commentary, by S. EBBESEN, 1981, xxxvii-556 pp.*
- VII,3. *Commentators and Commentaries on Aristotle's Sophistici elenchi. A Study of Post-Aristotelian Ancient and Medieval Writings on Fallacies. Vol. 3: Appendices, Danish Summary, Indices, by S. EBBESEN, 1981, 415 pp.*
- VIII,1. *Simplicius. Commentaire sur le Traité du Ciel d'Aristote. Traduction de Guillaume de Moerbeke. Vol. 1: Livre I. Ed. F. BOSSIER, 2004, clii-514 pp.*
- Suppl. 1: *Némésius d'Émèse. De natura hominis. Traduction de Burgundio de Pise. Ed. G. VERBEKE & J.R. MONCHO, 1975, cxxiv-260 pp.*
- Suppl. 2: *Pseudo-Andronicus de Rhodes. Περί παθῶν. Texte grec et traduction latine médiévale. Ed. A. GLIBERT-THIRRY, 1977, vi-360 pp.*

Henrici de Gandavo Quodlibet XV
Ediderunt Girard Etzkorn, Gordon A. Wilson

Ancient and Medieval Philosophy - Series 2 - XX

ERRATA

p. LIX:	2nd line down 5th line up	"1518" not "1H18" "1857ss" not "18H7ss"
p. LX:	2nd line down 3rd line down 6th line down 8th line down 2nd line up	"15350" not "1H3H0" "456" not "4H6" "853" not "8H3" "15" not "1H" "1518" not "1H18"
p. 183:	2nd line down	"by" not "bij"
p. 191:	7th line up	"Paris 1861" not "Paris 18??"
p. 199:	10th line up	"LVII" not "LVIII"

LEUVEN UNIVERSITY PRESS